שומרי העיר

רות בלויא

רות בלויא

שומרי העיר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוצאת עידנים, ירושלים

LES GUARDIENS DE LA CITE
Histoire d'une guerre sainte

RUTH BLAU
Edanim Publishers, Jerusalem

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

© רות בלויא ירושלים, 1979
כל הזכויות שמורות למחברת ולהוצאת עידנים, ירושלים
אין להעתיק או להשתמש בחומר שבספר זה בלא רשותו של המו"ל,
למעט מאמרי ביקורת בעיתונים.

תירגם: צבי יעקבסון

הוצאת עידנים
ת.ד. 7705
רח' אגרון 24, ירושלים

ISBN 965-048-018-5 מסת"ב

סודר ונדפס בדפוס "דף-חן" ירושלים
Printed in Jerusalem, 1979

לבעלי ר' עמרם זצ"ל

רבי יודן נשייא שלח לרבי חייה ולרבי אסי ולרבי אמי למיעבור בקרייתא דארעא דישראל למתקנה לון ספרין ומתייניין. אתון לחד אתר ולא אשכחון לא ספר ולא מתנייין. אמרין לון: אייתון לון נטורי קרתא. אייתון לון סנטורי קרתא. אמרון לון אילין אינון נטורי קרתא?! לית אילין אלא חרובי קרתא. אמרין לון: ומאן אינון נטורי קרתא? אמר לון: ספרייא ומתנייניא. הדא הוא דכתיב: אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, אם ה' לא ישמור עיר, שוא שקד שומר.

(תלמוד ירושלמי חגיגה א, ז)

רבי יהודה הנשיא שלח את רבי חיה ורבי אסי ורבי אמי לעבור בערי ארץ ישראל להתקין להם סופרים ומשנים. באו למקום אחד ולא מצאו לא סופר ולא משנה. אמרו להם: הביאו לנו שומרי העיר. הביאו להם שומרי העיר. אמרו להם: הללו שומרי העיר הם?! אין אלו אלא מחריבי העיר. אמרו להם: ומי הם שומרי העיר? אמר להם: סופרים ומשנים. זהו שכתוב: אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו. אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר.

הערת המחברת

כל העובדות המסופרות בספר זה נכונות. שמות של קצת אנשים, שנכנסו למסכת חיי ולפעולות שעסקתי בהן, הם בדויים. המושג "ישראל" תמיד מתייחס בספר לעם היהודי.

א

ה' הפיר עצת גוים הניא מחשבות עמים. עצת
ה' לעולם תעמד מחשבות לבו לדר ודר.
(תהלים לג, י—יא)

יש שיום חדש בא, צלול כבדולח. הוא מבליח כקרן אור פתאומית, המבקיעה בתוך יער בימים האפורים והעכורים. וזה שאירע באותו בוקר...

— אמא, השעה שבע!

קימעא קימעא נפתחת דלת חדר־השינה שלי. בני ניגש אל מיטתי. הוא רוכן אלי וטומן ראשו בשקערורית כתפי. דומה, שהוא כבר ער מזה שעה ארוכה. בחוץ מתחיל העולם להתעורר. אוטובוס חונה מתחת לחלוני, מכונית נעצרת בחריקת בלמים, ובחדר המדריגות נטרקת דלת המעלית. לַכל זאת התחלה של יום שיגרה רגיל, רק לנו, שנינו, זו תחילתם של חיים חדשים. עוד שעות מועטות ונהיה יהודים. לידה חדשה לכל אחד מאתנו.

* * *

מתמונתה שעל הקיר מחייכת אלי אמא. כביכול, היא משתתפת בהרהורי, מאושרת איתנו. גבוהה, תמירה, בלונדית... מה יפה היתה! ממש הערצתי אותה והתגאיתי בה, כשהייתי ילדה קטנה. היא היתה נוהגת לקחת אותי מבית הספר. חברותי הביטו בה בהתפעלות, וכמה מהן אף קינאו בי. היא נראתה כה צעירה, שלעיתים חשבו אותה לאחותי. לעולם היא שמרה על חן־נעוריה, אף שחייה לא היו קלים כלל ועיקר.

בת אחת עשרה הייתה, כשנשלחה לעבוד בבית חרושת בעיר מולדתה קלה. שם נולדתי גם אני בבית סבא וסבתא. נישואיה לאבי לא היו מאושרים, היא היתה טובה וסבלנית, והוא — קצר־רוח ולעיתים תוקפני. יתר על כן, הוא היה שתלטני, ואני לא הייתי ילדה נוחה. כך גדלתי בבית חסר־שמחה,

מסוייגת מהורי, שבמשך שנים לא שעו לבקשתי לקנות לי אחות קטנה. יחסיהם כבר לא היו מסוגלים להניב חיים חדשים. לימים נודע לי מפי חברה כיצד באים תינוקות לעולם. ואחרי שנים גילתה לי אמא עד כמה סבלה בשעת לידתי. נדמה לי, שכל חייה עמדו בצל הפחד, שמא ביום מן הימים יטוש אותה בעלה הבלתי־יציב. כשגדלתי ויכולתי להבין זאת, גמרתי אומר בנפשי, כי לעולם לא אהיה תלויה בשגיונותיו של בעל.

בתחומי הרוח היה אבי אתיאיסט, אף על פי שהיה נצר למשפחה קאתולית אדוקה. כנגד זה היתה אמי, שגדלה במשפחה אנטי־דתית ממש, אדם מאמין למרות הכל. ואני כשלעצמי נולדתי עם אמונה באלוקים. ככל שאני מסוגלת לזכור, היה זה לי טבעי לגמרי לדעת, כי יש לנו אבא בשמים כשם שיש אבא עלי אדמות. כשהיתה אמא אומרת לי בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים שהאל הטוב יעניש אותי, אם לא אהיה ילדה טובה, פחדתי יותר ממגלב־שבע־הרצועות שבשמים מאשר מן המלקות של אבא.

בגיל שנתיים הייתי ילדה תוססת, אבל יכולתי גם לשבת בחדרי לבדי בתפילה זמן ארוך למדי. כך, לפחות, טענתי אני. וכי אילו תפילות יכולה ילדה בת שנתיים לחבר, ובמשפחה שבה אין איש מתפלל ? אין לי כל מושג.

כשהייתי בת שלוש עברנו מקלה לפאריס. בקושי רב מצאו הורי דירה. היתה זו דירה אחורית שפנתה לחצר, בקומה שלישית של בית ישן עד מאוד ברחוב דה־קאנט. היתה זו בפשטות דירה בת חדר וקיטון ומטבח. הורי ישנו בקיטון, ואני — על הספה שבין חדרם לבין תנור פחם גדול, שחימם אותנו בימי החורף הקרים. במטבח, מעל לכיריים, היתה ארובה גדולה, שדרכה ירד אחת לשנה אבא־חג־המולד.

בגיל תשע רשמו אותי להשתתף בשיעורים ללימודי הדת. בגיל זה עדיין אינך מסוגל להתפלל לבדך בחדרך. במשך שנתיים השתתפתי בלימודי הנצרות. אלה נתקיימו בכיכר סולפיס הקדוש, בימי א' וה' בבוקר *, בתוך כוך דמוי־קבר שבמרתף הכנסייה. כאן למדתי מפי חברתי לכיתה את פיתרון המסתורין, כיצד באים ילדים לעולם, ועל מהותו של אבא חג המולד.

באחד הימים שאלתי את הכומר, שלימד אותנו לימודי הדת, כיצד ייתכן הדבר, שאלוהים שכולו רוחני, נצחי וגדול כל כך, ירד לגופו של אדם חולף, וימות

* בצרפת דאז לא נתקיימו לימודים בבתי הספר היסודיים בימי א' וה'.

ככל האדם. תשובתו אינה זכורה לי. זאת בלבד אני זוכרת, הוא כעס מאוד על שאלתי, ואני הרהרתי ביני לבין עצמי: כלום אין קשר בין סיפור זה לבין אגדת אבא־חג־המולד?

כמו רוב הילדים הקאתוליים שנטבלו כדת, עברתי בגיל אחת עשרה את הקומוניון הראשון. הורי, מצידם, חשו בוודאי סיפוק, שמילאו את חובתם לגבי. הם רצו שלא איבדל מחברותי, ושלא אוכל לבוא אליהם ביום מן הימים בתרעומת. ואני כשלעצמי נהניתי מאוד להתהלך יומיים כולי בלבן ככלה. ממש נפלא!

אחרי הקומוניון הראשון הוספתי לבקר בכנסייה, אלא שלא באותה תדירות כמקודם. ביקורי נעשו נדירים יותר ויותר; אהבתי את האלוקים בכל נפשי, והרגשתי צורך חיוני להתפלל אליו. אך השאלות ששאלתי את עצמי, והספיקות שניקרו במוחי ביחס ללימודי הכנסייה הלכו ורבו. עם אבי לא יכולתי לשוחח על כך. הוא כינה את אותו האיש, מייסד הנצרות, שאת שמו לא רצה לבטא בשפתיו, "היהודי הקטן". ובגלל כל הפשעים שנעשו בשמו שילח אותו לנצח לגיהינום — "אם בכלל קיים גיהינום", היה מוסיף באירוניה.

אמא, שהיתה זהירה יותר בדבריה, חשה את הסכנה שבדבר, כאשר הורסים פתאום את עולם דמיונו של הילד. היא היתה מחזירה אותי לשיווי משקל והיתה מבטיחה לי בתבונה: "בני אדם אומרים הרבה דברים, מותק שלי, אבל בדבר אחד אני בטוחה: יש אלוקים, והוא אחד. כשתגדלי ותתבגרי תיטיבי להבין, ואז תדעי להבחין בין אמת לאגדה".

לאחר שקיבלתי תעודת גמר בבית הספר היסודי עברתי לליסי (בית ספר תיכון) פֶנלון. היה זה מאורע גדול וחשוב בעבורי ובשביל אמא — תחילת התגשמותו של חלום. היא רצתה בכל לבה שאהיה מורה, ואולי אפילו פרופסור, כלומר עובד מדינה, ואזכה בביטחון כלכלי, שהיא לא ידעה כמותו מעולם.

בליסי פֶנלון הלכה וגדלה אהבתי להיסטוריה. במשך שבע שנות לימודי היו לי מורות רבות ושונות להיסטוריה. הבחנתי בדבר, כיצד כל אחת מהן — בהתאם למזגה, דרך חשיבתה ודעותיה הפוליטיות — דנה על המאורעות ההיסטוריים בדרכה המיוחדת.

בשנות לימודי היסודיים לא קראתי מעולם בתנ"ך הנוצרי, שכלל גם את התנ"ך היהודי וגם את ה"ברית החדשה". אך בכיתה השנייה של בית הספר התיכון

נכללה ההיסטוריה היהודית בתוכניות הלימודים בהיסטוריה עתיקה. לפיכך קניתי תנ"ך. המורה היתה מספרת לנו בכיתה, כיצד רדפו ורמסו היוונים והרומאים את היהודים. ובלילות הייתי לוקחת את התנ"ך ומחייה לעצמי את תקופת האבות: יחד עם משה ובני ישראל עברתי את ים סוף וראיתי את עצמי שותפת לכיבושה של יריחו בתרועת השופרות. לבי נמשך אל עם זה, שהלך אחרי אלוקיו למדבר, וסיפורי כשלונותיו והצלחותיו לקחו אותי שבי.

"את קאתולית! אסור לך לקרוא בברית הישנה!" געזה בי חברתי לכיתה, שסיפרתי לה על מה שקראתי. "זהו ספר שכתב השטן!" אין לך דבר טוב מן האיסור — ובמיוחד אם הוא חסר טעם והיגיון — כדי לגרות את סקרנותו של ילד. הנחתי איפוא את חברתי עם השטן שלה, וחזרתי לי אל התנ"ך שלי.

ואז אירע משהו מיוחד במינו. ביום ראשון אחד אחרי התפילה — באותם ימים עדיין הייתי מבקרת בכנסייה — ניגשתי לאחת הדלתות, שעל ידה עמד פסלו של פטרוס הקדוש. התקדמתי עם הקהל. הכל ניגשו בהכנעה אל הפסל ונשקו את רגליו. אף על פי שלא הייתי רגילה לעשות כך, לא העזתי לפרוש מן הציבור וניגשתי אף אני אל הפסל. מטעמים היגייניים שיפשפתי בידי את המקום שכה רבים נגעו בו לפני בשפתותיהם. המגע הקר־כקרח של יד בפסל הברונזה החזיר אותי לפתע למציאות. ובמהרה ברחתי מן המקום, כשעיניהם של האנשים שמסביבי בוחנות אותי. מה ההבדל בין פסל זה, הפסלים בלובר ובובותי בבית, שהייתי מנשקת ואוהבת עד לפני זמן קצר, כששיחקתי "אמא"? מקרה זה הותיר בי משקע טראומאטי, וציין נקודת מיפנה בהתפתחותי. התרחקתי יותר ויותר מן האידיאולוגיה הנוצרית, עד שחשתי כלפיה רגש של מיאוס. אלוקים מגולם בבן־אדם, תפילה אל קדושים, נשיקות לפסלים! והרי גם בני יוון ורומא עבדו לאלוהיהם ולגיבורי־הם, וקישטו בפסיליהם של אלה את מקדשיהם ואת כיכרות עריהם?...

בשנים שבין 1933—1939 היו חברותי לכיתה עסוקות בבעיות אחרות. כמו רוב עמה של צרפת היו גם הן שקועות בכל לבן ובכל נפשן בפוליטיקה. הוריהן היו סוציאליסטים, קומוניסטים או חברי "צלב האש" (ה־Croix-de-feu', אירגון ימני קיצוני), והבנות היו חברות בתנועות הנוער של אותן מפלגות. באותם ימים הכין היטלר את מסעו לכיבוש אירופה והעולם, אך עדיין היו רבים, שחשבו את נאומיו ואת איומיו לנביחות כלב שאינו נושך.

לא כן אנוכי. קראתי את Mein Kampf ולמדתי גרמנית בשיעורים פרטיים אצל פליט יהודי, שנמלט זה לא מכבר מברלין, שם עבד כעיתונאי. אחרי כל שיעור הוא היה מספר לי על המתרחש בגרמניה, על סבלותיהם של היהודים, כיצד הם ניצודים, נחטפים ומוכים בארץ, שבה חשבו עצמם במשך דורות לאזרחים בעלי זכויות מלאות, ושבה הפכו בן לילה לזרים. היתה זו מהפיכה נוראה. ומה יארע לכל חברותי היהודיות כאן בצרפת במקרה של פלישה גרמנית — לגרינבוימית הקטנה ולג׳רמאן שטמן?

בסוף הקיץ של שנת 1937 פגשתי את הצעיר, שעתיד היה להיות בעלי. הוא היה אז בן תשע עשרה, ומזה כמה שנים יתום משני הוריו. הוא היה אדם שקט, ועשה עלי רושם טוב. ובכל זאת לא מצאתי בו כל עניין. אבל בהשפעתה של דודתי, שהצעיר גייס אותה לתמוך בו, נפגשתי אתו שוב. אט אט התרגלתי אליו, ובתום חופשת הקיץ חזרתי לפאריס. התכתבנו במשך שנתיים, ובספטמבר 1939 — ימים אחדים לאחר פרוץ המלחמה — נישאנו. בעלי שירת בצבא, ולמחרת החתונה הוא עזב עם גדודו ל״אי־שם״ בצרפת. אבי לא הסכים לנישואי, אך סוף סוף השתחררתי מן הרודנות שלו.

באוקטובר 1939 זכיתי במשרתי הראשונה בהוראה. חלומה של אמא התגשם, אבל באילו תנאים! אמא ואני גרנו בהרי הפירנאים, כמה קילומטרים מעל ללושון. אבי נשאר בפאריס, ובעלי — אי־שם מאחורי קו מאג׳ינו.

שמונים תושבים היו בכפר שבו לימדתי, ועשרים מבניהם — תלמידים בבית הספר — היו כולם תלמידי. לא היו ביניהם בעלי כשרונות מזהירים, הם היו איכרים קטנים, טובים ואמיצים, בעלי לחיים אדומות, שהתרגלו עד מהרה למורה הזרה, שבאה ממרחק כה רב ללמד אותם דקדוק וחשבון. בעיני הוריהם הייתי ונשארתי תמיד ״הפאריסאית״. הם היו . . . הצרפתים.

אמא כאילו שבה לתחייה בהיותה פטורה מהקטנוניות התמידית של בעלה. בשעות הפנאי מן ההוראה הכנתי את בגדי התינוק שציפיתי לו, וטיפלתי בגינה שליד בית הספר. חלקה קטנה זו סיפקה לנו פירות וירקות. והואיל והייתי די פסימית באשר לתוצאות המלחמה, התחלתי לאגור מצרכי מזון.

יוני 1940. מפלת צרפת, האסון המוחלט — הפלישה לצרפת ובדודי הפליטים . . . ואז, בשיא הייאוש, ב־18 ביוני, באה קריאתו של דה־גול. אותו יום עשיתי בטארב, בביקור אצל הרופא שעתיד היה לטפל בי בלידה. אמא ואני עברנו

את כיכר ורדן כששמענו את הקריאה: "הפסדנו בקרב, אך לא במלחמה". מיד ובו ברגע נתמלא לבי אומץ ותקווה חדשה. לא נותרה בי יותר שום שאיפה אחרת מאשר להיענות לקריאתו. מיהרנו, אמא ואני, לחפש דרך להיענות לקריאה. לבסוף גילינו קצין צבא, שהיה אמור לעזור לנו. שטחתי לפניו את מבוקשי. הוא חייך ואמר בעדינות: "גברתי, נראה שיש לך עכשיו עניינים דחופים יותר לסדר!" כבר הייתי בחודש השביעי להריוני, אך בחום ההתרגשות לא חשבתי על מצבי. הוא יעץ לי להתאזר עוד מעט בסבלנות. בין כך ובין כך טרם אורגנה תנועת המחתרת בדרום צרפת, שנתפשה על ידי הגרמנים רק שנתיים לאחר מכן.

בעלי, שנמלט מרכבת של שבויים, חזר הביתה לפני לידת התינוק. ילדתי בבית חולים פרטי, כשאמא יושבת לידי. ביקשתי בכל לבי, שתהיה זו בת, ולא העליתי כלל על דעתי כי תיתכן גם אפשרות אחרת. וכמובן — אמא. נחרדתי מן המחשבה להביא לעולם ילד, שיהיה דומה חלילה לאבי, כשם שאבי היה דומה לאביו. בן — משמעותו: אסון!

כשראתה אמא שילדתי בן, היא פרצה בבכי, בחושבה על אכזבתי ומפני שהפחדים שלי דבקו בה. אך תגובתי היתה שונה. מן השמיים שלחו לי בן! אהבתי אותו מיד. האלוקים ירחם עלינו ובני יגדל לבן אדם טוב.

הקשיים וימי המצוקה, שהיו מנת חלקי בשנתיים הבאות, לא איפשרו לי להיות פעילה ב"מחתרת". אחרי הלידה חליתי בדלקת הווריד בשתי רגלי, ולאחר מכן איבדתי את משרתי כמורה. היה עלי להיאבק להשיג משרה אחרת ולקבל קביעות. ילדי היה זקוק לי. גם חיי הנישואין שלי היו בלתי מוצלחים, עד שהחלטתי לנהל את חיי לבדי, בהתאם לשאיפותי. ב־5 בספטמבר 1942 פתחתי בהליכי גירושין. שנה לפני כן נרשמתי ללימודים באוניברסיטה של טולון, לשם קבלת תואר בהיסטוריה ובגיאוגרפיה, ולמדתי ולימדתי בעת ובעונה אחת. בשנת 1943 קיבלתי תואר מ"א והתחלתי ללמד בבית ספר תיכון. לאחר מכן נרשמתי באוניברסיטה למדעים בקורס לגיאולוגיה. ביקשתי להעמיק את ידיעותי בגיאוגרפיה פיסית, וקיוויתי למצוא בכך גם סיפוק נפשי. הרי המדע מספק תשובות רבות, והאמנתי שהוא ישיב לי על אותן השאלות, שהכמרים בימי ילדותי לא היו מוכנים להשיב עליהן.

באותה שנה למדתי לשרטט על הנייר חתכים על שכבות הארץ, הקיימות כביכול מיליונים של שנים. ובמהלך הלימודים על המאובנים המשוקעים

בתוך השכבות האלה נתוודעתי לתיאוריה של דרווין ביחס לאבולוציה. אלי שבשמיים! היכן אדם הראשון שבמקרא? איפה ששת ימי בראשית? לא קיבלתי את תורתו של דרווין. הרעיון, שמוצא בני האדם הוא מן החיות, בריות משועבדות לחוקי הדטרמיניזם ופטורות מכל אחריות למהלך חייהן וייעודן, פשוט לא נתקבל על דעתי. אמת, תאוריית דרווין הצביעה על דמיון ביולוגי בין המינים, אך מעולם לא הצליחה להוכיח, שמין אחד מתפתח מחברו. לעולם לא יכול דרווין להוכיח, כיצד התחילו שלבי החיים הראשונים.

מספרים על קומוניסט צעיר, שביקש לשרש את אמונתו של איכר באלוקים. השיב לו האיכר: "ביום שיעלה בידי המפלגה לברוא עץ אחד, אתדל אנוכי להאמין באלוקים!"

כאשר החיים בפאריס נעשו קשים יותר ויותר, באו לגור אתנו דודה מצד אמי יחד עם בתה. היה זה כמה חודשים אחרי גירושי. באותם ימים השתלטו הגרמנים על דרום צרפת, שכונתה עד אז "האיזור החופשי". דאגתם הראשונה היתה ציד היהודים. פאניקה השתלטה על התושבים. ביתנו הפך למקלט, ואני הצטרפתי לרשת משנית של המחתרת, ולאחר מכן לרשת "אליאנס". מארי מדליין (כיום מרת פורקאד) היתה מנהיגת הרשת הזאת. אני הייתי סוכן מודיעין וקישור, ועיסוקי העיקרי היה הצלת יהודים.

בסתיו 1942 הביאה אמא את ה"דיירים" הראשונים לביתנו, אשה עם בנה בן השבע. זה עתה נאסר בעלה על ידי הגסטאפו, ועכשיו חיפשו גם אותה. היא באה אלינו ממש ברגע האחרון. התחננה אלינו לעזור לאחיה הנרדפים, וכל אחד מהם בתורו לחץ עלי לעזור לאחרים. עד מהרה שוב לא היה יותר זמני בידי.

פעם אחת נסעתי לניס להביא משם לטארב אשה, שבעלה נתפש על ידי הגרמנים. היא נאסרה יחד אתו אך הצליחה להימלט. אחרי שהשגתי תעודות מזוייפות, והסתרתי אותן בארנקי, יצאתי לנסיעה הארוכה, של עשרים וארבע שעות. בגלל מעשי החבלה המרובים נסעו הרכבות לאט. ולמרבה הצרה לא היו ניס וטארב על קו אחד. ניס היתה באיזור סגור, ונדרש רשיון מיוחד להיכנס אליה. לא היה לי רשיון, אך ידעתי, מה יש לעשות במקרה כזה: להתגנב לעיר בשעת החשיכה, כאשר השומרים עייפים.

היהודים, שהסתירו את בני עמם, נשמו לרווחה כאשר באתי לקחת את האשה.

אולם כאשר שמעה האשה כי יהיה עליה לנסוע, התחילה לרעוד בכל גופה. היא לא היתה נכונה לשמוע כל דברי הגיון. במשך שעות ניסינו לשכנע אותה כי אין דרך אחרת. הדבר שחששה ממנו ביותר היה חיפוש, והמחשבה, שמא תצטרך לעמוד מול גרמני, הכניסה אותה להיסטריה. יכולתי להבין אותה. רק כשהבטחתי לה, שבמשך כל הנסיעה אעבור הלוך ושוב לאורך כל הקרונות, נענתה לנו והסכימה לנסוע. קיימתי את הבטחתי והגענו בשתיים לפנות בוקר לטארב, היא — רגועה, ואני — תשושה. עוצר הלילה כבר התחיל מזה שעות. בחשכת הליל, בגניבה, חמקנו בצידי הבתים, עד שהבאתי אותה אל מעון המשפחה שחיכתה לה. והנה הפתעה נפלאה! כמה שעות לפניה הגיע לשם בעלה. הוא חמק בעד חלון רכבת, שהוליכה אותו לגרמניה, ולמוות. הוא היה פצוע קל. ביתנו הפך להם למקלט בשעת סכנה. יהודי הרגיש יותר בטוח בביתו של גוי במקרה של חיפושים.

יוני 1944. יום השחרור. חוויה יחידה במינה בחייו של אדם. ממש טירוף של שמחה. והנה, עדיין לא התפוגגה ההתלהבות ואת מקומה תפש טירוף אחר — סילוק החשבונות והטיהורים. ניתך מטר השמצות של איש ברעהו. בתחילה ניתן היה להתנקם בזולת תוך סיכון מינימאלי ולעיתים אף ללא סיכון כלשהו. אנשים נאסרו ללא כל הבחנה, אנשים ונשים עונו כדי לסחוט מהם הודאות כפויות על שיתוף פעולה עם הגרמנים. עוד שמורים היטב בזכרוני מעשי־הזוועה: נשים מגולחות ראש, כדי לביישן ברבים; פנים נפוחות ומכוסות דם עד לבלי הכר; אנשים אף הוצאו להורג ללא כל משפט. אף אני עצמי הייתי קרבן לניסיון של נקם. ניצלתי רק הודות להתערבותה של אמא, בסיוע ראש הרשת המקומית שלי — ואז נחשף אויבי. אך יצאתי מחוויה זו — שהיתה אמנם קצרה מאוד — בלב מלא מרירות.

בחודשים שאחרי שובנו לפאריס חייתי חיי צער. בעדינות הכינה אותי אמי לקראת פטירתה מן העולם הזה. לפעמים הייתי מתעוררת בלילה בהתקף ורצה למיטתה, כדי לבדוק אם היא נושמת. אמא היתה בריאה לחלוטין ולא היתה זקנה. היא היתה בת חמישים וארבע בלבד, ונראתה כמי שהיא מתחת לגיל ארבעים. אבל אחרי שחיה כל השנים האלה בין הפליטים היהודיים שלנו, נראה כאילו אבד לה רצון החיים. כל הזמן ההוא הלא חיתה בפחד מהלשנה וחיפוש של הגסטאפו, ואין ספק, שלבה נלאה לשאת כל זאת.

יום אחד, שעה שהיתה לבד עם בני, קיבלה התקף־לב. מצאתי אותה ללא

רוח־חיים. "אמא קראה לך, ואחר כך לא אמרה כלום!" גיבב הילד... ואז התמוטטתי. דודתי הזמינה אותי ואת קלוד לגור אצלה. ואחר כך באה ההלוויה. עד לבית הקברות גררתי את עצמי ברגל אחרי אמא שנלקחה ממני, שהשמים גזלו ממני. אחר כך באה המשפחה, ודודי, אחיה של אמא, הטיח בי: "את דחפת אותה לקבר. מרוב פחדה בגלל כל האנשים ההם שהסתרת! הקרבת את אמך למען היהודים!" בימים ובשבועות הבאים חייתי כמו עטופה בענן; כאילו יצאה נשמתי בעקבות אמי. גופי היה עלי למשא. מצאתי מסר אחרון של אמא אלי, פיסת נייר שעליה כתבה בעיפרון: "יקירתי, אם יקרה לי משהו, אסור לך להתייאש. את צעירה, יש לך קלוד, ועוד תוכלי להיות מאושרת. עשית יותר מדי, הרבה יותר מדי. אני רוצה, שתשכחי את צערך, ותחיי חיים רגועים יותר. מה שקרה היה צריך לקרות. זה צריך הרי לקרות ביום מן הימים. אם אלך בלי לסבול כאבים, תהיה זאת נחמתך הגדולה. אני נושקת לך ומחבקת אותך... אני אוהבת אתכם שני אהובי, אמא שלך האוהבת ללא גבול".

הפתק היה בארנקה. לכן מנעה ממני לאחרונה לפתוח אותו.

זמן קצר אחרי שובנו לפאריס קיבלתי משרת פקידה במיניסטריון התעופה, מאחר שלא ניתן היה למצוא משרה פנויה בהוראה. אך נשמתי לא היתה נשמת פקיד ציבור. חודשיים אחרי מות אמא עזבתי את הפקידות ועברתי לעסוק בתרגום. כמו כן בדקתי עבודות תלמידים שלמדו בתכתובת. כך עלה בידי להירשם בסורבון לשם קבלת תואר דוקטור בהיסטוריה.

בסוף שנת הלימודים 1947 עזבנו, קלוד ואני, את פאריס ועברנו לז'נבה, עיר שקטה ומלאת אוויר יותר. סבתי מצד אבא חיתה שם עם בתה ועם חתנה. ראיתי אותם אולי חמש או שש פעמים בחיי, אבל עתה הייתי זקוקה למשפחה. יותר משנה שהינו בעיר שווייצית זו. מצאתי חדר מרוהט, ומאוחר יותר — דירה. קלוד למד בבית ספר קאתולי עם פנימיה. המוסד היחיד שתוכניתו היתה מקבילה לזו של בית הספר בצרפת. בית הספר לא היה רחוק מביתנו, ולמעשה היינו יחד מחצית השבוע.

כדי להתפרנס, מכרתי בערבים פוליסות ביטוח. במשך היום עבדתי לקראת הדוקטורט שלי, בבית או בספרייה העירונית...

"אוי ואבוי! כבר שבע וחצי. בקושי נותרו לנו שעתיים עד שנלך למקווה!"

ב

ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח. (קהלת א, יד)
. . . את האלקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם. (קהלת יב, יג)

לפי דיני התורה המדוקדקים, המקווה היא בריכה עשויה מלט ומכוסה אריחים. אדם אחד בלבד יורד במדריגות לבריכה זו של מי גשמים. יהודים חרדים מאוד טובלים בה מדי בוקר, לפני תפילת שחרית. ויש אחרים, הטובלים כל יום שישי לפני כניסת השבת.

מקווה אחד בלבד היה בפאריס בשנת 1951. הוא היה ברחוב וילארדואן, לא רחוק מן ה"פלאצל", הרובע היהודי של המראי. לשם הלכנו, אני ובני, בבוקר חמים זה של חודש יולי.

קלוד נימול כמה חודשים לפני כן. לילד בן עשר זהו ניתוח עדין ומכאיב. תחילה היססתי אם לבצע אותו, כי מחאותיהם של ידידי הדאיגו אותי מאוד. "אין לך כל זכות לגרור את בנך להרפתקה כזאת", טענו נגדי. שאלתי את עצמי אם אין מן התבונה בכך לחכות עד שיגדל, ואז תהיה זאת החלטתו שלו, כשהוא מודע לחלוטין להתחייבויות הנובעות ממעשה זה. כששוחחתי אתו על טענותיהם של ידידי, הוא קרא, כמעט בבכי: "גם אני רוצה להיות יהודי! את רוצה לעזוב אותי, אמא? זה לא איכפת להם מה שאת עושה!"

תגובתו סילקה את כל ספקותי. לא היתה זו אלא קריאתו הכנה של ילד, שביקש לא לאבד את המגע עם אמו. זה גם הזכיר לי, שהאלוקים נתן לי ילד, שעלי לדאוג לצרכיו הרוחניים. כיצד אוכל להזניח אותו בתחום זה למשך שנים? אם הדרך שבחרתי טובה בעבורי, למה לא תהיה טובה גם לבני? אך כשהגיע הרגע, שבו נאלצתי לעזוב אותו לבדו עם הרופא המוהל, הוא נתמלא חרדה. הוא זעק אלי לעזרה. מרחוק ניסיתי לעודד אותו, אך כשהרופא סימן לי ללכת, נמלטתי מן המקום, כשמועקה בלבי הכואב . . .

האשה היהודיה, הממונה על המקווה, קיבלה את פנינו בחמימות. מסרתי את

קלוד לאנשים שחיכו לו, ואני הלכתי בעקבותיה. היא לקחה אותי לחדר אמבטיה והסבירה לי את חשיבותו של המעשה שאני עומדת לעשות. כשאעלה מן המקווה אהיה מטוהרת מעברי, ואקבל עלי עול מצוות התורה.

אחרי הטבילה הראשונה אמרתי בקול רועד מהתרגשות את שתי הברכות:

ברוך . . . אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על הטבילה.

ברוך . . . שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה.

הברכה השנייה עוררה בי זכרונות של מאורעות השנים האחרונות, השואה שירדה על העם היהודי — עמי; על המיליונים שנשללה מהם הזכות לחיות ולהתקיים. שעה לאחר מכן עזבתי יחד עם בני את הבית ברחוב וילארדואן. אני הייתי ל"רות" והוא — ל"אוריאל".

— "תכתבי להם שנעשינו יהודים?" שאל אותי בני אחר הצהריים, שעה שדפדף באלבום המשפחתי שלנו מז'נבה.

— "כמובן, יקירי, אבל נחכה קצת".

שלוש שנים חלפו מאז עזבנו את שווייץ. שהותנו בארץ זו היא שנתנה לחיינו את הכיוון החדש. הכישלון של חיי הנישואין הקצרים שלי, אימות המלחמה, הבלהות שלאחר מכן בתקופת "הטיהור", פטירתה של אמא, ולבסוף — המגע עם משפחת אבא האדוקה, שהייתי דומה להם מאוד, כל אלה החיו את שאיפותי הדתיות. כומר משכיל ובן־תרבות השאיל לי ספרים לקרוא בהם. הייתי מחזירה לו אותם בצירוף השגותי והסתייגויותי. אף השתתפתי בשיחות עם הפרוטסטאנטים — בעיר של קלווין; גם מהם לא התרשמתי ביותר. אך באותה שנה עדיין קיוויתי למצוא את עצמי בתוך מסגרת הנצרות. "אלי, הראני את האור, הוליכני לקראת האמת", התחננתי כל הזמן, "תן לי לעבדך כרצונך". אך רוב ימי היו מוקדשים לענייני יומיום הגשמיים: ילדי, הכנת הדוקטורט, ומכירת פוליסות ביטוח.

ואז, באחד הערבים, נתקלתי באדוונטיסטים. פגשתי אותם בנסיבות בלתי־רגילות. בחורה בלונדינית פתחה לפני את הדלת. ואני התחלתי לשוחח אתה על ביטוח חיים. היא קראה לגיסה. הוא נכנס, כשחיוך נסוך על פניו. כבר קיוויתי לערב מוצלח, ואז — ניתז עלי מטח של צוננים:

— "איננו חותמים על שום ביטוחים".

אני מנסה להעמיד אותו על טעותו, אך הוא קוטע דברי:

— "בקרוב יבוא המשיח, אז לשם מה לנו ביטוח חיים ?"
הוכיתי בתדהמה. דיבורים כאלה בעולם, שטרם התאושש מן המלחמה, שמלחמת הקיום היתה בו כה קשה, והנה יש אנשים בעלי אמונה כל כך פשוטה, המסוגלים לוותר על הבטחת הקיום החומרי. הדובר הזמין אותי להיכנס. מבנה גופו היה בינוני, הופעתו חביבה, אך הוא שפע מרץ ורצון עז. נראה היה בו, שהוא אוהב לשוחח. גיסתו היתה גבוהה, מלאת חיים ובריאות. יראת הכבוד שהיא רחשה לגיסה היתה גלויה לעין. אחרי כמה רגעים הצטרפה אלינו גם אשתו, קטנה ועדינה; דומה, שמחלה כלשהי הזקינה אותה מאוד. שיחתנו נמשכה כל הערב והיתה מלאה חיים.
אנשים אלה התרחקו מן הקאתוליות בחיפוש אחר היסודות הבסיסיים הנאמנים של הכנסייה. הכנסייה הרשמית לא סיפקה אותם, הם ביקשו לחיות כמו הנוצרים הראשונים, תלמידי מייסד הנצרות. אמונתם — כך הסבירו לי — ניזונית מן הברית הישנה והחדשה גם יחד, וכמו היהודים הם נוהגים בשבת ועבדו ביום הראשון. ומה שנוגע לחוקי המאכלות שבתורה — הם פישטו אותם: הם נמנעו מלאכול בשר.
לגבי היתה הפגישה עם אנשים אלה בעלת עניין מיוחד. שכן באותם הימים היה חסר לי מאוד סיפוק רוחני, ותרתי אחר אופקים חדשים. כשנפרדתי מהם באותו ערב, הם הזמינו אותי לסעוד אצלם ביום שישי בערב ולמחרת בשבת. כך זכיתי ל"שבת האדוונטיסטית" הראשונה שלי.
נראה, שכבר בשיחתנו הראשונה הבחינו מארחי במשיכתי לתנ"ך. באותו ליל שבת ראשון זה היה הנושא העיקרי ליד השולחן. הייתי מאושרת, ובשמחה קיבלתי עוד הזמנות לשבתות הבאות. אך הם לא הצליחו לשכנע אותי להצטרף אליהם בתפילה, לא בביתם ולא במרכז הקהילתי שלהם. הייתי מאופקת וזהירה, שמרתי על מרחק. קימעא קימעא עייפתי מן הוויכוחים הממושכים ומביקורי השבת שלי. פרט לאיסור המלאכה שהאדוונטיסטים מקיימים ביום השביעי, דומה השבת שלהם מאוד ליום הראשון הנוצרי. ומשלא נותר עוד בינינו על מה לדון בו, נעשיתי משועממת מן השבתות שלהם, כמו מימי הראשון בימי ילדותי. חוסר הגמישות של עצמי איכזב אותי ביותר. ריווחתי את ביקורי אצלם, עד שיום אחד חדלתי בכלל לבקר. לא יכולתי להשלים עם הברית החדשה, למרות כל "תיקוניהם" של האדוונטיסטים.

אותם הימים הייתי קרובה למדי לבני זוג אחד מז׳נבה — אלישבע ופיליפ שנידר. הם היו משוקעים בציור הרבה יותר מאשר בדת. זוג אנשים, שהתאימו זה לזה בצורה נפלאה. יום אחד חלתה אלישבע מחלה חמורה מאוד. האבחנה היתה: סרטן! הגילוי המזעזע הזה בא עליהם, כשהם בשיא אושרם. הטיפולים שהיא עברה בשווייץ לא הביאו כל תועלת. מצבה הלך והחמיר. בסוף הקיץ היא היתה אנוסה להיכנס לבית חולים פרטי בפאריס. בעלה ואני נסענו הלוך ושוב בין ז׳נבה ופאריס, כשאנו מתחלפים בשמירה ליד מיטתה. קלוד בילה חופשתו בלוּאַרה. כמה חודשים לפני כן הפסקתי לעסוק בביטוחים ופתחתי עסק של יצוא־יבוא בין צרפת ושווייץ.

זמן קצר לאחר מכן הודיעו הרופאים לבעל הצעיר, כי לא נותר להם יותר דבר לעשות. היא היתה כחושה עד להחריד, צבע עורה צהוב כשעוה, ופניה נשתנו לבלי הכר.

״כה מאושרים היינו... זה היה יפה מדי. לא היה יכול להימשך״, אמר פיליפ כשעזבנו את בית החולים.

הוא בכה. דיכאון תקף אותי. במשך שבועות נשאתי עיני לשמיים והתפללתי לרחמים בעבור אלישבע ובעלה. אני, שכל כך התאוויתי למצוא את חברי לחיים, הרגשתי היטב מה פירושו של דבר בשבילם, אחרי שמצאו איש את רעהו, להינתק זה מזה בצורה כה אכזרית ופתאומית. כשחזרתי לחדרי במלון, רדף אותי מראֶה של אלישבע הגוססת ושל בעלה הבוכה. דמעותיו של גבר מרגשות יותר; אין דמעתו קרובה. הרפואה שוב לא יכלה יותר להציל, ותפילותי חזרו ריקם.

כשאסונם של ידידי הציק לי, שקעתי במחשבות. בעבר היתה זכותם של נביאי ישראל מצילה נפשות. אך אני, מי אני? זכרתי, שבימים ההם היו היהודים מקריבים קרבנות בבית המקדש. אקריב אף אני קרבן לה׳. אתן לו לנסות אותי ולהציל את אלישבע.

ימים אחדים לאחר מכן יצאתי מבית החולים יחד עם אביה של אלישבע, שהוא עצמו היה רופא. הסוף היה קרוב, שאלה של שעות, אולי — ימים.

״מדוע אין עושים לה עירוי־דם?״ שאלתי.

— ״זהו בדיוק מה שאסור לעשות״.

— ״מה אתם מסכנים? אני בטוחה, שעירוי יתן לנו מעט זמן״.

— ״זה בלתי אפשרי״, ענה האב המיואש.

— "אנא, נסה. בקש מהם לעשות עירוי".
הרעיון שלי זכה כנראה לאמון אצל ד"ר לאנגלואה, אביה של אלישבע. למחרת היום הוא העלה את ההצעה בפני הרופאים של אלישבע עצמה. תשובתם היתה שלילית, אך הוא עמד על דעתו. העירוי בוצע רק אחרי שאביה של החולה חתם על "כתב פיטורין" (המשחרר את הרופאים מכל תוצאה בלתי רצויה). ואז נתרחש נס. אלישבע התאוששה מעט. היא חזרה לשוויץ ועברה ניתוח, ואחר כך — טיפולי ראדיום. בסופו של דבר החלימה לחלוטין. אין מילים לתאר מה חוללה החלמתה של אלישבע בשביל המשפחה. היתה זו ממש תחיית המתים. ואני הייתי שותפה בה שותפות סודית, שאיש לא יכול היה לשער. שערי שמיים נפתחו, ה' שמע תפילתי. הנה ראיתי לפני אור מזהיר, שהאיר את כל ישותי. מעולם לא הרגשתי קרובה כל כך לבוראי. מעולם לא פיללתי לחוות את קיומו. קרבני נתקבל ברצון!
השנה שאחרי הבראתה של אלישבע חרותה בזכרוני כליל בלהות ארוך. העסק שלי, שבתחילה התפתח יפה וללא בעיות, היה פתאום בעוכרי. הפסדתי בו כל מה שהיה לי, ושקעתי בחובות כבדים. רשעותו של שכן כמעט שעלתה לי בדירתי בז'נבה. הצלחתי להחליף אותה בדירה בפאריס. קלוד ואני התיישבנו שם. מיד אחרי שהסתדרנו פתחתי שוב חברה של יצוא־יבוא, שעד מהרה הצליחה מאוד בעסקיה. ואז, פתאום, שוב אירעה שואה. ביקרתי אצל ידידה ותיקה, מרת באדייר. היא לקחה אתה את בני לכפר, ואני הצטרפתי אליהם בסופי השבוע.
אולי הייתי הסרת נשימה בימים ההם, אבל רוחי לא נשברה. גיליתי משמעות מסוימת בניסיונות הקשים האלה. ראיתי בהם את תשובתו של ה' לתפילתי, וסימן שעלי עדיין להוסיף בחיפושי הרוחניים.

בהיותי לבדי בפאריס חידשתי את עבודתי על הדוקטורט שלי. קראתי שוב בתנ"ך, בנביאים, במשלי, בתהילים. בלעתי ספרים על הדת ועל תורות הסוד. הלא זה עתה עברה עלי חוויה מיסטית, והיה זה הגיוני שאחפש הסבר בתורת הסוד למה שעבר עלי.
"המייסדים הדגולים" (Les Grands Initiées) של אדוארד שוּרֶה היה הספר הראשון שהרשים אותי מאוד. המחבר מציג בחיבור זה את מייסדיהן של הדתות העיקריות. הדמות הבולטת ביניהן היא משה רבנו. כך ראיתי אני את

הדברים, אני הטירונית! הקסימה אותי הדמות של משה רבנו, כדרך שהוא צייר אותה.

"משה לא היה פאטריוט אלא מושיע עמים, שגורל האנושות כולה עמד לנגד עיניו. ישראל היה בשבילו אמצעי בלבד — דת עולמית היתה מטרתו, ומעל לראשיהם של הנוודים ראה הוא את העתיד".

דרכי ה' נסתרות. במשך שנים רבות הכרתי הרבה יהודים, זרים למורשתם. והראשון שהוליך אותי אל משה ואל תורתו היה דווקא לא־יהודי.

חזרתי וקראתי את שורה מאוחר יותר, אחרי שלמדתי תורה. הזדעזעתי. הרי כמעט כל מה שהוא כותב אינו נכון. אפשר לומר, שהוא הפך את המנהיג היהודי ללא־יהודי, מפני שהשקפת עולמו של שורה לא היתה יהודית. וכלום ייתכן אחרת?

תקופת המיסתורין של חיי היתה קצרה. תורות הסוד ובעלי המיסתורין חוקרים מערכות. הם מדברים על מאקרו־קוסמים, מיקרו־קוסמים ועל האדם הקוסמי. המונחים, שבהם הם משתמשים, והמראות שהם מתארים, מפעילים את הדמיון עד שבני אדם מאבדים את חוש המציאות שלהם ומגיעים לבלבול החושים או לחושנות. בדרך זו הם מנצלים את ההרגשה העמוקה שבלב בני האדם, שיש בהם משהו שאינו ניתן להצטמצם בהסברים ראציונאליים ומדעיים. בני האדם חשים, שהחומריות אינה מספקת אותם, אך אין הם מוכנים לקבל על עצמם את ההתחייבויות המוסריות של דת כלשהי. הם שמחים לפנות ליוגה, לצמחונות, להתמסר להתבוננות מיסטית, אך מסרבים לקבל את הרעיון, שהאלוקים עשוי להיות שותף פעיל בגורלם ולתבוע מהם מידה מסויימת של צייתנות. כתוצאה מכך, הם דוחים קבלת כל משמעת.

לאחר שדחיתי את המושג של הגשמה, לא הייתי מוכנה לשקוע בכישוף. משורה עברתי לפאבר ד'אוליבה, דרך חרוזי הזהב של הפיתאגוריאנים, המצוטטים על ידי הראשון ומוסברים על ידי האחרון:

הלא תדע, אם ירצה השם, שהטבע — הלא תבואת בחירותיו הן,
שווה בכל הדברים ושווה בכל מקום. — ואומלל הוא האיש,
אם רק תשכיל, ותדע זכיותיך באמת, — המבקש במרחקים את כל הטוב,
לא יתאוה עוד לבך למשאות שווא. — השוכן בקרבו.
הרעות האוכלות את האדם בכל פה, — מי האיש המסוגל לאושר,

הלא כמשחק ביד רגשותיהם, אלוקים! הלא תוכל לפקוח עיניהם!
נישאים כולם על גלים סוערים, לא! אדם שנברא בצלם —
מוטלים כמוסים במים שאין להם סוף, עליו, ורק עליו להבחין בטעות
להתנגד לא יוכלו, ואף לא להיכנע. לגלות האמת!

תמימי דעים עם פיתאגוראס, כותב פאבר ד'אוליביה, אנו רחוקים מן הרעיון שלפיו משועבד העולם לשני כוחות: כוח הטוב הבא מאלוקים, וכוח הרע שבידי השטן. אלוקים לבדו הוא בורא העולם ומנהיגו. הוא ברא את העולם מרצונו, וגם האדם שנברא בצלמו ובדמותו בעל בחירה הוא בעולם המסור לידיו. הוא נמשך לטוב או לרע על פי בחירתו החופשית. בשביל פיתאגוראס "טוב" הוא הארמוניה בין רצון האדם לבין השגחת הבורא. והרע נולד מתוך המאבק שביניהם. האחדות באדם היא תוצאה של הארמוניה בין הגוף, הנשמה והשכל. אין שאלה של התעלמות מן הגוף או של סיגופים. פירושו של פאבר ד'אוליביה לתורת פיתאגוראס, פירוש המאיר את קווי הדמיון בין חשיבתו של פיתאגוראס לבין התנ"ך, אישר את רגשותי.

"כל עמי העולם מסכימים בדעתם על מידות טובות ורעות. את המוסר ואת עקרונות המוסר הנוצרי ניתן למצוא גם בדתות אחרות. אך אצל היהודים מתבטא הכול במעשים. זה ההבדל בינם לבין כל העולם".

פיתאגוראס הגביר את צמאוני לרוחניות. ביקשתי להימלט מעולם, שהדוקטרינות הדתיות שלו משעבדות את האדם במקום לעזור לו, ומוליכות אותו למרד או לייאוש; מעולם, שהדוקטרינות הפוליטיות שלו טוענות שהן מיטיבות גורלו של האדם, אך לאמיתו של דבר הן מקריבות אותו קרבן, באופן אישי או קולקטיבי. עבודת האלילים היוונית והרומאית גידרדרה עד לאורגיות, ואחרי אלפי שנות מלחמה ושפיכות דמים שקעה הציביליזאציה שלנו בחומרנות הבהמית ביותר.

בהעדר כל אדם שידריך אותי באותם הימים, ראיתי בחרוזי הזהב עם פירושו של פאבר, את חיליהם של אישי התנ"ך הגדולים. האבות והנביאים נעשו בני הדור שלי. בלי שידעתי על כך, נקשרו קשרים רוחניים בין העם היהודי לביני. חשתי בתלות ההדדית שבין גופי לנשמתי, אך הייתי צריכה להוציא תיאוריה זו מן הכוח אל הפועל. מעל לכול ביקשתי להוכיח במישור מוחשי ויומיומי את אהבתי, לא רק לבריות שמסביבי, אלא גם לבורא עולם כולו.

חזרתי לתנ"ך של ילדותי, ושיקעתי עצמי בדברי ימי העם הזה, שיצא ממצרים בהנהגתו של משה, שליח ועבד ה'.

בגיל שתים־עשרה התלהבתי מסיפורי הניסים שעשה ה' על ידי משה. באותם הימים היה משה בשבילי מעין אדם עליון, גיבור, שכוחו ומרצו הצליחו לרכוש לא רק את אמונו של עמו, אלא אף להתגבר על רשעותו של פרעה, מלך מצרים האדיר. משה, שר הצבא המנצח בכל החזיתות.

שש־עשרה שנה לאחר מכן, בשנים 1949—1950 התוודעתי למשה אחר, שהרשים אותי בעיקר במידותיו המוסריות. איש זה, שנולד למשפחה של עם נרדף במצרים, אומץ על ידי נסיכה, בת פרעה. הוא גדל בחצר המלכות וזוכה למעמד של נסיך. עתידו מובטח מכל הבחינות. אך כשהוא רואה בן אדם נרדף, מה אומר לו הדבר? הוא רואה אחד מאחיו מוכה על ידי איש מצרי, והוא מרחם עליו. הוא יודע, שיאבד כל מה שיש לו, אך הוא עומד לצדו של העבד והורג את הנוגש. המשפט שב אל כנו. הרגשתי קירבה יתירה למשה חדש זה. כמה שנים קודם הייתי אני עצמי שרויה בסיטואציה דומה — המלחמה, הכיבוש ורדיפת היהודים על ידי הגרמנים. אמנם לא הייתי נסיכה. והיהודים — אחי רק מבחינה אנושית. אבל סבלותיהם נגעו בציפור נפשי. כאבם היה כאבי שלי ושל אימי. בקנה מידה גדול הרבה יותר עשה משה מה שאני עשיתי. הוא הפך לי דוגמה של ה' ועבדו הנאמן של עם ה'. הוא ייצג את כל שאיפותי בחיים. הוא נעשה אפוא מורה הדרך שלי, ענק רוחני. למרות הכול הוא לא איבד את אנושיותו: "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה", מעידה עליו התורה. אין כל דמיון בינו לבין מייסדי דתות אחרות; אלה מתוארים כשלמים, שאינם עלולים לטעות, אנשים עליונים המוצבים כמודלים לפשוטי בני אדם. עמדתי על כך, שביהדות אין עובדים את ה' על ידי שמחקים את משה, אלא על ידי קיום התורה שה' גילה ועל ידי קיום מצוותיו. עלייתו של אדם לרמה חברתית — ויותר חשוב: רוחנית — אינה מותנית בלידתו אלא בזכותו כפרט, במעשיו. כל ברייה אנושית יוצרת וממציאה את שלימותה על ידי דביקות בתורה. אין גזירה קדומה ביהדות, כמו אצל אוגוסטינוס, ולא מתנת חסד היורד על יחידים המורמים מעם בשעת לידתם, ואף אחד אינו נדון משעת לידה לכליה ולגיהינום — לא פאטאליזם עיוור ולא דטרמיניזם. כאן כל בני האדם שווים, ולכל אחד ניתן לעלות מעלה מעלה על ידי קיום המצוות. כל אדם יכול —

כמו משה — לעלות בעבודת ה׳; איזה סיכוי נפלא לזר כמוני. קימעא קימעא הזדהיתי עם תורה זו, המנוסחת על ידי עבד נאמן זה של ה׳, וגברה בי השאיפה לדעת יותר על תורה זו. התחלתי ללמוד, באמצעים הצנועים שבידי.

כמה חודשים קודם, בתחילת שנת 1950, קניתי ספר של פאבר ד׳אוליביה, ״שחזור הלשון העברית״. היה זה ספרי הראשון ללימוד לשון הקודש. ככל שהרביתי ללמוד, כן כבשו מצוות התורה את לבי ואת רוחי. לעיתים נדרשתי למאמץ עליון, אך מעולם לא נתקלתי בדבר בלתי אפשרי. הכל נראה שקול ומדוד בצורה מושלמת. במשך שנים התפללתי לה׳ שיוליך אותי אל האמת, שאוכל לעבוד אותו כרצונו. כלום אין מקומי בין יהודים אלה, שה׳ ציווה אותם, כל אחד לחוד:

— לא תשנא את אחיך בלבבך...

— לא תקום ולא תטור... ואהבת לרעך כמוך...

— כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו...

— כי יגור גר בארצך לא תונו אותו... ואהבת לו כמוך...

— כי ימוך אחיך... והחזקת בו... גר ותושב וחי עמך...

— כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה...

לבי יצא אל ה׳ שציווה לבניו ״כבד את אביך ואת אמך״, ולבי קפא למשמע המלים המיוחסות למייסד הנצרות: ״כי יבוא אלי איש שאינו שונא את אביו ואת אמו לא יוכל להיות תלמידי״. מלים אלה העלו בזכרוני את מחזות האימים של העבר: חרב נושאי הצלב, כמרי האינקוויזיציה ומוקדי טורקווומדה, ה״אלוהים אתנו״ של חיילי גרמניה הנאצית וכבשני אושביץ שרק זה עתה הצטננו.

— בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך...

— אם רעב שונאך האכילהו לחם, ואם צמא השקהו מים...

דברים אלה של שלמה המלך נראו לי כמצויים בהישג ידו של כל אדם. ולמרות זאת במשך אלפי שנות היסטוריה, כמה נוצרים אכן היפנו את לחיים השנייה לאחר שהוכו על הראשונה? כלום אין בכתבי השליחים פעמים רבות מדי תהום בין מה שנדרש מן האדם לעשות לבין מה שהוא מסוגל לבצע? בתורתו של משה, האלוקים הוא שופט צדק לישראל ולכל העמים. בגלל

חטאיהם נדונו הכנענים לאבד ארצם לעם ישראל. בדורות מאוחרים יותר בא אותו העונש על האומה הישראלית, שהלכה בדרכי העם הרשע ההוא. הם יוצאים לגלות. ה' הזהיר אותם על ידי נביאו:

"ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה, כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם". אלוקי ישראל הוא ה' **אחד** לכל בני האדם. הוא מגלה את האנושות לעצמה על ידי העלאת המוסריות לרמה האוניברסאלית, אבל מעבר למוסריות קורא אלוקי ישראל לבריותיו לשמוע בקולו. מצוותיו הן כאלה, שעל ידי קיומן מתגלים לבסוף פניו של האדם, פנים שניתן לקרוא עליהם את דבר ה'. אין הכנעני מגורש מן הארץ אלא מפני שההבטחה גדולה מן הארץ, ממושא ההבטחה. אין ההבטחה יכולה להתקיים אלא כל עוד כבודו של המקבל אותה מתקיים אף הוא.

אבל ביהדות כל חטא, פרטי או ציבורי, ניתן לכפרה. החטא הקדמון לא השחית את האנושות לעולמים. וכל צאצאי אדם יש להם חלק בכפרה זו, ומתוך כך — חלק בגאולה האחרונה. האופטימיזם הזה שבאמונה היהודית היה כמו הד לאופטימיזם שלי, לאהבתי לבני אדם ולאמונתי בקידמת האנושות. נמשכתי אל התורה המצווה לשכוח את סבלות מצרים ולזכור רק את הכנסת האורחים של ארץ זו: "לא תתעב מצרי, כי גר היית בארצו".

רציתי להיות תלמידתו של משה, השולח שליחים לבני עשו: "כה אמר אחיך ישראל..." באספקלריה של התנ"ך ניבט אלי העולם כמשפחת עמים אחת גדולה בני אב אחד, ובנו בכורו ישראל. בימי קדם נועד הבכור לכהונה; וזה היה ייעודו של עם ישראל במשפחת האדם. לשם כך זכה העם היהודי לתורה מיוחדת המבוססת על צדק ומשפט אוניברסאלי, התורה השלטת בכל תחום ובכל פרט של חייהם של היהודים, היא שעשתה אותם לעם היחיד שאמונתם היא אוניברסאלית.

היהדות ענתה על שאיפותי לצדק ולמשפט וגעגועי על משפחה מאורגנת ומאוחדת. אף מצאתי בה תשובה לצרכי בפעילות, כי עקרונות היסוד שלה אינם ניתנים להפרדה מן המושג של המעשה.

בתורת משה לא מצאתי רק את אחדות ה' אלא גם את כל מה שנותן לאדם להכיר בהארמוניה בתוך עצמו: הארמוניה בין הגוף והנפש, בין החומר והרוח, והארמוניה בחברה כולה. אין היהדות דת, שעליה ניתן לומר שהיא "אופיום לבני אדם"; התורה קובעת לפרטי פרטים את היחסים בין בני

האדם, השווים כולם, ואינה מואסת ברכוש חומרי. היא מלמדת כיצד להשתמש ברכוש בתבונה, כדי להבטיח את אושרו הפיסי והרוחני של האדם בעולם הזה. למרות קשיי באותה שנה זכיתי לשקט פנימי, ואחרי שנים אומללות כה רבות — את שלוותי. בסוף שנת 1950 היתה החלטתי נחרצת: אהיה יהודיה. אבל כיצד?

כמה חודשים לפני כן פגשתי כמה ישראלים, אנשים נחמדים מירושלים. הם הזמינו אותי לבקר אצלם, אם אי־פעם אבוא לשם. מה שלמדתי על התורה ועל ההיסטוריה היהודית העמיד את הארץ הקדושה ואת ירושלים עיר הקודש במרכז עולמי. "שם חיים היהודים האמיתיים", אמרתי, "שם הפיתרון בעבורי".

בסוף ינואר כתבתי למשפחת גולדמן, והודעתי להם על בואי. מצבי הכספי השתפר, הצלחתי לסלק את חובותי, והודות למאמצים מתמידים עלה בידי לבצע כמה עסקות טובות במפעל היצוא־יבוא שלי. הפעם התחלתי ברגל ימין. ומבחינה רוחנית נפתחו לפני ולפני בני חיים חדשים.

בתחילת פברואר הפלגתי לארץ ישראל, בלב מלא תקווה וידיים עמוסות מתנות. שהותי הקצרה בארץ היתה תענוג, הודות למשפחת גולדמן ולכל ידידי החדשים שרכשתי, ולמרות החיים הקשים במדינת ישראל, שטרם סיימה את השנה השלישית לקיומה. המזון היה צנוע, ובירושלים אפילו המים ניתנו במשורה. אבל למשפחת גולדמן היתה מכונית ויכולנו לטייל בכל הארץ. ביקרנו בקיבוצים, בין השאר באותו קיבוץ, שבו בילו הגולדמנים את נעוריהם ובו נישאו. האשכוליות היו נפלאות. ראיתי את טבריה על שפת האגם ואת נצרת וכנסיותיה. ואחר כך — חיפה והר הכרמל, המקום שבו ניצח אליהו את נביאי הבעל. הייתי בתל אביב בפורים, "הקרניבל היהודי", "חג לאומי", אמרו בני אדם. סיפרו לי על מלחמת השחרור ועל גבורתה של ההגנה. רק צל אחד העיב על התמונה המזהירה: לא יכולתי לבקר בעיר העתיקה של ירושלים. היא נשארה בידי הערבים. מתוך צער התבוננתי בה מרחוק, מוקפת חומה ומגדלים. מגדל דוד היה כה קרוב, אך לא יכולתי להיכנס לעירו. מדוע לא יכלה שמחתם של היהודים האלה להיות שלימה? מחשבה זו הציקה לי כמה פעמים, אך כשפרצה מפי ידידי שירת התקווה באחד הערבים בשובנו מטיול, שוב נתפשתי להתלהבותם.

חודש זה בישראל עבר עלי כמו חלום. כשנפרדתי מידידי, שהבטחתי להם לחזור בקיץ אחרי שאתגייר, נשאתי עמי בלבי זכרונות בלתי נשכחים. בפנקסי היו רשומים שמו וכתובתו של רב, יחד עם המלצה של פרופסור באוניברסיטה העברית.

ימים אחדים אחרי שובי לפאריס עברתי את שערי הטמפל ברחוב קופרניקוס. הרב היה אדיב. נראה, שהוא הבין לרגשותי, והיה מלא הבנה כשהסברתי לו את כוונתי. הסכמנו, שבמשך כמה חודשים הוא ילמדני לימודי דת וידריכני. אחרי בחינה וטבילה במקווה נהיה אני ובני ליהודים. רק מאוחר יותר הבנתי, שידידי בירושלים כיוונו אותי לרב ליבראלי, שכמעט לא שמר על המסורת. למדתי אצלו את התורה לפי תפישה מודרניסטית — מתוקי המאכלות האסורים שמעתי רק על איסור אכילת חזיר, והשבת הצטמצמה בהדלקת נרות לפני סעודה דשבת.

לראשונה בחיי השתתפתי באותה שנה בסעודת ליל הפסח הראשון — ליל הסדר. הרב שכר אולם־בנקט במלון פריסאי. קלוד ואני הגענו אחרונים. הושיבו אותנו במקומות קרובים לרב, כדי שנוכל לשמוע את קריאת ההגדה ואת הפירושים. הייתי מאושרת, נרגשת, ולמרות זאת נפחדת מאוד.

פרטי אותו ערב לא נחרתו בזכרוני, מאחר שלא היה לי אז מידע מעשי על חגי ישראל. הרב הסביר לנו, שאנו חוגגים בערב זה את הצלת ישראל ממצרים. הלא האישיות המאגנטית של משה היא שהוליכה אותי אל היהדות, והיה בכך מן הסמליות שהחג היהודי הראשון, שבו השתתפתי יהיה חג המזכיר את פעולתו כמושיע. ובעוד כמה חודשים אקבל את התורה כאילו לרגלי הר סיני, תוך ניתוק עצמי מן העבר שלי.

הסדר חיזק את קשרי עם הקהילה היהודית והקל עלי להשתלב בה. ביולי עברתי בחינה אצל הרב ואצל כמה מחברי הקהילה, ביניהם הנשיא. נשאלתי כמה שאלות בתורה והוזהרתי מפני העתיד הצפוי לי. אך אני ידעתי כמוהם את בעיות היהודים. הרי כמה שנים קודם לכן הייתי שותפה מלאה לסבלותיהם של הנרדפים במשך אלפי שנים...

הטבילה במקווה וההיטהרות כמה ימים לאחר מכן, עשתה אותנו ליהודים בזכויות מלאות. האמנם? אז הייתי בטוחה בכך. המציאות בעניין זה לא בושתה לפקוח את עיני, כדי שאתבע מעצמי הרבה יותר ממה שציפיתי.

ג

ידעתי ה' כי צדק משפטיך ואמונה עניתני. יהי נא
חסדך לנחמני כאמרתך לעבדך.
(תהלים קיט, עה—עו)

כמו שהבטחתי למשפחת גולדמן, ביליתי את חופשת הקיץ בביתם. זאת הפעם לא עזבתי את ירושלים. גאה ביהדותי ביקרתי את העיר והעזתי לטייל ברחובות מאה שערים. לא לבדי, חס ושלום! בביקורי הראשון בארץ תיארו לפני את הרובע ותושביו כגיטו, עם אנשים מלוכלכים, החיים בימינו כדרך שחיו במרכז אירופה לפני מאה שנה: קיצונים המשליכים אבנים ושונאים זרים. אך כל הדברים האלה רק גירו את סקרנותי, שכן אהבתי עתיקות ופולקלור. בעת ביקורי הקודם איש לא הציע לי ללוותני לשם, לכן זנחתי את הרעיון. אך הפעם הכול היה שונה. על סיפון האניה שהביאה אותי לארץ הקודש הכרתי זוג צרפתי יהודי. נדברנו להיפגש בירושלים ולבקר את מאה שערים. גיליתי שם עולם חדש. אנשים אלה, מגודלי זקן ופיאות, ההולכים בראש מורכן, הלמו בדיוק את צורת היהודי, שדימיתי לעצמי. שמתי לב לפשטותם של בגדי הנשים ולצניעות הליכותיהן. כולן לבשו מטפחות ראש, המכסות לחלוטין את שערן. כמה מעודנות היו הנערות עם השמלוניות שלהן, צמותיהן הארוכות וגרביהן השחורים, שנראו כה אדישות להמון האדם, שעבר על פניהן!

ביקורנו במאה שערים היה קצר למדי. הזוג הצרפתי צילם כמה תמונות. כל הניסיונות לצלם את הילדים היו לשווא. כולם ברחו מפני המצלמה. לפתע ניגשה אלינו אשה מן הרובע, מכוסה במטפחת ראש שחורה. היה זה בחודש אוגוסט, והשמש חמה וקופחת. חברתי היתה לבושה בשמלה קלה ללא שרוולים ועם מחשוף. "בגלל פריצותן של היהודיות נעצרים הגשמים,

וכל הצרות באות עלינו!" היא צעקה. חברתי הסמיקה מבושה. "תראי איזו פאנאטית!" סינן בעלה מבין שיניו בכעס, במשכו את אשתו אחריו.

אותה שנה פקדה את הארץ בצורת. היבול היה דל והמנות קצובות. תוכחתה של האשה הזכירה לי פסוק בתורה. כשחזרנו לבית ידידי הוצאתי תנ"ך וחיפשתי את הפסוקים:

ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם.
ושברתי את גאון עזכם. ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחשה.
ותם לריק כחכם ולא תתן ארצכם את יבולה ועץ הארץ לא יתן פריו.
(ויקרא כו, יח—כ).

— "אשה זו אינה פאנאטית", הרהרתי, "היא רק חוזרת על דברי התורה".

ימים מעטים לאחר מכן חזרתי אל מאה שערים לבדי, לביקור ארוך הרבה יותר. למרות המקרה שראיתי ושהביך אותי נוצר מין קשר מוזר, שירד ממש עד לעמקי נפשי. חשתי בקרבי משיכה עמוקה לעולם זה, העלול להישאר רחוק ממני כל חיי.

מאה שערים בנויה על צלע של הר. השוק — לב האיזור, וממנו קיבלה השכונה את שמה. היא עשויה כמלבן. שישה שערים נפתחים אל תוך השכונה. בתי המגורים הצמודים זה לזה יוצרים את ארבע צלעות המלבן. הבתים הנמוכים ערוכים בשתי שורות מקבילות, שחצר חוצצת ביניהן. במרכז השוק עומדים כמה גושי בנייני מגורים, ואחרים — שאין בהם אלא חנויות. ובמרכז הרובע בית הכנסת הגדול והתלמוד תורה. לצידם כמה חנויות ובתי מלאכה, וכמה חדרים קטנים, שבהם שוחטים עופות ומורטים אותם.

בעולם קטן זה הכול מצומצם עד למינימום התיובי — החנויות וכן הדירות. אתה חש שמייסדי השכונה ביקשו לנצל עד תום את מה שהיה להם. מול בית הכנסת הגדול, בצד, קבוצת בתי כנסת קטנים — ה"שטיבלך" — ובהם תנועה ערה של הולכים ובאים ללא הרף.

מאחר שהכניסות לבתי המגורים הן מחוץ לשוק, התגנבתי לתוך החצר. "איזה עוני!" הרהרתי, "איזה ריעוע!" הכול היה שחור, חלוד או מטולא בקרשים ולוחות פחים. לא רק העוני אלא אף הצניעות שלטו במקום. החצרות שבין הבתים היו צרות למדי, אך הדירות הנגדיות היו בגובה שונה. גם המרפסות הפתוחות לשוק היו אטומות במין תערובת של לוחות פחים, אריגים וקרשים. בדרך זו נשמרה פרטיותה של כל משפחה.

מאה שערים נגלתה לי אז כעולם, שבו המראה החיצוני הוא חסר־ערך, שבו הכול נעשה למען החיים הפנימיים, וכל היחסים מבוססים על כיבוד פרטיותו של השכן. היה זה מקום, שבו השכינה שרויה בכל בית ובכל יום כאורת כבוד. מדוע הסתירו זאת ממני ידידי הישראליים בביקורי הקודם? כלום התביישו ביהודים אלה, החיים כאן כדרך שחיו אבותיהם בפולניה? האם הם חששו, שבעיני הנוכריות דאז, אחשוב אותם למיושנים? אמת, נקשרתי קשר אמיץ לאנשים הנחמדים, ידידיהם של משפחת גולדמן. בתור חלוצים ראשונים של הארץ הם שמרו על כוחה המדיני הראשוני. המדינה החדשה היתה ילד טיפוחיהם, וכולם נהגו כבני משפחה אחת, העוזרים זה לזה בסולידאריות אמיתית. אבל הדת היתה בשבילם דבר שאבד עליו הכלח, דבר השייך לעבר, כמו הגיטו שביקשו לשכוח אותו... ולהשכיחו. בעיניהם הדבר היותר חשוב היה להקים מדינה איתנה, שבה לא תוכל האנטישמיות להשיג אותם עוד. אך האם יהודי מאה שערים לא נראו היום כמו שהעולם הלא־יהודי ראה את היהודים במשך מאות בשנים? כלום תסביך הנחיתות של אותם יהודים חדשים הפך אצלם לתסביך עליונות? האם היתה זו מטרתם של היהודים החדשים החיים בארץ נבחרת זו לחרוש את האדמה אבל לכפור בה' ובתורתו, שלשמירתה הקריבו אבותיהם במשך הדורות את הכל?

שאלות רבות שאלתי את עצמי באותו יום, ב"גיטו" של מאה שערים. בביקורי הראשון בישראל לא הראה לי איש בית כנסת, וכאן גיליתי בית כנסת על כל צעד ושעל. בעומדי על קצות אצבעותי העזתי להציץ בעד החלון של אחד מבתי הכנסת. התבוננתי ביהודים המתפללים. כל אותם הפנים, הנישאים לשמים, חרותים אותה התלהבות של היהודי בכל מקום מושבו ובכל מצב שיהיה, המאמין רק בה' האחד אדון העולם. מה לזה ולטמפל שברחוב קופרניקוס?!

חודשים מספר לאחר שובי לפאריס היה עלי להיפגש בפעם הראשונה עם העולם היהודי כגיורת. היה זה בקשר להצעת נישואין. ביוני 1952 הזמינו אותי יהודים מבית הכנסת הליבראלי לוועידה שאורגנה על ידי הרבנים הקונסיסטוריאליים של אלזס־לוריין. בשעת הפסקה, בין שני נאומים, הכירו לי אחד מהם: רווק, אינטלקטואל, בן ארבעים בקירוב. הוא דמה יותר למשורר מאשר לרב.

עברו שבועות אחדים ונזדמן לאותו רב לנסוע לפאריס כדי להשתתף בוועידת רבנים שנתית. הוא ביקש להיפגש עמי ; נעניתי לו, ואז הוא הציע לי נישואין. כשאמרתי לו שהתגיירתי רק לפני פחות משנה, הוא החוויר. הסתכלתי בו בתדהמה. "אינני מצורעת!" קראתי בזעם, למראה העלבון שהתבטא בתגובתו הבלתי צפויה.

למעשה עדיין לא שאלתי את עצמי אם ארצה להינשא לאותו אדם. אמת, ביקשתי להקים בית יהודי, ובמיוחד בגלל בני שהלך וגדל. הוא לא היה ילד קשה, אבל דאגתי לחינוכו, וכל ילד זקוק לאב לשם חינוכו. הייתי בטוחה, שבני יקבל בשמחה בואו של אב חדש, והייתי בטוחה גם, שקשרים רוחניים עשויים להיות חזקים כקשרי משפחה, אם לא למעלה מזה. התאוויתי להעשיר את חיי יחד עם בעל ועם עוד ילדים. אך לא נשכח ממני ניסיוני בעבר, וידעתי איזה אדם ביקשתי לי לבעל — אדם חזק, אחראי וראוי לאמון.

ימים אחדים לאחר מכן כתבתי לאותו רב מכתב, שלהרגשתי עשוי היה להסדיר את העניינים ביני לביניו. הודעתי לו כי אחרי ששקלתי את הצעתו, לא אוכל לקבלה.

אני ראיתי את העניין כהתום. אלא שלא כך היה הדבר. "ראו" אותנו יחד ברחובות פאריס ומהרה התפשטה השמועה, שהרב מאורס. כששמעו "האנשים" שהארוסה היא גיורת, שהתגיירה זה לא מכבר, היתה כל הקהילה כמרקחה. המלחמה נמשכה כמה חודשים. הדבר שעמד לגבי על הפרק לא היו נישואי לאדם מסויים, שכבר סירבתי להינשא לו, אלא מעמדי כיהודיה בעלת זכויות מלאות בקהילה היהודית קונסיסטוריאלית, שגיליתי אותה זה עתה. ובאשר לאותו רב, אילמלא התערבו בדבר בני אדם, בוודאי היה מקבל את סירובי בהקלה. אך התנגדות הקהילה, יחד עם סירובי שלי, הניעו אותו לשחות עם הזרם. היה זה מצב מלא סתירות מוזרות.

באותם ימים הספקתי להכיר את רוב הרבנים הקונסיסטוריאליים של צרפת ונבארה ; ביקרתי אצלם, זה אחר זה, כדי לשכנע אותם בכוונותי הטהורות. כלום היתה זו אשמתי שנשלחתי לטבילה על ידי רב ליבראלי, שאף קהילה אורתודוקסית או מסורתית לא הכירה בו ? נשלחתי אליו בלי שהסבירו לי את הזרמים השונים ביהדות. הטבילה במי המקווה המטהרים, שעשתה אותי יהודייה, נעשתה כדת וכדין, במקווה היחיד שבפאריס, המשמש את יהודי כל הקהילות. טענותי היו הגיוניות וכל רב קונסיסטוריאלי קיבלן. ובכל זאת כל אחד

כשלעצמו חשש לחשוף את עצמו בעיני אחרים. מעט פוליטיקה היתה מעורבת כאן. נגדי עמדו אותם האנשים, שסירבו להיפגש עמי, "מפני שאינני רוצה לשנות את דעתי" ענה אחד מהם למי שטען בענייני, כי במה שנוגע לירא שמיים ושמירת המצוות אני שקולה לפחות כנגד עשר יהודיות מלידה. הזהירים האדישים לא היו מתנגדי העיקריים. היו שם כמה נשים ממשפחות יהודיות נכבדות, שקיוו לשדך אחת מבנותיהם לאותו רב, אלה היו החריפות ביותר נגדי.

באותו פרק הפגישו אותי באותו עניין עם רבי אברהם אליהו מייזס. הוא היה האדם היחיד, שלחם באמת ובתמים להגנת זכויותי. הוא היה ראש ישיבת באֶילי שליד וארסיי. הרב היה אדם כבן חמישים. אך כשבאתי אליו לחדר, שבו למד, נראה לי כבן שמונים. עד מהרה למדתי, אילו מאורעות הטביעו את חותמם האכזרי על פני האיש הדגול הזה. הוא היה נמוך קומה ורחב למדי, בעל פרופיל של נשר, ומצח גבוה וקשתי; עור פניו היה כמעט שקוף, עיניו הכחולות הקרינו טוב לב ואהבת האדם, וקדושה זרחה מפניו הטובים. זקנו ארוך ולבן, וידיו — היו קצרות ועדינות. כשראיתיו בפעם הראשונה — כאילו נעצר הזמן בשבילי. לא היינו אלא בריחוק של שלושים ק"מ מפאריס, אבל באותו חדר מסוייד, מרוהט בפשטות ובדלות, ומואר באור קלוש, חשתי עצמי ברוסיה של ימי הצארים, בכפר נידח בערבות רוסיה. שוב ראיתי לנגד עיני את הסיפור הנצחי של אהבת ישראל לתורתו. שוב עלתה לנגד עיני, כמו במאה שערים, אותה פשטות חיים של בני אדם, שאינם מייחסים כל ערך למראה החיצוני, ושבשבילם כל ענייני התומר יש להם רק פונקציה חיונית, ואילו היופי האמיתי הוא פנימי, רוחני. מעולם לא פגשתי אדם שעורר בי אמון ויראת כבוד מיידיים כאלה. האדם שליווה אותי הסביר לרב את המצב. הרב שאל כמה שאלות ביידיש ליטאית; הבנתי את דבריו רק בקושי רב, כי הייתי רגילה — מעסקי עם אנשי המסחר היהודיים — רק ליידיש פולנית. הרב מייזס עשה הכול כדי לסייע לי. אך כל מכתביו היו לשווא. "גם הליבראלים וגם הקונסיסטוריאלים לא היו מסוגלים להבין אותך, אמר לי, כשחזרתי לבקר אצלו, אבל לבי אתך". למרות האכזבה מן התוצאה השלילית של מאמצים כה רבים, עצם הבנתו אותי שיככה במקצת את ייאושי. עדיין לא הייתי מסוגלת להעריך את גדולתו האמיתית של ענק־הרוח הזה, אך הוא סייע בידי להבין, שאני על הדרך הנכונה אל

ה', וכי נסיונותי הם רצונו של הקדוש ברוך הוא. מצאתי מורה־דרך. מצאתי אבא.

הרב מייזס נולד בשנת תרס"ב (1902) בסלוצק שברוסיה. הוריו, ששאפו לגדל ולחנך את משפחתם הגדולה במסורת החרדית, הלכו לעולמם כשהוא היה בן עשרים. למרות עוניו החמור הוא המשיך ללמוד בישיבה, נעשה תלמיד חכם ונתמנה בהיותו צעיר יחסית, לראש ישיבת סלוצק, אחרי שהרב איסר זלמן מלצר זצ"ל עלה לירושלים.

היהודים סבלו קשות תחת שלטונו של סטאלין. באותם ימים עשתה הממשלה כל שביכולתה לעקור את הדת מקרב היהודים. בתי ספר יהודיים ומקוואות נסגרו. רבנים שביקשו להמשיך בלימוד התורה, סיכנו בכך את חייהם. הרב מייזס היה אחד מאלה. הוא היה עקשן מכולם, ולבסוף הוא אכן נאסר. חקרו אותו ימים ולילות. בשלב מסוים של החקירה שיקעו אותו עד צווארו במי ביוב, והשאירו אותו במצב זה במשך שעות. גם עינויים אחרים לא חסכו ממנו, אבל בכל אלה לא הצליחו לשבור את רוחו. מעניו עייפו מעינוייהם לפני שהוא נלאה מייסוריו; הוא נשלח למשפט ונדון לשש וחצי שנות מאסר. למרות כל זאת הוא המשיך לקיים מצוות. כששמעו השלטונות על מעשיו, הוא הוגלה לסיביר לכל ימי חייו. מה שסבל שם — הוא לא גילה לאיש. בהזדמנות הסביר הרב לאחד מידידיו הרבנים, שסוד זה שומר הוא לעצמו כטענה להגנתו לעתיד לבוא, לפני הקב"ה, כשהשופט עליון ישקול זכויותיו וחובותיו אחר מותו. במשך כל נסיונותיו אלה, שאי אפשר כלל לתאר אותם, הוא נשאר נאמן לה' ולתורתו, ולא איבד צלם אלוקים שלו, למרות הרעב הכבד שסבל, הקיפוחים והעינויים שעברו עליו. על ידי פעולותיו הוא הצליח לרכוש את אמונם ואת יראת הכבוד של סוהריו — איכרים פשוטים, שהפכו בנסיבות הזמן לשומרי כנופיות. קימעא קימעא נשתנה יחסם אל הרב וחדלו לענותו. המיפקדה הראשית הוציאה פקודה להעבירו למחנה אחר. כשישב ברכבת שהביאה אותו שמה, קם פתאום וניגש בשלווה לדלת הנפתחת לצד מסילה סמוכה, שם עמדה רכבת ההולכת בכיוון הנגדי. תחת עיני־שומריו הוא טיפס בלי חיפזון לרכבת השנייה. לא היה בזה לא מקרה ולא נס, ששומריו העמידו פנים כאילו אינם רואים. הרכבת התחילה לנסוע בכיוון אחר והביאה את הרב למוסקבה.

משם הוא המשיך בדרכו לפולניה ולצ׳כוסלובקיה. בפראג פגש את אשתו ושלוש בנותיו, שהגיעו גם הן ממש אז ממוסקבה והמשפחה נתאחדה. אשתו היתה שבע שנים בסיביר. יחד הם הגיעו לפאריס. שם נתמנה הרב מייזס לראש ישיבת באילי, ושם פגשתיו בשנת תשי״ב (1952). בשנים מעטות זכה לפירסום בכל קהילות אירופה המערבית.

פרט לפגישתי עם הרב מייזס, היו כל מאמצי האחרים לשווא. הייתי מדוכאת והזנחתי את עסקי. המצב הביא אותי עד להרס.

פליט יהודי מבלגיה, שעבדתי אתו, ניצל את מצבי הקשה, ועשה מעשה מרמה בשם החברה שניהלתי אני. על ידי זיופים הוא הוציא כספים במרמה. בחורף תשי״ב (דצמבר 1952) מצאתי עצמי פתאום ללא כל אמצעים, ואח־ראית לתשלום שלושים ותשעה מיליון פראנקים תשלומי מכס. זו היתה תחילתו של סיוט ארוך.

שלטונות המכס פנו אלי, בתור האדם האחראי. מאחר שלא היה בידי לשלם את ההתחייבות, דרשו את מאסרי. אילו התייצבתי במהירות לפני מנהל המכס, כדי להסביר לו מה קרה, ולבקש עזרה בהחזרת הכספים שלי, הייתי ניצלת בוודאי מניסיון זה. אלא שלא הייתי צלולה דיי במחשבותי. הייתי שבורה להלוטין.

כך מצאתי עצמי ב״פטיט רוקאֶט״, בית הסוהר לנשים, בו בילתי את שני חודשי חיי השחורים ביותר.

מבחוץ נראה בית סוהר זה — שאינו קיים יותר — כמבצר מימי הביניים. התאים החשוכים שבתוכו לא הוסקו מעולם, ומים ניגרו לאורך הקירות. בכל תא היו שלוש מיטות ברזל עלובות, ועל כל אחת מזרן קש דק. רוב האסירות היו פרוצות. התחילה שורה של ימים ללא סוף, מחמש בבוקר עד חמש בערב, שעות ארוכות של ישיבה על ספסל בבית המלאכה תחת השגחת הנזירות. נערכו תפילות בצוותא, שהייתי משוחררת מהן. עד שנסתיימו חיכיתי מאחורי הדלת, בחוץ, בקור, בימי החורף הקשים ביותר. הארוחות ניתנו בחדר האוכל, לשם הייתי חייבת ללכת עם כל האסירות, אף שלא נגעתי בכלום; בימי ראשון בבוקר, כשכולן הלכו להתפלל, נשארתי בתא.

תוך זמן קצר פיתחו הנזירות כלפי שינאה עמוקה. בעולמו של בית סוהר זה, זכיתי לכינוי ״היהודיה״. איזו אירוניה! חוסר ההבנה של החברה היהודית

לגבי "נוכריה", כביכול, סייעה להביא אותי לסביבה נוכרית עויינת, שבה המלה "יהודיה" היתה עלבון.

אחרי חודש ימים כבר ידע השופט הממונה על החקירה כיצד להתייחס לענייני. הוא הסביר את הדבר לאחד ממנהלי המכס, וזה הסכים לשחררני. אך עורך הדין של סינדיקט תעשיות טקסטיל — שנועד להגן על האינטרסים של התעשיינים הצרפתיים — התנגד. "אין היא האשמה!" טען והתחנן השופט שלי שוב ושוב, אך לשווא. היה הכרח לפתוח בהליכים משפטיים, כדי לדחות את תביעת הסינדיקט. וכך נגזר עלי לבלות עוד חודש בבית הסוהר.

החודש השני היה פחות חמור מן הראשון. רב בית הסוהר השיג בעבורי אצל מנהל בית הסוהר תא בודד. משמעו של בידוד זה היה לשהות לבדי בתא במשך עשרים וארבע שעות ביממה, בחלק מבודד של המבצר. היה זה עונש מיוחד, המוטל על פושעים חמורים. בשבילי היה זה חסד, שדמה בעיני לתחילת שחרורי. כשהייתי בפעם הראשונה לבדי בתא, רחוקה מן הרעש והמריבות של האסירות ומרשעות הגזירות, הרגשתי כי השלווה יקרה יותר מן החירות. עתה יכולתי להרהר ולשקול את מצבי, ולהבין, כי התנגשותי עם אנשי הקהילה הקונסיסטוריאלית, שסירבו להעניק לי תואר "יהודיה" עם זכויות מלאות, היתה רק ניסיון. הסבל שסבלתי בפטיט רוקאט, עשוי היה לתת לי את הכוח לרכוש תואר זה בקהילה אחרת, אמיתית יותר, קהילה שאותה ייצג לגבי הרב מייזס.

פגישתי עם הרב המקובל מרוסיה פקחה את עיני לאורו של עולם, שזכה לביקורת חריפה בגלל נגיעות אישיות שונות או בורות. מצאתי חום והבנה בקהילה אורתודוקסית "סגורה" כביכול, ו"מפגרת". היתה זו היכרות עם אנושיות חמה, בשעה שהעולם הקונסיסטוריאלי עם גישותיו ה"פתוחות" וה"מתורבתות" התגלה כריק מכל תוכן ומלא רק הבלי העולם הזה.

בשבתי על הדרגש, כשספרי הקדוש בחיקי, חזרה אלי מנוחת הנפש. הצלחתי להתעלות על ההוויה ועל הכיעור של תאי. נשמתי יכלה להמריא אל על, להשתחרר מן הזמן ומן המקום. וכמו שישיבתי במאסר תבוא לקיצה ביום מן הימים, כן יהיה קץ לגלות בני יעקב. האור המהבהב והעמום, שאיפשר לי להכיר בקושי בפסוקי התנ"ך הקדושים, זה היה אור היהודים בגלות. אור זה ילך ויגדל ויאיר פני הצדיקים ויסנוור את הרשעים, והרשעה תכלה

לשמחת הכל. אז־יתחילו חיים יפים ומאושרים יותר ליהודים ולאנושות כולה, שבהם לא יופר עוד האמון ולא יבגוד איש ברעהו.

זמן קצר אחרי שיחרורי נעניתי לבקשתו של הרב; הגיור שלי ושל אוריאל אושר על ידי רב אורתודוקסי, הרב רובינשטיין מבית הכנסת ברחוב פאָוה בפאריס. קיבלנו תעודות המאשרות את גיורנו והמקנות תוקף לקבלתנו לקהילה בשנת תשי"א (1951).

פגשתי שוב את הרב מאלוס ודיברנו על נישואין — הוא מתוך רגש אחריות, ואני — מתוך ליאות ואולי מתוך המריה. בדקנו את מצבנו ושקלנו את התוצאות. ואז החלטנו תוך הסכמה הדדית — שכבר חשתי בה בפגישתנו הראשונה — כי זיווגנו לא יהיה אידיאלי אף לאחד מאתנו.

ד

לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו.
(משלי טז, ט)

אחרי חג השבועות תשי"ג (סוף מאי 1953), יצאתי שוב לארץ הקודש. חזרתי לפאריס אחרי כמה שבועות, משהסדרתי את קבלת בני לקבוצת יבנה, שם הוא יחוג בספטמבר את חגיגת הבר־מצוה שלו.

שלושה מאורעות חשובים הם בחייו של היהודי — כניסתו בבריתו של אברהם אבינו, הבר־מצוה שלו ונישואיו. את שלושתם תוגגת המשפחה ברוב שמחה בחוג הידידים, הקרובים וכל הקהילה. ביום הבר־מצוה — יום הולדתו השלושה־עשר — עולה הנער לתורה בפעם הראשונה בחייו והופך לחבר מן המניין בקהילה. מעתה, הוא לבדו אחראי למעשיו כלפי הקדוש ברוך הוא, ורשאי לברך על התורה לפני קריאתה ואחריה.

לפי שאוריאל ביקש זאת, שלחתי אותו לארץ ישראל לחוג שם יום גדול זה בחייו. שנה לפני כן הוא זכה בטיול לארץ הקודש בתחרות שאורגנה על ידי הסוכנות היהודית. התפקיד היה למכור איגרות לנטיעת יער בארץ ישראל. הוא מכר יותר מכולם... אני סייעתי לו מעט. יחד עמו זכו בטיול זה עוד שני ילדים אחרים, ושלושתם נסעו יחד. הוא חזר מן הטיול מאושר ומלא חוויות, וכבר התאווה לנסוע שוב. אני כשלעצמי שמחתי מאוד לרעיון, לחוג את הבר־מצוה של אוריאל בארץ, שבה קיוויתי להתיישב ביום מן הימים.

לפני שהצטרפתי לבני בקיבוץ לקראת הימים הנוראים, סידרתי את ענייני הכספיים (ובמיוחד, שילמתי את חובי למשרד המכס). היה לי בית כפרי, ששכרתי, לא הרחק מאורליאן, ליד בסיס הצבא האמריקאני.

הימים הנוראים, שעשיתי אותם בקיבוץ, נחרתו בלבי ברושם שלא יימחה לעולם. קיבוץ יבנה היה היישוב היהודי הדתי ביותר שהכרתי מעודי.

אחרי כמה חודשי ריחוק מבני, היה זה מאורע גדול בשבילנו להתראות שוב זה עם זה. משפחה צרפתית מאלזס טיפלה בו בזמן שהותו בקיבוץ. הוא היה מאושר מאוד בחיי הקיבוץ. זמנו נתחלק בין לימודים ומשחקים. חברי הקיבוץ התייחסו אליו בעדינות יוצאת מן הכלל, ולא נתנו לו להרגיש אפילו פעם אחת שהוא שונה מכל ילד אחר בקיבוץ, או שהם יודעים את מוצאו. הם היו יהודים פשוטים, נחמדים ונעימים. היו בקיבוץ חברים ותיקים, בוגרים, ואחרים — שהצטרפו אחרי המלחמה, חלקם ניצולי מחנות הריכוז. מאחר שהם חשו על בשרם חיים קשים, הם הבינו גם את קשייו של הזולת, וחיו חיי צנע במצפון נקי, תוך מילוי חובתם. אותה פשטות ציינה אף את מלבושיהם — חולצות צבעוניות פשוטות ושרוולים קצרים לגברים ולנשים, מכנסיים ארוכים לגברים ולבחורות העובדות במטבח ובשדה. רוב הנשים כיסו שערן במט־פחת.

אוריאל נולד בכ״ח אלול ת״ש (הראשון לאוקטובר 1940), יומיים לפני ראש השנה — היום הקדוש המציין את תחילת השנה היהודית. ביום זה יושב ה׳ ודן את כל באי עולם ושופט, מי יחיה ומי ימות, מי ישלו ומי יתייסר... אך החרטה והתשובה מעבירות את רוע הגזירה, ושעריהן פתוחים בפני כל.

אוריאל לא ידע עברית, כשהגיע לקיבוץ לראשונה. דבר זה הכביד על הכנתו לבר־מצוה והאריך אותה. על כן החליטו מוריו לדחות את הבר־מצוה בערך לחודש ימים. הבר־מצוה נקבעה ל״שבת בראשית״, השבת הראשונה אחרי חג הסוכות. בני ידע בעל פה את הקטע שהיה עליו לקרוא בתורה. יום לפני כן הוא קרא לפני בגאווה את כל הקטע. אך באותה שבת, במשך רוב התפילה, הרגשתי כאילו על גחלים. ״הוא יתרגש, ואולי יגמגם...״ אמרתי לעצמי. הוא היה לבוש חליפת בד יפה, ג׳קט ומכנסיים קצרים, שקניתי בפאריס לקראת השמחה. היה חם. החליפה היתה יפה וגם נעימה, אך אוריאל לא היה שבע רצון בבחירתי. הוא הסכים, שהיא יפה, אבל חשב אותה לאלגנטית מדי בשביל הקיבוץ, אפילו ביום הבר־מצוה, ״אני לא רוצה להיות שונה מן האחרים״ הוא הסביר לי. אבל לבסוף, למראה אכזבתי, הוא נכנע.

הוא צעד קדימה, נרגש מעט, אבל מלא ביטחון, ובקול צלול אמר את הברכות. הוא קרא בלי שגיאה את פרשת השבוע. עשיתי כמיטב יכולתי

להסתיר את דמעות הגיל שמילאו את עיני. בסוף התפילה קיבלתי את ברכותיהם של כל הקהל, שהעתירו עלי ברכות "מזל טוב" לקראת עתידו היהודי של בני.

יבנה כבר היה קיבוץ ותיק בשנת תשי"ג, ואחד מן העשירים שבמדינה החדשה. הקיבוץ מצוי מערבה לירושלים ודרומה לתל אביב, לא הרחק מחולות הים התיכון. הקיבוץ היה מאורגן היטב, ושדותיו הנרחבים עובדו ונוהלו על ידי יהודים, שרובם עלו מגרמניה. לכל משפחה היתה דירה קטנה של כחדר וחצי למגורי ההורים. הילדים לנו בבתים אחרים לפי קבוצות גיל ומין. בכל מקום היו מרחבי דשא וחורש. כל המשפחות אכלו יחדיו בחדר האוכל העצום, כשציפורים עפות מעל לראשיהן. ביום אתה נהנה מציוצי הציפורים, ובערב — מתבשם מנעימות הטבע.

תודות לידידי, בני משפחת פיקאר, שעמהם שוחחתי ארוכות במשך שני חודשי ביקורי, קיבלתי ידיעה מושלמת על חיי היומיום בקיבוץ, על מעלותיו, מגרעותיו ותיסכוליו. החברים משובצים לעבודות השונות לפי תור, ובדרך כלל היתה התורנות במטבח התורנות הפחות אהודה על הנשים, לפי שהיא היתה קשה מכולן.

אֵימה וג'ק פיקאר נישאו זה לזו בצרפת בזמן הכיבוש. הם עזבו את אירופה אחרי המלחמה, שגזלה מהם בני משפחה רבים. מאז חיו את חיי הקיבוץ הקשים. הם היו גאים בהישגי הקיבוץ, וראו אותם כהישגם־שלהם, וחשו סיפוק מלא בחייהם. אימה היתה אמנם עייפה מדרך החיים המיכאנית הזאת, שאין בה מקום ליוזמה אישית. האירגון היה מושלם, אולי מושלם מדי. אמת, התוצאה היתה יעילות מירבית, כשהכל פועלים לקראת מטרה אחת, אך מצד שני היא מגבילה שאיפותיו של הפרט. לדידי, לעולם לא הייתי מסוגלת לחיות בסביבה כזאת; עצמאותי יקרה לי מדי, ולא הייתי יכולה להתרגל לחיים אלה.

ביליתי בפאריס סתיו וחורף וחזרתי ליבנה באביב תשי"ד (1954), לקראת הפסח. אוריאל נשאר בקיבוץ. כשחזרתי, הוא כבר דיבר עברית שוטפת. הוא גם גדל והתפתח וביטחונו העצמי גבר.

גם אני השתניתי. התקדמתי בלימודי ובהבנתי את התורה, ואחרי ששלוות נפשי שבה אלי, הייתי מסוגלת להפיק את הלקחים מנסיון השנתיים האחרונות. אחרי יסורי שנות 1953/1952, סייעו בידי חום הלב והידידות של קיבוץ יבנה

לזכות בשלווה נפשית. הייתי אסירת תודה — וזאת עד לעצם היום הזה — לאותם האנשים שטיפלו בבני במסירות כה רבה. למרות זאת לא סיפקה יהדותם של אנשי הקיבוץ הדתי הזה את כל צרכי. בשבילי היתה תורת ה' כפי שנמסרה למשה האמצעי האידיאלי, הניתן לאדם כדי לפתח את תכונותיו האישיות. מבחינה זאת נראו בעיני חיי הקיבוץ יוצרים את התוצאה ההפוכה. יותר מדי הוקרב למען האינטרסים הלאומיים, לא רק שאיפות אישיות, אלא גם חיי המשפחה.

כנגד זה היתה הקהילה הקונסיסטוריאלית של פאריס, שייצגה את היהדות הרשמית, מורכבת ככל הנראה מיסודות שונים לחלוטין. הספקתי להכיר בתוכה מבחר מגוון מאוד של אנשים, החל מאלה, שכמעט אין הבדל בינם לבין הליבראלים, ועד ליהודים חרדים מאוד, הספוגים תורה ובקיאים בה. רובם ראו את עצמם "מסורתיים", כלומר, שאין הם שוללים אמונת אבותיהם, אבל מבקשים מעל לכל להיות אורחים כמו שאר האנשים. לא היתה זאת היהדות שאני חיפשתי; לא היה זה אלא שלב ביניים בין היהודי הליבראלי ליהודי השלם, שהתגעגעתי עליו, מבלי שאוכל להביע זאת במלים.

הרב מייזס, שבינתיים השתקע בירושלים, הפך לי לסמל היהודי האידיאלי. הכרתי משפחה דתית מסטראסבורג, שבשעתו כיוונה אותי לרב מייזס. אף שהיו רחוקים מגדולתו של הרב, הם נבדלו מכל מכרי האחרים. יהדותם היתה עמוקה, והם הקפידו יותר בקיום המצוות. היהדות לא היתה להם דת בלבד, אלא גם דרך חיים, הגשמת האמת.

באותם ימים לא הכרתי את פרטי ההיסטוריה היהודית בת־זמננו ואת סגנון ה"פוליטיקה" הישראלית. רק זאת ידעתי, שהפוליטיקה ממלאת תפקיד חשוב ביצירת קהילות בישראל, והדתיות בכלל זה. קיבוץ יבנה השתייך לתנועת המזרחי, "מפלגה דתית פוליטית וגם ציונית" — כך הסבירה לי אימה פיקאר. לא תפסתי מה לפוליטיקה ופשרותיה אצל דת ומצוותיה. נזכרתי במקרה בנסיעה ממארסיי לחיפה. על הסיפון היתה קבוצת ישראלים צעירים, גברים ונשים, אמנים וספורטאים. אמרו לי, שזו ה"עילית" של ישראל, אך התנהגותם הדהימה — אם לנקוט לשון המעטה — את הנוסעים, אף הסובלניים ביותר. "את יודעת" אמר לי ישראלי צעיר, "הנוער ביניהם הם התימנים. כשעלו ארצה, לפני כמה שנים היו כולם דתיים. לגברים היו פיאות ארוכות, ולנשים כיסוי ראש. היום ילדיהם הם אנשים חופשיים, ציוניים. ישראלים אמיתיים".

"אם מסוגלת הציונות להפוך בזמן כה קצר יהודים מסוגו של רב מייזס לבני אדם שכאלה, אם אלה הם פירותיו של השילוב 'יהדות עם ציונות' — למה לנו כל זה ?" — חשבתי.

בחופשת הפסח תשי"ד (1954) ביקרתי באילת. עיר זו שוכנת בנקודה הדרומית ביותר של ישראל, על חוף ים סוף, והדרך אליה חוצה את מדבר הנגב. באותם ימים עוד לא היה כביש ראוי לשמו לאילת. שיירות צבאיות נסעו בשבילים, וכל יום היה יורד מטוס המביא תיירים מתל אביב. אילת טרם שימשה אז כנמל. היה זה מפרץ נפלא עם כמה בתים, בית קפה ומשהו מעין מוזיאון, שבו קיבלו התיירים מידע על צמחיית הים ועל סלעי האיזור. במרחק כמה מאות מטרים מהחוף היה שדה תעופה מאולתר, שם נחתנו. וכמה קילומטרים משם נראתה העיר הירדנית עקבה, השוכנת מול אילת אל חוף ים סוף. ומצד שני — מאחורי העיירה — הגבול המצרי. לא יכולתי להשתחרר מתמונת הנמל הצעיר, השרוי במקום זה כאגוז במפצח.

בביקורי האחרון שנה קודם, השארתי ביבנה את מכוניתי. כעת באביב תשי"ד (1954), השתמשתי בה לתור עם אוריאל מקומות רבים בארץ הקודש. התפעלתי מן הבניינים החדשים, מהגינות הפורחות בין החולות — ביקשתי למצוא רשמים חיוביים כמשקל נגד לספיקות שתקפו אותי לאחרונה, אחר עזיבתי את צרפת וחיסול עסקי שם.

לעיתים החיים הם מלאי־ניגודים. פחות משבוע לפני יום הולדתה השישי של מדינת ישראל ביקרתי ברמלה. עיר עתיקה זו, כעשרים קילומטרים מתל אביב בדרך לירושלים, נבחרה אותה שנה כמקום החגיגות המרכזיות של יום העצמאות. המצעד הצבאי המקובל ביום העצמאות, עתיד היה להיערך שם. ברחובות המרכזיים הוקמו בימות. בערב — נשפים בכל הארץ. "כמו יום הבסטיליה בצרפת", כך אמרו לי. בעוד כמה ימים יזכו ניצולי אושביץ, בוכנוואלד וברגן־בלזן לחזות במצעד של "החיילים שלנו", "חיל הים שלנו" וה"שוטרים שלנו". "המדינאים שלנו" ו"השגרירים שלנו" יתפסו את בימות הכבוד. מטוסים מנווטים על ידי טייסים "שלנו" יטוסו מעל לעיר. והכל יבכו מהתרגשות כאשר יושר ההמנון הלאומי, התקווה. החלום אחרי נוראות השנים שעברו... אך... האם הפליטים של אתמול יזכרו את הפליטים של היום, מעבר לגבול ?

באותו ערב גיליתי את הרהורי למנהל הסמינריון ביבנה. "כשאני רואה את

הנוער שלנו צועד, ורואה על פניהם את ביטחונם בכוחם, אני חרד לבאות. מה יהיה על הארץ, אם נשכח שאנו חבים הכל לה' ?" — אמר לי, שקוע בעצב, במבט שלוח למרחקים, כאילו רצה ברגע זה לחקור עתידות. אך מחשבותי שלי היו נתונות דווקא לעבר ולא לעתיד.

בר כוכבא הכניע את הצבא הרומאי האדיר, שתפש את הארץ אחרי חורבן בית שני בידי טיטוס. הגיבור הצעיר, כולו נעורים וכוח, שיחרר כמעט את כל הארץ מעול רומא. אחרי שהגיח את אבן הפינה למקדש השלישי מריע לו כל העם, ואפילו רבי עקיבא רואה בו את מלך המשיח. האמונה הנפלאה כי הנה הגיעה הגאולה, מרנינה כל לב יהודי.

אך שיכרון ההצלחה מעביר את בר כוכבא על דעתו, והשחצנות ממלאת את לבו. ביטחונו העצמי אינו מותיר אצלו מקום לספיקות בדבר נצחונו הסופי. הוא בטוח, שיוכל לרומאים בדרך הטבע, שאינו זקוק עוד לנסי ה', והוא אינו מקשיב לעצותיו של ר' עקיבא, מחייך ומעז לומר :

"רק זאת אבקש ממך, ה', אל תצא בצבאות אויבינו. אינך צריך לצאת בראש צבאותינו, זאת הנח לנו !"

רבי עקיבא הקדוש מבחין מיד בטעותו, ומודה שבר כוכבא אינו משיח ה'. הוא מתרה בבר כוכבא, שהצלת עם ה' אינה תלויה בגבורה צבאית או מדינית, אלא אך ורק באמונה בה' ובקיום מצוותיו.

בעזות מצח משיב בר כוכבא לרבן של כל ישראל : "לא בעזרת פרשני התורה אלחם ברומא, אלא בעזרת גיבורי האמיצים. די לי ממך ומחבריך !"

רבי עקיבא כבר רואה בחזונו את מפלת בר כוכבא, ובוכה במרירות : "יהי רצון, שייכמרו רחמי ה' על עמנו האומלל והאביון, וישלח לו גאולתו".

והוא עוזב את בר כוכבא, וגם רוח ה' סרה מעל מחנה בר כוכבא. המהפיכה הרוחנית הגדולה — הפכה פתאום למרד מדיני גרידא. הרומאים שבים וכובשים את הארץ, עיר אחר עיר. היהודים נטבחים בהמוניהם. יוליוס סברוס שם מצור על ביתר, מעוזו האחרון של בר כוכבא. בתשעה באב, בו נחרבו מקדש ראשון ושני, פרצו הרומאים את חומות ביתר, ושחטו בה חמישים ושמונה אלף יהודים גברים נשים וטף. בר כוכבא עצמו מת בהכשת נחש.

כל זה הבזיק במוחי. וכי אין בתורה ובדברי ימי ישראל כל הלימוד לעתיד ? בערב יום העצמאות עזבתי את בני ואת הארץ ; אוריאל בא אחרי לצרפת ביולי. בואו הרגיע אותי. הייתי מודאגת מן המצב הבלתי־יציב במזרח

התיכון. הרדתי לגורלו של ילדי היחיד. שש שנים שלמות עברו עד שחזרתי ארצה.

באוקטובר נתקבל אוריאל לבית הספר היהודי "יבנה" בפאריס, ולמד לקראת בחינות הבגרות. ללימודי היהדות הוא נכנס לבית מדרש לרבנים, שאף הוא היה תחת השגחתה של קהילת פאריס הקונסיסטוריאלית.

שנה קודם לכן, באוקטובר 1953, כשחזרתי לפאריס אחרי הבר־מצוה של אוריאל, יצרתי קשרים עם בית הספר על שם ג'ילבר בלוך באורסיי, על יד פאריס, בית הספר של הצופים היהודים בצרפת. באותה שנה, וכמה שנים לפני כן, נוהל בית ספר זה בידי ליאון אשכנזי, הידוע בכינוי "מניטו". אביו, דוד אשכנזי, היה רב באוראן, שבאלג'יר. מדי שנה הכין בית ספר זה כעשרים תלמיד ותלמידה לחלק השני של בחינות הבגרות. יחד עם זה הם זכו למבוא ללימודי קודש, וטעמו טעם ראשון של עינוגי המוסר התורתי, שרוב הנוער היהודי בימינו אינו זוכה להם. רבים מן התוזרים בתשובה גילו את היהדות באורסי.

במשך שנתיים ביליתי שם כל שבת וחג. אווירת המנוחה והשלווה ששררה באורסי חיזקה אותי לקראת השבוע בפאריס. יחד עם זאת נהניתי מהרצאותיו של "מניטו". זו היתה הפעם הראשונה ששמעתי הרצאות אמיתיות על היהדות. הייתי כמובן הקשישה בין כל תלמידי בית הספר והמבקרים שבאו אליו בכל סופשבוע, אבל הייתי מאושרת בין אינטלקטואלים צעירים אלה, שברובם התייחסו אלי כאל חברתם. בשמחה השתתפתי בחגיגות האירוסין וההתחונות של תלמידי בית הספר.

שנתיים אלה ציינו בשבילי שלב נוסף בהתפתחותי. הגיע היום, שבו חשתי את הצורך להתקדם. במישור האינטלקטואלי היו הרצאותיו של "מניטו" מקור של תענוג, אם גם לפעמים "אקרובטי" מדי *. ביקשתי לחזור ללימוד צמוד יותר לטקסטים, פחות ספקולאטיבי. הייתי זקוקה למקום שבו מלמדים את המסורת, ואין ממציאים אותה מחדש. כמנהגי לפני כל החלטה חשובה, פניתי לרב מייזס בבקשת עצה. לעולם הוא השיב על שאלותי, אך מעולם לא נקט יוזמה, כדי להשפיע במישרין. רב איננו מדריך למצפון. הוא משיב

* אלה ששמעו את דבריו, יבינו את כוונתי.

על השאלות המופנות אליו לאור התורה, ועל האדם להחליט, כיצד לתרגם תשובתו לשפת המעשה. רק כאשר נוגעת השאלה למצוה מן המצוות, התשובה היא חדה וחלקה, ללא מקום לפשרות. מאז נפגשתי עם הרב מייזס בבאילי, הוא עקב מרחוק אחר התקדמותי, אך נתן לי למצוא את דרכי בעצמי. אין ספק, שהוא ידע את התועלת שמפיק כל אדם מנסיונו שלו, ואף ידע, שלעיתים זה מסוכן מאוד שלא לעצור בכל תחנה ותחנה.

למרות קשרי החום והידידות, שריתקו אותי לקהילת אורסי הקטנה, חדלתי לבקר בבית ספר זה אחרי שקיבלתי תשובתו של הרב, וגיליתי בשנת תשט"ו (1955) את הקהילה היהודית באקס-לה-בַּאן.

ה

קנה חכמה קנה בינה אל תשכח ואל תט מאמרי פי.
אל תעזבה ותשמרך אהבה ותצרך. ראשית חכמה
קנה חכמה ובכל קנינך קנה בינה. (משלי ד, ה—ז)

הייתי זקוקה לאמתלה כדי להגיע לישיבת אקס־לה־בַּאן. ביולי 1956 מצאתי אמתלה נוחה: בגלל בעיות פעוטות בדרכי הנשימה נזקקתי למעיינות מרפא, ובחרתי באלוורד, בריחוק של שלושים קילומטרים בקירוב מאקס־לה־באן. שם, באקס־לה־בַּאן יכולתי לבלות את השבתות ולקנות מזון. היה בדעתי לשכור חדר מרוהט ולבשל לעצמי. אוריאל נסע לחופשת הקיץ לקיבוץ יבנה.

הגעתי לישיבה בפעם הראשונה בערב שבת אחר הצהריים. עזבתי את פאריס מוקדם באותו בוקר, בסיטרואן הישן שלי העמוס בגדים, כלים ושמיכות. הייתי לבושה חצאית קיצית, בשרוולים עד המרפק. קיצרתי את שערותי לעונה זו, כדי שלא אזדקק לספרית במשך הקיץ.

הישיבה בנויה על צידו של הר, היורד במדרון תלול, מוקפת חורשת עצים בתוך גוף נפלא. למטה בעמק, במרחק כמה מאות מטרים בקו אוויר, נמצא אגם בורג'ה המהולל, ובמימיו משתקפים ההרים והשמים המנצנצים. הישיבה שגיליתי בשנת תשט"ז (1956) היתה מורכבת משני בניינים שניצבו בזווית ישרה, והחצר שביניהם מוקפת דשא. הכול נראה ישן, בלוי ואכול תולעים: הרצפות, הספסלים, השולחנות והמדריגות. בקומת הקרקע היו בית הכנסת, חדר האוכל, חדר הלימוד, המטבח, חדר הכביסה ומשרד המנהל — הכול קטן עד כדי גיחוך, בעבור שבעים התלמידים שלמדו שם. אותה דלות ציינה גם את דירת הרב, ראש הישיבה, ואת חדרי התלמידים שהיו בקומה השנייה. המיטות שנדחסו בצפיפות לחדרים היו כה ישנות ושבורות, עד שנראו כמו אמבטיות. בחורף לא היה חימום. אבל יפי הטבע הסובב את

הישיבה השכיח את רקבון הבתים, שהיו שייכים אי פעם, לפני זמן רב מאוד, לוויקטוריה מלכת אנגליה.

באיזור שררה אמונה, כי במקום זה נעלמו אנשים בנקרות מים תת־קרקעיות של מעיין ומי גשמים. סיפור אימה זה הדביק לבית את השם: "בית השטן". אך מאז תשט"ז (1956) לא ידוע על אדם שאבד במקום זה, ולהיפך, מאז נוסדה הישיבה גילו כאן רבים את זהותם היהודית. למרות מצבם העלוב של הבניינים, הביעו כל הפנים שמחה, התלהבות והכרת תודה. כולם חיו בלהט באמונת אבותיהם, בשעה שנשאו ונתנו בשאלות מסובכות ובסוגיה קשה של התלמוד.

מאז משה רבנו נמסרים דברי התלמוד, המהווים את התורה שבעל פה, מרב לתלמיד ומאב לבן. הם נאספו ונכתבו אחרי חורבן בית שני, ונוסחו בניסוחם הסופי בתחילה על ידי החכמים שנאספו אחר החורבן ביבנה. ביניהם היה רבי עקיבא הגדול, שהיה בן למשפחת גרים, ושהתחיל ללמוד תורה רק בגיל ארבעים. המסורת מלמדת, כי משה רבנו עבר במ"ט שערי חכמה, ואילו רבי עקיבא עבר בשער החמישים.

שמעתי על משפחה הגרה בסמוך לישיבה, משפחת אֶרֶרָה. הם היו משפחה חשובה בקהילה, וסמכתי על כך, שהגב' אררה תעזור לי להיכנס לחיי עולם התורה, שהיו לי חדשים לחלוטין. כשנכנסתי לביתם הם קיבלו אותי בנימוס, אך לא יותר מזה. נדמה היה לי, שראיתי מידה מסויימת של הסתייגות בקבלת הפנים שלהם. אך אמרתי לעצמי, שבוודאי הם טרודים בהכנות לשבת, ולכן הם ממהרים.

ניצלתי את השעות שנותרו לי עד לכניסת השבת כדי להסתדר בצריף הקרוב לדירתם, שכאילו היה תלוי בצלע ההר מול הישיבה. קראו לו ה"קסרקטין", ובאמת היה דומה גם לביקתה וגם למעון קיץ; כל שטחו כחמישים מטרים, והוא בנוי מקרשים על עמודים, בגלל המדרון. שטח צר זה היה מחולק לחמישה חדרים וחדר אמבטיה קטנטן. שניים מן החדרים נשארו בשימושה של הישיבה. הראו לי את מיטתי באחד החדרים, שכבר שוכנו בו כמה בנות, כולן מאורסות.

בשעה שהייתי עסוקה בהעברת המזוודות והשמיכות מן המכונית לחדר, ניגשה אלי גברת אררה. בהצביעה על השרוולים שלי, אמרה בלשון חריפה:

— את נמצאת כאן בישיבה!

לא ירדתי לסוף דעתה, והסתכלתי בה מסמיקה מבושה.
— עלייך לכסות את זרועותייך!
— אבל... הרי יש לי שרוולים!
— אולם הם אינם ארוכים דיים. הם צריכים להגיע עד המרפק. זהו הדין — אמרה.
היה זה באוגוסט. אף שלא השתכנעתי לגמרי, ולמרות החום, לבשתי סוודר של צמר. לא היה איכפת לי לכסות את זרועותי, מעולם לא נתפשתי לגנדרנות ולא ביקשתי דווקא לגלות אותן. אף שאלתי את עצמי באותו רגע, מהו בכלל כוח המשיכה של מרפק מעורטל.
את הסעודות באותה שבת סעדתי על שולחנה של משפחת אררה, בדירתם הקטנה. השולחן נערך במטבח — ששימש גם חדר האוכל שלהם. לשולחן הסבו בעלת הבית, אני והילדים. בראש השולחן ישב מר אררה, שפניו הרזים הובלטו על ידי זקן ארוך, שחור ורחב. הלילות הארוכים, שהוא עשה כימים בלימוד התורה, נתנו אותותם בפנים אלה. למרות החלוק הישן שלבש, הטביעה אישיותו רושם עז על רואיו.
שלווה, הארמוניה ועדינות שררו בשולחן שבת זה, בדברי ההורים זה עם זה וביחסם לילדיהם, שחינוכם העסיק אותם בכל רגע.
צמאה הייתי לדברי תורה, ומר אררה ריווה צימאון זה בשפע. ברכות רבה השיב לשאלותי, כשם שהסביר לילדיו בסבלנות, מה מצפה מהם הקדוש ברוך הוא, שיגדלו כיהודים טובים, שומעים בקול הוריהם והולכים בדרך התורה. כמה ביקשתי להקים בעצמי משפחה מעין זו ולראות את בני בונה בית כזה. בישיבת אקס־לה־באן נגלתה לי השבת במהותה האמיתית, כתכלית מעשה שמים וארץ. לא רק הפסקה בעבודת השבוע, אלא שיחרור אמיתי של האדם. הלוא היא מאפשרת לו לאדם להשתחרר מן העולם החומרי ולהתעלות מבחינה רוחנית. בדרך זו יכול הוא לחזור ולזכות בהודו והדרו של אדם הראשון, יציר כפיו של הקדוש ברוך הוא.
שבת ראשונה זו, שעברה עלי כחלום, שיכנעה אותי, שכדאי להאריך מעט את השרוולים.
אמונתם של בני משפחת אררה היתה עמוקה, וכנותם — מדבקת. בהשראתם הגעתי לביטחון, שעם ישראל ותורתו על תרי"ג מצוותיה — אחד הם, ואין להוסיף ואין לגרוע. בישיבת אקס־לה־באן לא ראית כל מעשי הערמה

מחוכמים למצוא דרכים לעקוף את קיום המצוות, או להימלט לשם נוחיות מקיום אחת מהן. לא מצאתי שם ויכוחים פילוסופיים, שאינם אלא ספקולאציות של השכל, משימות ללא תכלית מעשית. אין דורשים מן הזולת מה שאין מקיימים בעצמם; אחווה ושיוויון אמיתיים שוררים בקהילה זו, לא אחווה זו שמטיפים לה הדמאגוגים, אלא זו שנובעת מקיום מצוות התורה על ידי הכל. בכל נפשם עבדו יהודים אלה את ה', ובכל כוחם ניסו להבין את היהדות ולהתקרב אליה. כך הם פעלו לקראת הייעוד שייעד ה' לעם ישראל: "ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש!"

אחרי שסיימתי את טיפולי הרפואיים באלוורד התיישבתי בשמחה ליד משפחת ארה בצריף העץ הקטן עד סוף הקיץ. הייתי שותפה פעילה בחיי הקהילה; האזנתי להרצאות בסמינר לבנות. סמינר זה נוסד רק שנה קודם לכן, וההנהלה אירגנה מחנה קיץ של כמה שבועות בעבור בנות יהודיות, שביקשו לנצל את חופשת הקיץ כדי ללמוד על התורה והיהדות. היו גם כאלה, שבדרך זו ביקשו להכיר את המוסד, לפני שיחליטו על המשך לימודים בשנה הבאה.
אני למדתי בהתלהבות רבה, והשתתפתי בוויכוחים רבים. מעולם לא היתה לי הזדמנות כזו לשוחח עם תלמידי חכמים כה רבים במקום אחד, וללמוד בקצב כזה. אך עשיתי כל מאמץ לקיים הלכה למעשה את מצוות התורה, בין אם בהכשרת בשר ובין אם בהכנת השבת. דווקא נגד מצוות אלה שמעתי לפני כן דברי ביקורת רבים: היו שראו בהן מין קנאות, והיו — שהסתכלו על המקיימים אותן כעל מפגרים בשכלם! לדבריהם רק "הרעיונות והכוונות הם החשובים". אך מה ערכו של רעיון ללא בסיס חומרי ומעשי? והלוא אין דבר חולף יותר מן הרעיון. איפה היה היום עם ישראל, לולא קיים את המצוות במשך הדורות, המצוות המבטיחות את האמת הנצחית שה' נתן לעולם? גם שונאי ישראל בכל הדורות, מאז הרומאים והיוונים, שביקשו לעקור את עם ישראל מן העולם, הבינו כי קיום עם ישראל תלוי בקיום המצוות, והצדיקו בכך את רדיפותיהם נגד היהודים. וכל הגזירות שגזרו על ישראל היו מכוונות תמיד לביטול המילה ושמירת השבת, ולאו דווקא נגד איסור הגזל וגילוי עריות או נגד מצוות "ואהבת לרעך כמוך".
באקס זכיתי להשתתף גם בכמה חתונות, שהוזמנתי אליהן. היו אלה של בנות, שישנתי אתן בחדר בסופי השבוע הראשונים. חתונה בישיבה, ובכלל

בכל קהילה אורתודוקסית, אינה סיומה של פגישה מקרית שלאחריה שורת פגישות ארוכה. חתונה יהודית מסורתית מתחילה עם ההצגה הפורמאלית: השידוך.

כשמגיע בחור יהודי לפרקו, או בחורה יהודית לפרקה, מחפשים ההורים מועמד ההולם את ילדם. לעיתים ממלאים מורים, ידידים או חברי הקהילה, את תפקיד ההורים ובני המשפחה, כדי לסייע במשימה חשובה זו. הלוא ידוע היטב, שמראה חיצוני עלול להטעות את הצעיר חסר הניסיון.

הזיווג היהודי אינו מבוסס על משיכה פיסית, שלעיתים קרובות אינה אלא בת חלוף, והעלולה לעוות את השיפוט הצלול. הזיווג היהודי בנוי על הערכה והוקרה הדדיות, בסיס איתן, שעליו עשויה האהבה לצמוח. על כן מתעניינים מציעי השידוך היטב בכל הפרטים, כדי להבטיח, שבעזרת השם יתאימו זה לזה בני הזוג, וזיווגם יעלה יפה.

אין חתונה יהודית איחודם של שני בני אדם בלבד, אלא של שתי משפחות, העתידות לעזור ככל יכולתן להביא אושר לבית ילדיהם ונכדיהם. לעיתים, אין דרך אחרת בשביל המבקשים להתחתן, אלא לפנות לשדכן המקצועי. האמון שנותנים בשדכן תלוי באישיותו. הוא זוכה לתמורה, אם השידוך מתקיים והזיווג מתגשם. אך יש גם שדכנים העושים כל מלאכתם לשם שמים, שלא על מנת לקבל פרס.

החתונה הראשונה שהשתתפתי בה בשהותי באקס היתה חתונתו של צעיר שווייצי, ג׳ילבר ברייזכר, שנעשה לאחר מכן אחד מראשי הסמינריון לבנות. הטכס התקיים בחצר הישיבה, ארבעה בחורים החזיקו בעמודי החופה, ומסביבם קהל גדול של ידידים ואורחים.

החתן הופיע ראשונה, מלווה על ידי אביו ועל ידי חותנו, בשילוב ידיים אתם. כנהוג, הוא צם ביום החתונה ובוודאי התפלל לא מעט, והכין עצמו תוך התבוננות עצמית עמוקה לקראת פרק חדש זה בחייו. הוא נראה חיוור מרוב התרגשות לקראת רגע גדול זה. גם כל המשתתפים בשמחה התרשמו ממראה עיניהם. החתן תפש מקומו תחת החופה וציפה לכלה, היורדת אליו, מלווה אף היא על ידי אמה וחמותה־לעתיד.

מרים, נערה נחמדה, שפניה הסגלגלים זוהרים בחיוך יפה ועיניה צוחקות מאושר, הופיעה בשביל המוליך לחופה. היא היתה מקסימה בשמלת הכלולות שלה. צועדת בין שתי האימהות היא סובבה את בעלה־לעתיד שבע פעמים,

כששירת הבחורים מלווה אותה. כשתפשה את מקומה לימין החתן הושלך הס. אחד הרבנים בירך את שתי הברכות הראשונות, ברכת היין וברכת האירוסין. החתן והכלה שתו מן הגביע, והחתן קידש אותה לו לאשה בטבעת כדת משה וישראל. אחרי כן הוא שבר ברגליו כוס זכוכית שהונחה לפניו — זכר לחורבן המקדש — וכל הקהל קראו "מזל טוב". הרב קרא בקול את הכתובה, ואורחים שונים נתכבדו בשבע הברכות, זה אחר זה. לאחר הברכה השביעית נשמעו מכל צד קריאות "מזל טוב" לזוג החדש, ואף האורחים בירכו זה את זה בלבביות. מוקפים בשירה של הבחורים צעדו יחדיו לסעודתם הראשונה כאיש ואישה.

שניים מחדרי הישיבה הוכנו לסעודה, חדר לגברים וחדר לנשים. במשך כמה שעות נישאו נאומי ברכה וביניהם — שירת הקהל, שהשתתפתי בהם בכל לבי.

האם אזכה אף אני אי פעם לאושר כזה? — שאלתי את עצמי באותו לילה בדממת הצריף הקטן. כמה קינאתי בכל הכלות האלה, שנולדו יהודיות ויכלו להינשא ללא כל בעיות, ללא אינצידנטים, כשברכות קהילתן מלוות אותן. מדוע נגזר עלי משמים לבלות שלושים שנה בעולם שלא רציתי בו, ושמעולם לא היה באמת שלי? מדוע היה עלי לעבור דרך ארוכה כזו מלאת חתחתים ונסיונות?

ארבע שנים לאחר מכן עתיד היה הרב מייזס לענות על שאלות אלה בציטוטים מתוך התלמוד, העונה לשאלה בשאלה אחרת: מדוע בוששת כל כך לבוא? התלמוד כאילו ביקש להסביר, שהגר, שעבר על איסורי תורה בימי גויותו, של אותה תורה שקיבל על עצמו לבסוף, חייב לכפר על חטאים אלה על ידי סבלותיו בימי גרותו. כל תקוותי היתה, שבני לא ידע נסיונות כשלי, שהרי התגייר לפני הבר־מצוה, שבה נעשה אחראי למעשיו.

בחג השבועות האחרון שבילתי בבית הספר ג'ילבר בלוך באורסי, הייתי ערה כל הלילה יחד עם התלמידים, ומקשיבה להרצאותיו של "מניטו". כשהוא פירש את סיפורה של רות הוא העיר הערה, שנתרשמתי ממנה מאוד: "תפקיד הגרים הוא לחזק את קהל ישראל בימי חולשתו. אין עם ישראל זקוק לגרים כשהוא חזק, והכול אצלו כשורה". הצהרה זו — שהיתה פוגעת

למדי — קצת הביכה אותי, מאחר שהייתי הגיורת היחידה באותו מעמד. אמנם מתוך טאקט לא הסתכלו בי — לפחות אלה שהיו בתחום ראייתי — אבל ללא ספק הכל חשבו עלי.

במועד מאוחר יותר חיפשתי פירושים לספר רות, כדי להבין טוב יותר את השאלה שעורר "מניטו". מפירושו של ברטנורא ואחרים למדתי על תפקידו של הגר; אבל רק באקס־לה־באן תפשתי את מלוא המשמעות של הדברים ששמעתי בשנה הקודמת. בדומה לרות, שקשרה את גורלה בגורל נעמי חמותה וניחמה אותה בשעת צרתה, כך כל אלה הבאים ליהדות כגרים הולכים עד לקצה הדרך, לתת כח רוחני חדש לעם עייף מן הרדיפות ומן הנסיונות. תפקידו של הגר הוא להגן יחד עם כל היהודים הנאמנים, בכל רמ"ח אבריו על הנכס המשותף — התורה, כדרך שנהג רבי עקיבא וגרים רבים אחרים. קשה לסבול את מבטי החשד, לעיתים עם חיוך רחב... לעיתים עם טיפה של בוז, אך הרי זו תכלית האדם. למלא את היעוד שה' הטיל עליו, יהיה המחיר רב ככל שיהיה.

ימים אחדים לאחר מכן הכרתי את ראש הישיבה באקס־לה־באן, הרב חייקין, ואת מנהלה, הרב גרשון כהן, שנעדרו ממנה בימי חופשתם.

הרב חייקין, יליד ליטא, היה בזמנו תלמיד ה"חפץ חיים", ר' ישראל מאיר הכהן מראדין. ה"חפץ חיים" נתפרסם בכל העולם היהודי לא רק בשל ידיעתו העצומה בתורה ובגלל הספרים שכתב, אלא בעיקר הודות לאורח החיים המקודש שניהל. מדקדק במצוות, עניו וצדיק הוא שימש דוגמה שהישרתה מאצילותה על כל תלמידיו ועל כל מי שבא אתו במגע. כשנתמנה הרב חייקין לראש ישיבת אקס — שנוסדה אחרי המלחמה על ידי הרב אלי וייל — הוא היפנה את כל מאמציו ליצירת אווירה דומה לזו שהכיר בימי נעוריו בשבתו לרגלי ה"חפץ חיים". בסייעתא דשמיא עלה הדבר בידו במידה רבה, הודות ללימודי המוסר האינטנסיביים. כל אחד מבני הקהילה ראה כתפקידו החשוב ביותר "לעבוד" על עצמו. העזרה ההדדית בין בחורי אקס היתה יוצאת מן הכלל, והתוכחה הנעימה של אחד הרעים נחשבה למעשה חסד אמיתי. על ידי תלמידו הרב חייקין, היה ה"חפץ חיים" מנהיגה הרוחני של קהילת אקס־לה־באן. הזכרת שמו התכופה היתה לברכה, ונוכחותו הורגשה בכל מקום. זכרו בחוגים היהודיים והשפעתו ממחישים בעליל את האמרה: רשעים בחייהם קרויים מתים, וצדיקים במיתתן נקראו חיים.

באקס תפשתי מה היתה הסיבה שלא הרגשתי טוב בזמן ביקורי בארץ ישראל, מין אי־נחת, שנתבררה יותר ויותר. דבר שכתב החפץ חיים הבהיר את הנושא: "ואם מחשבתם של אלה לטובת ישראל באמת כמו שאומרים, ימנעו את עצמם מכל הענין ויהי' סוף לכל הצרות שיצמחו מזה.

"ולכאורה למה לי להאריך בזה, אחר שהאיסור מבואר במס' כתובות שלא לעלות בחומה, משמע במתי רב, ואני בתומי אלך לחשוש שעבירה גוררת עבירה ואם יעברו על האיסור שלא לעלות בחומה, יעברו אחר כך על המרידה באומות, ויש לי צער להאריך מזה.

"ואני דיברתי על לב אחד מהמפורסמים מהמזרחי בארצנו, ואמרתי לו שכל עשיותם נגד התורה המה, והייתי בעיניו כמתעתע, באומרו שאין דרך אחרת להיפטר מהגלות ועד מתי נייחל לגאולה בדרך נס וכו'..."

בעזרתו של אחד הרבנים מצאתי את המשפטים בגמרא שציטט החפץ חיים, בכתובות דף קיא (עמוד א):

"ג' שבועות הללו למה? — אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדי". ובהמשך הדברים שם, מפורש העונש, אם יעברו ישראל על השבועות: "אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם מקיימין את השבועה מוטב, ואם לאו — אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה". ובמסכת סנהדרין (דף צח עמוד א) נאמר עוד: "אמר רבי חמא בר חנינא: אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזלה מישראל, שנאמר 'וכרת הזלזלים במזמרות'" ורש"י מפרש שם: "שלא תהא להם שום שולטנות לישראל, אפילו קלה ודלה". והמלבי"ם (על הפסוק בישעיה יח, ה) מפרט יותר ואומר, שאם יעזרו הגויים לישראל במרדו, יאבדו אף הם. הזדעזעתי לשמוע על הבטחת עתיד כה מלא אותות רעים.

באחד הימים, אחרי נסיעתי השנייה לארץ־הקודש, הוקיע בנוכחותי צרפתי אחד, לא־יהודי, את "בעיותיה של מדינת ישראל". אף על פי שהיו לי כבר אז כמה ספקות ביחס למדינה, הם לא שינו את דעתי, ולא ראיתי אז את מדינת ישראל כ"בעיה" אלא כפיתרון של בעיה. "זהו משהו מלאכותי, שטות פוליטית וכלכלית. מדינה זו אין לה בסיס קיום והיא לא תתקיים" — כך הכריז אותו צרפתי.

— "המדינה היא רצונו של ה', והיא תתקיים בעזרתו" — השבתי.

הערתי התמימה הצחיקה אותו. "איפה את רואה בעניין זה את יד ה'? הציונים עושים מלחמה כמו כל הגויים, הם אף רצחו את הרוזן ברנדוט *, נציג האו"ם, שהיה עלול להפר את מחשבותיהם. ואחר כך הקימו ממשלה חילונית — ככל הגויים. מה כל כך על־טבעי בכל זה?"

ידיעותי ביהדות היו אז מעטות עדיין, וכלפי צרפתי זה, שסירב לקבל את דעתי, הגבתי בדרך הטיפוסית לישראלי: אדם זה הוא אנטישמי — חשבתי.

אך... הדין היה עמו. ארבע שנים לאחר מכן גיליתי בתלמוד את הסיבה, מדוע מה שחשבתי למבצע מבורך, ונתגלה לאחר מכן כהרפתקה, נדון לכישלון מתחילתו על ידי ה'. מלחמת תש"ח (1948) לא היתה מלחמת שחרור, אלא מרידה בה' ובתורה, שנדחתה על ידי ראשי המדינה ורוב הישראלים. יהודים דתיים, כמו אנשי "המזרחי", הצטרפו לאתיאיסטים אלה, מפני שהיו מפקפקים בעזרת ה' או שחסרה להם הסבלנות לחכות לתשועה המתמהמהת לבוא. הצרפתי לא ידע דבר על התורה ועל התלמוד, ובכל זאת חשיבתו העצמאית הבהירה לו את הסיטואציה במלואה. אין ספק, לא חסרו אנשי רוח ומשכילים בתוך שורות האנשים שיסדו את המדינה בשם הציונות. הספקתי להכיר חלק מהם בבית גולדמן: אינטלקטואלים, פרופסורים, רופאים ופקידים בכירים. כיצד קרה, שלא השתמשו בהגיון שלהם? כיצד לא הבינו את הסיכון העצום, שלתוכו הטילו אומה שלימה?

העליתי את שאלותי בפני אחד מרבני הישיבה, אדם צעיר, מלומד ואינטליגנטי מאוד. לעתים קרובות שחתי לו את הרהורי ואת גילויי ונהניתי מהערותיו. הסבריו היו בהירים, והוא ידע להרצות אותם בשיכנוע רב. אשתו הצעירה, ששאפה כמוני ללמוד, השתתפה בשיחותינו בהנאה רבה.

הוא לקח את ספר דברים בידו, והראה לי קטע בפרק ד. בדרכו שלו, מדוייקת ותמציתית כמנהגו, הציע את מחשבותיו:

בקשר למצוות התורה, שבני ישראל שמעו בהר סיני, אמר להם ה': "ושמרתם ועשיתם, כי היא (עודנה, ותוסיף להיות) חכמתכם ובינתכם לעיני העמים..." והוסיף: "בין הגויים יש אנשים חכמים יותר וחכמים פחות. את השכל הישר חילק ה' בין כל בני האדם, אבל כשנתן ליהודים את התורה, לא נתן להם

* הרוזן ברנדוט נפגש בתחילת 1945 עם הימלר, וכך עלה בידיו להציל יהודים מטרזיינשטאדט וממחנות אחרים. הוא נהרג על ידי הציונים ב־17 בספטמבר 1948 בירושלים. השווה: ר' משה שנפלד, "שרופי הכבשנים מאשימים".

חלקם בשכל הישר. במלים אחרות, יהודי שעזב את התורה, המלמדת אותו את המותר ואת האסור, אין לו אפילו השכל הישר של כל גוי".

— ומה בדבר כל היהודים החפים מפשע, החיים במדינת ישראל, וכל אלה שאינם מקיימים את התורה פשוט מתוך בורות, אבל בעצם הם אנשים טובים — מה יהיה עליהם? — קראתי, וחשבתי באותו זמן על בני השוהה בקיבוץ לבלות בו את חופשתו.

— שה' ירחם על עמו — הוא אמר בעצבות. היהודים כבר סבלו כה הרבה... מילים אלה הזכירו לי את דברי התלמוד הברורים והמפורטים ביחס לגויים, שהשביע אותם ה' לא לשעבד בבני ישראל יותר מדי.

— אושביץ, בוכנוולד, מאוטהאוזן... שישה מיליון יהודים, וכי אין זה עדיין "יותר מדי"? ! — שאלתי.

— "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ". מפרשו של מדרש רבה "עץ יוסף" מסביר פסוק זה בשיר השירים כך: ה' השביע את בני ישראל לא לסיים את הגלות, אף אם דמם יישפך כמים ויסבלו את העינויים הקשים ביותר *.

זה מכבר הגעתי לכלל מסקנה, כי דברים רבים במדינת ישראל אינם כשורה. תחילה התפלאתי על הבוז שרוחשים ישראלים רבים כלפי היהודי הדתי, והאיבה שהם נטרו ליהודים אלה הכאיבה לי. אחר כך גרמה לי בעיה אחרת צער רב: כנגד שביעות הרצון והאושר לראות יהודים החיים במדינתם עמדו רחמי לערבים הפלשתינאיים, שאיבדו את מולדתם ואת רכושם. אחרי שעברו עלי ארבע שנות מלחמה, יכולתי לתאר בדמיוני פליטים אלה החיים במחנות ותלויים בחסדי העולם. אמת, לא היו אלה מחנות ריכוז, אבל איזה סבל שרר שם! כיצד ניתן יהיה למנוע ילדים אלה מלהפוך להיות ילדי השינאה! למרות הכול לא אבדה התקווה מלבי לראות, שאי פעם ישתפרו פני הדברים. שערי תשובה לא ננעלו מעולם. ואף המצב החומרי יוכל להשתנות לטובה. בעזרת השם תרבינה הישיבות וירבו היהודים הדתיים. היחסים עם השכנים הערביים יוטבו ויימצא פתרון לפליטים.

אך כל התקוות האלה נמוגו, בשמעי את דברי התלמוד. שלמה המלך אמר:

* כך מפרש גם המהר"ל ב"באר הגולה" וב"נצח ישראל", הרמב"ם ב"איגרת תימן" ורבינו בחיי בפירושו לבראשית פרק לג.

"ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים עמו". הבנתי, שה' לא יעזור ליהודים מורדים למצוא חן בעיני הערבים, יעשו מה שיעשו. הבנתי, שגם אם תתנהל המדינה על ידי יהודים דתיים, ה' לא יקבל מדינה זו, שעצם הקמתה היה בגדר איסור. הנהגה דתית אולי תוכל להאריך את משך קיומה, חשבתי, אבל מי יודע? האחריות הרובצת על יהודי היודע את התורה ואת מצוותיה ואת איסוריה — כבדה הרבה יותר. יהודים דתיים בראש מדינה שאין ה' מכיר בה... וכי לא תהיה זאת ממש התגרות כלפי שמים? אין יהודי רשאי ליהנות — גם לא הנאה גשמית — מדבר טרף, ובוודאי שאינו רשאי לרכשו.

כתבתי לאוריאל מכתבים נלהבים, המתארים את גילויי ומחשבותי. תליתי תקוות רבות בכך, שאראה את אוריאל לומד בישיבת אקס; הייתי בטוחה ששם הוא יהיה בחור יהודי לפי רוחי. כשהצעתי לפניו את תכניתי, הוא השיב בקרירות. הוא התייעץ עם חבריו ביבנה, ולא זו בלבד שאיש מהם לא עודד אותו לשמוע לי, אלא למעשה אף הניאו אותו מכך. רק מתוך דרך ארץ כלפי הוא נענה לי. אני מיהרתי אל מר כהן, כדי לרשום את בני לקראת הזמן הבא לישיבה. חשבתי, שאוריאל יוכל להמשיך את לימודי החול שלו בקולג' המקומי, כשהוא גר בישיבה ולומד תורה, ובדרך זו לא ירגיש את עצמו תלוש יתר על המידה מחוג חבריו.

תשובתו של המנהל הגיעה לאחר ימים מספר. "נשמח לקבל את בנך לישיבה, ונשתדל לעזור לו בכל דרך אפשרית. ישנו רק עניין אחד המעיק עלינו" המשיך מר כהן, "עם כל הכבוד שאני רוחש לך, אני חייב לבקשך, לכסות מכאן ולהבא את שער־ראשך, אם — כפי שאני מקווה — את עומדת מעתה לגור ביניינו ולדאוג לבנך כאן בישיבה".

— אבל הרי אין לי בעל — טענתי, כשמחנק תוקף את גרוני.

— אני יודע — השיב — אבל היית נשואה בעבר.

— אבל הוא לא היה יהודי. וגם אני לא הייתי אז יהודיה. למדתי, שהמתגייר הוא כתינוק שנולד.

— נכון בהחלט, אבל זה אינו נוגע לכאן. עלייך לכסות את שערך — הוא סיים בפסקנות. נזכרתי בשיחה עם גרציה, שהיתה חברתי לחדר. היא שאלה אותי באחד הימים: רות, למה את מכסה שערך רק בשעה שאת מדליקה נרות שבת?

— מפניך שאני מקיימת מצוה זו כאם יהודיה, ובמעמד זה אני מכסה תמיד את ראשי. איני מכסה את שערי כל הזמן, שהרי אין לי בעל.

— זה לא הגיוני — השיבה גרציה. אינך יכולה לנהוג פעם כך ופעם כך; או שאת מכסה את ראשך בקביעות, או שלא תכסי אותו גם בשעת הדלקת נרות.

— לא הייתי מעלה בדעתי להדליק נרות ללא כיסוי ראש.

— ואילו אמרו לך. שעליך לכסות ראשך כל הזמן, היית שומעת?

— כן, אבל איש לא ידרוש זאת ממני, הרי איני נשואה!

הסברתי לרב גרשון, שאני יודעת את הדין, ואילו הייתי נישאת לאיש, הייתי מוכנה לכסות שערי. אך אינני יכולה להבין את הסיבה לקרבן כזה, כאשר לא חל שום שינוי במעמדי.

— היי סמוכה ובטוחה — השיב הרב גרשון — שבדקנו היטב בספרים, ואין כל ספק בנקודה זו של ההלכה ביחס למעמדך האישי. עליך לקיים את התנאי הזה, אם את רוצה, שבנך יתקבל לישיבה. על כל פנים גברת אררה נתנה לנו להבין, שבוודאי את תקבלי תנאי זה, מאחר שאת מקיימת את כל המצוות.

— טוב, שיהיה כך — אמרתי, למרות הרגשתי הבלתי נוחה.

אין לך דבר מורכב יותר מלב האדם. אינני יודעת איזה רגש מן הרגשות שהסעירו את לבי לשמע דרישתו של הרב כהן היה החזק ביותר. מזה שנים שאני מצפה לאותו אושר כאשר אפגוש את האיש שיהיה בעלי, שיימשך אלי בתוקף תכונותי המוסריות והרוחניות ולא רק בגלל הופעתי החיצונית. ואף על פי כן, עם כל שאיפותי הרוחניות — נשארתי בת־אדם, שאינה מסוגלת להתעלם מן העובדה, כי השער הוא אחד מקישוטיה היפים ביותר של האישה. בשמחה הייתי מוכנה לכסות את שערי למחרת נישואי, אבל הרעיון, שאצטרך לעבור שינוי זה בהעדר שמחת הנישואין — היה נורא בשבילי, ואפילו מבחיל! ועל אחת כמה וכמה, מפני שהוצעה לי כאן עיסקה, עיסקה בנשימה אחת עם מצוה! היתה זאת טעות מצידי, שעמדתי עליה רק מאוחר יותר. הסתכלתי ברב גרשון ברוגז, כמעט בשינאה. "תלבשי את המטפחת כאן, ולא בפאריס" לחש לי קול פנימי, כשעזבתי את חדרו. אולם הצלחתי להתגבר. דחיתי פיתרון מטורף זה, של צביעות והעמדת פנים, וכיסיתי את שערי.

בני הגיע לצרפת זמן קצר אחרי חג הסוכות. נסעתי במכונית למארסיי כדי להביא אותו לאקס־לה־באן. כשנפגשנו, היה שערי מכוסה.

"הסירי את המטפחת, אמא, אין עוד שמש", אמר לי אחרי נסיעה של כמה שעות. הסברתי לו אז, מה שלא העזתי לכתוב לו קודם לכן. איני יודעת, אם צליל דברי היה חסר את "החום" הרגיל, על כל פנים אוריאל השיב מיד, כי מוטב שלא אכסה את שערי והוא לא יכנס לישיבה. "כך נחסוך שנינו מעצמנו קרבנות מיותרים", הוסיף.

ציפיתי לתגובה זו. אוריאל אהב לראות אותי יפה ולבושה היטב, מצד שני הוא לא חי מעולם בסביבה חרדית, והשינוי שחל בי הבהיל אותו (בקיבוץ כיסו רוב הנשים את שערן, אבל לא היתה זאת חובה). מעל לכל, הוא הרגיש אותה דחייה כלפי הצעתו של הרב כהן, שאכסה את שערי. אבל לא נתן לו להשפיע עלי, ואוריאל נעשה תלמיד ישיבת אקס־לה־באן. שנינו השתנינו מאוד. במשך הזמן לא רק הבנו, אלא אף הרגשנו, שיש טעם לכל אחת ממצוות התורה. על כן אמרו בני ישראל במעמד הר סיני כשקיבלו את התורה בלב שלם "נעשה ונשמע". באקס־לה־באן התחלנו לחיות את יהדותנו בשלימות.

מאורעות כה רבים ציפו לי באותו קיץ של שנת תשט"ז (1956).

פגשתי אז לראשונה את משפחת גבירצמן, שראשה היה "רבי", ר' איציקל, יהודי פאטריארכלי בעל פנים עדינות וזקן לבן ארוך. ר' איציקל בא לצרפת אחרי שש שנות גלות בסיביר. (הרוסים שלחו שמה את יהודי פולניה, שנכבשה אחרי הברית הרוסו־גרמנית של 1939. היה זה גירוש אכזרי, אך הוא הציל יהודים אלה ממחנות ההשמדה). הוא נתאלמן בגיל ארבעים, כשהיו לו שלוש בנות ובן אחד יחיד. שתי בנותיו הגדולות ובנו נרצחו עם משפחות־תיהם על ידי הגרמנים, יחד עם שישה מיליון הקדושים. מאז שנת תש"ו (1946) חי הרבי בפאריס יחד עם בתו, חתנו ושלושת ילדיהם. באותו קיץ הם היו בחופשה בישיבת אקס־לה־באן, שכיבדה מאוד את הרבי ואת משפחתו. כבר שמעתי רבות על חסידים, וידעתי את ההיסטוריה של "החסידות", אך מעולם לא נזדמן לי קודם לכן להיפגש עם אחד ה"רבי"ים שלהם.

החסידות היא תנועה ביהדות, שראשיתה ברוסיה במאה הי"ח. מייסד החסידות, הידוע בכינויו "הבעל שם טוב", חי בעיר מז'יבוז. את הבעל שם טוב הטריד עתידם הרוחני של היהודים, שבגלל נסיבות שלא יכלו לשנות אותן לא היו מסוגלים להקדיש את חייהם ללימוד התורה. עלה בידו למשוך יהודים אלה

על ידי שהביא שמחה לתוך תפילותיהם — בליווי מנגינות — ולכל שיגרת חייהם היומיומיים. הריקודים החסידיים מפורסמים בכל העולם היהודי. הבעש"ט נעשה מנהיגם של תלמידים רבים. שהגדול ביניהם — ויורשו הרוחני — היה המגיד ממזריטש. אחד מתלמידיו, "בעל התניא" ייסד את תנועת חסידי לובאוויטש, ותלמיד אחר, רבי אלימלך, הביא את החסידות לפולניה. רבי איציקל היה צאצא ישיר לרבי מפורסם זה מפולניה.

כשעמדתי לעזוב את ישיבת אקס-לה-באן בתחילת הסתיו, אחרי שבני הסתדר בישיבה, ביקש אותי אחד הרבנים, הרב אליאביץ, לקחת עמי במכונית ארגז יינות בשביל ר' איציקל, שכבר חזר קודם לכן לפאריס. ששתי להזדמנות לפגוש מחדש משפחה זו, כי רציתי להיטיב להכירה מקרוב. אחרי שמילאתי שליחותי, הזמינה אותי בתו של הרבי לעשות אצלם את השבת הקרובה. קיבלתי את ההזמנה בשמחה. היא התנצלה בפני על שלא יכלה להציע לי גם מקום ללון בביתם, כי היו להם רק שלושה חדרים בדירה, ושניים מהם קטנים מאוד. הדירה היתה בקומה השלישית בבית ישן מאוד ברחוב רוזיאה, דירה חשוכה הפונה לחצר אחורית וללא כל נוחיות.

רחוב רוזיאה הוא הרחוב הראשי של הרובע היהודי העתיק של פאריס, "הפלאצל". דורות של יהודים שחיו כאן ראו מלכים ומהפיכות עולים ויורדים זה אחר זה. כמרכז חיי היהודים בפאריס פתח הרובע הזה את שעריו למהגרים ממרכז אירופה במשך מאות בשנים, וגם בעשור האחרון התיישבו שם יהודים ספרדיים רבים, שהיגרו מצפון אפריקה. כמו כל הרחובות הסמוכים לו, רחוב רוזיאה הוא רחוב צר, מוקף בתים שחורים וגבוהים, בני חמש ושש קומות. אחדים מהם, שהוכרזו כמבנים מסוכנים בגלל אי יציבותם וכבלתי ראויים למגורי בני אדם, חוזקו בתמוכות במשך שנים רבות. המדרכות כאילו חובקות את הבניינים, וכמעט תמיד הרחובות מלאים אדם. החנויות שייכות ברובן לסוחרים יהודים, ומציעות מבחר גדול של מוצרים כשרים. בחוץ פונים מחליפי הכספים ביידיש אל העוברים ושבים, על מנת להציע להם את שירותם.

אותה סעודת ליל שבת ראשונה אצל ר' איציקל זכורה לי היטב עד היום הזה. בחדר האוכל ישב הרבי בראש השולחן לבוש ב"ביקישה" המסורתית, הרקומה או בחליפת השבת, ועל ראשו ה"שטריימיל". מראהו מראה מלך ממש. משני צידיו — חתנו ונכדו, ומסביב לשולחן — האורחים, גברים כולם.

בבתי חסידים רבים אין הגברים והנשים מסבים יחד לשולחן אחד, ויש בתים, שאף לא בחדר אחד, ובמיוחד לא בבית הרבי.
לקראת סוף הסעודה הופיעו כמה חסידים מתושבי השכונה, לבדם או בליווי נשותיהם וילדיהם. חדרו של ר' איציקל נתמלא מפה אל פה, והאור שפע החוצה. בין מנה למנה ובסיום הסעודה שרו מנגינות חסידיות. בין הקולות נשמע היטב קולו של הרבי, המתמזג עם קולות האחרים ועם קול החזן, שהוא גם השוחט בפלאצל — יהודי חרדי מרומניה, שבא זמן קצר קודם לכן ממאה שערים לחיות עם משפחתו בפאריס. קולו החזק והמתוק עלה על הקולות האחרים. על פניהם של המסובים, שפוכים השמחה בשבת והסיפוק להימצא במחיצת הרבי הקדוש. הכול כאילו הפך לאחר — בני האדם והעצמים כאחד. הפרוזדור החשוך, חדר המדריגות על מעלותיו המתולעות, הבית הרעוע על קירותיו הסדוקים — כל זה נעלם כלא היה. החדר המואר לכבוד השבת היה מעין נווה מדבר, מעין נקודת אור בתוך כיעורו של עולם וחשכת הגלות.
אני ישבתי עם הרבנית ועם שתי בנותיה בחדר השני. הגדולה — כבר מאורסת, והקטנה, ילדה יפה בת שמונה, בעלת צמות ארוכות. החדר היה מואר באור הקלוש של הנרות, ומתוך מחסה העלטה יכולנו להתבונן, מבלי לעורר תשומת לב, בכל המתרחש בחדר, שבו מקיפים האנשים את הרבי.

משך כל אותו חורף בילית את שבתותי בפלאצל בבית הרבי, או בישיבת אקס־לה־באן עם אוריאל, שנתקל בקשיים בהסתגלותו לחייו החדשים. דומה, ששום דבר בישיבה לא התאים לו — היחסים עם הבחורים, שהוא לא הסתדר עם כולם, המיטות הבלתי נוחות, האוכל שלא השביע רצון. "וחוץ מזה", אמר, "בשיעורים מטיפים יותר מדי מוסר ולומדים פחות מדי תורה". הגרוע מכל — היו לו סכסוכים עם חשמלאי שעבד בישיבה, בחור צעיר שמשום מה לא סבל את אוריאל. בדצמבר, אחרי חופשת חנוכה, הוא עזב את הישיבה וסיים את השנה בבית ספר יבנה בפאריס.
כמה שבועות לאחר מכן עזבו ר' איציקל ומשפחתו את פאריס והשתקעו באנטוורפן, בלגיה, שם היתה קהילה חסידית גדולה יותר מן הקבוצה הקטנה שבפאריס. נסענו פעמים רבות בין פאריס ואנטוורפן, ובשנים שלאחר מכן עשיתי חלק גדול מזמני בעיר זו. אוריאל, שהיה כבר בן שבע עשרה, וחזר

מרצונו החופשי לישיבה באוקטובר 1957, הצטרף אלי בנסיעותי אלה לבלגיה לחגים. לעיתים קרובות ביקרתי אצלו באקס־לה־באן; לעולם הייתי מאושרת לחזור לקהילה זו, למרכז תורה זה. הפעם הסתגל אוריאל כה יפה, עד שהחליט להקדיש בשנה השנייה את כל זמנו ללימוד תורה.

הודות לאקס־לה־באן ולר׳ איציקל היינו בני ואנוכי יהודים חרדים ממש. לדאבון לבנו, היו שנים אלה, הפוריות מבחינה רוחנית, מלאות טרדות מסוג אחר. צרפת ניהלה מלחמה כדי להחזיק באלג׳יריה, ואוריאל התקרב לגיל הגיוס לצבא. היה חשש שיישלח לחזית. שבע־עשרה שנים קודם לכן הייתי מסוגלת לסכן את חיי ואת חיי משפחתי למען הצלת חיי אחרים, ולפעול למען שחרורה של ארץ, שגרמסה על ידי לגיונותיו של מטורף. אך עתה, ב־1959, לא יכולתי להשלים עם הרעיון להקריב את בני היחיד במלחמה שנועדה — בגלל אינטרסים חומריים שהיו בסכנה — למנוע עם אחר מלהש־תחרר. אחד הרבנים באקס־לה־באן היה מארץ הקודש. אוריאל אהב והעריך אותו מאוד. לעיתים קרובות דיבר אותו רב בנוסטאלגיה על ביתו; כל משפחתו היתה שם. כמה מחבריו של אוריאל החליטו להמשיך לימודיהם בארץ ישראל, ועכשיו רצה גם אוריאל להצטרף אליהם. לא התלהבתי במיוחד לרעיון זה. שוב לא ראיתי יותר במדינת ישראל פיתרון כל בעיות היהודים, כמו שחשבתי בעבר בתמימותי. קרובה הייתי יותר לדעה ההפוכה. אף על פי כן לא יכולתי להתעלם מן הצורך הדחוף ביותר. יום יום נפלו צעירי צרפת על אדמת אלג׳יריה. נפילתו שם, של אחד מבחורי ישיבת פּוּבּלין, סילקה את כל היסוסי.

בחודש חשוון תש״ך (נובמבר 1959) עזב אוריאל את צרפת. הרב מייזס, שהודעתי לו על דבר בואו, המתין לו וטיפל בו כמו אב. אוריאל הלך לישיבת באר יעקב. אחרי כמה חודשים כתב לי הרב מייזס, שאבוא אף אני: ״הגיע הזמן, שתשקלי הקמת בית, אחד מידידי הציע בן אדם נחמד״ *.

סידרתי את ענייני והחלטתי לנסוע לארץ הקודש דרך לבנון וירדן. זה שנים שביקשתי להתפלל ליד המקומות הקדושים: ליד קברי האבות וליד הכותל המערבי. ביקשתי לעלות לרגל לכל המקומות ששרדו מגדולת עם ישראל לפני אלפיים שנה.

* לא הייתי מעוניינת ב״אדם הנחמד״, ולכן לא יצא הענין אל הפועל.

ו

צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה.
(תהלים צב, יג)

ביליתי את פורים תש"ך (1960) באקס־לה־באן. למחרת היום, בשושן פורים (14 במארס) הפלגתי לנסיעה, שעליה חלמתי זה שנים: טריאסט, גבול יוגוסלביה, זאגרב — שם עליתי על ה"אוריינט אקספרס" לקושטא. את סוף השבוע עשיתי בעיר טורקית זו יחד עם אנשים טובים מאוד, משפחתו של בחור מישיבת אקס־לה־באן. ואז באה היציאה לבירות. שם שהיתי שישה ימים בין יהודי לבנון. הם קידמו אותי בחמימות, אף שלא ידעו עלי דבר, לבד מן העובדה כי ידידיהם בקושטא, שהיו כמותם ילידי חלב בסוריה, היפנו אותי אליהם.

קהילת בירות היהודית מנתה ששת אלפים נפש. שישים אחוז מהם היו ילידי חלב. בלבנון הם חיו חיים שקטים ומאושרים. רובם היו סוחרים, ורבים מהם — אמידים. בהיותם אינטליגנטים, עשירים ונדיבים היתה צרתם היחידה צרה רוחנית. למרות תשוקתם העזה לשפר ידיעותיהם ביהדות לא יכלו להתגבר על המכשול שעמד בדרכם — בידודם הפיסי. שני רבניהם היו עמוסים עבודה, ולא יכלו לספק כל צורכי הקהילה. הם דאגו לחיוני ביותר, ולימדו את הנערים יהדות עד גיל הבר־מצווה. רמת לימודי היהדות בבית הספר היהודי היחיד, "אליאנס" של חברת "כל ישראל חברים", היתה נמוכה ביותר בגלל המחסור בכוחות הוראה. רוב הילדים למדו בבתי ספר נוצריים, ושכחו קימעא קימעא את מורשתם היהודית. הגורם היחיד ששמר עליהם מפני התבוללות היה חוק המדינה, שאסר נישואי תערובת בין בני דתות שונות.

השבת היתה היום האחרון לביקורי בלבנון. לפי הזמנת אחד הרבנים התפללתי עם הנוער בליל שבת. בדרך זו נזדמן לי להכיר את הבנים והבנות הדתיים

של בירות. אחרי התפילה הם שאלו אותי שאלות רבות על החיים היהודיים בצרפת, עניתי להם, עם שהתרתי לעצמי להעיר הערות אחדות, שהם קיבלו ברוח טובה. לבסוף הם הפצירו בי, שאבוא להרצות לפניהם למחרת בעונג שבת שלהם.

היה עלי לדבר בשבת אחרי הצהריים, ובבוקר עדיין לא הייתי מוכנה. חיפשתי נושא לשיחה, והנה נודע לי כי בחינות הגמר של בית הספר עתידות להיערך בשבת. כמה מן התלמידים היהודיים נטו שלא לוותר על שנת לימודים שלימה על ידי הימנעות מלגשת לבחינות. הרגשתי חובה לעצמי, להזריק מעט כוח מוסרי למהססים שביניהם. פרשת השבוע נתנה לי את החומר לשיחה. היתה זו פרשת ויקהל, שבה מצוה משה את בני ישראל על הקמת המשכן, שבנייתו חייבת להיפסק ביום השבת.

האולם היה מלא מפה לפה כשהגעתי לשם בשבת אחרי הצהריים. גם חלק מן ההורים באו לשם. רק הודות לכך, שתשוקתי לשכנע אותם חזקה מאימת הציבור שתקפה אותי, הצלחתי לעמוד לפני קהל כה רב. הסברתי את הטעם, מדוע חוזרת התורה על איסור המלאכה בשבת — ששום מלאכה, תהיה חשובה ככל שתהיה, ואף לא בניית אוהל מועד, אינה יכולה לדחות את קדושת יום השבת. לפני שנפרדתי מהם, שמעתי לשמחתי הרבה, שכמה מן הנערים והנערות הגיעו לכלל החלטה, שלא לגשת לבחינות אם לא ישנו את המועד. לפני שעזבתי את בירות נוספו עוד כמה שמות לרשימה זו שבעל פה. שהייתי הקצרה שם רכשה לי ידידים חדשים רבים, והייתי נרגשת מאוד כשנאספו כולם במוצאי שבת לאחל לי נסיעה טובה.

ביום ראשון בבוקר יצאתי לדרכי לעיר הקודש. לאחר שעה של טיסה הייתי בשדה התעופה הירדני קלנדיה, סמוך לירושלים. בלב פועם מהתרגשות הצגתי לשוטר הירדני את דרכוני. הוא בדק אותו לפרטיו, התבונן בי היטב ושאל אותי, מה אני מלמדת. — "היסטוריה" עניתי לו, וקיוויתי, שהשיחה לא תוארך יותר. בשמלת הצמר עם שרוולים ארוכים ובכובע הצמר לראשי היה ניגוד בולט ביני לשאר הנוסעים, שלבשו כולם בגדים קלים.

— "גם אחי מלמד היסטוריה" הוא השיב בחיוך.

עברתי למחלקת המכס, מזוודתי בידי. לפני שיצאתי לדרך מחקתי כל עקבות לכתב עברי מקופסאות השימורים של האוכל הכשר שהבאתי אתי. ומתוך הסידור שלי הוצאתי כמה דפים שאזדקק להם בביקורי הקצר בירושלים

הירדנית — להערכתי יומיים שלושה. דפים אלה עטפתי בנייר כסף והסתרתי בתחתית צנצנת של משחת "ארדן".

— "מה יש לך להצהיר ?" שאל אותי פקיד המכס.

— "רק חפצים אישיים".

— "בסדר, המשיכי".

בשעת הטיסה ישבתי ליד אישה אמריקנית. עתה היא המתינה לי ביציאה בשדה התעופה והזמינה אותי למונית, שנשכרה בעבורה על ידי סוכנות הנסיעות שלה. ליוויתי אותה למלון שלה, ואז — לפי בקשתה — הסכים הנהג להסיע אותי למלון אחר, צנוע יותר במחירו. הוא הסיע אותי בסבלנות רבה ממלון למלון עד שמצאתי לבסוף מה שביקשתי — מלון קטן ושקט, בריחוק של כמה מאות מטרים מן העיר העתיקה. כיצד הייתי יכולה במלון סוג א' לאכול את כל הארוחות בחדרי ?

יש אנשים הטוענים כי בלתי אפשרי הדבר לאכול אוכל כשר בנסיעות. לעיתים קרובות משמשת טענה זו תירוץ, שלא לעשות כל מאמץ. שמירת כשרות אינה בעיה, זו פשוט שאלה של אירגון. אכלתי מזון יוצא מן הכלל מקופסת כבד שנקנתה בפלאצל, לחם ערבי, זיתים, פירות ומשקה מרווה.

גם בחירת שמלה לשהותי בירושלים, העמידה אותי בפני בעיה מטרידה. מובן שלא בא בחשבון לטייל ברחובות העיר העתיקה בשמלת כותנה, או חומר קל אחר, כאשר שערי מכוסה כולו במטפחת, הקשורה אל מתחת לסנטר. זוהי תלבושתה של האשה היהודית החרדית, אופנה ידועה היטב לערבים, אחרי שהיו שכנים במשך דורות. לפיכך חבשתי לראשי כובע מצמר בצורת שביס לבן. שלוש מעלות היו לכובע זה: הוא כיסה את שערי, הוא היה נאה ואף נייטראלי. מובן, ששאר בגדי היו חייבים להתאים לכיסוי הראש שלי.

בלבוש זה, כשאני כולי ציפיה וקוצר רוח, הלכתי לכותל המערבי. כששאלתי אחד מעובדי המלון, כיצד להגיע אליו, הציע עצמו ערבי אחד, כבן עשרים, ללוות אותי שמה. לרוע מזלי הגעתי לירושלים באותו פרק זמן שבו התחיל החג המוסלמי, המציין את סוף חודש ראמאדאן ; במשך ארבעה ימים רצופים אין איש עובד.

"איזה זימון אומלל", חשבתי, כשהלכתי ברחוב בין שורות המוסלמים, היושבים לפתחי בתיהם, תמהים על מראי ולבושי המוזר. העמדתי פנים,

כאילו איני מרגישה בכל העיניים המופנות אלי, וכאילו מתוך טראנס הלכתי לדרכי. אין לתאר במלים את האושר שהרגשתי לצעוד על אדמת עיר הקודש, להתקרב למקום המקדש, לנשום את אווירה של העיר, שבה ייסד המשיח באחרית הימים את מלכות ה' ויבנה את בית המקדש, בכבוד ובתפארת על הקדוש בהרים, כשכל הלבבות נמשכים אליו וכל האנושות מתאחדת בעבודתו. עברתי ברחובות הצרים והמתפתלים, בין שורות של שורות של בנייני אבן ישנים. כמה התאוויתי לגור שם, עם משפחה יהודית — משלי. לבי הלם בחזקה כשהגענו לכותל המערבי. ביקשתי מאוד להתבודד שם. אבל באותו יום לא זכיתי בשמחה של תפילה במקום זה, הקדוש ביותר. מורה הדרך הערבי שלי עמד בפני כל מאמצי הדיפלומאטיים לשלח אותו מעלי. ככל שהפצרתי בו לעזבני, כן דבק בי. עייפה, ובתקווה למצות את סבלנותו, התיישבתי על אחת המדריגות, מול הכותל. אך הוא ציפה בקור רוח, בשעה שעברו על פני משפחות וחיילים, כולם תמהים על נוכחותי. עד שבסוף נמאס לי, התפללתי תפילה קצרה ליד הכותל, כשעבר במקרה זוג ערבי. האיש נשא בזרועותיו ילד קטן. עיניו הכחולות ניצתו פתאום בשינאה, כשראה אותי: "איך את מעזה לבוא הנה לשאול עזרת השמים, כשאתם היהודים לקחתם מאתנו הכל, והפכתם אותנו ואת ילדינו לחסרי בית!" זעק. בלב נבוך פניתי משם, ומורה הדרך אחרי. וכי יכולתי לשמור טינה לערבי זה, שהגיס אותי משם? היהדות מלמדת אותנו, לא לדון את חברך עד שתגיע למקומו. איש זה היה אחד ממאות אלפים בני אדם, שאיבדו הרבה — אם לא הכל — כשדוד בן גוריון החליט, שהוא רוצה לעמוד בראש מדינה.

אותו ערב שאלתי את מנהל המלון, מדוע כל כך קשה להיפטר ממורה דרך בעיר זו, ולמה, מאז הגעתי, הציעו עצמם כל כך הרבה צעירים ללוות אותי.

— "האנשים עניים מאוד פה" הוא אמר, "הכנסתם היחידה היא מן התיירות, שלרוע המזל אינה יכולה לפרנס את כולם. רבים מתוסרי עבודה. הצעירים מנסים להתיידד עם זרים, בתקווה, שאחד מהם ייצור קשרים עמהם, ויזכו לביקור באירופה או באמריקה. שם יוכלו לעבוד ולהתפרנס בכבוד. ירדן היא העניה בכל ארצות העולם, הכל מבקשים להגר ממנה".

למחרת בשמונה בבוקר חזרתי לכותל המערבי. אותו יום שני (28 במארס) היה ערב ראש חודש ניסן, החודש שבו יצאו בני ישראל ממצרים. לפי המסורת

ראש חודש הוא "חצי מועד", והנשים נמנעות מעשיית מלאכות מסויימות, ומרבים בו קצת בסעודה. בשבת שלפני ראש חודש אומרים בבתי הכנסת תפילה מיוחדת, שה' יברך את החודש הבא, ויהודים רבים מבקרים בערב ראש חודש בקברות הצדיקים ואומרים שם תפילות מיוחדות.

אותו בוקר שוב עברתי את העיר, ושוב תחת אותם המבטים החקרניים והעויינים קימעא. דרכי היתה רצופה רגש והפתעות. שוב ושוב מצאתי עצמי פנים בפנים עם ילדים היוצאים פתאום מפתחו של אחד הבתים. אחדים מהם היו נצמדים לזרועי; ופעם זינקה מתוך גומחה נסתרת ילדה צעירה, ובקריאה פראית ניסתה לסרוט בפרצופי. אין חוש ההתמצאות שלי מפותח ביותר, והיה עלי לשאול שוב ושוב לדרכי. קשה לומר, שזה הקל עלי דווקא.

כמעט הגעתי למחוז חפצי, כשהופיע פתאום ילד קטן שהתחיל ללכת לצדי. לבי נפל בקרבי. "שוב כמו אתמול... לא אוכל להיפטר ממנו לעולם", השבתי. אך בדרך אינסטינקטיבית חשתי, שילד ערבי זה שונה בדרך כלשהי מאלה, שסיימו זה עתה ללגלג עלי. לבושו היה דל, אבל נקי, ופניו הרציניים הקטנים, המוארים בעיניים שחורות ויפות, היו מעוררות אמון. כמורה דרך שקט הוא הוליך אותי הישר אל הכותל, שהיה ריק לחלוטין מאדם בשעה מוקדמת זו.

מאופקת בגלל נוכחותו של הילד, יכולתי רק לעמוד שם. כשהוא הבחין בהיסוסי, ניגש איש קטן זה אל הכותל, השעין את מצחו וכפות ידיו הקטנות אל האבנים הענקיות, והתחיל להתנענע כדרך היהודים המתפללים, וכמעט ללא מילים סימן לי לעשות כמוהו. מי היה ילד זה, שבא להורות לי את הדרך? הוא בוודאי לא היה יותר מבן שמונה, והרי זה שתים־עשרה שנה לא היו יהודים בעיר העתיקה... כשדמעות נקוות בעיני נעניתי להזמנתו של מלאך זה, בלא לשים לב לכך, שאנשים עלולים לבוא ולראות אותי. התפללתי ובכיתי ליד הכותל המערבי בבוקר זה של יום כיפור קטן, ערב ראש חודש ניסן, כדרך שעשו דורות של יהודים מאז חורבן בית ה'.

קבוצת תיירים עם מורה הדרך שלהם הפסיקו את תפילתי לכמה דקות. סרתי מן הכותל — הילד כל הזמן לידי — וחיכיתי עד שילכו משם. זו היתה קבוצת תיירים דוברי אנגלית, ומורה הדרך סיפר להם את תולדות הכותל. למרבה האירוניה הוא סיים דבריו בהערה, שזה שתים־עשרה שנים אין

היהודים באים להתפלל כאן. איש לא שם לב אלי, הילד הקטן שהיה אתי הבריח כמה זאטוטים, שבאו לבקש ממתקים או כסף.
אחרי שהקבוצה הלכה משם חזרתי לתפילותי, כשאני מנשקת את האבנים הקדושות, שהיו בהישג ידי. בינתיים טיפס הילד הקטן לגובה שורת האבנים השנייה ודחק עצמו בין שני גושי אבנים בנדבך השלישי. כפי שהבנתי אחר כך, הוא ניסה לשבור חתיכות קטנות מן האבן הקשה ההיא.
בראותו שאני מוכנה ללכת, הוא ירד והתקרב אלי, משך מעט בשרוולי לסמן לי שיש לו דבר מה בידו. הושטתי לו את ידי. ללא מילים הוא שמט לתוכה חמש אבנים קטנות — פרי עמלו. הילד ליווה אותי עוד כברת דרך. כשראיתי שהוא עומד לעזוב אותי שמתי לתוך ידו מטבעות אחדות. לתמהוני הוא סירב לקבלן, עד שהפצרתי בו. ילד קטן זה, שסירב לכתחילה לקבל כספה של תיירת שהוא הדריך לכותל המערבי, הוא חידה בשבילי עד עצם היום הזה. באותו בוקר חזרתי למלוני מאושרת.
אכלתי ארוחת הצהריים בחדרי. זמן קצר לאחר מכן חזרתי ויצאתי, כדי לארגן את הנסיעה שתכננתי ליום הבא לקבר רחל בבית לחם ולקברי האבות בחברון. אמרו לי שיש שירות אוטובוסים סדיר בין ירושלים וחברון, אבל שירות זה לא שימש תיירים רבים, ורוב הנוסעים בו היו תושבי חברון, המהלכים בין ירושלים וחברון.
בעיר העתיקה, שהיתה כמעט נטושה בשעת צהריים חמה זו, פגשתי פקיד או"ם, נתין יוון, שכבר גר בה מזה כמה שנים. סיפרתי לו על תוכניותי ליום הבא. "אינני מייעץ לך לנסוע שמה מחר", אמר לי, "בארבעה ימים אלה חוגגים המוסלמים את חגם, והמסגד שעל הקברים יהיה מן הסתם סגור לתיירים". כששאלנו בעניין, הבטיחו לנו, כי הביקור יהיה אפשרי. "אינך יכולה לנסוע לבדך לחברון, זה לא יהיה נבון". הוא הציע להביא אותי לאחת משכנותיו, אמו של ילד בן שתים עשרה. "אני חושב, שהיא תרשה לו ללוות אותך, כדי שישתכר מעט כסף". אחר ניסיוני באותו בוקר ליד הכותל חשבתי את הרעיון למצוין.
אך למרות כל דיבוריו ותמרוניו הדיפלומאטיים לא הסכימה האם. לא ניתן לשכנע אותה בשום מחיר. "היא פליטה פלשתינאית", הסביר לי הפקיד. "היא סבלה הרבה ונשאר לה רק הבן האחד". לפני שנפרדנו הוא נתן לי את מספר הטלפון שלו. וביקש שאפגוש את ארוסתו, שהיה גאה בה מאוד.

בחיפושי הגעתי עד שער של הר הבית ליד הכותל המערבי. ליהודים אסור לדרוך על אדמה קדושה זו, בגלל טומאתנו מאז חורבן הבית. הקפדתי שלא לעבור בשער, למרות הצקותיהם של מוכרי הכרטיסים, שהזמינו אותי לבקר במסגד שעל מקום המקדש. פגשתי מורה דרך, והסברתי לו את בעייתי. "מחר בבוקר אסיע כמה תיירים לחברון", הוא סיפר לי, "יהיה מקום במכונית גם בשבילך. ניפגש ליד שער הורדוס בשעה שמונה בדיוק".

חביב לעולם, ומוכן לשרת, שאל אותי מנהל המלון באותו ערב, אם ביליתי את היום יפה. אמרתי לו, שנהניתי מאוד וכי יש בדעתי לבקר בחברון למחרת.

— "האם תמיד את מכסה את ראשך, גם בתוך הבית?" הוא שאל פתאום.

התחלחלתי לשאלתו הבלתי צפויה. מובן, שאיש לא ראה את שערי, אבל באותו בוקר הייתי באמצע התפילה כאשר אחד המלצרים דפק בדלת. מחוסר מחשבה הינחתי את דפי הסידור שהיו אתי על השולחן ליד מיטתי. האיש הניח את המגש עם ארוחת הבוקר על כיסא ליד המיטה. מעולם לא נגעתי במזון שהביאו לי, אבל תמיד דאגתי כי ייעלם בדרך כלשהי, שכן לא היה לי תירוץ לסרב לקבל את הארוחה הזאת, הכלולה במחיר החדר.

— "אני מצוננת" עניתי בקול מעורר חמלה.

היתה זו חצי האמת, לפי שבאמת הייתי מצוננת. החלפנו עוד כמה מילים, וחזרתי לחדרי. ביום שלישי בבוקר, באותו ראש חודש ניסן, הייתי בשער הורדוס רבע שעה לפני הזמן. השעה שמונה עברה, שמונה ורבע, ואין רכב ואין מדריך. "מורי הדרך" השונים לא חדלו מלהטריד אותי.

— "האם אני יכול לעזור לך במשהו?"

— "לא, תודה, אני מחכה למכונית".

השעה היתה שמונה וחצי. כבר עמדתי ללכת משם, כשניגש אלי ערבי בלבוש אירופי, דומה לאלה שהטרידו אותי בארבעים וחמש הדקות האחרונות. גם הוא הציע לי את עזרתו. איני יודעת, מה הניע אותי באותו רגע לספר לו על מצבי. בין הגורמים לכך היו בוודאי הזמן היקר העובר, והידיעה כי המסגד בחברון ייסגר בשעה אחת־עשרה. ושמא היה זה מבטו החביב והאוהד של האיש. "אני מחכה למכונית תיירים שהיתה צריכה לצאת לחברון בשעה שמונה. אני מחכה כבר שלושת רבעי שעה ואיני יודעת מה לעשות".

— "בוודאי חל שינוי בתוכנית, ואותו מורה דרך אינו נוסע היום לחברון. אבל אם את רוצה להגיע לשם בזמן, עליך לצאת מיד לדרך".

— "אין לי כל אפשרות להגיע שמה".
— "יש שירות מוניות. בואי אתי ואשיג לך מקום".
הלכתי אחריו לשער שכם לתחנת המוניות. נותר מקום אחד במונית, שעמדה לצאת לחברון בעוד עשר דקות. האיש הזמין מקום בשבילי, מיהר לדוכן פירות והביא כמה בננות, ונתן לי אותן.
— "קחי את אלה, אולי תהיי רעבה בדרך". הרגשתי, שאוכל לבקש אותו עוד טובה.
— "הייתי רוצה לטלפן לקונסול שלי לפני הנסיעה. האם זה אפשרי ?"
— "כן, אם תמהרי. אקח אותך לחנות, שבה מכירים אותי. תוכלי לטלפן משם".
אחרי שביקש מהנהג, שלא למסור את מקומי לאדם אחר, הוא הוליך אותי לחנוך סמוכה.
בגלל החג המוסלמי (של סיום הראמאדאן) נוצר קושי להשיג אשרת יציאה מירדן. נדרשו יומיים כדי להשיג את האשרה, והיה זה כבר יום שלישי. רציתי להימנע בכל מחיר מלבלות את השבת במלון. וכי כיצד יכולתי להדליק שם נרות שבת ? הרי כל רגע עלול מי מעובדי המלון לדפוק בדלתי.
אחד הפקידים התורנים בקונסוליה במשך החג ענה לי, שאין השלטונות הירדניים נוקטים כל צעדים במשך ארבעת ימי החג. אבל הוא יעץ לי להביא לקונסוליה עוד לפני צהרי היום את דרכוני.
כשחזרנו למונית גילינו, כי למרות הבטחתו מסר הנהג את מקומי לאחר.
— "אם תחכי למונית הבאה" אמר מלווי, "תאחרי את שעת הביקור במסגד. בואי אתי".
הוא עצר מונית ומסר לנהג כתובת בערבית.
— "לאן נוסעים ?"
— "אני חושב על מכונית. אסדר לך את הנסיעה לחברון". חשבתי שהוא הולך להשיג לי מורה דרך פרטי והשלמתי עם העובדה, שאצטרך לשלם יותר ממה שחשבתי. לא הרגשתי בנוח... איך אתפלל ליד קברי האבות כשמורה הדרך עוקב אחר כל תנועותי. ניסיוני מביקורי הראשון ליד הכותל לא עודד אותי ביותר. המונית עצרה ליד מוסך. מורה הדרך נשא ונתן בערבית עם מי שהיה כנראה בעל המוסך. הוא ניהל שיחה טלפונית. אחרי זה הושיב אותי במכונית ומיד תפש מקומו מאחורי ההגה.
— "לאן נוסעים ?" שאלתי בהפתעה.

— "אקח אותך לחברון".
— "אבל מדוע? בוודאי יש לך עניינים לסדר. מדוע תעזוב את הכול כדי לעזור לאדם זר, שבקושי אתה מכיר חצי שעה. לא הייתי רוצה ל..."
האיש ניחש כנראה את חששותי והפסיק אותי בחיוך.
— "אל תדאגי, גברת. אביא אותך לחברון בביטחון. אני רוצה לעזור לך מפני שאני חש, שאלוקים שלח אותי לעזור לך. וזה הכול!"
לבי דילג למשמע הדברים האלה. כמו אתמול, השמים מסייעים לי. כל חששותי נמוגו.
כארבעים ק"מ מפרידים בין ירושלים לחברון. הכביש שביניהן הוא הררי, לעיתים תלול מאוד. הנסיעה נראתה לי קצרה מאוד מפני שלא חדלנו לשוחח עד תום הנסיעה. דיברנו על דת ועל פילוסופיה, והוא שאל אותי שאלות אישיות רבות, שניסיתי לענות עליהן מבלי לחשוף את יהדותי.
— "זה זמן רב שאני רוצה להתפלל ליד קברי אבות, שישתדלו בשמים למעני ולמען היקרים לי", הסברתי.
הוא היה אדם מאמין, אינטליגנטי ורגיש, מכניס אורחים כיאה לערבים, בני אברהם. הוא אמר לי, כמה הוא מאושר לעזור לי להגשים את בקשתי.
— "זה כבוד בשבילי!"
חשתי, שלא יהיה לי קל להתפלל בחברון מבלי לעורר סקרנות וכעס. ניסיתי לחקור אותו בדרך כזאת, שתכין את הגנתי במקרה של אירוע כלשהו.
— "זה יומיים שאני מטיילת בירושלים וראיתי אנשים ונשים רבים. מדוע לעתים כה קרובות אני רואה שינאה ניצתת בעיניהם כשהם רואים אותי? מה יש בי, שאין האנשים אוהבים פה?"
האיש חייך.
— "את רוצה שאענה לך בגילוי לב? לא תכעסי?"
— "מובן, שלא".
— "מראך מעורר שינאה בלב אלה שאיבדו הכול לפני שתים־עשרה שנה. את נראית יהודיה במאה אחוזים".
אותה תשובה ראיתי בפנים רבות במשך יומיים אלה. צעיר, שכמעט התחכך בי בעוברו לידי אמש, הפליט את המילים "שלום לך". לא נרתעתי והמשכתי בדרכי כמי שאינו מבין, כי התכוננתי למקרה מעין זה. אף על פי כן לא ציפיתי לתשובה גלויה כזו מפי המדריך שלי. רציתי לשאול אותו, מה אם

כן הניע אותו לעזור לי, אך היה זה נבון יותר לנטוש נושא בעייתי, מעין זה.
— "מה יש בידי לעשות?" שאלתי.

לבסוף הגענו לקבר אברהם. איני יכולה לזכור את מראהו החיצוני, כה נרגשת הייתי. כל שאני זוכרת הוא קיר גבוה ומשונן, שלידו החנה מורה הדרך את המכונית. מצאתי את עצמי לפני גרם מדרגות עצום ומשמאלו קיר אבנים גדולות. הוא התחיל לתת הסבר על אבנים אלה — כך נדמה לי — אך דעתי היתה רחוקה משם.
מה ערכם של כל הפרטים החומריים האלה? לבי הלם בחזקה. קרובה הייתי למקום, שבו נחו אבות העם והאימהות שלו, ובו ינוחו עד בוא המשיח. עוד רגעים מספר אוכל להתחנן לה' בזכותם.
"מדריגות אלה מוליכות למסגד אברהם, הבנוי מעל לקברים", הסביר מורה הדרך שלי. "היהודים הורשו לעלות רק בשבע המדרגות הראשונות, ושם הם התפללו". כמו בהלם חשתי באותו רגע את אכזבתם של אחי ואחיותי, שלא יכלו בעבר להתקרב למקום קבורת אבותיהם. גברה עלי השמחה, שעלה בידי לעשות כן לעיניהם של הערבים. היתה זו שמחה מהולה בהתקוממות, בחושבי על נקמה מוזרה זו.
אט אט עלינו במדריגות. עיני נמלאו דמעות וגרוני נחנק. התפללתי... התפללתי על אותן מדריגות כפי שעשו בנות ישראל כה רבות עד לחלוקתה של ארץ ישראל. ראיתי אותן בדמיוני... ראיתי אותן... אחת ליד חברתה, אותן נשים חרדות לדת בשמלותיהן הארוכות, עטופות בצעיפים הארוכים, מקריבות לה' דמעותיהן ותפילותיהן. ולצידן, בנותיהן הצנועות, צמותיהן הארוכות, אף הן מתפללות לקץ הגלות, לקץ צרותיו של עם ישראל. הן התפללו... אבל אחרי שהקדוש ברוך הוא ציווה — הן לא התמרדו בליבן כמוני. "הגישה היהודית הטהורה היא גישה של כניעה גמורה לגזירת ה', לסבול את עול הגלות מידי אומות העולם. הוא שלח אותנו לגלות בגלל חטאינו זה לזה ובגידתנו בה'. רעות הגויים כלפינו הן עונש לנו". כך הרהרתי ונרגעתי, עד שהגענו לראש המדריגות.
לפני כניסתנו למסגד היה עלינו להחליף את נעלינו בסנדלים. חייל עקב אחר צעדינו, נראה מתבונן בנו כל הזמן. חצר קטנה הפרידה ביניינו לבין

אולם עצום. בחדר גדול ומרווח זה היו המצבות המפוארות שהוקמו על קבריהם של אברהם ושרה, יצחק ורבקה, בחדר קטן יותר — קבריהם של יעקב ולאה. נטלתי ידי בשוקת קטנה. מורה הדרך שלי הראה לי את הקברות השונים, שהכתובות עליהם היו כולן בערבית. אחר כך הוא נסוג לאחור, כדי שלא להפריע לי בתפילתי. ניגשתי לשער הברזל המחושל של קבר אברהם; קהל צפוף של מוסלמים התפלל לפניו. נפתח לפני מעין שביל, עד שיכולתי לגשת לשער. זה הפתיע אותי, אך גם הפחיד אותי מעט. אבל רציתי להתפלל, ולכן לא שאלתי שאלות. החזקתי בדלת ביד אחת, ובידי השנייה כיסיתי על עיני העצומות, כדי שאוכל לשכוח את ההמון שמסביבי, והתחלתי להתפלל. איני יודעת, כמה זמן נשארתי לפני קבר אברהם אבינו, אך לעולם לא אשכח, כיצד השתלט עלי פתאום פחד משתק. לא שמעתי כלום, ועמדתי בעיניים עצומות ופתאום הרגשתי, שדמי קופא בעורקי והתפילה — על שפתי. ראשי נתרוקן פתאום, ודעתי כאילו פרחה ממני. לפני נסיעתי ביקשו אותי ידידי להתפלל בעבורם, אך הרשימה השמית הארוכה שלמדתי בעל פה כאילו נמחקה מזכרוני. נדמתי לרגע קט. אך התגברתי והמשכתי להתפלל, לבקש ברכות ה' בזכות אברהם, שגבר על מידותיו והיה נכון להקריב את בנו מתוך ציות לה'. התפללתי, שה' יתן לי אותו כוח, הכופה את האדם לעשות רצון בוראו למרות תאוותיו, שאיפותיו ומיגבלותיו. אחר כך התפללתי ליד קבר שרה. כשעזבתי מצבה זו רמז לי מורה הדרך שלי.

— "האם את יודעת, מה קרה, כשהתפללת ליד קבר איברהים? המתפללים שם, והשומרים באו אלי ושאלו 'מי האישה הזאת? אין היא מוסלמית'. עניתי 'לא, אבל היא בסדר, היא דתית מאוד'". מורה דרך זה שהכיר אותי רק שעתיים, המליץ עלי לפני ההמון אשר הרגיש, כי יהודיה מתפללת לעיניהם ליד קבר אביהם המשותף. הוא הגן עלי. הוא אף סיפר לי, שאחד השומרים ציין, אחרי שההמון נרגע, "זו הפעם הראשונה, שאנו רואים זר מתפלל במקום זה".

זה היה מובן מאליו, כי היהודים לא הורשו להיכנס למסגד זה מאז שנבנה. התיירים הנוצרים שביקרו במקום רק הילכו בין המצבות, מתפעלים מן המבנה ומפאר שטיחי הקיר.

המשכתי להתפלל ליד קברי יצחק ורבקה, לא הארכתי להתפלל שם, כי חשתי את עצבנותו של המדריך. הוא רצה להגיע מהר לאולם האחר, שבו

לא אתבלט כל כך. במקום לעבור שוב בחצר הוא הוליך אותי דרך אולם גדול, שבו היו קבריהם של אדם וחוה.

הפעם נתלוותה אלינו אישה, שצעדה לידי בשקט. היא היתה לבושה לפי המסורת המוסלמית, פניה מכוסות בצעיף שחור. היא עקבה אחרי מן האולם הגדול, שם התפללתי ליד קברי יצחק ורבקה. ליד קברי אדם וחוה — כשרק מורה הדרך אתי — התבוננתי היטב באישה זו. מה שהרשים אותי היו יופיה וטוב לבה, שנשקפו מעיניה השחורות, שרק הן היו גלויות מכל פניה. אחרי שאירע עם ההמון, נטעה בי נוכחותה ביטחון, כמו אותו ילד קטן שהוליך אותי ביום שלפני כן לכותל המערבי. ליד קברם של אבי האנושות ואמה הרהרתי במאמר הזוהר, על קבורת שרה במערת המכפלה: כשראו אדם וחוה את אברהם, הם התביישו ולא רצו ששרה תשכב לידם. הם הביאו בחטאם את המוות לעולם, ואילו אברהם ושרה עבדו את ה' כל ימיהם ועשו רק טוב. רק כשהבטיח אברהם להתפלל לה' לכפר על עוונם הם נתנו לו לקבור את שרה.

כשמורה הדרך עומד לצדי האחד והאישה, שמבטה לא סר ממני, לצדי האחר, התפללתי למען יזכרו כל היהודים את שליחותם הרוחנית בעולם, וישובו וימצאו את הדרך שהורו להם אברהם יצחק ויעקב; וכי יהודים, ערבים ונוצרים כולם בני אדם ואברהם, סוף סוף מאוחדים ושלמים אלה עם אלה, יחדיו ימצאו דרכם לגן העדן האבוד.

משם נכנסתי לחדר הקטן, והאישה הרעולה עודנה בעקבותינו. מורה הדרך המתין לי בחצר. באותו חדר על הרצפה, ישב זקן, רגליו שלובות, וקרא בקוראן. אחרי שהתפללתי ליד קבר יעקב, הלכתי אל שער הקבר של לאה, ועדיין האישה לצדי. היא התקרבה אלי ולחשה שלוש מלים: "יעקב", כשהיא מצביעה למצבה שמאחורינו, "לאה" — כלפי הקבר שלפנינו. ועוד מלה שלא יכולתי להבינה בבירור, אבל חושבתני שהיא אמרה "אשתו". ואחר כך, בהרכינה את ראשה ביציבה של תפילה, רמזה לי להתפלל אף אני. מאחר שסיימתי את תפילותי נשאתי את עיני אל האישה הזאת, שעדיין היתה מסתכלת בי. רציתי לדבר אליה, אבל לא ידעתי להביע עצמי. רציתי עד מאוד לזכות בברכתה של אישה מוזרה זו. אבל כיצד?

מורה הדרך שלי לא הותיר לי פנאי לכך; הוא התקרב אלי ואמר שהגיע הזמן ללכת. בחצר המסגד הוא פנה אלי, כשדמעות בעיניו, ואמר:

— גברתי, תפילתי שהאלוקים יתן לך כל שביקשת בתפילותייך.
זו היתה הברכה שקיוויתי לה מן האישה הרעולה ההיא.
— אמן! עניתי באותה התלהבות, שבה הוא ניסח את ברכתו.

בדרכנו חזרה לירושלים עצרנו ליד קבר רחל. השומר הראה לנו את חדר המצבה. אל מרגלות המצבה נשען היה לוח, שעליו רשום שמו של חייל ירדני — כך הסביר לנו השומר — אשר נהרג לפני זמן מה מכדור ישראלי בתקרית גבול. הלוח יוצב שם ימים מספר כדי להוריד ברכה על נשמתו, עד שיושם על קברו. מורה הדרך ביקש, שיניחוני לבדי להתפלל, ושניהם יצאו.
היתה זו הפעם הראשונה שיכולתי להתפלל בלי עדים. בדידותו של הקבר הזכירה לי את הטראגדיה של רחל. אשתו האהובה של יעקב, לא זכתה לחיים ארוכים יחד אתו, וגם אושרם הקצר הועב. אחרי שנים של עקרות ומרירות, היא נפטרה בגיל שלושים ושש, בעת לדתה את בנימין, בנה השני. ואז, בדממה, נפרצה נפשי ופניתי אל ה' הכול־יכול וקראתי לעזרתו עבור כל ידידי שטרם זכו לברכת ילדים.
לפני שעזבנו, ביקש מורה הדרך שלי מן השומר להביא לי מעט מים לרחוץ ידי ולרוות את צמאוני. אחרי כחצי שעה היינו בירושלים, ליד דלת הקונסוליה שלי.
מורה הדרך שלי שכר את הרכב ושילם עבור כל הוצאות הבוקר. לפני שנפרדנו, ניסיתי להחזיר לו הוצאותיו. הוא ממש נפגע ודחה את הצעתי. מאחר שהציע, שניפגש שוב אחר הצהריים, כדי שאוכל להודיע לו, אם אזדקק עוד לעזרה. באותה שעה לא עמדתי על דעתי.
ביקורי בקונסוליה היה לשווא. בגלל החג לא יוכלו לשלוח את תעודותי לשלטונות ירדן לפני יום החמישי. אז אצטרך לחכות עוד יומיים, כדי לקבל אשרת יציאה למדינת ישראל. החלטתי לא להשאיר את הדרכון בקונסוליה. מי יודע, אולי בעזרת ה' אמצא פיתרון לעבור את הגבול לפני שבת.
לפנות ערב הלכתי שוב להיפגש עם מורה הדרך. חידשנו את השיחה שנפסקה כמה שעות קודם לכן. הוא סיפר לי על הפתעתו למצוא אישה אירופית בעלת דעות ודרך חשיבה כה מזרחית.
— "את חושבת, את חשה ואת שוקלת כמו אישה מכאן", אמר.

דבריו עוררו בלבי צער, על ששוב אין שוררת יותר ההבנה בין היהודים והערבים, ששררה ביניהם בימי קדם. "כמה חבל", חשבתי, "שהציונות — הלאומיות המדינית הזאת — גרמה, ששני עמים אלה יקומו זה על זה". שוב ניסיתי לשלם חלקי בהוצאות הנסיעה בבוקר.

— "הבוקר איבדת בגללי שלוש שעות מזמנך" — התעקשתי.

— "מדוע את מעליבה אותי שוב בעניין זה של כסף, אחרי ששמחתי כל כך לעזור לך. היה זה תענוג וכבוד בשבילי. אני מבקש אותך שלא להזכיר עניין זה עוד".

— "אתה יודע", אמרתי, ללא רצון להניח לעניין, "כשאברהם רצה לקנות את השדה לקבור בו את שרה, רצה עפרון החיתי לתת לו את השדה במתנה, ולא רצה לקבל כסף מאיש גדול כזה. אבל אברהם, שהיה תמיד חרד לעשות רצון ה', לא רצה לוותר על המצוה להקריב חלק מהונו עבור הזכות לקבור את אשתו, ועמד על כך, שבעל השדה יקבל תשלום".

— "אם כן, את רוצה לנהוג כמו אברהם?"

— "וכי אין גם אני בתו?" אמרתי בחיוך.

הדימוי מצא חן בעיניו וקיבל תשלום חלקי, כך ששמר לעצמו חלק מן הזכות על שעזר לי.

ביום רביעי אחר הצהריים פגשתי את פקיד האו"ם ואת כלתו. הם לקחו אותי להר הזיתים, למקום המשקיף על כל העיר העתיקה. אחר כך הם הראו לי מחנה פליטים פלשתינאיים. היה זה מחזה קורע לב. הייתי מלאת בושה. הכול אפור... האדמה, האוהלים... בני האדם.

באותו לילה היה קשה לי להירדם בחדרי במלון. מראה מחנה הפליטים לא נתן לי מנוח. במשך שש השנים האחרונות חקרתי את בעיות הפלשתינאים והסכסוך הערבי־ישראלי. "אין הפלשתינאים אלא תואנה בידי הערבים בניסיונם להשמיד את ישראל. אנשים אלה יכלו להיקלט בשלימות ובקלות בארצות ערב, אך מתוך שינאה אין ראשי המדינות האלה רוצים לעזור להם". כמה פעמים שמעתי טענה זו כהצדקה. אך האם אין חכמי התלמוד מזהירים את היהודים, שלא לגרות את שינאת הגויים בתקופת הגלות? העובדה, שארצות ערב עלולות לנצל את בעיית הפליטים הפלשתינאים אינה פוטרת מעוון את מי שיצרו מצב עגום זה.

ומה יכול להיות הקשר בין התורה שניתנה לעם, שנברא להפיץ בעולם ידיעת הא־ל האחד לבין הציונות, היכולה להפוך יהודי לאתיאיסט ?
ביליתי ארבעה ימים בתוך אוכלוסייה, שחלק ממנה היו פליטים, והבנתי בלבי את הטראגדיה של הפלשתינאים ושל העם היהודי.

למחרת, ביום החמישי, השיג לי מנהל המלון שלי, ששימש לי כערב, את אשרת היציאה, תוך כמה שעות. בצהריים ליווה אותי הוא עצמו אל הגבול, ועברתי בשער מנדלבוים מירדן לישראל. מסע החלום שלי עבר, והתחילו שתי שנות חיי הקשות ביותר.

ז

פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך.
(תהלים קיט, קלו)

אוריאל — איזה עונג היה זה להתראות שוב עם בני, אחרי חודשים כה רבים של היעדרות! — הביא אותי אל הרב מייזס, שגר בשכונת "גאולה", לא הרחק ממאה שערים. נראה, שהרב נעשה צעיר יותר בשנים אלה שעברו. הוא ואשתו היו תאבים לדעת הכול על נסיעתי המופלאה. הראיתי להם את חמש האבנים הקטנות, שמורה הדרך הקטן נתן לי. הרב מייזס התבונן בהן בהתרגשות, החזיק אותן בידיו, ליטף אותן ונשק להן שוב ושוב במסירות גדולה. דמעות זלגו על לחייו. כאילו הבאתי לו משם משהו מקדושת בית מקדש ה'. נרגשת עד עמקי נפשי הצעתי לרב כמתנה את האבנים הקטנות.
"זכותו של הרב", אמרתי, "גדולה הרבה מזכותי. ישמור הרב לעצמו את האבנים".
הוא סירב לקחת את כולן ושמר לעצמו רק שתיים.
— "שמרי עליהן היטב" אמר, "כל המחזיק בהן מובטח לו שיחזור תמיד לארץ, תהיינה הנסיבות אשר תהיינה".
שבוע אחרי שהגעתי, עזב אוריאל את הישיבה לחופשת הפסח והצטרף אלי בירושלים. ככל חבריו הישראליים היה אף הוא גאה בביטויי הלאומיות של מדינת ישראל, וציפה ממני להעריך את השינויים שחלו במשך שש השנים. ביקרנו באילת, ועברנו בדרך את באר שבע ואת הנגב. בואכה באר שבע, לאורך קילומטרים רבים לכל צד של הכביש המוליך עברנו שדות מעובדים — במקום ששש שנים קודם לכן היו רק חולות. אותם סימני התקדמות ראיתי היטב גם בנסיעתי מירושלים לתל אביב. מכוניות אמריקניות רבות עוצמה חרשו עכשיו את הכבישים, במקום הגרוטאות שנראו עליהם בעבר. ערים

כמו אילת ובאר שבע התפתחו, והוקמו כפרים ויישובים חדשים. בכל מקום צצו כבמקל קסם בתים מתוך האדמה. תיירים מכל העולם יכלו לראות תוך סיפוק, שהכסף שנתרם על ידיהם נוצל היטב. הם יכלו לעזוב את הארץ משוכנעים שהם תרמו לקיומה, שבעי רצון שמילאו את חובתם, ומוכנים לממן גם בעתיד ללא כל היסוס "נס" ציוני זה.

בשנת תשי"ד (1954) היתה אילת שדה תעופה מאולתר, מסעדה ומוזיאון זעיר. בשנת תש"ך (1960) יכולת להבחין בתחילתו של נמל, ובסמוך אליו — אם לא עיר, כי אז לפחות כפר, המספק את הצרכים החומריים של חיי יום יום.

מאחר שלא עשינו סידורים לנסיעתנו חזרה, אנוסים היינו לבלות את הלילה באילת בבית פרטי, שבו שכרנו שתי מיטות. בעלי הבית שלנו, ילידי צפון אפריקה דיברו צרפתית. הם היו סקרנים מאוד לשמוע עלינו הכול, ולא חסכו מאתנו שאלות. אף אני שאלתי אותם על החיים בגבול המדבר, כמעט בקצה העולם. בצפון אפריקה הם חיו בתוך קהילה מאורגנת, ופתאום מצאו עצמם פה בלב המדבר בין יהודים שונים מהם מאוד. ממש בני אדם עקורים. הם חשו שהונו אותם, הקריבו אותם קרבן למטרה כללית, ולאט לאט הם איבדו כל טעמה של עלייתם לארץ. היה עליהם לעבוד בתנאים קשים באקלים חם מאוד, כדי להשתכר בקושי כדי מחייתם. כמו ישראלים רבים היו יהודים אלה באילת אנשים עייפים ועצבניים. בכל מקום בארץ הבחנת בתחושה זאת של מתיחות תמידית. בכל מקום ראית אנשים נדחקים ונדחפים כדי להיכנס לאוטובוסים, ונתקלת בהיעדר נימוסים אלמנטריים, שהיו מקילים על החיים בחברה הנתונה לאיומים מן החוץ.

בדרכנו חזרה מאילת ביקרנו אצל משפחה מארוקאית, במושב הסמוך לבאר שבע. כמה עניים הם היו: דחוסים בתוך שני חדרים קטנים, מרוהטים בקושי, הם עבדו מבוקר עד לילה להוציא מן האדמה העקשנית כדי צורכי קיומם.

— "מדוע עזבתם את מארוקו?" שאלתי אותם.

— "רצינו לעשות מה שעושים כולם. סיפרו לנו כל כך הרבה סיפורים, כדי להשפיע עלינו לעלות: נמצא בארץ בית יפה וגם עבודה. ילדינו יקבלו את החינוך הדתי שרצינו לתת להם, וכך הלאה. התמונה שציירו לפנינו היתה כה יפה, שהנשארים קינאו בעוזבים. לבסוף החלטנו גם אנחנו להגר. התחרטנו אחרי זמן אבל כבר היה מאוחר לחזור. לא יכולנו להחזיר לסוכנות את

הוצאות הנסיעה, במקרה שנעזוב את ישראל. יתר על כן, משפחתנו גדלה. לא קל לנסוע עם ילדים קטנים ולהתחיל שוב ושוב בחיים...״

יהודים אלה קיוו לחיות בארץ הקודש חיים העולים מבחינה רוחנית על חייהם במארוקו. אבל בדומה לאחיהם באילת הם נוכחו לבסוף, כי בתמורה לכל מאמציהם העצומים לא יוכלו לצפות לכלום מאלה שהביאו אותם ארצה — ובמיוחד בענייני רוח. אנשים אלה באו לבנות מדינה, והמדינה שהם בנו השחיתה אותם לאט לאט עד לעמקי נשמתם.

בישראל לא היו כמעט קהילות הומוגניות. רק עולים שבאו באמצעים משלהם ואשר שילמו בעצמם את כל הוצאות יישובם, יכלו להתיישב יחד עם אנשים הקרובים להם מבחינה אינטלקטואלית, חברתית ומעל לכול — דתית. אך אלה שבאו — והוסיפו להגיע — על חשבון הסוכנות היהודית, לא היתה להם בדרך כלל הזכות לבחור לעצמם מקום יישוב. דבר זה חל במיוחד על תשעים ותשעה אחוזים של היהודים הספרדים, ״כוח העבודה״ האמיתי של ישראל. בקהילות אלה, ש״אורגנו״ על ידי המדינה, יכלו שכנים של משפחה מארוקאית להיות יהודים מצריים, פרסיים, תימניים או כורדים. חלק מהם היו דתיים, חלק — לא. קשה מאוד היה לקבוצות יהודים כה רחוקות ליצור קהילות אמיתיות מבחינה רוחנית ולארגן חיים דתיים. כל קבוצה ומנהגיה, לשונה, והמנטאליות שלה. כמו חידת ״פאזל״ ענקית, שאין אפשרות להרכיב את חלקיה, כך נראו הכפרים הישראליים האלה יותר למושבות של אנשים עקורים מאשר ליישובי עולים.

במבט מפאריס, מלונדון או מניו־יורק עשוי היה ״קיבוץ גלויות״ זה, שהטרובאדורים הישראליים הכריזו עליו בקולי קולות, לעורר רושם של חזון משיחי, מבשר גאולה. בני היישובים יהוו עם חדש, שיבטל את ההבדלים בין הגלויות, וייצור אדם חדש, את היהודי העליון של העתיד: את הצבר. למעשה אורגן בילבול זה למופת על ידי הסוכנות היהודית. היא נטלה לעצמה את הזכות לקבוע את ייעודו של כל יהודי ויהודי. בהגיעו לישראל היתה חובתו העליונה של כל עולה חדש ליהפך ל״אדם חופשי״ — ישראלי פאט־ריוטי, חייל טוב, המוכן להקריב הכול למען המדינה, לרבות חייו וחיי בניו. ואם היה דתי, הוא נטל על עצמו את הסיכון להיות פחות דתי. ילדיו וחבריהם ילמדו בבתי ספר ממלכתיים — כלומר, חילוניים — ובהמשך הזמן ייטשו את הדת.

לאחר שעשיתי כמה שבועות בישראל התפכחתי לגמרי. כבר תקפו אותי ספקות בשנת תשי"ד (1954), אלא שבינתיים למדתי תורה וחייתי קרוב לשלוש שנים בביתו של יהודי צדיק, ר' איציקל. עתה היטבתי להבין מה שראיתי בעיני. ביקרתי כמה פעמים בבני ברק וסיפרתי לידידי על אשליותי ועל צערי למראה המציאות הישראלית. רבים מהם דיברו על הישיבות המתפתחות ועל ייסוד הישיבות החדשות. אך במאזן הכללי, מה היו כמה אלפי בחורי ישיבות לעומת כיבושי האתיאיסם, שלכד מאות אלפי נשמות ישראליות. לבד מזה, הרי הישיבות לא נוסדו בעזרת ממשלת ישראל. חלק מהן כבר היו בארץ ישראל לפני קום הציונות, ואחרות הועלו ארצה על ידי המאמצים העל־אנושיים של שארית הפליטה של יהדות מזרח אירופה. כל התקומה הרוחנית הזאת הושגה למרות הציונות ולא בעזרתה.

בשנת תש"ך יכולתי להבחין כיצד גדלה הפעילות האנטי־דתית במדינה במשך שש שנים. כמה חוויות במשך ביקור זה, שנועד להיות הקדמה להת־יישבותי בארץ הקודש, עוד הגבירו את מרירותי.

בשבת אחת אחר הצהריים עמדו אנשים בירושלים בתור לקניית כרטיסים לקולנוע. מוסד זה, שהיה בין מרכז העיר למאה שערים, הפך יעד לאירוע. יהודי משכונה חרדית ביקש למנוע מכירת כרטיסים וחילול השבת. כשהוא עמד וחסם את הכניסה לקופה הומטרו עליו מכות אכזריות. אוריאל, שבמקרה עבר אותה שעה במקום, נתמלא כעס וחשש לחייו של לוחם זה למען התורה וחש להצלתו. אחרי ההתכתשות הוא בא אלי אל ידידי. עינו האחת היתה נפוחה וגבתו פצועה. הברנש, שפצע אותו, כלל לא בא לקנות כרטיס, אלא לשפוך דם יהודי בשבת. אילמלא כן, מדוע הביא עמו לשם אגרופני־מתכת?

אירוע זה פגע בי אישית, אבל היה זה רק מקרה אחד במאבקם של היהודים הדתיים בארץ הקודש נגד חילול השבת ונגד גיוסן בכוח של בנות לצה"ל. הרב מייזס והרב בלוי מנהיג "נטורי קרתא" היו ראש החץ של מאבק זה.

— "כיצד זה ייתכן, שהחינוך הציוני יצליח להקים את היהודים נגד התורה ונגד אחיהם?" שאלתי את רבי, כשסיפרתי לו מה שקרה לאוריאל. "האם אפשר למחוק בשתים־עשרה שנים אלפי שנות נאמנות ליהדות?"

* Theodor Herzl, *Jahrbuch*, ed. Nussenblatt, p. 22 ff.

— "כשם שחיי האבות, המבוססים על הקדושה, על הצדק ועל המסירות לה', היו סימן להיסטוריה של עם ישראל" — הוא ענה — "כך משקפת ההיסטוריה של הציונות את חיי 'נביאם' תיאודור הרצל".

דבריו עוררו בזכרוני משהו על מייסד הציונות. בתור יהודי, המתבייש במוצאו היהודי, גזעני מתוך ריאקציה ואנטישמי, כותב הרצל ב־1882 * :

"לעיתים מעוררים היהודים את הרושם העגום של בני משפחות עתיקות המסוגלות לכול פרט לעבודת כפיים ישרה. אבל יהודים היו כאלה רק, והם כאלה רק, כאשר חומות אי־הסובלנות של הגיטו סגרו על גופם ועל מחשבו־תיהם; כאשר היה נמנע מהם שיפורו הפיסי של גזעם על ידי הצלבה עם גזעים אחרים. אילו נתאפשרו להם נישואי תערובת ללא הפרעה — לתועלתם הרבה של הגזעים המודרניים ושל היהודים כאחד — היה מתרחש במהרה השיפור הפסיכולוגי. העובדה, שהיהודים פיתחו מראה גוף שונה ומנטליות שונה — זרה ואף מאוסה — אינה תוצאה של שימוש 'טהרתם' הספציפית (או 'טומאתם', הכול לפי נקודת הראות) כפי שהביאו אותה מאסיה, אלא מפני שהם התערבו רק לעתים רחוקות עם בני מעמדם במשפחות העמים האחרים. הדרך היחידה לפתור את הבעיה היהודית היא להביא לשיפור כללי של הפרופיל הפיסי והמטפיסי של האומה. ההצלבה של עמי המערב עם העמים הקרויים מזרחיים, על בסיס של דת לאומית משותפת, זהו הפתרון הגדול והרצוי! ללא הגיטו החשוך, הסגור כמבצר, שהשפעתו נמשכה זמן רב אחרי שחומותיו הפיסיות נפלו — כמו טבעת הדוקה שאתה חש את לחצה על הצבע זמן רב אחרי ששלפת אותה או חתכת אותה — בלי הגיטו המרושע של היום ושל אתמול, אותה טבעת על ידו של האדם, שאנו מכירים כיהודית, לא היתה מתפתחת, או מתנוונת, כפי שהיא . . ." *.

ברוך השם, כפיצוי על מרירות זו, היתה מאה שערים. ביקרתי בה בקביעות במשך אותו קיץ של שנת תש"ך. באמצעות הרב מייזס הכרתי כמה משפחות, שקידמו אותי בחמימות. כל שבת הייתי הולכת להתפלל עם הרבנית במעון זה של נטורי קרתא. החלטתי להתיישב שם. לא, שום דבר לא הדהים אותי. להיפך, מאז ביקורי הראשון שם, נמשכתי לעולם חדש זה. בשנת תש"ך ראיתי בעליל, שהכיוון החדש, שבחרתי בו לפני תשע שנים, הוליך לשם.

* כפי שנראה בנספח בעמוד 259 לא הסתפק הרצל ב"שיפור הגזע היהודי".

אבל מן השמים לא הניחו לי לתכן תוכניות. הרב מייזס התקשר אלי באמצעות אחד מתלמידיו, והודיע לי כי העניין הוא דחוף. שעה לאחר מכן ישבתי מול רבי. לפניו על השולחן היתה מגובבת ערימה של שבבי עץ. ניכר היה שלפני ביקרו אצלו מבקרים רבים. כאשר נאלץ להפסיק מלימודו והופרע לעיתים קרובות, הוא היה מפורר גפרורים לשבבים. הוא הסתכל בי בעצבות. לאחר כמה רגעים של דממה הוא אמר:

— "זה כמה חודשים שאנו מסתירים ילד בן שמונה בשם יוסלה. מאז לידתו הוא גדל בבית הורי אמו. אבי הילד נעשה כאן בלתי־דתי. מסיבות כלכליות הוא מבקש לחזור לרוסיה ולקחת את הילד עמו. אם ינותק הילד מסבו, הוא יהפוך לאתיאיסט. לפי בקשת סבו אנו מסתירים אותו. זוהי תובענו היהודית".

— "ואמו, מה היא אומרת? האם גם היא עזבה את התורה? האם גם היא קמה באביה?"

— "אין היא רעה כמו בעלה, אבל גם היא אינה עוד דתית, ועושה כל מה שבעלה מצווה".

— "האם הילד משתף פעולה?"

— "הילד הוא יוצא מן הכלל; אין הוא אוהב אלא את סבו וסבתו".

— "מה אני יכולה לעשות בעניין זה?"

— "להוציא את הילד מן הארץ".

היה זה כאילו פצצה התפוצצה בחדר.

— "להוציא את הילד מכאן? איך? איני יכולה לשים אותו במזוודה, או להעמיד פנים כאילו הוא בני אוריאל — בן עשרים!"

— "איני יודע אילו אמצעים תנקטי, אבל בעזרת השם אני בטוח שתצליחי במצווה זו. ה' הנחה אותך עד כאן בדרכך הארוכה, והוא ינחה אותך גם הלאה עם הילד. את תפעלי ואני אתפלל".

— "טוב" אמרתי בלב קשה. "אחשוב בדבר ואראה, מה אוכל לעשות בעזרת השם. אחזור מחר".

אותו לילה לא יכולתי להירדם. ישבתי על מיטתי, תעודות הנסיעה פרושות לפני. לא יכולתי למצוא דרך להעביר בביקורת הגבולות שני אנשים, כשיש לי ניירות בשביל אדם אחד. רק עם עלות השחר עליתי על רעיון.

חזרתי אל הרב. קראתי בעיניו את השאלה.

"אני חושבת שמצאתי פיתרון" אמרתי. "אקבל עלי את העניין".

פניו זהרו.
— "ברוך השם. מתי את נוסעת?"
— "בעוד כמה ימים. ראשית כול עלי לעבד את כל הפרטים עם אוריאל".
— "אני לא צריך לדעת את הפרטים" הוא אמר. "אבל אני יודע, שתצליחי, ושה' יעזור לך".
הוא נתן לי שמו של אחד, לייבל פרידמן, שגר בבני ברק, ושיביא אותי אל הילד. דאגתי הראשונה היתה לטלפן לאוריאל, שלמד בישיבת באר יעקב.
— "מה, את חוזרת?" הוא קרא. "הרי באת להתיישב כאן לתמיד. אמא... מה קורא כאן?"
— "זה לא עניין לשיחה טלפונית. תהיה לפנות ערב אצל חנה".
אחרי הצהריים חזרתי לבני ברק. כשהגעתי לבית ידידינו, כבר חיכה לי אוריאל שם. הוא עצמו פתח לי את הדלת. מיד אחרי שנסגרה הדלת אחרי, הוא פנה אלי ללא הקדמות:
— "טוב, אז מתי את נוסעת עם הילד?"
כבר כמה חודשים הוא ידע על העניין, ולמעשה הטיל עליו הרב מייזס למצוא יהודים דתיים העומדים לעזוב את הארץ, ולראות אם אפשר לגייס את עזרתם. אבל איש לא היה מוכן להוציא את הילד מן הארץ. התפעלתי מאחריותו לשמור סוד.
"מצוה גדולה לעזור ליוסלה" הוא אמר. "והרב יודע מה הוא עושה. אבל, אמא, האם שקלת את התוצאות? האם את יודעת, איזה סיכון את נוטלת על עצמך?"
— "אני יודעת מה מוטל על הכף, ומוכנה לקבל עלי את התוצאות".
סיפרתי לו על תוכניתי, ודנו בה עד השעות המאוחרות של הלילה. וכך עשינו בכל לילה עד יום נסיעתי.

סבו של יוסלה, ר' נחמן שטרקס, מחסידי ברסלב, חי רוב שנותיו באומאן שברוסיה. דבקותו בה' העמיקה והתחזקה על ידי הקרבנות שהוא נדרש להקריב, כדי להגן עליה מפני האתיאיזם. ברוסיה של סטאלין היו מעטים שנשארו יהודים, למרות המיגבלות שהוטלו עליהם: מאסר, עינויים והוצאות להורג. ר' נחמן שטרקס, שכמו הרב מייזס, היה אחד מנציגיה האצילים ביותר של היהדות הנאמנה ברוסיה, עמד בפני המלשינים והמשטרה, ועשה ככל

יכולתו לעזור לאחרים לשמור על יהדותם. במו ידיו הוא חפר במרתף ביתו מקווה, חילק סידורי תפילה לאחרים, ואירגן שיעורי תורה לילדים. לא היה דבר שיכול לר' נחמן — אף לא שבע שנות גלות בסיביריה והעובדה שאיבד שם עין וכמה אצבעות הרגל.

הרב מייזס ור' נחמן, שניהם "יוצאי הגולאג", הבינו יפה זה לנפשו של זה. בשנת תשי"ז (1957) התיישבו ר' נחמן ומרים שטרקס בירושלים עם בנם הצעיר שלום, בן הי"ט. הם לא העלו בדעתם, שכאן, בין אנשי מאה שערים, על אדמת הקודש, תימשך מלחמתם הרוחנית, שבה סיכנו את חייהם ברוסיה.

שלושה חודשים אחריהם עלתה אף בתם אידה עם בעלה אלתר שוחמאכר ושני ילדיהם: צינה בת העשר ויוסלה בן החמש. ליוסלה עדיין היתה בראשו צלקת, ממכת ברזל שהוכה ביד ילד רוסי. אבל כל ייסוריו ופחדיו הסתיימו עתה. איזו שמחה היתה זו, להתאחד עם הסבתא שדאגה לו מאז לידתו יום ולילה, ועם הסב, שבו דבק הילד ממש. בחודשיים הראשונים אחרי עלייתם הופקדו הילדים אצל סבא וסבתא. במשך השנתיים שיוסלה חי שם, כמעט לא ביקרו אידה ואלתר שוחמאכר אצל הוריהם. אלתר בא בסך הכול פעמיים לראות את בנו. אבל ר' נחמן לקח את יוסלה לעיתים לבקר אצל הוריו. צינה נשארה בירושלים רק שישה חודשים. מתוך דאגה לחינוכה שלחו אותה הסבא והסבתא ללמוד בבית ספר חב"ד בכפר חב"ד, מקום שבו למד בנם שלום בישיבה. מצבה הכלכלי של משפחת שטרקס היה רחוק מלהשביע רצון, אבל זה לא ריפה ידיהם של אנשים טובים אלה. הם היו רגילים לכך מאז ומתמיד, והם שמחו בחלקם. אחרי הכל, הרי הגשימו את חלומם הגדול ביותר: לחיות בארץ הקודש.

ברוסיה היו אידה ואלתר שוחמאכר יהודים שומרי מצוות. בביתם אכלו אוכל כשר, וחיי הנישואים שלהם היו כדת וכדין. בכל אחד מימות החול הניח אלתר תפילין, והתפלל שלוש תפילות ביום ככל היהודים הדתיים. בעיני הרוסים היה אלתר יהודי. אבל מיד עם בואו למדינה הציונית חדל אלתר להתנהג כדרך שיהודי חייב להתנהג: לא בית כנסת, לא תפילה, לא תפילין, לא שבת ולא טהרת המשפחה. בקיצור — ללא יהדות. מה שאירע לו, אירע למאות אלפים במדינה ישראלית זו. לפי טכסיסי הממשלה הם שובצו בין יהודים לא־דתיים. ברוסיה הגנה עליהם הקהילה היהודית. במדינת ישראל היו להם קשיים רבים מבחינה כלכלית. אלתר נאלץ לעבוד בבית חרושת. כמו

רבים אחרים, שלא מצאו את התמורות שהבטיחו להם, הוא התקומם. חלש באופיו, הוא נתן לעצמו להיסחף ונעשה קומוניסט! באמת הצלחה ציונית יוצאת מגדר הרגיל!

בתנאים אלה היה קשה לאידה ולאלתר שוחמאכר לחוש עצמם קשורים לארץ הקודש. כל יום הם שאלו עצמם, למה באו הנה, לאיזה עתיד הם יכולים לצפות? כנגד זה ברוסיה הגדולה, יכול היה עובד קומוניסטי כמוהו להגיע למשהו. אלתר הצטרף אפוא לשבע מאות חתומים על פטיציה, המבקשת מיו"ר הסובייט העליון קלמנט יפרמוביטש וורושילוב רשות לחזור לרוסיה. טקסט הבקשה שלהם פורסם בעיתון הרוסי "טרוד". אבל השוחמאכרים נזקקו להזמנה מאנשים פרטיים, כדי לקבל רשות זאת. אחר כך כתב אלתר לגיסתו רבקה ברוסיה, שתנקוט בצעדים הנחוצים לשובה של כל משפחת שוחמאכר. היא נדהמה ולא עשתה שום צעד בדבר. תחת זאת כתבה על הדבר להוריה, וסיפרה להם על כל העניין. ר' נחמן עשה את הסידורים להגן על נכדו מפני תוכניותיו של אביו. בעזרתו של הרב מייזס הוא אירגן את ההתנגדות, ויוסלה הוסתר.

באותו פרק היתה העיתונות, ולמעשה כל דעת הקהל בארץ, לצידו של ר' נחמן הסבא, שגידל את נכדו במסירות רבה. אבי הילד, אלתר שוחמאכר, היה הרשע שבסיפור. רצונו לחזור לרוסיה עורר את האנטיפאתיה של הישראלים. ובאשר לאפס־יכולתה של המשטרה למצוא את הילד, הסבירה העיתונות הכללית את המיסתורין בכך: למשטרה אין עניין מיוחד בדבר זה, והיא רק ממלאת פקודות. כשפנתה המשטרה לסוחר תל אביבי והבטיחה לו פרס גדול תמורת מסירת מידע על מקום הימצאו של הילד, השיב הסוחר: "עמנו היו לעבדים במצרים, מפני שיוסף נמכר שם לעבד. אני בוודאי שלא אמכור את יוסלה". באורח מאוד בלתי רשמי נטתה אפילו אהדתה של הממשלה לצד הסבא ר' נחמן. מזה זמן רב היתה העלייה ההמונית מטרתם של הישראלים.

העולים היהודיים מרוסיה ייצגו ברובם כוח אדם מאומן, ואינטלקטואלים ברמה גבוהה. מדינת ישראל היתה זקוקה לחיילים ולמומחים. מלבד זה ביקשו מנהיגיה להחזיר לקדמותו את האיזון בין היסודות המזרחיים והמערביים של האוכלוסייה. אם יחזרו אלתר שוחמאכר ושבע מאות חותמי הפטיציה לרוסיה, הם יהוו עדות חיה לכך, שאין המדינה הציונית אותו גן עדן,

שהתיימרה להיות, ושיהדות רוסיה תיטיב לעשות, אם תבקש לה פיתרונות במקום אחר.

כל עוד נראה היה, שר' נחמן שטרקס מנסה למנוע חזרתם של השוחמאכרים לרוסיה, כדי שמדינתם לא תאבד מיוקרתה, הוא נחשב לפאטריוט ולגיבור. אבל כאשר התברר כי מניעיו אינם לאומניים אלא יהודיים גרידא, התייחסו לעניין אחרת. בחורף תש"ך (ינואר 1960) ציווה בית המשפט על הסבא והסבתא למסור את הילד להוריו. הצו קיבל תוקף חודש לאחר מכן. ממשלת ישראל הבינה אז, כי ר' נחמן לוחם למען היהדות ולא למען הציונות. נכון, שאלתר שוחמאכר ביקש לחזור לרוסיה, אבל היה דבר אחד משותף לו ולדוד בן גוריון: סלידתם מן היהדות האורתודוקסית. הם כינו יהדות זו "אובסקורנ־טיסטית" — שונאת ההשכלה. די היה בכך לשנות את יחסו של המימסד הציוני כלפי החלטת אלתר שוחמאכר לעזוב את הארץ, ולתמוך בו במאבקו נגד הורי אשתו. שוחמאכר הפך איפוא כלי הזין של מלחמת הציונות ביהדות.

בתקופת שנת תש"ך שרר במדינת ישראל שקט יחסי. הפלשתינאים טרם התארגנו. הערבים ניסו בכל כוחם להגיע לאחדות ביניהם. עדיין הם לא למדו את כוח הנפט שבידם. גם בגבולותיה של ישראל שרר שקט יחסי, פרט להתנגשויות בגבול מפעם לפעם. מדינת ישראל התקדמה. היא הלכה והתחזקה ושאפה ליהפך לחזקה עוד יותר. בידי מנהיגיה היה הכוח והזמן להילחם ביהודים הדתיים ובתורתם: המטרה האמיתית של הקמת מדינתם. אבל שום בית משפט חילוני אינו יכול להרשים לוחם ותיק. "לא יראתי מפני הכופרים שם, ולא ארעד גם מפני אלה פה", קרא ר' נחמן בשאט נפש. ובלב אחד עומדים כל יהודי ישראל הדתיים מאחוריו.

כשפגשתי את לייבל פרידמן, הצטערתי אינסטינקטיבית על שהרב מייזס יעץ לי להתקשר אתו. הוא היה צעיר, גבוה, לבוש בגדי חסידים מסורתיים. פניו היו עטורים בזקן מלא ובפיאות ארוכות, והוא עשה רושם של בחור טוב. אבל נדמה היה לי, כי חסר לו הכוח הפנימי הנחוץ כדי להוציא לפועל שליחות מעין זו. דבר אחר, שעורר בי איפוק היה רפלכס מימי ה"רסיסטאנס" שלי: הוא ביקש לדעת מיד את תוכניתי.

"זה ענייני", אמרתי.

— "אם כן לא אפקיד את הילד בידייך". היססתי למסור ביטחוני בידיו.

סודיות והפרדה הם שני כללי היסוד של כל עבודה מסוג זה.
— "אני מצויה בעניינים אלה יותר זמן ממך", אמרתי ביובש.
אבל היה זה ויכוח חסר ערך. חזרתי לירושלים אל הרב מייזס, והעליתי בפניו את חששותי.
— "זהו סיכון מיותר לקראת העתיד" הסברתי, "איננו יודעים היום כיצד יתגלגלו העניינים, ומה תהיה תגובתו של פרידמן כשיופעל עליו לחץ. אני הייתי חברה ב'רסיסטאנס' בזמן המלחמה, ומעולם לא גיליתי לאדם שלישי מה אני עושה".
הרב מייזס ניסה להפיג את חששותי.
— "את צודקת, אבל פרידמן הוא אדם מסור ביותר. זה חודשים שהוא מעביר את יוסלה ממקום למקום. זה היה פוגע בו קשות, אילולא שיתפת אותו בתוכניתך. אל תדאגי, הרי אני פה".
הרב נראה בטוח בהשפעתו על פרידמן. אבל לפני הבטחותיו — איני יודעת למה — נפלה רוחי.
גיליתי איפוא את תוכניותי לפרידמן, והוא הוליך אותי לפגישה עם יוסלה. הוא היה ילד יפה, בעל עור בהיר ועיניים פיקחות. יכולת לחוש, שיש בו כוח פיסי ומוסרי עמוק, המשרה ביטחון בלב כל אדם כמוני, המקבל על עצמו אחריות לא רק כלפיו אלא כלפי כל העדה היהודית. אך כיצד יכולתי לעבור, בלי שירגישו בי, יחד עם ילד זה שבכל הארץ מחפשים אחריו? עם פניו הרחבים, סנטרו החזק, חוטמו הסולד מעט ועצמות לחייו הבולטות, הוא נראה רוסי טיפוסי.
פרידמן הפגיש אותנו.
— "זוהי רות", הוא אמר, "היא באה לקחת אותך מישראל".
הוא הסתובב ואמר, "זהו יוסלה".
עיני הילד אורו. בהתלהבות גדולה הוא שאל אותי ביידיש: "האם אוכל ללכת עוד מעט לחדר, ולא יוכלו להפריע לי ללמוד תורה?"
— "בעזרת השם, אני חושבת שכן".
— "מתי נעזוב?"
— "נסיעה כזאת אינה עניין פשוט", הסברתי. "אני צריכה לנסוע קודם לאירופה לסדר תעודות לשנינו. אחר כך אשוב ונסע יחד".
פניו נפלו.

— "כמה זמן זה יקח?"
— "אני אעשה הכול במהירות האפשרית ארבעה או חמישה שבועות אינם זמן רב כל כך אחרי כל חודשי הציפייה, נכון?" שאלתי.
— "מובן שלא".
— "יוסלה, האם אתה בטוח לגמרי, שלא תתחרט אחר כך על שהרחיקו אותך מן ההורים?"
— "מן ההורים — לא. הם לא רוצים שאשאר דתי. אבל סבא וסבתא יהיו חסרים לי. תמיד גרתי אצלם ואני אוהב אותם".
הילד דיבר בחום ובהחלטיות כזאת, שדי היה בהם כדי לסלק כל היסוסי. הייתי מזועזעת מטוהר נפשו של ילד יוצא מן הכלל זה. רצונו החזק קנה את לבי. "חייל ממש" הרהרתי. לוחם קטן זה ידע בדיוק מה מתרחש. יוסלה היה בן שמונה.
— "נתפלל", אמרתי, "שהוריך ישובו לדרך התורה ושהקדוש ברוך הוא ישיב לב אבות אל בנים".
— "אמן", לחש הנער.
נפרדתי מיוסלה תוך הבטחה לשוב למחרת, כדי לצלם תמונות, הדרושות לנו בשביל תעודות המסע שלנו. זה היה לפחות עניין מוחשי. כשעיניו מלאות נוגה הוא הודה לי בחיוך רחב.

אחרי כמה ימי עבודה שירטטנו אוריאל ואני "תכנית המסע". החלטנו, שיוסלה יעזוב את הארץ כבתי. אסע קודם לאירופה, אשיג בעבורה ויזה, ובדרך כלשהי אבוא ארצה בליווי בתי הדמיונית. אחרי כן אעזוב שוב את הארץ, הפעם בליווי יוסלה, מחופש לילדה. היה זה רעיון מגוחך, אבל לא ראיתי לפני פתרון אחר.
בעשרה במאי הפלגתי באניה האיטלקית "מסאפיה" לגיניאה. ביליתי כמה ימים באקס־לה־באן, והמשכתי בדרכי לז'נבה. שם ביקרתי אצל צלם־אמן מצוין, שריטט את התמונות של יוסלה, שאוריאל צילם. לצורך המבצע שונה שמו של יוסלה ל"קלאודין". עבודתו של האמן היתה מושלמת, עיני יוסלה הוסתרו מאחורי משקפיים, ושערותיו סופרו בסגנון ג'אן ד'ארק, וכך הוצרו פניו והוסתרה בליטת עצמות הלסת. במילאנו השגתי בקונסוליה הישראלית ויזת תיירים לי ו"לבתי".

כמה שבועות לאחר מכן נסעתי ברכבת לניאפולי, כדי להפליג משם באניה "ירושלים", שהיתה אותה שנה אחת האניות הישראליות הגדולות ביותר. שני יתרונות היו לנסיעה בדרך זו. היה עלי להשתמש בשתי מיטות בתא, ולתפוש שני מקומות ליד השולחן בחדר האוכל המשותף. עתה, בתחילת עונת התיירות יכולתי להתחמק ביתר קלות על אניית נוסעים דחוסה. יתר על כן, אניות ישראליות הובילו תמיד עולים למדינת ישראל. קיוויתי למצוא בין הילדים בת זמנית, שתתפוש את המיטה הריקה ואת המקום באולם האוכל, לידי. בחרתי בניאפולי במקום במארסיי, כדי לקצר את זמן הנסיעה באנייה. "יהי רצון, שבזכות יוסלה יחדש ה' את הנסים שעשה לי ב'ירדן'" — זו היתה תפילתי בימים האחרונים האלה לפני הנסיעה.

הנסיעה מפאריס לניאפולי היתה ארוכה מאוד, אבל ככל שקרבתי לגמל, גבר ביטחוני בהצלחת המבצע. אולם ההפלגה היה בראש גרם מדריגות ארוך. לאורך אחד הקירות היה שולחן ארוך, ומאחוריו ישבו פקידי משטרת הגבולות האיטלקית ועובדי קו האנייה. מן הצד השני של השולחן — רק כמה נוסעים. כשהצגתי את תעודותי לקצין הראשון, הוא שאל אותי "איפה הילדה?" הצבעתי לכיוון היציאה מן האולם, הריק לגמרי, ואמרתי רק "הנה, שם".
העובד התרומם מעט ממושבו, והסתכל בכיוון שהצבעתי עליו. לא היה שם כל ילד. "נקווה, שהוא קצר־ראייה". אולי ביטחוני שיכנע אותו.
— "בסדר" הוא אמר, אחרי רגע, והחתים את הדרכון שלי.
— "ברוך השם" לחשתי בעברית.
סכנה נוספת ארבה לי מצד העובד הישראלי, שישב בקצהו השני של השולחן. אבל גם אצלו היתה לי סייעתא דשמיא. בחשבו שעברתי את כל הביקורות, קרא לעברי סוכן הנסיעות בתנועות ידיים נרגשות, אותו סוכן, שביקשתיו להכין עבורי שני כרטיסי חזרה במטוס, בעבור "קלאודין" ובעבורי. ניגשתי אליו והוא מסר אותם בידי. הוא היה עסוק מדי במכירת כרטיסים מכדי לחשוב על "בתי", שדבר קיומה כלל לא הטריד אותו. מתוך הבנה, לחברם בעבודה, הניחו אותנו עובדי "צים" לנפשנו. כשסיימנו, מסר לי קצין במהירות את כרטיסי העלייה לאנייה, השייכים לכרטיס הנסיעה הכפול שבידי. הייתי מצויידת איפוא בכל הדרוש להוה ולעתיד, ופניתי לעלות על האנייה.
על כבש האנייה "ירושלים" מסרתי רק כרטיס עלייה אחד. שני בני משפחה

הנוסעים יחד עשויים להופיע ליד הכבש בנפרד. כשהגעתי לתאי, הראתה לי הדיילת את שתי המיטות שלי, ושאלה, איפה האדם השני.

"בתי פגשה כמה חברות למעלה", הסברתי, "הן ביחד על הסיפון, והיא תרד יותר מאוחר".

עליתי על הסיפון. ברגע שיצאתי לשם, ראיתי שתי ילדות קטנות עוברות. הן דיברו צרפתית, ואחת מהן חייכה לעברי. היא דמתה דמיון נפלא לצילום של "קלאודין"... עור כהה, שערות שחורות, עיניים יפות וקלסתר פנים נאה.

לבי התחיל להלום בחזקה. צעדתי כמה צעדים בכיוון הנגדי, וכשהן התרחקו ממני, התחלתי לשוב ולחפש אחריהן. מצאתי אותן נשענות למעקה האנייה ומתבוננות בפעילות שעל הרציף.

— "שמעתי אתכן מדברות צרפתית", אמרתי כשהתקרבתי אליהן. "האם אתן ממארוקו?"

הילדה החייכנית הקטנה ענתה "כן, לפני שבועיים הבריחו אותנו משם".

— "מה שמך"? שאלתי את הילדה.

— "קלאודין" היא ענתה.

— "קלאודין?!"

— "כן".

עצרתי את נשימתי. לא יכולתי להאמין למשמע אזניי. יתומות מאביהן, נסעו קלאודין ושש אחיה ואחיותיה עם אימם.

"עזבנו את הבית שלנו שבועיים לפני הזמן שנקבע", הסבירה אחותה. "ביום שישי אחד באו הציונים אלינו והודיעו לנו, שנוכל לקחת רק מעט דברים אתנו ושנסע באותו יום. עשינו כפי שאמרו לנו, והשארנו הכול שם".

מאוחר יותר הציגו אותי הבנות לפני אמם. היתה לי הפתעה נעימה, לפגוש אשה שמנמונת מעט, אבל פניה היו בהירים באותה מידה, שפני בנותיה היו כהות. שערה הארוך היה בלונדיני, ואילו שערן — שחור. היא היתה אישה מרוקאית טובה, וכל ילדיה מחונכים היטב. מאחר שכולם היו דחוסים בתא אחד, שמחו מאוד להצעתי, שקלאודין תהיה שותפה לתאי ותאכל את ארוחותיה ליד שולחני.

שלמה המלך אמר "משכיל על דבר ימצא טוב, ובוטח בה' — אשריו".

כיצד הייתי יכולה למצוא בחכמתי ועם כל מרצי וכוח הרצון שלי, ילדה

קטנה זו, שנזקקתי לה לנסיעה זו, ילדה בת עשר בשם קלאודין? הלא יכולתי לנסוע שנים, ואף דורות, ולא למצוא ילדה הממלאת אחר כל צרכי. אין זאת כי יד ההשגחה, שעיכבה אותי שבועות בצרפת, שלחה את המשפחה הזאת ממארוקו שבועיים לפני זמנה!

קלאודין לא משה מצידי במשך שלושת ימי הנסיעה. בעיני כל הנוסעים והצוות היא היתה בתי. כשנשאלה על ידי מישהו, אם אני האמא שלה, ענתה מיד "כמובן!"

בירידה מן האנייה בחיפה עמדו לפני פחות או יותר אותן הבעיות, כמו בעלייה לאנייה בניאפולי. אחרי שהצלחתי להחתים את הדרכון שלי בעבור שניים, היה עלי להיפטר מכרטיס־ירידה מיותר שהיה בידי, מאחר שקלאודין נאלצה לרדת מן האנייה ביחד עם משפחתה ועם שאר העולים. בכניסה לכבש האנייה עמדו שני שוטרים ישראליים. למטה על הרציף — עוד ארבעה אחרים, משקיפים על הנעשה. הצלחתי לשלשל את כרטיס הירידה לתוך הקופסה, שלתוכה שילשל הקצין את כל הכרטיסים. ירדתי מן האנייה אחרי שמסרתי את הכרטיס שלי בדרך הרשמית.

אוריאל חיכה, שמח לראות שהכול עבר בשלום. לא הספקתי לספר לו, כיצד נשלחה אלי מן השמים ילדה, "בת", כשהיא עצמה ניגשה אלינו, אחרי שעברה את ביקורת המכס.

— "זוהי קלאודין" אמרתי לבני הנדהם.

הילדה חיכתה בסבלנות עד שעברתי במכס. אחר כך הצטרפתי למשפחתה ואיחלתי להם כל טוב.

כאב לי הלב, להיפרד מ"בת" זו, שנשלחה לי מן השמים. התפללתי לה, שינחה אותה ויגן עליה עד שתהיה בת נאמנה לבית ישראל. נשקתי לה לשלום.

ח

אלוקים לנו מחסה ועז, עזרה בצרות נמצא מאד.
על כן לא נירא בהמיר ארץ, ובמוט הרים בלב ימים.
(תהלים מו, ב—ג)

השתוקקתי להביא לרב מייזס את החדשות הטובות ולראות את יוסלה, שחיכה לי בחוסר סבלנות. סיפורי המפליא עודד מאוד את הרב, שנאבק בשבועות האחרונים עם קשיים רבים. העניין הפך ל"פרשת יוסלה". העיתונות קפצה על הנושא, וכל הארץ נטלה חלק במחלוקת, ברגש רב. הרב צבי פסח פראנק, רבה הראשי של ירושלים, הוציא קול קורא שפורסם ברבים:

"ר' נחמן שטרקס מונע את נכדו יוסלה שוחמאכר מלרדת מן הארץ. חתנו מבקש לרדת לרוסיה, וכפי שיודעים הכול, שם יתנכר ליהדות. על פי דין התורה חייב ר' נחמן שטרקס למנוע את נכדו מלצאת את הארץ אל מקום כפירה, כי בני בנים הרי הם כבנים לפי דין התורה. כל אדם היכול לסייע לו בעניין זה חייב לסייע לו בכל כוחו".

הבעת דעה זו של הסמכות הרבנית העליונה, שדבריה מתקבלים על ידי יהודים חרדיים הלכה למעשה, היה בה משום פרובוקציה לגבי הסמכות הציונית, אשר נקטה כל צעד אפשרי כדי לגלות מקום הימצאו של הילד. הפסק של הרב פראנק הרגיז את הציונים האנטי־דתיים במיוחד. "כיצד זה מעז חבר הרבנות הממלכתית לפסוק בניגוד להחלטה של בית משפט 'חוקי', ואף לפרסם ברבים את דעתו?" הם זעמו על כך, ופנו לשר המשפטים פינחס רוזן לפתוח בחקירה נגד הרב, שהואשם בהסתת הציבור נגד צו בית משפט ישראלי. שר המשפטים הגן על עמדתו של הרב, ולא נקט בשום צעדים נגדו. לכנסת הוגש על ידי שר המשטרה בי"ג סיוון תש"ך (8 ביוני 1960) דו"ח שתיאר את המצב ואת מאמצי המשטרה למצוא את יוסלה, שעליו הגנו באומץ לב ובעקשנות רבה סבו וידידיו, והתנגדותה הפעילה והפאסיבית של האוכלוסייה הדתית.

עורך הדין של השוחמאכרים היה מראשי "הליגה נגד כפיה דתית". הוא ניצל את העיתונות ואת הראדיו כדי "לחשוף" את הסתרתו של יוסלה כקשר נגד מדינת ישראל, וכינה את הסבא "חוטף" ו"פושע". אחר כך הופנה זעמו נגד היהדות הדתית בכללותה. בסיוע הליגה התפרעו העיתונות והמשטרה, התקיפו בתי כנסת ובתי ספר בצורה הגסה ביותר. אבל מאות ההתקפות והחיפושים לא העלו דבר. יוסלה לא נמצא. לא היה אף יהודי דתי אחד, ששיתף פעולה עם המשטרה והממשלה. כל פניות הממשלה נפלו על אוזניים אטומות, דבר שהרגיז את הציונים עוד יותר.

ויכוחים פארלאמנטאריים היו בימה אחרת להתקפות אנטי־דתיות. באותו יום של סיוון (8 ביוני), כשנשא יעקב כץ, חבר כנסת דתי, קולו בשם קרבנות המשטרה, הסתיים הדיון באנדרולומוסיה, ומונתה ועדה לחקירת העניין.

מאבק זה בין דתיים והחילוניים העמיד את ארבעת חברי הכנסת של "אגודת־ישראל" בפני דילמה. מצד אחד היה עליהם לעמוד בפני אווירת השנאה השוררת בכנסת, שבה ייצגו הם את היהודים הדתיים ובתור חברי כנסת היו חייבים לכבד את החוק החילוני של המדינה. מצד שני, הם נאלצו להיזהר שלא לפגוע בהשקפותיהם של הבוחרים הדתיים.

כשהגעתי לירושלים אחרי אותו ויכוח סוער בכנסת, כבר שינה את עמדתו שלמה לורנץ, ח"כ אגודאי, שתמך בסבא בימים של שיא הפופולאריות שלו. כעת הוא בא כמעט מדי יום אל הרב מייזס וניסה לשכנע אותו להסגיר את הילד. "אני אדאג לו", אמר, כאילו הממשלה ואביו של יוסלה יסכימו להפקיד אחריות זאת בידי מפלגתו הדתית הזעירה של שלמה לורנץ!

במאבק זה על יוסלה שוחמאכר, מאבק שסימל את הסכסוך בין היהדות לציונות, הודגשו כל העקרונות המפרידים בין "אגודת ישראל" ל"נטורי קרתא".

בשובי לביתו של הרב באותו יום שני אורו פניו. האושר שהבחין בעיני בישר לו את הצלחתי במשימתי; מסרתי לו דין וחשבון מפורט על נסיעתי.

— מתי את יוצאת שוב? — שאל.

— בעוד שבועיים.

— זה יותר מדי זמן. עלייך לנסוע ביום שלישי הבא.

— לא יהיה זה נבון, לעשות כך. נסיעותי התכופות עלולות למשוך תשומת לב המשטרה, אם הם יבדקו את אישורי הכניסה והיציאה.

— נקווה, שלא יבחינו בשתי נסיעותיך.
באפס רצון נכנעתי לתקיפותו של הרב ולביטחונו.
— מתי תסעי אל הילד ?
— אני חושבת, היום או מחר. קודם עלי להתקשר עם לייבל פרידמן.
— אני מציע, שתעשי קודם את כל הסידורים לקראת הנסיעה וביום חמישי תצטרפי אל הילד, הנמצא עכשיו רחוק מכאן. את תבלי יחד אתו את השבת לפני נסיעתכם.
הסכמתי להצעתו, וביום חמישי אחר הצהריים הביא אותי לייבל פרידמן אל יוסלה. כששמע הילד שניסע בקרוב, הגיב באותן המלים כמו הרב, "ברוך השם". לחייו האדומות העידו כמאה עדים על הטיפול הנאמן שזכה בו מידי האישה, שאצלה גר זה כמה שבועות. שערו, שנצבע בצבע בהיר, גדל ונתגלו השורשים השחורים. פרידמן ציפה לכך, והוא היה מצויד בכל הדרוש לצבוע את השער ולספר אותו. הבאתי אתי מפאריס מזוודה מלאה בגדי ילדות, אבל היה צריך לעשות כמה שינויים. בשעה שפרידמן היה עסוק כספר, הייתי אני תופרת, ולפני כניסת השבת קלאודין וכל תלבושתה היו מוכנות.
אדם אחד, תלמיד וידיד של הרב מייחס, בא לקחת אותנו יחד עם לייבל פרידמן ביום ראשון בבוקר.
יוסלה היה מדקדק במצוות באורח נדיר לגבי ילד בגילו, וסלד מכל איסור של תורה. אחד האיסורים הוא "לא ילבש גבר שמלת אישה"... אבל הוא היה רק בן שמונה, ואיסור זה חל רק על איש בגיל תשע ומעלה. יוסלה ואני התיידדנו במהירות, וכשהוא לבוש כילדה נפרד יוסלה מן האנשים האמיצים שהסתירו אותו במסירות ובדאגה כנה, ודאגו לכל צרכיו, וגם לימדו אותו בחודש שחלף.

יצאנו לדרכנו, כמתוכנן, ביום שלישי. מונית הביאה אותנו לנמל התעופה לוד, וארבע שעות לאחר מכן כבר היינו ברומא. משם, אחרי ששלחתי מברק לירושלים וסידרתי כמה עניינים בעיר, עלינו על רכבת ללוצרן, לשם הייתי אמורה להביא את יוסלה. נסענו כל הלילה בקרון שינה.
ליד הגבול אירע דבר, שעורר בי חששות כבדים. אנשי משטרת שוויץ בדקו את הדרכונים. הצגתי את שלי. האיש בדק אותו בקפידה.
— זוהי קלאודין ? שאל.

— כן, בתי.
— את לא תספרי לי, שילדה קטנה זו היא בת עשר.
— לא עשר, רק תשע וחצי — עניתי.
הוא לא נראה כה בטוח, אבל איך שהוא, ההחלטיות שבה עניתי לו, הניעה אותו לרפות מעט את חריצותו.
בלוצרן הלכנו מיד לביתו של הרב גוטפרוינד. בידי היה מכתב אליו מהרב מייזס. אחרי ששקל את העניין היטב, קיבל הרב את יוסלה לישיבתו.
שנה תמימה חי הילד חיי אושר אצל משפחת גוטפרוינד, אבל לא היו לו שום תעודות, לפיכך עמדה בספק האפשרות של המשך שהייתו בשווייץ. אי אפשר היה לרשום אותו ללימודים בבית ספר יסודי כמו כל ילד אחר בגילו. התלמידים התנדבו ונתנו מזמנם לחינוכו של "מנחם לוי", שחשבוהו לבני. ואילו אני, אספתי כספים כדי לפרוע את ההלוואות שהרב מייזס נטל על עצמו למבצע זה. היה בידי מכתב המלצה מאת הרב צבי פסח פראנק לצורך זה. בראשית שנת תשכ"א (סוף 1960) נסעתי לווינה, כדי לנסות להשיג תעודות בעבור הילד, אבל כל מאמצי לא נשאו פרי. חמש שנים קודם לכן, באנדרו־לומוסיה ששררה אחרי המאורעות בבודאפסט, הדבר היה עדיין אפשרי. אז היה זרם בלתי פוסק של פליטים, שנמלטו אל בירת אוסטריה. בחורף תשכ"א (תחילת 1961) כבר היה מאוחר מדי.
בישראל עצמה הפכה "פרשת יוסלה" למקור דאגה לשלטונות. הסבא, ר' נחמן שטרקס נאסר אחרי שהוגשה נגדו תלונה מצד בתו. אבל הציבור החרדי נשאר נאמן לאיש הזקן. איש מהם לא פקפק בצדקת עניינו. הכל ידעו את מצוות התורה "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו אני ה'" (ויקרא יט, ג). מורא אב ואם וכבודם נזכר בסמוך לשמירת שבת, כדי להצביע על גבול הציות להורים המוטל על הילדים. רש"י מפרש "אף על פי שהזהרתיך על מורא אב ואם, אם יאמר לך חלל את השבת, אל תשמע לו, וכן בשאר כל המצוות. שניכם מצווים על כבודי, כי אני ה' אלוקיך, לא תשמע לו לבטל את דברי".
המאבק על יוסלה לא נגע רק ליהודים בארץ הקודש, אלא ליהודי העולם כולו. ב־11 בנובמבר 1960 פירסם ה־Jewish Herald של יוהנסבורג הצהרה של הרב הראשי, הרב מ' קוסובסקי: "אם זוהי שאלה של הצלת הילד ליהדות, אין ספק, שר' נחמן פועל כהלכה. על הקהל רובצת האחריות לחינוכו הטוב

של הילד". כשנשאל, אם אין פעולתו של ר' נחמן שטרקס מנוגדת למצוות כיבוד אב ואם, ענה הרב, "מדובר כאן במצוה חשובה עוד יותר, והיא הציות לה'".

באחד מימי כסלו תשכ"א (דצמבר 1960), בימי החנוכה, חזרתי לארץ הקודש מווינה, שבה בילתי שבועות אחדים של מתח נפשי. רציתי לראות את אוריאל, וחשתי צורך דחוף לדון בעניינים עם הרב מייזס, שבריאותו הלכה ונתערערה.

המטוס הגיע ללוד בחצות. אוריאל הקביל את פני. הוא לקח אותי לבאר יעקב, שם שכר בעבורי חדר, לא הרחק מן הישיבה. הוא הכין את החדר לקראת בואי באהבה ובתשומת לב: חדר השינה, מערכת הכלים המסודרים בארון — אפילו ארוחה הוא הכין בעבורי — וחנוכיה שאוכל להדליק הגרות. שוחחנו עד ארבע בבוקר. החיפושים הבלתי נלאים של המשטרה עדיין המשיכו להטריד את מוסדות החינוך החרדיים — בכל בוקר היתה שמועה על ישיבה זו או אחרת, או בית ספר זה או אחר, שנערך בהם חיפוש.

אחרי כמה שעות, באותו בוקר, הביא אוריאל חדשות מפתיעות: הלילה נערך חיפוש בישיבת באר יעקב. אלומת אור של פנס חזק העירה אותו מתוך השינה הראשונה, שזה עתה שקע בה. בלי להשמיע כל רחש התגנבו השוטרים אל תוך הפנימיה, ובדקו את פני התלמידים הישנים שם. הילד הקטן הדיד שינה מממשלת ישראל כולה.

למחרת נסעתי לירושלים לבקר אצל הרב מייזס. הוא השתנה מאוד. כשראיתיו תפשתי כמה הוא נחלש, ועד כמה החמירו בעיות השעה את מצב בריאותו, שבלאו הכי היתה מעורערת. גם עשר שנות סיביריה שטבעו בו את חותמן, עקבותיהם נתגלו עתה. כאבי ראש עזים תקפו אותי ולבי היה דואב, בעזבי את בית הרב ואת ירושלים. לא הצלחתי לסכם אתו שום עניין, והרגשתי בצער, שאין הרב מסוגל יותר להנחות אותי. הוא היה חולה מדי, וחששתי לגרוע ביותר. צערי לא נתן לי לישון באותו חודש טבת בבאר יעקב, ונתקפתי בכאבי ראש בלתי פוסקים. לא יכולתי להמשיך ליטול על עצמי את האחריות לעניין כה חשוב, ולסמוך בו על הבנתי שלי בלבד.

חשבתי להביא את יוסלה לצרפת, לישיבת נובהרדוק בפוּבלין, לא הרחק מפאריס. שם יוכל ללמוד תורה בקרב בני גילו. אבל לא רציתי להחליט על כך בלי להיוועץ תחילה בגדול בתורה. לפי עצת אחד הרבנים בישיבה

של בני נפגשתי עם הרב רבינוביץ' בבני ברק, אבל זה השיב לי, כי הוא משאיר את העניין לשיפוטי. הזכרתי אז את הצעתם של כמה אנשים, לשנות מראה פניו של יוסלה על ידי ניתוח פלאסטי. סיפרתי לרב על סלידתי מרעיון כזה. "אף על פי כן, יהיה זה חבל, לא לעשות כך" — הוא ענה. חשבתי שלא שמעתי היטב, וביקשתי ממנו לחזור על דבריו. "יהיה חבל, שלא לעשות זאת", אמר. אבל לא יכולתי להחליט על שינוי צורה כזה בפניו של יוסלה.

הרב רבינוביץ' עודד אותי להמשיך בשליחות, שהתחלתי בה, ומסר בידי מכתב המשבח את מאמצי והקורא לכל מי שמסוגל לכך לסייע בידי, בלי לפרט את אופי שליחותי.

"בזאת באתי להעיד, שגב' רות בן דוד, אשה דתית, נטלה על עצמה מזה זמן רב לעסוק במצוות, והיא עושה כן שלא על מנת לקבל פרס. היא עשתה גדולות בהצלת ילדי פליטים וילדים נצרכים, כפי שהעיד עליה כבר הרב צבי פסח פראנק במכתבו. היא עסוקה עכשיו במצוה גדולה, שלדעת דרישתם של רבני ארץ ישראל היא עניין של פיקוח נפש. מצוה על כל אדם לנטול חלק במצוה זו, ועל כן אני פונה לכל יהודי באשר הוא שם, לתמוך בה ביד נדיבה. בזכות מצוה זו של הצלת נפש יבורכו התומכים בה בהצלחה בעולם הזה והמצוה תזכה אותם בעולם הבא".

עוד הוא כותב שם: "אני כותב מכתב זה לכבודה של המצוה, בציפיה לרחמי שמים ולגאולה שלמה".

בסוף ינואר חזרתי לירושלים להיפרד מהרב מייזס. פניו החיוורים לא עודדו אותי לשוחח עמו. יצאתי מביתו מדוכאת. למחרת טסתי לווינה. הטיסה לא היתה קלה, והיה לי חום. הגעתי לבית ידידי הווינאיים כשאני רועדת ולוהטת. מיד הם הזמינו רופא, והאבחנה — התחלה של צהבת. אחרי חמישה ימים של מיחושי קיבה בלתי נסבלים, חשבתי שאני בריאה. עליתי על רכבת לסטראסבורג. אבל בסוף השבוע הייתי כל כולי צהובה. "השתגעת", אמר לי רופא ידיד, "את מסכנת את חייך". את שלושת השבועות הבאים ביליתי בבית החולים בסטראסבורג. לשם הגיע אלי מכתב מהרב מייזס יחד עם חוברת על חיי הגר"א. היה זה המכתב האחרון שקיבלתי ממנו.

שבתי לפאריס וטיפלתי מיד בהעברת יוסלה לפובלין. הדבר נמשך יותר זמן משחשבתי. הרב גוטפרוינד, שבביתו בלוצרן שהה יוסלה, נסע כמה שבועות קודם לכן לארץ הקודש, והיה עלי להמתין עד שובו משם, כי הוא רצה לדעת

— לפני שיסכים להעביר את יוסלה — מה הילד מעדיף. כשהוא שאל את "מנחם לוי" אם הוא רוצה להישאר בלוצרן או לעבור לצרפת, הודה הילד ללא היסוס, שהוא מעדיף את פובלין. שנה אחת חי עם משפחת גוטפרוינד. הרב ואשתו באמת טיפלו בו כבאחד משלהם, אבל מלבדם לא היו לו כל ידידים. כדי ללמוד בישיבה הוא היה צעיר מדי, אמנם כמה מהבחורים היו מלמדים אותו, אבל לא היה לו די בכך. בפובלין יוכל ללמוד עם ילדים בני גילו.

שוב הפך "מנחם לוי" ל"קלאודין" בשביל המעבר משווייץ לצרפת. העובדה, שהדרכון שלי לא היה תקף עוד, סיבכה את העניין. אחרי המקרה בגבול שווייץ, לא רציתי לנטול על עצמי סיכון נוסף על ידי נסיעה ברכבת. הפעם היה הסיכון גדול יותר, מפני שהדרכון שלי לא היה תקף. נסענו ברכבת לז'נבה ומשם המשכנו במכונית. בדיוק לפני קו הגבול התחיל לרדת גשם שוטף. לא השוטרים השווייצריים ולא אלו הצרפתים יצאו מתא־המשמר שלהם, אלא סימנו לנהג להמשיך בדרכו עוד לפני שהספיק לעצור. במרחק של קילומטר משם, בעיירה סט' ג'וליין — זרחה השמש. ועדיין יש הפוסחים על שני הסעיפים ומבקשים הוכחות לקיומו של ה'!

באותו לילה, בשעה אחת־עשרה, הגענו לישיבת פובלין, שבה עתיד "מנחם לוי" לבלות שבעה חודשים של חיים נורמאליים לילד בן גילו, כשהוא חופשי להתרוצץ עם חבריו, ומטופל ומטופח בכל הדרוש. מלבד מנהל הישיבה ידעו רק עוד שני רבנים את זהותו האמיתית של יוסלה.

בשעה שיוסלה חי חיי שלווה בפובלין ולמד שם תורה, נמק סבו ר' נחמן שטרקס בבית הסוהר.

ההיסטריה של העיתונות היומית, של הכנסת האנטי דתית ושל הליגה נגד כפייה דתית הלכה וגברה בארץ. ר' נחמן שטרקס תואר כשודד, מעשהו — "פשע", ו"שותפיו לפשע" — חוטפי ילדים. נכתבו מאמרים ונתחברו שירים לתאר את "געגועיו העזים" של יוסלה לשוב לחיק משפחתו. במקום אחד אף דווח שהוא נפטר!

"הליגה", בסיוע הראדיו והעיתונות, עשתה כמיטב יכולתה להסית את החילוניים נגד הדתיים. יכולת לראות בעיתונים הישראליים באותם הימים כותרות מעין זו:

"אם שולפת סכין נגד יהודי מזוקן"

"מרת ג' מירושלים הסתכלה אל הרחוב וראתה יהודי מזוקן הגורר את בנה בן החמש, רוני. היא תפשה בידה סכין ויצאה אל הרחוב בצעקה..."
עוברים ושבים הרגיעו אותה והסבירו לה, שבנה פרץ מן המדרכה אל הכביש, והזקן פשוט משך את הילד חזרה, כדי להציל אותו מסכנה.

ועוד:

"משתתפי מסיבת עיתונאים משתוללים"

"עו"ד כהן־צידון טוען, שאין הציבור והממשלה עושים די צורכם להחזרת הילד. אז דרשו המשתתפים שייגקטו צעדים. תשואות רועשות קידמו דברי חיילת, שקמה ודרשה פעולות תגמול נגד החוטפים. ההמון התחיל להשתולל ונזרק כסף אל עבר הבימה כדי למנן את 'המבצע'".

כתוצאה מן התעמולה של הממשלה הגיעה המדינה לנקודה, שבה היה חשש שתפרוץ מלחמת אזרחים, מלחמת אחים בין חילוניים ודתיים.
נטורי קרתא לא חששו ממלחמה כזאת. אף על פי שכל ההמולה האנטי־דתית הזאת זכתה לתמיכה ממשלתית, היה כל זה מבוים. הממשלה לא יכלה להרשות לעצמה להכריז מלחמה גלויה נגד היהודים הדתיים בארץ הקודש. כיצד היה זה נראה בעיני העולם היהודי, שיהודים יהרגו יהודים מפני שהם שומרים על יהדות? אף על פי שהממשלה הציונית הכריזה באמת מלחמה נגד היהדות, לא שטפה מוחותיהם של די יהודים במידה מספקת נגד ה' ונגד תורתו, עד שיסכימו למחות שם אחיהם. נטורי קרתא לא חששו איפוא להמשיך במאבקם להצלתו של יוסלה.

ט

מעין נרפש ומקור משחת, צדיק מט לפני רשע.
(משלי כה, כו)

בקיץ תשכ"א (יולי 1961) לאחר שיוסלה הופקד בידיים טובות בישיבת פובלין, החלטתי לשוב לארץ הקודש.
ב־15 באוגוסט הפלגתי ממארסיי באנייה צרפתית של חברת פקה. חשבתי, שכמה ימים בים הפתוח יהיו יפים לבריאותי. הייתי זקוקה להרפיית המתח. שתי התקפות צהבת, והמתיחות הכללית של השנה שעברה התישו את כוחי. חודשיים קודם לכן נפטר הרב מייזס, ונותרתי לבדי להמשיך במאבק, שהלך והסתבך מיום ליום. כלום ייחלשו תומכי המאבק הספונטאניים אחרי פטירתו של רבם?
הגעתי לחיפה בת' מנחם־אב (21 באוגוסט), ונסעתי הישר לירושלים. שם נועדתי עם הרב לוי. היה זה רצונו של הרב מייזס להשאיר לי מדריך רוחני אחר פטירתו מן העולם. וכאשר חש שיומו קרוב, הוא בחר ברב לוי. זמן קצר לאחר שהגעתי לירושלים נפגשתי עם הרב לוי בבית בתו במאה שערים. טרם אכלתי ארוחת ערב; בתו הציעה לי כל מה שהיה לה בבית: תה, לחם וזיתים. היא התנצלה, שאין לה חמאה, כי החנויות כבר סגורות, אך הבנתי, שחמאה היא מותרות בעבור אנשים אלה, המסתפקים בחיוני ביותר.
הרב לוי הגיע זמן קצר אחרי. הוא היה איש גמוך קומה, פניו הסגפניים מוקפים זקן שחור, ששיבה זרקה בו, ופיאות חלקות. מצחו רחב ועיניו החומות חדות ופיקחות. מלאות הבעה היו פניו של חייל זה בצבא ה', פנים בגון עור תימני. שוחחנו בשעת ארוחתי הצנועה. לדעתו לא היתה מדינת ישראל מקום אידיאלי בשבילי באותו פרק. אין איש יכול לשער איזה מידע תשיג המשטרה, ואת מי הם יעצרו. כתוצאה מהסתת העיתונות נתקף הציבור

היסטריה. חברי הכנסת האגודאיים יראו מפני אדוניהם הציוניים. אותי הדאיג במיוחד שלמה לורנץ. הוא ידע את שמות האנשים בשרשרת המוליכה לרב מייזס, וחששתי, שמסע הלחץ וההיסטריה עלול להביא אותו לגלות את המידע שבידיו.

נפגשתי כמה פעמים עם לייבל פרידמן. הוא היה שקוע במחשבות, אשתו — עצבנית, ואחיו לא חסכו ממנו את ביקורתם.

— "כמה אנשים היו מעורבים בפרשה זו לפניך?" שאלתיו פעם במהלך שיחה.

— "חמישה", ענה, "ושלושה מהם כבר דיברו".

— "ואם יישברו החוליות הבאות ויגיעו אליך, למה אוכל לצפות?"

— "נקווה שלא יישברו", ענה בשיווּיון נפש, "אבל אם יעמידו אותי למבחן אני מתפלל, שאוכל לעמוד בו ולא להסגיר איש".

תשובתו מצאה חן בעיני וסילקה את אי־השקט, שהרגשתי אחר פגישתנו הראשונה.

ואז, יום אחד, ביקש אותי פרידמן לחדול מלבקר בביתו, כי יש לנקוט זהירות. חוץ מזה, יש סימני סערה ממשמשת ובאה. החלטתי לעזוב את הארץ זמן קצר אחרי ראש השנה. אוריאל הצטער על כך מאוד, ולבי נשבר במחשבה, שעלי להיפרד שוב מילדי היחיד. שוב היה עלי להתחיל חיי נדודים, שהיו גורלי בשנתיים האחרונות. החלטתי לבקר בארצות הברית ולשאול בעצתו של הרבי מסאטמר — גדול הרביים החסידיים של ימינו.

בביקור בפובלין נוכחתי לדעת, שיוסלה מאושר ולומד היטב. בילינו יום בקניות בפאריס. יוסלה נהנה מאוד מן ההזדמנות לטייל ברחובות הבירה ולנסוע ברכבת התחתית. לקחתי אותו אפילו לפלאצל, ואכלנו ארוחת צהריים במסעדת "אה לה בון בושה". אולי לא היה זה נבון ביותר, אבל הילד נהנה כל כך!

לפני יציאתי לניו־יורק נסעתי למארוקו. קיוויתי שאוכל לארגן את העברתו של יוסלה לשם, במקרה שאי־פעם צרפת לא תהיה עוד בטוחה בעבורו.

חזרתי לצרפת ועליתי על האנייה "קווין אליזבט". בנמל ניו־יורק המתין לי זוג שלקחוני לביתם ברובע ויליאמסבורג של ברוקלין. יהודי דתי, המהלך ברחובות אלה של ניו־יורק, מרגיש כמו בבית. התושבים היהודיים עם זקניהם ופיאותיהם, הילדים הצוחקים והמשחקים ברחובות, כמעט זהים

לאחיהם במאה שערים. יידיש היא השפה השלטת ברחוב. הלוחות והשלטים על הקירות ובחלונות הראווה משווים לוויליאמסבורג אופי של אי מלא תורה בקרב היכלות אליל־הדולאר.

רבים מיהודי ויליאמסבורג מרוכזים סביב חצרו של הרבי מסאטמר, רבי יואל טייטלבוים, שהיה לפנים רבה של העיירה סאטמר שבהונגריה. הוא נחשב לאחד מגדולי התורה בדורנו, ונערץ גם כמנהיגם של חסידים רבים. ימים מעטים אחרי בואי לברוקלין היתה לי הזכות להיות מוצגת לפניו. הוא גר בקומת הקרקע של בית דירות. כשנכנסתי לחדרו בירכתי את הברכה שאומר היהודי בראותו גדול בתורה: "ברוך... שחלק מחכמתו ליראיו". מפי יהודי ירושלמי, שנלווה אלי בביקור זה, כבר נודע לרבי קודם לכן על השליחות שהטיל עלי הרב מייזס שנה ומחצה לפני כן. אבל הוא ביקש אותי לא לשוחח עם הרב בעניין זה, לפחות לא באותו יום. הוא הסביר לי, שהרב טרוד בעבודה רבה, ומוטב לחכות לרגע מתאים יותר.

לבוש ב"ביקישה" וחבוש בכובע הפרווה המסורתי השחור — כך ישב הרבי על כיסאו ליד השולחן. כמו כל החסידים, כמו יהודי מאה שערים בכלל, היו פניו מעוטרות זקן גדול ופיאות חלקות. צבעם הלבן — הרב היה מעל לגיל שבעים — עמד בניגוד מדהים למראה פניו הרענן. פריחת נעורים זרחה מתוך עורו העדין ואדמומית שפתיו. מרתקות ביותר היו עיניו: ראית בהן רצון עז, עמקות המחשבה וצלילות הדעת.

כמו שיעצו לי, לא הזכרתי את יוסלה. ידעתי, מה יקר חכם גדול זה לכל הקהילה, ולא רציתי להעמיס על שכמו משא נוסף. הרי הוא ידע מה עומד על הפרק, וידע את תפקידי. אילו רצה לעזור לי עצה, היה עושה כן.

חמישה חודשים עשיתי בוויליאמסבורג בין חסידי סאטמר. טוב־לבה של הרבנית, אצילותה, פיקחותה ומסירותה שבו את לבי מן הרגע הראשון. אישה עדינה, דקה ושברירית זו, אצרה בקרבה מרץ ללא־גבול. משעות הבוקר המוקדמות עד לשעות הלילה המאוחרות, לא זו בלבד שהיא דאגה לבעלה הרבי, אלא לכל: לבישול, לקבלת אורחים, לביקור חולים, ולאיסוף תרומות למוסדות שונים. היא לא נתנה שינה לעפעפיה יותר מכמה שעות בכל לילה; היא היתה האישה הראויה לאדם גדול כזה, ועליה אמר שלמה המלך:

"אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה...
תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה".

הגיעו אלי כל הזמן ידיעות טובות מיוסלה. לא חסר לו דבר, והוא התקדם יפה בלימודיו. מעת לעת היה כותב לי מכתב, לבקש כסף או ספרים.

בינתיים הגבירה ממשלת ישראל את חיפושיה אחר הילד. השלטון הציוני לא יכול היה לשאת את המחשבה, שקומץ יהודים דתיים ינצח אותו. עברו הימים, שבהם נחשב ר' נחמן שטרקס לגיבור. עברו הימים, שבהם ה"אגודה" ו"המזרחי", המפלגות הציוניות הדתיות, יכלו לפאר בפומבי את מסירות נפשו של ר' נחמן ל"עניין". במקום זה היו שתי מפלגות אלה ערות בכל רגע למצב רוחה של הממשלה, וניסו "להסביר" לדתיים את ההשקפה הציונית. על כך הם זכו מיד בכינוי של "מטילי שלום". עד מהרה התברר כי עושי שלום אלה הרגישו, שהם חייבים להוכיח את נאמנותם לנותני לחמם ומשלמי משכורתם החודשית, ולא למי ש"נותן לחם לכל בשר"! שאלתו הראשונה של דוד בן־גוריון בכל יום היתה: "האם כבר מצאו את יוסלה?"
בראשיתה של הפרשה גר יוסלה במשך תקופה מסויימת ב"יציבים", יישוב חקלאי, שרבו יהודה כץ היה ממנהיגי האגודה. המשטרה עצרה את הזוג, שאצלם שהה יוסלה. הבטיחו להם, שלא יאונה להם כל רע, אם יגלו את החוליה הבאה בשרשרת תנועותיו של יוסלה. אחרי שנשברה התנגדותם, ולנוכח עמדתה החדשה של ה"אגודה", הם הצביעו על דודו של יוסלה, שלום שטרקס, כאיש שהביא את יוסלה אליהם. מאחר ששלום שטרקס היה אז בלונדון, הוצאה נגדו בקשת הסגרה אל שלטונות בריטניה.
מאסר דודו של יוסלה, שזה עתה נשא לו אישה, יצר המולה בעיתונות הישראלית. איזה ניצחון! אבל בתי המשפט הבריטיים דאגו יותר לצדק מאשר לרצונה "הריבוני" של מדינת ישראל, והעניין התמשך מאוגוסט 1961 ועד לנובמבר 1962. אף שהשופטים הבריטיים לא יכלו לדחות את דרישת ההסגרה, הם סירבו לראות באיש שעל ספסל הנאשמים "חוטף". בסכמו את העניין בבית המשפט העליון הצהיר לורד פרקר: "יוסלה הוא סמל המאבק בין הדתיים והחילוניים במדינת ישראל".
אחרי שהתברר, כי מדינת ישראל לא תשיג במהרה את שלום שטרקס, כדי לסחוט ממנו מידע, כיוונה העיתונות את חיציה כלפי הרב כץ, וזעקה לעצור אותו. כאשר באה המשטרה ליציבים כדי לעצור את הרב, הקימו התושבים מחסומים, ושרו וצעקו תוך המריית דרישות המשטרה. באומץ ובגאון הכריז

הרב כץ כלפי השוטרים: "מעשיכם מזכירים את מעשי הגרמנים, בכפרי פולניה, אשר באו לערוך חיפושים בבתי היהודים. המאבק הנוכחי מסביב ליוסלה הוא חלק ממאבק האנטי־דתיים נגד הדתיים, ולא, כפי שאתם מתיימרים, חיפוש אחרי ילד חטוף".

בשבילי בניו־יורק, היתה גישתו של הרב כץ מעודדת. אבל תהיתי מעט באי־שקט, "האם יישאר איתן בהתנגדותו?" האם לא יושפע מן המדיניות האגודאית? האם לא יישבר תחת הלחץ ויזהה את ליבל פרידמן, החוליה האחרונה לפני? והאם ליבל פרידמן יחזיק מעמד, אם הרב כץ יישבר? ואני... מה אעשה עכשיו? היה עלי לחכות חודשים מספר, כדי לקבל תשובה לשאלותי.

בוויליאמסבורג נתודעתי למשפחת גרטנר, אנשים יוצאים מן הכלל בדתיותם ובמסירותם. באחת השבתות שבילויתי בביתם הביעה אחת הכלות שלהם הסכמתה לקבל לביתה את יוסלה. ביקורי חל באותו פרק שבו ביקר שם אחד הרבנים מפובלין, שבא לערוך מגבית בעבור ישיבתו. הוא הראה לי מאמר עיתון, שבו סופר, כי הקונסול הישראלי בלונדון הכריז, שהוא יודע מי הוציא את יוסלה מן הארץ. אך מאחר שהוא חוייב לשמור על סודיות, לא היה יכול למסור פרטים. הוא אמר רק זאת, שהאדם הנדון נמצא בצרפת או בברוקלין, וכי הילד, שבלי ספק היה בצרפת, יוחזר להוריו לפני ה־6 במארס. דמי קפא בעורקי כשקראתי את המאמר. אני, אזרחית צרפתית הרי הייתי עכשיו בברוקלין. האם רק מקרה הוא? או האם כבר הוליך אותם מישהו אל עקבותי? השמות ליבל פרידמן והרב כץ הבזיקו במוחי.

"אני יוצאת מיד לפאריס" אמרתי לרב מפובלין. לא התאריך 6 במארס הוא שהטריד אותי. הייתי די בקיאה בקריאת עיתון כדי להבין שהזמן דוחק. אם באמת הם מחפשים אותו בצרפת, יקל עליהם למצוא אותו. לאחר הכל הוא חי בפובלין כמו כל חבריו, ביקר בחנויות שבכפר, נסע באופן חופשי לארמנטייר, מקום מושבם של רוטנמר, ולטרילפור, במרחק כמה קילומטרים מפובלין, שם היה הסמינריון ויוסלה היה מבקר שם את משפחת וייס. אמנם לא ידע איש בבית הספר את זהותו האמיתית של "מנחם לוי", אבל כל בלש או סוכן שביקר שם, היה יכול לזהות אותו מיד בכיתתו, בחדר האוכל או בפנימייה. המצב אכן היה מסוכן מדי.

כשעזבתי את ארצות הברית לא היתה לי כל כוונה להביא את יוסלה לניו־

יורק. פגשתי יהודים דתיים רבים בברוקלין, ביניהם את משפחת גרטנר. הם הציעו לי את הכנסת האורחים שלהם, ולמרות הסיכון שבדבר היו מוכנים להשתתף במאבק שבו הייתי שרויה. התרשמתי מהם עמוקות, אבל חששתי מן המאטריאליזם של ארץ זו, שבה שולט הדולאר.

כשהצעתי ליוסלה, בבואי לפובלין, לקחתו למארוקו, הבחנתי בצער שעל פניו. הוא פחד לחיות בין אנשים כה שונים ממנו.

"איני רוצה אלא שתהיה מאושר" הסברתי לילד. "גם אם תאמר לי ביום מן הימים, שאתה רוצה לחזור לארץ הקודש, אני מבטיחה לך, שאקח אותך שמה למרות כל הסיכונים".

הוא התווייר.

"אינני רוצה לנסוע למארוקו, אבל בוודאי שאיני רוצה לחזור לישראל, כי לא אהיה עוד אצל סבי".

"אז תשכח ממארוקו, יוסלה, אף על פי שלדעתי מארוקו היתה המקום הטוב ביותר בשבילך. אמור לי עכשיו, לאן אתה רוצה לנסוע ?"

"לאמריקה" הכריז. תקווה וחיוך האירו שוב את הפנים האמיצים הקטנים האלה.

וכך היה יוסלה באמריקה ליענקלה פרנקל. כמה שבועות הוא נשאר בבית אחד הבנים של גרטנר. השינוי, ההתרגשות להיות באמריקה, והחמימות שבה נתקבל שם, היוו משקל נגד לשיעמום של חיים בבית, שבו הוא היה הילד היחיד, אחרי חיי הישיבה שאנוס היה לעזוב אותם. הזוג הצעיר הבחין עד מהרה, שיוסלה זקוק לחבר בן גילו, לשחק אתו וללמוד אתו. הוחלט, שנח גרטנר הקטן יבוא לגור אתו. אבל אחרי זמן קצר הוא התחיל לקנא ביוסלה. מי היה "יענקלה" זה, שמשפחתו דואגת לו כל כך, והחשוב להם כנראה יותר ממנו ?

לא ארכו הימים, והצטערתי על שהבאתי אותו לאמריקה. כפי ששיערתי, לא היתה אמריקה מקום מנוחה בשביל יוסלה. דפקתי על גבי דלתות רבות לבקש פיתרון, אך לשווא. העיתונות היהודית באמריקה ורוב קוראיה תמכו במאמצי הממשלה הציונית, שלא היססה לבזבז מיליונים כדי למצוא את הילד, שעה שהחזיקה את הסבא במאסר. היהודים הדתיים של אמריקה נתמלאו פחד. רב ידוע מניו־יורק טרח אפילו לפרסם ב"מורנינג ג'ורנאל" את העובדה, כי בשום פנים אין הוא קשור ב"פרשת יוסלה".

גם החדשות מארץ הקודש לא היו מעודדות ביותר. מצבו של בני הטריד אותי. גיוסו לצה"ל חודשיים קודם לכן בא עלי כהלם. רציתי שהוא יחזור לצרפת אחרי סיום מלחמת אלג'יריה, ועד אז יישאר בישיבה ללמוד תורה. לא חדלתי לקוות לכך, שכן מועד גיוסו היה צריך להיות בסוף חשוון תשכ"ב (7 בנובמבר 1961), זמן קצר אחרי עוזבי את ירושלים בדרכי לניו־יורק. ה' שמע תפילתי, כי יום קודם למועד התייצבותו (ב־6 בנובמבר) הוא קיבל מברק, שהודיע לו לא להתייצב לצבא למחרת היום. גיוסו נדחה עד חשוון תשכ"ב (נובמבר 1962). אבל בני לא היה שותף לשמחתי. מברק זה הטריד אותו, והוא ביקש לדעת את סיבת הדחייה. כשלא יכול היה לגלות את הסיבה, הוא כתב לצבא, בהסכמת המשגיח שלו בישיבה, בבקשה להתקבל מיד או להשתחרר, כי בדעתו ללמוד מקצוע ולא להפסיד שנה. הוא חשב בוודאי לתומו, כי ישחררו אותו, אבל הוא קיבל את התשובה שחששתי לה: "התייצב בתחילת פברואר כדי להתחיל שירות החובה שלך".

באשר ליוסלה, הסכנה הלכה וגברה. ה־ש.ב. גוייס במלואו. כסף לא היה חסר, והרשת סביבי נתהדקה. מה אעשה? פרט לאלה הקרובים לי ביותר, לא ידע איש בברוקלין על הימצאי באמריקה. לפני שעזבתי את אירופה עם יוסלה הייתי בלונדון. ידידי ואני החלטנו, שבשום פנים לא אכביד על הרבי מסאטמר עם הידיעה, שיוסלה נמצא בברוקלין.

בבוקר אחד, מיד אחרי פסח, העיר אותי צלצול הטלפון.

— הלו רות!

הקול היה מוכר לי, אבל לא הצלחתי לזהות אותו. חוץ מזה לא קרא לי איש בניו־יורק בשמי הפרטי.

— רות, זה לייבל מבני ברק. האם אינך מכירה את קולי?

— אתה! בפסח בניו־יורק!

מקובל שאת ימי החג חוגגים בחוג המשפחה, וזה מקרה נדיר ביותר, שיהודי יצא לנסיעות בימים אלה.

הוא אמר: "הייתי רוצה להיפגש אתך, אני מוכרח לשוחח אתך. האם תוכלי לבוא אלי בעוד שעה וחצי?"

נסיעה קצרה ברכבת התחתית הביאה אותי לכתובת שציין פרידמן. מראהו לא השתנה, אותם זקן ופיאות, אבל בפניו ניכרו דאגה ומתיחות. הוא היה

עצבני מאוד, קווי פניו יגעים, כאילו משהו ציעף את עיניו. צורתו שונתה, כאילו הושפלה. נדהמתי. ראיתי לפני אדם אחר

— ממתי אתה פה?

— ימים אחדים.

— מדוע לא התקשרת קודם לכן, אם כל כך דחוף היה לך לפגוש אותי?

— לא היה לי זמן. התייעצתי עם רבנים ונזקקתי גם לייעוץ רפואי. לא חשתי בטוב, וברצוני לבקר רופא מקצועי.

— וכי אין די רופאים מקצועיים בישראל או באירופה? עד כאן באת בשביל זה?

— היה עלי לבוא לניו־יורק, כי ליוויתי אישה חולה. הזקוקה לניתוח כאן.

— מה חדש בארץ הקודש?

היה ברור, שזו השאלה, שהוא ציפה לה.

— העניינים רעים מאוד הציונים רודפים את הדתיים. זה הפך למלחמה ממש. ואין לשאת עוד.

— הציונים עושים מה שהם רוצים, מפני שהם רואים בעליל, שאתם מפחדים מהם.

— איני יודע אבל מה שברור הוא, כי הדברים הולכים ורעים. אנחנו הולכים כמו על חבל מתוח.

— ובמיוחד אתה.

— אין לך מושג מה קורה שם. הרב כץ בא אלי כל שבוע, לפעמים פעמיים ושלוש, בשבוע אחד, ומבקש ממני לעזור לו להחזיר את הילד.

— שרב בישראל יפחד עד כדי כך! תראה עד היכן הגענו! — אמרתי. ואחר כך בכעס:

— האם הוא שלח אותך הנה כדי להשפיע עלי להחזיר את הילד? אם כך, אתה מבזבז זמנך לריק. לא איכנע ללחץ, לא מצדך, לא מצד הרב כץ ולא מצד הממשלה!

— פרידמן נרתע מתשובתי. פתאום הוא התחיל לדבר ישירות, ובשם עצמו, ופנה אלי:

— רות, עלינו להחזיר את יוסלה!

והוא התחיל למנות את הרבנים של ה"אגודה", החושבים כך. רב פרנקל אחד מתל אביב (זה לא היה חדש בשבילי) אפילו נשא ונתן עם הזוג

שוחמאכר; הם הסכימו כי הרב פרנקל ימונה לאפוטרופוס רשמי על בנם, כדי לפקח על חינוכו של הילד.

— ומה יקרה, כשיוסלה יוחזר? — שאלתי. — הוריו ישיגו את ביטול צו האפוטרופסות. נכון או לא? הלא אתה רואה שאין זה כלום, הכול טכסיסים. גם אתה יודע זאת כמוני.

— אולי את צודקת — הודה פרידמן — אבל אני באתי הנה בשליחות הרבנים, וכל האחריות רובצת עליהם.

— ואתה מצפה ממני לבגוד בכל אותם היהודים הדתיים שתרמו כל כך הרבה למאבק זה, בגלל איזו סכנה מדומה? ואתה יודע יפה ששינוי דעתם של הרבנים נובע משיקולים פוליטיים. יש לי כאן מכתבו של הרב רבינוביץ', שרק לפני שנה ביקש מכל היהודים לעזור לי בשליחותי. כך שאני בוודאי פטורה מלקבל כל עצה להחזיר את יוסלה. התורה לא השתנתה תוך שנה!

נלאיתי מן הוויכוח ופניתי ללכת, כששאל אותי ליבל בנעימה של תמימות:

— כלום, לדעתך, כדאי לי להביא הנה את שרה ואת הילדים?

— אתה חושב להישאר כאן לזמן ממושך?

— איני יודע דבר. הכל תלוי בהתפתחות העניינים. אעזוב, אחרי שהכל יוסדר.

— מה פירוש?

— כשיוסלה יהיה בארץ הקודש.

סוף סוף יצאה האמת מפיו. עתה ידעתי, שהוא היה בטוח בהצלחתו לשכנע אותי למסור את הילד, או אולי להפחיד אותי עד שאיכנע. הוא בא לניו־יורק לשם מטרה אחת בלבד: למצוא את יוסלה. אבל מדוע? מי שלח אותו באמת? מי היה מסוגל לתת לו מושג, היכן נמצא יוסלה באמת?

מאוחר יותר עלה בדעתי, שאולי הוא עבר דרך פובלין בדרכו לניו־יורק. אישה צעירה בפובלין השיבה לי על מכתבי, שמנהל הישיבה נפגש עם הרב גוטפרוינד בלוצרן ומסר לו הכל. תיבה זו היתה מודגשת במכתבה. כוונתו של המנהל היתה לטובה, זאת ידעתי, אבל הוא שגה. ימים מעטים לאחר מכן נסע אחד מאחיו של פרידמן ללוצרן, והרב גוטפרוינד סיפר לו מה ששמע זה עתה.

במועד מאוחר יותר שמעתי מפי רב בניו־יורק, חבר נטורי קרתא, שהתבטא ביחס לליבל פרידמן: "ברנש זה עובד בשביל ה־ש.ב.".

— איני יכולה להאמין לך. אולי הוא חלש, אבל אין הוא בוגד!
— אני חוזר ואומר לך: ליבל פרידמן עובד בשביל ה־ש־ב. עוד תשלמי עבור ידיעה זו.
ידיד שלנו מאנגליה, מר דומב, בא לניו־יורק לפסח, כדי להיות במחיצתו של הרבי מסאטמר. בהיותו כאן הוא ניסה לפעול לקבלת יוסלה לישיבה, שתיפתח בקרוב לא הרחק מניו־יורק. אבל מה ייעשה בנער בכל החודשים האלה עד לפתיחת הישיבה? הוחלט, שהילד יסע לאיזור כפרי של המדינה עם אחד מבני גרטנר, שהסכים ללמוד תורה אתו. ובאשר אלי — ענייני בצרפת דרשו את שובי לשם. ביום נסיעתי שוב טילפן אלי ליבל פרידמן. הוא ביקש לדבר אתי.
— איפה היית בשבועיים האחרונים?
— בקנדה, עניתי, בתקווה להטות את החיפושים אחר יוסלה לשם.
הכנתי סרט רשמקול ובו הקלטה של יוסלה בהקלטה מספר הילד את סיפורו של בוגד יהודי השב בתשובה. יוסלה גם שר שירים. קול יפה היה לו בגיל עשר, והוא היה מסוגל לשוחח כמו אדם מבוגר. אחד מבני גרטנר הכין הקלטה זו באחד הערבים כדי להנות את הילד, שהיה מוכן תמיד להפגין את כשרונותיו.
כשנכנס פרידמן לדירתי, ביקשתי אותו להמתין רגע, בשעה שהתעסקתי במכשיר — לשווא. הכלי לא פעל.
— איני ראוי עוד להאזין ליוסלה — אמר ליבל בעצב.
— מצפונו מתעורר, יש עוד תקווה — הרהרתי. אבל לא התייאשתי. סוף סוף בקע קולו של יוסלה מן המכשיר. תוך הרהורים האזין פרידמן להקלטה, וראיתי, שהוא נרגש מאוד.
ממש לפני יציאתי לשדה התעופה נכנסתי אצל משפחת גרטנר להיפרד מיוסלה ומן המשפחה.
— אם יתגלה הילד — אמר מר גרטנר — אומר שהוא יענקלה פרנקל, בנה של מרת פרנקל. היא השאירה אותו אצלנו ותבוא בקרוב לקחת אותו.
— אל תדאג, אני מרת פרנקל, וזהו בני יענקלה.

ל

ה' מה רבו צרי, רבים קמים עלי. רבים אמרים
לנפשי, אין ישועתה לו באלקים סלה.
(תהלים ג, ב—ג)

באותו אביב תשכ"ב (1962) עדיין השתעשעתי בתקוות שיהיה סוף טוב לפרשת יוסלה. בלונדון יצר מר דומב קשר עם הנסיך רדז'ויל, גיסו של הנשיא קנדי. הוא גילה לנסיך כי יוסלה נמצא בניו־יורק, והסביר לו את הרגשת היהדות הדתית בעניין זה. הוא אף סיפר לו מה נעשה עד כה כדי להציל את הילד מאביו האתיאיסט. הנסיך תיווך בעניין אצל אחיו של הנשיא, התובע הכללי רוברט קנדי, והשיג ממנו הבטחה, ששהותו של יוסלה בארצות הברית תזכה לאישור רשמי.

טילפנתי למר דומב מאקס־לה־באן, שם ביליתי את חג השבועות, והוא היה אופטימי. אחר כך חזרתי לפאריס, וניצלתי את הארכה, שניתנה לי על ידי כך, לסדר את ענייני כדי להתיישב בארץ ישראל לצדו של אוריאל, זה כמה חודשים חייל בצה"ל.

כדי לקנות דירה בירושלים היה עלי למכור את ביתי שעל גדת הנהר לואר. אחרי שעזבוהו כל החיילים האמריקאניים הרבים, היה עלי הבית למעמסה כספית. מסרתי אותו לסוכן נכסי־דלא־ניידי באורליאן. לדבריו אמצא במהרה קונה במחיר טוב, מתוך זרם התושבים המפונים מאלג'יריה.

מעודדת בצורה כזאת עשיתי את השבת בטרילפור, וטילפנתי ביום ראשון לסוכן מ' מילה. לדבריו היתה בידו רשימה ארוכה של קונים אפשריים.

— אם לא תשתווי עם הראשון — מר מלבר — אקשר אותך עם השני. מר ריכטר.

"מלבר", "ריכטר" — בעלי שמות אלה אינם יוצאי אלג'יריה. הם גרמנים, אולי יהודים.

התקשרתי לאלתר עם מר מלבד. היה לו מיבטא מרכז־אירופאי מובהק, קולו היה נעים. הוא נשמע כמי שלהוט להיפגש עמי עוד באותו יום. למעשה הוא רצה לאסוף אותי במכוניתו. דחיתי את הפגישה ליום המחרת.

— נא לשים לב לשמי, אין הוא "מלבר" אלא "פורבר".

— מוזר — חשבתי בחלחלה. "פורבר" דומה כל כך ל־fourbe הצרפתי, "מעמיד פנים". הברחתי את המחשבה מתודעתי. אמרתי לעצמי, ש"פורבר" הוא שם ככל השמות.

היה עלי לכתוב מכתב חשוב מאוד באותו יום. ידידי בירושלים ציפו לחדשות, ואוריאל שימש כאיש הקשר בינינו. ביקשתי מאוריאל לבקר אצל הרב רבינוביץ', להשתדל למען הילד ולשאול אותו, כיצד זה ייתכן, שהצהרתו מן ג' שבט תשכ"א (20 בינואר 1961) תיחשב בטלה ומבוטלת אחרי ארבעה עשר חודשים בדיוק, בפורים תשכ"ב (20 במארס 1962). מאחר שהצנזורה היתה פעילה מאוד במדינת ישראל הדימוקראטית, נהגנו להתכתב בלשון סתר. כל מלה שתים־עשרה היתה חלק של הטקסט הסודי. רציתי לכלול את המלה "רוסי" במכתבי — בקשר למוצאו של יוסלה ומשפחתו שבאו מרוסיה — והואיל שהבאלט הרוסי אוזכר על לוחות המודעות בתוכנית המופעים של האופרה באותו שבוע, כתבתי בין השאר: "מאוד רציתי ללכת אתמול בערב אל האופרה ולראות את הופעת הבאלט ה ר ו ס י, אבל הייתי עייפה ולא הלכתי". כדי להסתיר את לשון הסתר היה צורך לתת למכתב משמעות סתמית כלשהי בשביל הקורא האפשרי. חיבורו של מכתב כזה היה עבודת פרך, וכמובן שהוא היה ארוך פי שנים עשר מן הדרוש. אבל אילו היו מלות המפתח סמוכות יותר זו לזו, היה קל הרבה יותר לפענח את המסר שבו. מכתבי לאוריאל באותו יום היה ארוך במיוחד. מאחר שרציתי מאוד לסיים את כתיבתו באותו יום ולשלוח אותו למחרת, דחיתי את הזמנתו של פורבר. ובכלל, רציתי להראות לו, שאין הדבר בוער אצלי, ושאין חסרים לי מועמדים. לא נפגשתי אתו איפוא עד ליום שלישי, ה־19 ביוני.

פורבר נראה שמח מאוד לראות אותי, ממש מתרפס לפני וחיוך רחב על כל פניו. הוא היה אדם בעל גובה בינוני, ושכל בינוני. חשבתי, "אדם בינוני אבל לא ברנש רע". ואף על פי כן — ההתרפסות שלו עוררה בי הרגשה בלתי־נעימה... ושמו... האדם האחר, שפורבר הציגו לפני כשותפו, היה דוחה עוד יותר. קשיות כזו בעיניים, והצדודית שלו — ממש חדה כמו חרב.

"הוא נראה כמו נאצי", הרהרתי. הם התחילו להתמקח, השותף מבקש להוריד את המחיר, ופורבר נראה מוכן לקנות במחיר הגבוה. אני עמדתי על שלי. החלטנו להיפגש שוב בערב הבא, כשיבואו עם נשותיהם.

פורבר הסביר לי, שהם באו מאוסטריה, ומבקשים לקנות את ביתי לקראת חופשת הקייץ הבאה. למעשה ניתן היה לחלק את הווילה, שתוכל להכיל שתי משפחות. קבענו עוד פגישה לשעות הערב. פורבר היה כולו שמן זית, חיוכים והתרפסות, שותפו — מאופק יותר. צדקתי בעמידתי על שלי. ולמרות הכול הטרידה אותי יותר ויותר זהותם של הקונים. האם הם יהודים... או, חלילה, נאצים?

נפרדתי מהם, אחר שסירבתי להצטרף אליהם לארוחה. "לעולם איני מקבלת הזמנות לסעודה, אני מקפידה על כשרות". אין תגובה. מאחר שעמדתי להיפגש עם עורך הדין שלהם למחרת היום, חשבתי, אולי יתבהר אז הכול. על כל פנים חזרתי לטרילפור בהרגשה בלתי נעימה. החלטתי לשוב למחרת לאוריליאן, לבקש את עצתו של מר מילה.

הנעימה הנוחה, שבה השמיע עורך הדין את הערותיו, והדינאמיות שלו הרגיעו אותי. אחר כך חזרתי במהירות רבה לפאריס, שמא אאחר לפגישה בשעה ארבע. עורך הדין שלהם הוא ידידם, כך סיפר לי פורבר, אבל זמנו יקר מאוד. בפאריס שרר מצב של בלבול כללי, שביתה כללית של חברות התחבורה, ואי אפשר היה להשיג מונית. טילפנתי למלון באקינגהם. עורך הדין לא היה שם. בגלל פקקי התנועה כתוצאה מן השביתה, הוא לא הצליח להגיע לשם. במקום זה הוא קבע לנו פגישה במשרדו. פורבר הציע לקחת אותי שמה במכוניתו, והסכמתי.

רק כאשר הגענו לפרברי פאריס הם גילו לי את יעד נסיעתנו: שאנטילי. "רעיון בלתי מוצלח להיטלטל עד שאנטילי, כדי להיפגש עם עורך הדין שלהם", חשבתי. פתאום עלה בדעתי, שהם יחשבו שאני להוטה מאוד למכור, ולא אהיה בעמדת מיקוח נוחה.

כשנעצרה המכונית, חשתי בבירור כי מלוויי אינם נמצאים בחצרו של ידידם, אלא ממש בביתם. נתמלאתי חרדה וחשבתי לברוח. ירדתי מן המכונית ובכוונה שכחתי בה את ארנקי. פתאום נשתנתה נעימת דיבורו של "השותף": — קחי את זה אתך! הוא פקד עלי.

ואז צילצלו שני האנשים בפעמון. אישה מחייכת, שבלי ספק חיכתה מאחורי

הדלת, פתחה מיד. אנו לוחצות ידיים. כמה מלות ברכה. זה אחר זה אנו עולים לקומה הראשונה דרך גרם מדריגות מתפתל וצר. נכנסתי לחדר קטן מאוד. פורבר ו"השותף" נשארו בחוץ.

בפנים ישבו שני אנשים בלי עניבות, אדישים, גסים מעט, אולי קיבוצניקים. הם פקדו עלי לשבת. "עורך הדין" נכנס. קומתו בינונית, חליפה אפורה, שערות אפורות או בלונדיניות. תספורת לפי הסגנון האחרון של סט' ג'רמיין דה־פרה. השער נראה צבוע ומכסה גולגולת בלתי־פרופורציונאלית לפניו. עיניו מוסתרות מאחורי משקפיים כהות. אם אומר עליו שהוא נראה מרושע, הרי נקטתי לשון המעטה. הוא התיישב מולי בלא להוציא הגה מפיו. ואז הריקו שתי החיות את תכולת הארנק שלי אל השולחן. כל זה התרחש תוך שניות אחדות, כמו סרט המוקרן במהירות מופרזת, סיוט ממש!

אני ישבתי שם מוכת תדהמה. לא הבנתי מה קורה. כלום נפלתי בידי סאדיסטים או רוצחים מקצועיים? בעל המשקפיים הכהות ישב דומם בישיבה נוקשה. בקול רציני, לא... בקול נבוב, בצרפתית ללא־שיבוש, הדגיש כל מלה, הוא הצהיר:

— גב' בן דוד, לא באת הנה למכור את ביתך. באת הנה למטרה חשובה הרבה יותר. את תגידי לנו היכן נמצא יוסלה שוחמאכר.

בשמעי את שם הילד, פגה תדהמתי. שוב לא פחדתי יותר. פתאום ידעתי את כל התשובות לכל השאלות ששאלתי את עצמי בימים האחרונים. חשתי הקלה כמעט. הספק גרוע מן המציאות האיומה ביותר. הם הציבו לי מלכודת... טוב מאוד. אני מוכנה לקרב.

— אם לשם כך הבאתם אותי הנה, הרי שגיתם שגיאה גדולה. אין לי מה לספר לכם.

— את יודעת היכן נמצא יוסלה. ובאשר לך עצמך, יש לנו מידע רב.

— מצטערת, אבל אין לי מה לספר לכם.

הוא המשיך, בקול מבשר רעות:

— לאיזה סימן ציפית באקס־לה־באן?

— ציפיתי למברק מעורך הדין שלי. הנה המברק בין התעודות הנמצאות עתה בידיכם. חיכיתי לקביעת ראיון עם רואה חשבון מוסמך. אבל אין זה עניינכם.

— אם כן למה טילפנת לדומב בקשר ליוסלה שוחמאכר?

— לא טילפנתי אליו בעניין זה. רק בסוף השיחה הזכיר מר דומב שם זה.

— אז למה טילפנת? שיחתך נמשכה שבע דקות. אין אדם מטלפן מאקס־לה־באן ללונדון על דברים של מה בכך. מה אמר לך דומב?
— מאחר שהאזנת לשיחתנו, אין לך מה לשמוע ממני.
— אני מבקש לבחון את כנותך.
— טילפנתי לדומב לשאול על חדשות בעניינו של שלום שטרקס, ולשמוע אם יש חדשות טובות מארץ הקודש. הוא אמר לי שאין הכול טוב כפי שהיה רוצה, אבל שיש תקווה בנוגע לעניין של לונדון.
אין זה הכל. הוא הזכיר את שמו של הילד. לשם מה?
— איני זוכרת.
— התאמצי קצת.
הרהרתי רגע. העייפות והמתיחות רוקנו אותי מכל דמיון.
— התפלאתי לשמוע אותו מזכיר את השם הזה, אבל איני זוכרת באיזה עניין זה היה.
— טוב מאוד. אני אומר לך. את טילפנת לדומב לשאול אותו לאן לקחת את הילד.
— אין זה נכון. אבל אם כך... אם אתה יודע הכל, למה לך לשאול אותי את כל השאלות האלה?
ברור לגמרי, שאין הם יודעים כלום. האיזכור האומלל של יוסלה לא נגע כלל לנסיעותיו, אלא למאמצים לאשרר את שהותו בארצות הברית.
— גברת בן דוד — המשיך החוקר שלי — חייך היו קשים מאוד. אם את רוצה לראות את "הגלגל סובב" למענך ולמען אוריאל בנך, את חייבת לשתף פעולה אתנו. אנו מסוגלים לסייע בידך לסובב גלגל זה, לסייע בידיך לבנות ביתך בישראל... אחרת, הכול יהיה אבוד בשבילך ובשביל בנך.
— "אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה". רק הקדוש ברוך הוא יכול לעזור לי. אני מעדיפה לומר לכם מיד, שלא איומיכם ולא הצעותיכם מטרידים אותי באמת. אתם יכולים להרוג אותי, אני יודעת, אבל אין זה מזעזע אותי. איני פוחדת למות. הכול בידי שמים.
— את מרבה לדבר על ה', גברתי.
— אני בטוחה בו יותר משאני מפחדת מכם.
נעימת דבריו נעשת מאיימת.
— אם את חפצה בשלום בנך, את חייבת לשתף אתנו פעולה, גברת בן דוד.

— האם ברצונך לומר, שאם אינכם מצליחים לקבל את עזרתי, חיי בני יהיו בסכנה ? האם בדעתכם לשלוח אותו לנקודה מסוכנת ליד הגבול ?

— איננו משתמשים בשיטות כאלה.

— בוודאי זה לא היה גורם לכם אי־נעימות כלשהי !

האיש באפור הגיב בשטף עלבונות כלפי דומב וכלפי יהודים דתיים בכלל. אבל מה טעם היה להיכנס לפולמוס ? יכולתי לראות שהם מאמינים, שדומב דואג באורח אישי ליוסלה. לא ראיתי צורך ליצור אצלם את הרושם כאילו אני מגינה על "הראש" שלנו. ואז פתאום פנה האיש והטיח כנגדי את כל האשמה. הוא פלט את כל מה שהוא ידע על ענייני כדי להראות, שאני מסורה בידיו לחלוטין. אין צריך לומר, שהוא הקיא כל זאת בצורה מעליבה ביותר, בתקווה להשפיל אותי.

— האם חשבת פעם על אותה אם, על הצער שאת גורמת לה על ידי שאת מנתקת אותה מילדה זה שנתיים ?

— היא מנותקת מילדה יותר משנתיים. מאז היותו בעריסה גודל בידי סבו וסבתו, גם ברוסיה וגם בישראל. צערה אינו מונע אותה מלמצוא בידורים.

— וכי את אינך מחפשת בידורים לשחרר אותך מצרותייך ? — זה היה רמז למכתב בקוד ששלחתי לאוריאל, שבו דיברתי על הבאלט הרוסי. כבר קודם ציטט האיש ביטוי שהשתמשתי בו באותו מכתב "אם אתה רוצה לראות את הגלגל סובב...". כמובן איני יכולה להסביר לו כי הבאלט הרוסי אינו אלא פיתיון, וכי המכתב שבידיו כתוב בקוד.

עייפה ומתוחה התפרצתי :

— האם אינך מתבייש להשמיץ אותי כל הזמן ברמזיך ולהטיח כלפי את כל השקרים המגעילים שלך ?

היריב שלי זכה בנקודה. לרגע איבדתי את שליטתי העצמית למרות מאמצי להסתיר את דיכאוני. למעשה כבר העימות הראשון ביניינו פגע במוראל שלי. איך אעמוד בפני חקירה מקצועית כזאת במשך זמן רב ? התפללתי חרש לה', שיתן לי הכוח הדרוש להינצל מטכסיסי אויבי.

היום הגיע לקצו. בעל המשקפיים הכהות קם ממושבו, הקיש עקביו נוסח ס"ס, והדרך, שבה הוא ביטא את המלה "שלום" צילצלה באוזני כמו הצדעה נאצית.

בעומדי בפתח פניתי פתאום לאחור ואמרתי בהתרסה :

— לפני עשרים שנה הייתי חברה ב"מחתרת", אבל מעולם לא היתה לי החוויה לנפול בידי הגסטאפו ; היום מילאתם אתם את החסר הזה.
מסרו אותי בידי סוהרת ; היא הראתה לי את השירותים. לפני שנתנה לי להיכנס לתא דחוק זה, שאף חלון לא היה בו, היא ערכה חיפוש על גופי.
— אין לך חגורה ? שום דבר ? שום חפץ חד ?
— מה את חושבת, שאלך להתאבד ?
— לעולם אי אפשר לדעת !
— להתאבד ? ! בגללכם ? ! — בוודאי את מתלוצצת. מה זה עולה בדעתכם, שאתם מפחידים אותי ? אל תשלו עצמכם !
אך מתחת לדברי המתרברבים נסיתי להסתיר את כאבי ואת דאגותי. לפחות עודדו אותי דיבורים כאלה.
כשהיינו בחדר שנועד לי, היא התיישבה על כיסא מול מיטתי. עד שהצלחתי להירדם עברו עלי באותו ערב שעות רבות וארוכות תחת עיניה הפקוחות של הסוהרת שלי, ואור החשמל שהסב לי עינויים.

למרות השאלות ששאלתי את עצמי בימים הקודמים בדבר זהותם של "הקליאנטים" שלי, העסיקה אותי רק השאלה כיצד יכולתי להילכד בקלות כזו בפח שטמנו לי הישראלים. לא התעלמתי מן העובדה שעדיין הם מחפשים אחר יוסלה, במשך שנתים הייתי על המשמר ללא הרף ופעלתי כל הזמן בזהירות. אבל פשוט לא העליתי על דעתי מעולם, שממשלת ישראל תעז לפעול על אדמת צרפת, כאילו היה זה שטח הכבוש בידיה ; שיעזו הציונים לפגוע בריבונותה של ארץ ידידותית. העולם הכיר בכך, שהישראלים פעלו בחוסר טאקט וללא התחשבות ברגישותם של השלטונות הארגנטיניים כדי ללכוד את אייכמן, אבל שם, אם לא היה להם תירוץ, לפחות היו להם נסיבות מקילות. "חוסר העדינות" ההוא נסלח להם.
לבי הלם בי כמו פטיש. לא פחד, אבל עצבנות, זעם וכאב על עתידו של הילד. "מוטב למות מאשר לבגוד ביוסלה..." השם גרטנר, הרשום בפנקס הכתובות הקטן שלי, שהיה עתה בידיהם, העתק מכתב של באנק, שנשלח אלי לפי הכתובת של משפחת גרטנר, גם הוא בארנק שלי. היו כמובן גם הרבה דברים אחרים בארנק זה... הם יחזיקו בי כל עוד יהיו זקוקים לכך, כדי להמשיך בחקירתם... הם ימצאו את הגרטנרים.

חשבתי על חדרי בטרילפור, שהותרתי אותו בלתי נעול. היה זה משחק ילדים בשביל ה־ש.ב. להיכנס שמה ולתפוש מיסמכים מחשידים. מה תהיה תגובת ידידי בטרילפור כשיתברר להם שאיני חוזרת? לעיתים קרובות אירע, שחזרתי בשעה מאוחרת בלילה מנסיעותי לפאריס. אולי רק מחר יבחינו שקרה לי משהו. קיוויתי, שאז הם יקראו למשטרה. אם לא יעזו, בגלל תפקידם בפרשה, לפחות — כך קיוויתי — יטלפנו אל מר דומב. הלה לא יהסס, ובלי ספק יבוא לפאריס להזעיק את המשטרה.

הייתי תשושה. השערות, פחדים, ושאלות התרוצצו במוחי היגע. כיסיתי ראשי בשמיכות מפני האורות המסנוורים וניסיתי לישון. שוב התפללתי לה' שיחזקני לקראת הניסיון החדש הזה. לבסוף שקעתי בתרדמה עמוקה ומבריאה.

העירו אותי להמשך החקירה. יכולתי רק לשער כי השעה היא שעת בוקר. התריסים היו מוגפים בחדר השינה ובחדר החקירה בצורה כזו, ש"יום" ו"לילה" שוב לא היו קיימים בשבילי. חיי התנהלו לפי קצב שהם הכתיבו לי. החוקר שוב תפש מקומו ממולי באותו חדר עכור... לפניו על השולחן היה מונח תיק עבה. כמו בערב שלפניו, התעלמתי מן ה"שלום" שלו.

— טוב, גברתי, האם הרהרת עוד פעם בדברים?

— לא, אדוני, ישנתי. — אמרתי בשלווה.

הייתי רעננה ומלאת ביטחון... ונחושה בדעתי להיאבק. האיש נראה מאוכזב.

— מתי נסעת לארצות הברית?

— כשחזרתי מארץ הקודש, אשתקד, אחרי שהייה קצרה בצרפת הפלגתי לארצות הברית ב־24 בנובמבר והגעתי לניו־יורק ב־29 בו.

— מתי חזרת?

— בחודש מאי.

השאלות עודדו אותי. הן הזכירו לי, שלאחרונה נשאתי בארנקי את הדרכון שהשתמשתי בו בנסיעתי לארץ הקודש. הדרכון, שהיה מגלה את נסיעותי האחרונות, היה בטרילפור. הם לא ידעו, איפוא, שבמארס חזרתי לצרפת!

— בדירתו של מי גרת בניו־יורק?

— בדירה של כהן.

— מי הכיר לך משפחה זו?

— אשתו של הרבי מסאטמר.

למה?

— כי חיפשתי חדר.
— למה נסעת לניו־יורק?
— חיפשתי עורך דין שידאג לענייניי.
כל השאלות שבאו אחר כך התייחסו לשהותי בניו־יורק, ובמיוחד למשפחת כהן, שהשתייכה לחוג המקורבים לרבי. לא מסרתי אף שם של מי מקרובי משפחת כהן, אבל סיפרתי על שהייתי בוויליאמסבורג. הייתי מוכנה למסור להם את כל הפרטים על חיי היומיומיים בניו־יורק, כולל תיאור ארוחותי, כדי לדחות את הרגע, שבו אצטרך לתמרן עם שאלות רלבנטיות יותר. "עלי להרוויח זמן" חשבתי, "לא יארך הזמן, והחיפוש המשטרתי יתחיל". הייתי בטוחה בכך.
פתאום הם התחילו לחקור אותי על שני מכתבים שהם מצאו בארנקי. שכחתי שהם היו שם, ועצם הזכרתם היכתה אותי בהלם. האחד היה מכתב מהרב לוי שקיבלתי בניו־יורק, ושהיה חתום "אבי־לאה" ושם השולח על המעטפה היה ה' ארונוביץ, תל אביב. השני היה מגברת גרטנר, חתום "ביאה". תוכן המכתב הזה, שהגיע אלי לאקס־לה־באן היה מסוכן מאוד. היה בו איזכור לילדה קטנה, שביאה קראה לה בתי, אבל הניסוח היה מעורפל למדי, בשביל מי שלא היה בתוך העניינים. החלטתי לדבוק בפתגם "לעולם אל תודה — אף לא על הגרדום". החוקר שלי לא חיבב ביותר את גישתי, והיה עלי לשאת עוד התפרצות זעם פראית כלפי כל ידידי, המתנגדים לציונות. עלבונות, בזיונות ועלילות שקר, ואחריהם — רשימה ארוכה של חסדי הציונים. בסיום דבריו הסתכלתי בו, ואמרתי בפשטות:
— אם אתה מנסה לשטוף את מוחי, אתה מבזבז זמנך לריק.
הביאו לי ארוחת צהריים: שתי מצות, כמו אתמול. לא היה איכפת לי כוחותי כלו עד לאובדן התיאבון. נתנו לי שעה של מנוחה ואחר כך — המשך החקירה והדרישה.
מצאתי את יריבי נוקשה ובטוח בעצמו: עיניו, שמאחורי המשקפיים העבות, מבשרות רעות. חשתי, שהוא נרגז מאוד על התוצאות העלובות של החקירה עד כה, ושלוותי הוציאה אותו מן הכלים. השאלות נסבו שוב על שני המכתבים החשודים ועל תמונתו של ילד בן אחת־עשרה, בנו של אחד מידידי. היא היתה שם במשך שנים, אבל בהגיונם המעוות היו חוטפי בטוחים, ששום תמונה, פרט לזו של יוסלה, אינה יכולה להימצא ברשותי. גיליתי, במידה

מסוימת של סיפוק, שאנשים אלה סבורים, כי עורמה יכולה למלא מקומה של חכמה. הם הצליחו להעמיד מלכודת. התפאורה ההתחלתית היתה מושלמת אבל עכשיו, שהיה עליהם לפעול בהגיון, ניכר שהם מעורטלים לחלוטין. התרברבות וגאווה ריקנית לא הצליחו להסתיר העדר מוחלט של הגיון ופסיכולוגיה. חקירתי הסתיימה באותו יום בשעה מוקדמת, ונרדמתי עד מהרה. הייתי עייפה מן המאמץ השכלי שנדרש ממני באותו יום ארוך, אבל הייתי שלווה ומלאת תקווה. קיוויתי שהמשטרה קיבלה הודעה, ושהסוהרים שלי ייאלצו לוותר על מאבק, שהפך ממלחמת בזק למלחמת התשה.

למחרת, ביום שישי, הופיע "משקפיים כהים" בשעה מוקדמת. הפעם הוא לא שאל אותי אם הרהרתי בדברים. נראיתי רפויית מתח וכי ישנתי היטב, וכי ציפיתי לבואו ללא כל חשש. שוב נשאלו דברים רבים על המכתבים, על אביה של לאה, מר ארונוביץ — לא היה אדם כזה בכתובת הנזכרת בתל אביב — ביאה, מרת בינה כהן אחותה רבקה, שאימצה ילדה קטנה, ולא כפי שאני סיפרתי לדבריו. "משקפיים כהים" בילבל את כל היוצרות. נראה מן ההשתוללות שלו, שהוא האמין, כי סוף סוף תפש אותי בשקר. כמעט צחקתי לו בפניו. לא הייתי צריכה לאמץ את מוחי, הוא זימן לי את האליבי שלי.

אבל באותו יום אחר הצהריים ציפתה לי הפתעה. "משקפיים" לא בא בגפו, אלא בליווייתי אדם גוץ, שהיה ככל הנראה הממונה עליו. צדודית שלו הזכירה לי את דוד גולדמן. זה היה אותו טיפוס עצמו. בנסיבות שונות במקצת, היה מביא דמיון זה לאדם, שהזכיר לי ידידות נושנה, לרחוש לו חיבה אך עתה לא הייתי עוד מי שהייתי לפני שתים־עשרה שנה, כשדרכתי לראשונה על אדמת ישראל, אבל לא שכחתי את הגולדמנים, שקיבלו אותי בחמימות כזו, באותה פעם ראשונה בארץ.

הוא דיבר עברית, והזוטר שלו תירגם לצרפתית. איני זוכרת אלא את הנקודות העיקריות. הוא הציע לי הסכם, שיישאר סוד בינינו: אני אגלה את מקום הימצאו של יוסלה, או כל מידע שברשותי, שיוכל לסייע למצוא אותו. אם אסכים לזה, תקנה הממשלה את ביתי. זה יאפשר לי להתיישב בישראל, שבה יעזרו לי לבנות את ביתי. על ידי כך אעשה שירות גדול מאוד למדינה המוטרדת מאוד מפרשת יוסלה. אם לא אסכים להצעה זו, הם ימצאו את הילד בין כך ובין כך על יסוד המידע שכבר ישנו בידיהם אבל אם ימצאו

את הילד ללא שיתוף פעולה זה מצדי, התוצאות בשבילי — וגם בשביל אחרים — תהיינה חמורות.

הבנתי חלק גדול מן התצהיר העברי, ובשעה ש"משקפיים כהות" תירגם, ניסחתי את תשובתי. עניתי מיד:

— לא אוכל להיכנס להסכם אתכם בנסיבות הקיימות. אתם חופשיים, ואני עצורה. אתם יודעים מי אני, ואילו אני איני מכירה אתכם. כל ימי חיי ניסיתי לפעול בהגיון, אבל ביומיים האחרונים עמדתי פנים אל פנים עם בני אדם המשתמשים רק בכוח. אבל מעל לכל, לא עמדתי מעולם, ולא אעמוד לעולם למכירה. שמי הפרטי הוא רות אין לי כל יומרה להשוות עצמי לרות המואביה, אבל כמוני כמוה באתי אל היהדות שלא על מנת לזכות בשום תועלת אישית, אלא מתוך אידיאליזם טהור. בשנות המלחמה, כשלא הייתי יהודיה ויכולתי לחיות חיים בטוחים יחסית, ביקשתי דרכים לעזור ליהודים שנרדפו על ידי הגסטאפו. סיכנתי הכל, את עבודתי, את ביתי, את חיי, ואת חיי ילדי ואמי. כל זאת לא עשיתי מעולם בעבור בצע כסף. אין בי הנטייה המסחרית, שאתם מייחסים לי, וכל איומיכם אינם תופשים אצלי. זה כל מה שיש לי לומר לכם.

אכזבה כיסתה פני יריבי "האיש החשוב" נערך לניסיון אחרון.

— איני יכול לגלות לך את שמי אם אינך מסכימה לערוך את העיסקה שבינינו...

את רוצה לדעת את שמי?

— לא!

— אני משוכנע, שאת יודעת היכן נמצא הילד. אנו יודעים בערך, היכן הוא נמצא. אנו מוטרדים מאוד, כי יש לנו חדשות רעות ממנו.

חיוך ספקני ואירוני היה כל תשובתי.

כשהוא סוטה לנתיב חדש, חזר בעל המשקפיים והוציא את מכתב "אבי־לאה" ואת התמונה של הילד. הוא השתולל ממש.

— אנו יודעים, ממי המכתב הזה. הוא מנחמן שטרקס... זהו בדיוק סגנונו... והתמונה היא תמונתו של יוסלה. זהו צילום מעובד של הילד, שנעשה כדי לשוות לו מראה מבוגר יותר בשביל הדרכון.

— האם אלה הברקותיך החדשות ביותר?

"האיש החשוב" התערב בפאתוס:

— אם אנו טועים, זה טראגי; אם גרמנו לך עוול — נתקן את הדבר.
אחרי מלים טובות אלה, חשבתי שניפרד. טעות! פתאום התנדפו כל הנימוסים הטובים. שטף של שינאה פרץ מראש סוהרים זה. איזו הצגה! איזה נאום חושב להבות! והצימוק נשמר כמובן עד הסוף: ה' דומב... היתה קריאת הפרידה שלו. אחרי "חכמה" זו הוא עזב את הזירה בקוממיות. חזרתי לחדרי, להכין עצמי לקראת שבת, ככל שניתן היה בנסיבות המיוחדות.

יא

סבבוני פרים רבים, אבירי בשן כתרוני. פצו עלי פיהם אריה טרף ושאג. ואתה ה' אל תרחק, אילותי לעזרתי חושה. הושיעני מפי אריה ומקרני רמים עניתני. (תהלים כב, יג יד, כ, כב)

תא המאסר שלי, באותה קומה א' של הווילה בשאנטילי, היה קטן ביותר. ביום שישי זה, לראשונה מזה יומיים, נתתי דעתי לסביבתי. המדריגות, בהן עליתי בבואי שמה, הוליכו להול פנימי ששיעורו מטר וחצי על שלושה מטרים. ארבע דלתות נפתחו להול זה. בצד ימין היה חדר אמבטיה, ממול, בצד שמאל, היה החדר, שבו התנהלה חקירתי. חדר זה היה מרוהט בשולחן ובשני כיסאות. שני חלונות פנו לגינה, אבל התריסים היו מוגפים כל הזמן. ממול המדריגות היה החדר שלי, ובו מיטה גדולה, כמה כיסאות ועוד חלון מוגף.

מדי ארבע שעות היתה השומרת שלי מתחלפת. אור חזק דלק במשך כל הלילה. השומרת התורנית ישבה מול המיטה שלי, והשגיחה עלי בשנתי... "מלאך שומר" מוזר.

באותו יום שישי אחר הצהריים, כשחזרתי לחדרי, מצאתי סידור תפילה על מיטתי. ביקשתי גם חומש עם פירוש רש"י, אבל עד כדי כך לא הגיעה נדיבות לבם. וכי אין זו אחת ממטרות הציונות, לנתק את היהודי מתורתו? אבל שמחתי, שלפחות יש לי סידור. כך יכולתי לקבל את השבת כהלכה.

בשביל הציונות השבת היא רק מנהג לאומי, נעדר כל משמעות דתית. שמעתי, כי אפילו כלתו הנוכרית של בן־גוריון מדליקה נרות בליל שבת. חוכא וטלולא!...

כמה זעירים היו נרות אלה! טובים בדיוק לפנסים סיניים! אבל הדלקתי אותם בתודה לה', באותו חדר, שבו התנסיתי בדאגה כה רבה ובשעות חקירה רבות כל כך. כהרף עין, תחת עיניה האדישות של השומרת, הפך החדר את מראהו;

אורו של היום הקדוש הניס את טרדות היומיים שעברו, וחשתי בשמחה הגואה בקרבי.

כשחזרתי לחדרי מצאתי על המיטה עותק מצולם של הירחון האנטי־ציוני של דומב "קומנט". בשולי הדף האחרון היו הערות בעברית, המבטלות את תוכנו של כתב־העת. היה זה עותק ישן, אבל לפחות יהיה לי משהו לקרוא — או לקרוא שוב — במשך השבת.

שכבתי על מיטתי וחיכיתי לצאת הכוכבים כדי להתפלל תפילת ערבית. השומרת שלי התלבשה כאישה שומרת מצוות.

— הדלקת נרות שבת? — שאלתי בצחוק.

— כן.

— איפה?

— למטה.

— הייתי רוצה לראות אותם.

— זה לא עניינך! — צעקה בפראות.

— כמובן, סליחה! אני שוכחת את עצמי... אבל מאחר שטרחת לחבוש פיאה נכרית לתפקידך, חשבתי שאולי תרחיקי לכת עד כדי כך. שתדליקי נרות לכבודי. קראתי שוב את "קומנט". כאשר הגעתי לתיאור המצחיק שמתאר דומב את מצעד הפקידים הציונים הגבוהים ביום הזיכרון להקמת מדינתם, לא יכולתי להתאפק מלצחוק.

השומרת שלי העמידה פנים כאילו שכחה את מצב רוחה הרע, וביקשה לראות את הדפים שבידי. כאילו לא הכירה את תוכנם!

"הטומאה הציונית"... "הכפירה הציונית..." "תהלוכת השטן..." — חרפה ובושה! איך אפשר לכתוב דברים כאלה? — צעקה אחרי שקראה בעיתון.

— הלא את יודעת היטב, שכל זה אמת. שמטרתה האמיתית של ממשלת ישראל היא הרס היהדות. מה הם עשו באלפי הילדים הדתיים כמו יוסלה?.. הם נהפכים לכופרים. ולבסוף — שונאי דת. את יודעת זאת היטב.

— אני יודעת, שילדים דתיים נשלחים לבתי ספר דתיים.

— או שאין לך מידע מהימן, או שאינך כנה.

אחרי זה ניסתה לשכנע אותי, שעליתי על דרך לא נכונה; שידידי הדתיים בכלל, ונטורי קרתא בפרט, אינם אלא אנשים מפוקפקים ובוגדים, ומוטב שאתן ביטחוני בהם, בציונים. היא היתה אישה אינטליגנטית, לפי כל הסי־

מנים — מתורבתת, וידעה להביע עצמה היטב. היה בה עידון מסוים, שהיה חסר לשאר אנשי הכנופיה. היא סילפה את דברי התורה והשתמשה בהם כבנשק לנגח את היהדות. היא ושכמותה פעלו כמומרים, המצטרפים לשורות הלוחמים באמונת אבותיהם, אחרי שהשליכו אותה אחרי גוום. בשוכחה את תחפושתה היא ניסתה לשכנע אותי, שבתי הסוהר ישראליים מלאים יהודים דתיים, שכל מטרתם היא הרס המדינה. הוויכוח ביניינו התלהט. באותו כוח שבו יצאתי אני להגן על הדת, ניסתה היא לנגח אותה. כמה שינאה היתה בלב אישה זו, שניסתה לשטוף את מוחי! עד אז הבנתי הבנה שכלית את התופעה של טמיעה, שהציונות מהווה בעבור היהודים. אבל אחרי שנים־עשר הימים שהייתי לכודה בידי מתנגדי יהדות אלה, הבנתי הבנה מלאה, בכל לבי ובכל נימי נפשי, את הטראגדיה של מיליוני היהודים, קרבנות האוריינטאציה המסולפת של הציונות.

הזמינו אותי לאכול את ארוחת הערב בחדר, שבו הדלקתי נרות השבת. ארוחתי היתה טובה יותר; נתנו לי חמאה, דבש ופירות. מהוסר חומר קריאה טוב ומספיק, ישנתי רוב שעות השבת.

במוצאי שבת נערך הביקור הבלתי נמנע של בעל המשקפיים הכהים. לא היה לו שום חומר חדש נגדי, אבל הוא ידע עכשיו בביטחה, כי הצילום אינגו תצלומו של יוסלה, וכי המכתב החתום "אבי־לאה" אינו — כפי שחשד תחילה — מסבו של יוסלה. הוא הודיע לי, שלא יהיה לי עוד עסק אתו, אבל הוסיף לפני עזבו:

— אנו נאסור את בנך.

הייתי שלווה, והמוראל שלי מצוין אחר מנוחת יום השבת. אבל פתאום תקפה אותי חרדה. אמנם בטחתי בבני. הוא סייע לי בכל דבר, כשעזב יוסלה את ארץ הקודש. בוודאי לא יבגוד בעניין שלנו. אבל מי יוכל לשער, איזה לחץ יופעל עליו. אם מסוגלים הציונים לשחק בבית סוהר בלב צרפת, מה יפעילו כלפי אוריאל, בביתם, במדינתם? האם יוכל צעיר זה בן העשרים־ושתיים להתמודד אתם, להתנגד להם? איזו עדות תובא נגדי, נגדו?

ככל שהדבר נגע בי, לא ששתי לקראת בואו של חוקר חדש. כבר הספקתי להכיר את "משקפיים כהים" ולקרוא בפניו את מצב רוחו. כל התשובות לכל השאלות שצפוי היה כי ישאל אותי, היו מוכנות בידי. הרגשתי שאוכל

לעמוד כנגדו זמן ממושך. אבל עם זולתו — לא הייתי בטוחה בכלום. החומר שהיה בארנקי, בייחוד פנקס הכתובות, הטריד אותי. מדוע טרם נזכר פנקס זה בשאלותיהם? האם הם היו עסוקים בבדיקתה של כל כתובת הרשומה שם? האם הם השיגו מידע חשוב?

בעל המשקפיים הכהים פינה מקומו לשני ברנשים, שבאו מיד אחריו. בתחילה לא ידעו כיצד להתייחס אלי. האחד, שהתיישב מולי, היה גבוה, בעל מבנה איתן, צוואר שמן. הוא היה החלוץ הישראלי בהתגלמותו, חלוץ שבילה רוב שנותיו בקיבוץ. למרות חוסר העדינות שבהופעתו, הוא עשה רושם פיקח. חברו היה בעל מבנה בינוני, אפו שבור ופחוס, ומצחו צר. שניהם דיברו צרפתית רהוטה: הראשון — משום שהתחנך בבית ספר של מיסיון צרפתי, והשני — בשל מוצאו המארוקני. נראה, ששניהם היו בקיאים היטב במהלך חיי ובמהלך החקירה עד כה.

— איך עברה עליך השבת?

— מצויין. ישנתי היטב.

— אם כן, את בכושר מלא?

— אני מרגישה די טוב.

ואז, בנסותו לנקוט נעימה מאיימת, אמר:

— כמה שבתות את חושבת לבלות פה, גברת בן דוד?

— כמה שיעד לי ה'.

— אז אני חושש, שהן תהיינה רבות.

— תהיה זו הזדמנות לכפר על עוונותי.

בבוז הוא קרא:

— יש לנו איפוא עסק עם קדושה מעונה! מרת בן דוד, התגיירת, אבל את מדברת על כפרת עוונות כמו קאתולית.

— נראה, שאין לך מושג מהיהדות.

— איני יודע כלום על הדת היהודית. גדלתי במיסיון. סבי הגיע מרוסיה, היה דתי מאוד. הורי חינכו אותי בפלשתינה.

— נסה ללמוד קצת על דתו של סבך. אז תוכל לפחות לדון בנושא בצורה קצת יותר אינטליגנטית.

המארוקאי המשיך את השיחה:

מרת בן דוד, גרמת לנו הרבה צרות! מוטב היה לולא נעשית יהודייה.

— אין לך זכות לומר זאת — מיחה הרוסי.
הכרזתו של המארוקאי, שבאה מקרב לב, לא זו בלבד שלא פגעה בי, היא אף הסבה לי עונג.
— אני יכולה לראות עם מי יש לי עסק — אמרתי, אחרי שהגענו לחילופי מחמאות כאלה. — אתה ממולי, מסתער כמו שור, ואתה — כמו איל.
השניים פנו למכתבים, שכבר נדונו ביומיים הקודמים. שאלות ותשובות דלקו אלה אחר אלה בקצב מואץ. הרגשתי מצויין. השעות עברו. בני שיחי התחילו לאבד את ביטחונם העצמי.. ו"לדאוג" לי. האם אני רעבה? צמאה? האם רצוני לאכול? מה יביאו לי לאכול? השעה כבר היתה אחרי חצות, והיה עלי להודות, שאני רעבה. בחור גבוה הביא לי כמה תפוחים, חמאה, וכמו תמיד — מצות. לאכול יום יום בבית זה מצות, את הלחם של יציאת מצרים, לחם החירות — היה בכך שיא האירוניה!
גם בשעת ארוחתי נמשכו השאלות. פתאום היתה מהומה. אחד מחברי הכנופיה פרץ לחדר ואמר בחשאי למארוקאי: "יש חדשות!"
שני האנשים עזבו את החדר בריצה. השליח הציוני תפש את מקומו ממולי. הוא תקע בי מבט חודר, בעיניו מלאות השינאה. שאלתי אותו בחיוך:
— מה מתרחש? כלום בא אליהו הנביא לקחת אותי?
הוא לא הגיב. דומה, שלא ידע להעריך את חוש ההומור שלי.
אחרי זמן מה שבו שני החוקרים שלי, רועדים מכף רגל ועד ראש. נדהמתי. איזה מראה עלוב היה לחוטפים נועזים כאלה... השאלון שבידי הרוסי רעד כל כך, שהוא נאלץ להניחו על השולחן. הם ביקשו קפה חזק, ונטלו מן המזון שלפני כדי להירגע קימעא. תלמיד המיסיון אמר בהכנעה:
— אמרת זה עתה, שאני דומה לשור. אבל, את יודעת, אני בסך הכול עגל קטן. הוא הציע למרוח לי את המצה בחמאה. סירבתי. איזו סכנה מאיימת על כנופייה זו, עד שהם מאבדים לחלוטין כל ביקורת עצמית, מביעים דברי שטות כאלה ומשפילים עצמם עד כדי כך לפני האסיר שלהם?
המשכתי לקלף תפוח. האיש שוב פתח בשיחה בנעימות:
— אני אוהב קליפות תפוחים. את מרשה לי לקחת אותן?
הסכמתי עם שהטחתי בפניו:
— בתחילה דמית בעיני לשור, אחר כך הכרזת על עצמך כעל עגל, עכשיו אני רואה שאינך אלא שפן.

בנימה פייסנית הוא בלע את העלבון יחד עם הקליפות. הם שבו אל החקירה, והיא נמשכה עד שלוש לפנות בוקר. שאר חברי הכנופיה עמדו והאזינו מאחורי הדלת. כשעזבתי את המקום, עברתי ליד שורה של צופים עד לפתח חדרי, שם המתינה לי האישה עם הפיאה הנכרית.

— תגידי לי, אם את זקוקה למשהו.

היא התזיקה בנעלי הבית שהובאו בשבילי, ושלא השתמשתי בהן. היא הציעה לי ללבוש אותן, כדי לנוח.

— תחשבי קצת על עצמך — היא הוסיפה בדאגה.

נראה, כאילו נחלתי ניצחון, אבל מה יצמח לי מזה?

(שמונה ימים לאחר מכן נודע לי, מה הטיל פאניקה זו בשורות הכנופיה. ה־ש.ב. הצליח להערים על מר הלפרין, מוהל מאנגליה, ולהביא אותו לצרפת. הוא נפל בידיהם יום אחר חטיפתי ובודד בבית אחר בקירבת פאריס. פעמים אחדות העמידוהו חוקריו ליד הקיר בעיניים חבושות, כשאקדח בידיהם, ואיימו להוציאו להורג. הם הרחיקו לכת עד כדי כך, שאף תיארו בפניו, כיצד יטפלו בגופתו לאחר מכן. בדרך זו הם קיוו לסחוט ממנו מידע על מקום מחבואו של יוסלה. האיש האומלל היה ידידו של מר דומב, אבל לא ידע כלום בכל הפרשה. מאחר שהוא סבל מאסתמה וממחלת לב, הוא התמוטט, לבו לא היה יכול לעמוד במתח... פאניקה אחזה את הכנופייה, והם הזעיקו אליו רופא מבין ידידיהם. אילו הסתיימה פרשה זו סיום טראגי, היה על ה־ש.ב. לעמוד כנגד אשמת רצח, בנוסף לאשמת החטיפה הכפולה. זה לא היה מסייע דווקא לתעמולה הציונית. מר הלפרין נפטר כמה שנים לאחר מכן, שתי התקפות הלב שהוא עבר בתקופת מאסרו הבלתי־חוקי, בוודאי לא תרמו להארכת חייו.)

למחרת היום, ביום ראשון, נמשכו הישיבות כל היום עד מאוחר בלילה. יריבי התרכזו בניסיונות להביס אותי במהירות האפשרית. קצב החקירה הואץ. סוהרי לא הניחו בידי כל חומר קריאה, ולא חסכו כל מאמץ, בתקווה להתיש את התנגדותי הפיסית והמוסרית. אבל לא היה דבר, שיעמוד בפני רצוני. להיפך, המאבק עוד הוסיף לי כוח.

באותו יום ראשון הם ניסו כל דרך אפשרית: לסירוגין נקטו לשון איומים ולשון הבטחות. עשרים פעם הזכירו את הכיסא החשמלי — דרך ענישתם של חוטפי־אדם בארצות הברית.

— אני בצרפת — קראתי לעברם — והייתי מאושרת, לו הסגרתם אותי לידי המשטרה הצרפתית. אתם חטפתם אותי — אני לא חטפתי איש.
—את רק שעיר לעזאזל עבור אחרים. אמנם את מגינה על עצמך בכישרון רב, אבל בסופו של דבר נשיג את מבוקשנו.
— אם חס ושלום תמצאו ביום מן הימים את הילד, לא יהיה זה פרי האינטלי־גנציה שלכם, אלא אשמתו של בוגד. כל העולם יודע היום, כיצד נתפש אייכמן י״ש. למרות כל הבדיות שלכם, בסופו של דבר לא היה זה אלא תוצאת בגידה של אחד משלהם. אם תצליחו בפרשת יוסלה — יהיה זה רק באשמתו של בוגד.
ואז, שוב הפזמונים הישנים:
— מיהו אבי־לאה?
— יהודי חסיד.
— איפה הוא חי?
— בארץ ישראל.
— בן כמה הוא?
— לא שאלתיו מעולם.
— בערך.
— בין שישים לשבעים.
— מה גובהו?
— בינוני.
— איך הוא נראה?
— לא כמוך.
— הוא נחמן שטרקס.
— שוב אותו הסיפור!
— מכתב זה הוא בסגנון של נחמן שטרקס בדיוק.
— זה רק מוכית, שגם ר׳ נחמן הוא יהודי חסיד.
— מי היא ביאה?
— בת־שבע.
— או ב.א.
— כרצונך, הבחירה בידיך.
המארוקאי, בחיוך ערמומי:
— מיהו לייבל?

— יהודי, מסתמא.
— שאלה זו שאלו אותי כמה פעמים, והרגשתי, שהם ידעו את התשובה. אבל המשכתי במשחק שלהם, והתעקשתי, לא לבטא את שמו של פרידמן.
— מה שמו?
— . . .
— את יכולה לומר לי את שמו, מאחר שהוא שונאך. — הוסיף בשקט.
לפחות דבר זה הובהר. ואז, בשנותו פתאום את נעימתו, אמר המארוקאי בקול רציני: — גברת בן דוד, עליך להבין, שאם את עוזרת לנו, את מקיימת מצוה גדולה. תמנעי מלחמת אזרחים.
— אתה מעז לדבר אלי על קיום מצוות? אתה, שאינך מקיים אף אחת מהן! לממשלה שלכם אין דאגה אחרת מאשר לחטוף אנשים בחוץ לארץ ולהסית את עמה למלחמת אזרחים? וכל זאת, מפני שילד מבקש להתחנך לאמונת אבותיו, שבה גידלו אותו מינקותו!
— יוסלה חשוב בעיני כקליפת השום, וכמוהו אמו, שאינה שווה את כל המאמץ הזה שאנו משקיעים. אבל יש מדינה, ויש לכבד את החוק.
— אתה מטיף לשמירת החוק, בשעה שאתה מיפר חוקי מדינה זרה, המדינה שלי! ובעיני יקר הילד שבעתיים מן המדינה שלכם. חוק היהודים הוא התורה, המלמדת אותנו, שאם ההורים מבקשים לכפות את בנם לעבור על המצוות, אסור לבן לציית להם. מדינתכם שאינה מבוססת על התורה, אינה מדינה יהודית.
— אבל המדינה נוצרה בניסים.
— על איזה ניסים אתה מדבר? פשוט ניצלתם את זכויות עם ישראל, תודות לסבלם של ששת מיליוני הקדושים, והפקתם רווחים מרגשות האשם של האומות. על בסיס זה הוקמה המדינה שלכם. אין בכך כל נס . . .

ופתאום, בשעת הצהריים, חזרה על התסריט של אמש. "חדשות!" יציאה מיידית. חזרתם של שני השותפים לפשע. רעידת אברים וקפה חזק.
— נו, רבותי, איך המרגש עכשיו? — אמרתי אחרי שהתבוננתי בהם כמה רגעים.
— טוב, תודה.
— אתם קצת רגשניים מדי בשביל חוטפים!

משוחררת לזמן מה, אכלתי את ארוחתי הדלה. בערב נמשכה החקירה עם אותו הפזמון של "מלחמת אזרחים" ו"כבוד המדינה".

דעתי היתה נתונה ליוסלה, נער צעיר ואמיץ זה, הלוחם למען אמונתו. מדמים את התורה ל"עץ חיים", וארץ ישראל היא ענף של אותו עץ. כל אחד יודע, שגם אם ייכרת ענף מן העץ, הוא יוסיף לחיות. אבל מה בצע בענף קטוע, התלוש לחלוטין מן העץ.

התורה חשובה לאין שיעור בשביל היהודי, הרבה יותר מארץ הקודש. על כן לא יכולה להיות שום השוואה בין ילד הקשור לעץ החיים, לבין מדינה ללא תורה. ילד הלומד תורה הוא ברכה לעם ישראל. מדינה הקרויה "יהודית", ללא תורה, היא קללה לכל העולם.

לקראת ערב אמר לי המארוקאי בחיוך דיפלומאטי:

— מעולם, אני מבטיח לך, לא הייתי חושב, שלא נוכל להתקדם אתך. כשחברי ערכו תוכניותיהם, היו כולם משוכנעים, שהדבר יקח לכל היותר יומיים.

אחר כך הוא ניסה במשך שעתיים להסביר לי כמה דחוף שיוסלה יחזור לארץ ישראל. לבסוף עניתי, שאין זה ענייני אלא של הרבנים, המנהיגים הדתיים.

— אבל הרבנים כבר הביעו דעתם, שהילד יוחזר! — קרא.

— אין זו דעת כולם.

— איננו יכולים לחכות עד שיסכימו כולם, ללא יוצא מן הכלל.

— אני מוכנה לחכות. אתם החלטתם לחטוף אותי ולהחזיק בי. עכשיו אתם נחפזים לסיים, כי הסתבכתם עם חוקי המדינה הזאת. אישית אני מצפה לשחרור על ידי משטרת צרפת, שבסופו של דבר תמצא אותי.

— את בוטחת בידידייך. ידידים טובים יש לך! איש מהם לא נקף אצבע לעזור לך. כולם פוחדים על עורם. כשטובעת הספינה, נמלטים ממנה העכ־ברושים.

— טעיתם טעות מרה, כשחטפתם אותי. עוד תתחרטו עליה קשות.

— אני יכול להבטיחך, שאני אישית התנגדתי לתוכנית זו, אבל עמיתי החליטו אחרת. אני בסך הכל חוליה קטנה בשרשרת זו.

— זהו פזמון ישן. גם אייכמן השתמש בו. אתם כמו הנאצים, ואינני הראשונה שאומרת זאת. כך כבר אמר הרב כץ מיציבים, שנאסר על "פשעו", על עזרתו ליוסלה, כשבאתם לערוך חיפוש בביתו ולאסור אותו.

— הרב כץ נשפט לפני יומיים וזוכה. ובלחש הוסיף המארוקאי: הוכח, שאין לו כל קשר לפרשה.

דברים אלה היכו אותי בהלם. יוסלה וליבל פרידמן סיפרו לי בזמנם, כי הרב כץ היה הראשון שהסתיר את הילד, כאשר העיתונות הציונית עדיין עמדה לצידו של ר' נחמן. ועתה, אחרי שנאסר, נחקר, ונשפט, הוא זוכה על ידי בית משפט ישראלי. בנסיבות אלה הרי הקשר בין זיכויו של הרב כץ ומעצרי בשאנטילי היה מובן מעצמו.

רק במועד מאוחר יותר נודעו לי פרטי הרקע, שעליו הופיע הרב כץ לפני השופטים הציוניים. אף קראתי את נאומו של סניגורו, שמואל תמיר, בסעודה לכבוד זיכויו של הרב כץ. משפט אחד מסכם את כולו: הקשר בין סעודה זו לכבוד שחרורו של הרב כץ לבין התדשות של גילוי יוסלה ייראה בעליל ביום מן הימים.

לא היה עלי לחכות עד לאותו יום. לי היה ברור, כי בגידתו של הרב כץ היתה התמורה שהוא שילם בעבור זיכויו. מי מסר את שמי ל־ש.ב.? — מי ידע על התפקיד שמילאתי בכל הפרשה? אחד אחד התפזרו הענגים, שעירפלו את ביקורו של פרידמן בניו־יורק. ביקור זה לא היה רק חלקו בשירות למען הרבנים — כפי שהוא ואני חשבנו — אלא למען ה־ש.ב., אויבי יוסלה.

פרידמן הוא שהסגיר אותי, אנוס או מרומה על ידי הרב כץ. כדי שבגידתו לא תהיה כה בולטת עדיין לא גילה כל מה שהוא ידע — למשל, את שתי נסיעותי בין אירופה לארצות הברית כדי "להכניס" ו"להוציא" את קלאודין. הוא, כמו המארוקאי, בנה על כך, שלא אהיה די חזקה לעמוד בפני ה־ש.ב. הם האמינו שאגלה את הכל בהכנעה, ואטול את כל האשמה על כתפי. כך יכלו כץ, פרידמן ושות' להכחיש את בגידתם המבישה.

תחושת גועל נפש עמוק תקפה אותי, אבל הצלחתי להסתיר את הרגשותי. הוויכוח שלאחר מכן היה סוער. מאחר שלא ידעו באילו קרבנות להיתלות, ניסו אויבי להכניס לתוך מכתב "אבי־לאה" מה שלא היה בו בשום פנים — אידיוט! — צעקתי לבסוף, אחרי שאלה מטופשת במיוחד של המארוקאי.

מיד פרצו לחדר שני חברי הכנופיה, ששמרו מאחורי הדלת, כדי להציל את "הקרבן" שלי. הם עמדו משני צידי, מוכנים לשימוש בכוח.

עייפותם של חוקרי שמה קץ למאבק. הרוסי סבל מכאבי גב, והמארוקאי — מהתכווציות בקיבתו.

אותו לילה לא ישנתי. בבוקר ראיתי את כרטיסי הטיסה ואת הדרכונים, שהביאו בעבור חברי הכנופיה. שני האנשים, שחקרו אותי, קיבלו את תעודו־תיהם בנוכחותי. ומבעד לדלת הפתוחה למחצה אל החדר השני יכולתי לראות מזוודות נעולות, כאילו מוכנות ליציאה לדרך. מזוודות אחרות כבר נלקחו במשך היום.

קשרתי צעיף על עיני כנגד האורות החזקים, והעמדתי פנים כאילו אני ישנה. כאשר דימתה השומרת שלי, בחורה בלונדינית בעלת מיבטא גרמני בולט, שאני ישנה, היא יצאה מן החדר על קצות אצבעותיה ועברה לתא־החקירה. אימצתי את אוזני בתקווה לשמוע כי סוהרי מפרקים את המחנה. אף ערכתי תוכניות להביא למירדף אחריהם.

יב

משמים הביט ה׳ ראה את כל בני האדם. ממכון
שבתו השגיח אל כל ישבי הארץ. היצר יחד לבם
המבין אל כל מעשיהם. (תהלים לג, יג—טו)

כשקמתי ביום שני בבוקר, עדיין הייתי אסירה. הייתי מאוכזבת ביותר, על שלא אירע דבר במשך הלילה.

ישיבת הבוקר עם יריבי היתה קצרה מאוד. שוב שאלו אותי על נסיעתי לקנדה. לא הייתי כלל בקנדה, אבל הזכרתי נסיעה לשם, בשיחתי עם פרידמן. לא היה לי צל של ספק, שהוא בגד, אבל עד היכן? לבי החל להלום למחשבה, שהם כבר עלולים להיות על עקבותיו של יוסלה.

המארוקאי עזב את החדר, תחת בית שחיו תיק עבה. שותפו איחל לו הצלחה. נשארתי לבדי עם האחר, ששאל אותי עוד כמה שאלות. ואז התחיל לדבר באיומים:

— יש לי הרגשה, שאת לא תופיעי לפני בית דין צרפתי אלא ישראלי!

— טוב, זאת תהיה הזדמנות בשבילי לפגוש את ר׳ נחמן שטרקס, שאני מעריצה מאוד, ושאני משתוקקת לפגוש אותו.

זה היה הכל עד הערב. ביליתי את אחר הצהריים בחדרי, בדאגה לבני, שהיה בידיהם. לא הייתי מסוגלת לעשות דבר, מלבד להתפלל. רציתי להאמין, כי מאמצי וסבלי אינם לשווא, והכול יסתיים בכי טוב בשביל יוסלה.

הגיע הערב, אחרי השעות הרבות של ציפייה־אין־קץ, והכול התחיל כמו בכל הערבים הקודמים. המארוקאי חיכה לי לבדו בחדר. ישבתי על מקומי והוא התחיל לדבר. אך הפעם הוא היה כמעט חביב; הבנתי, איפוא, שהוא חזר בידיים ריקות.

— גב׳ בן דוד, אמש העלבת אותי מאוד, ולא רציתי לדבר אתך עוד. אבל התגברתי על רגשותי והחלטתי לסלוח לך.

צחקתי בלעג.
— אין לנו הוכחה נגדך — המשיך — והערב אני מבקש להראות לך, כי חובתך לעזור לנו בפיתרון בעיה זו, שהפכה להיות עניין מדיני.
הוויכוח נתמשך שעות — אותן טענות, אותן שאלות ואותן התשובות. ואז, עייפה, הפסקתי את הדו־שיח חסר הטעם.
— כל טכסיסיך הם ללא תועלת, בזבוז זמן, כזאת אני, עקשנית... — אמרתי, כשאני הולמת בשולחן באגרופי.
עכשיו נכנס הרוסי, שהאזין מאחורי הדלת, מאחר שהבין כי לחבירו כבר אין מה להגיד. השאלות נמשכו עד לשעה מאוחרת. ראיתי שהם הכינו כרטסת כתובות. רוב השמות נלקחו מפנקס הכתובות שלי ומן התעודות שהיו ברשותי. היו שם גם שמות אחרים, שלא הכרתי. מתחת לכל שם הם רשמו את תמצית תשובותי. לפיכך היה כתוב רק מעט מאד תחת השמות, מלבד הכרטיס של משפחת גרטנר. לא סיפרתי על משפחת גרטנר אלא שיש להם מחלבה, וכי גברת גרטנר הציגה אותי לפני מכרותיה, כדי לארגן אירגון נשים למען ישיבת "תורה ויראה" בירושלים. אבל כרטיס זה, המלא אינפור־מאציה, היה הוכחה נוספת לבגידתו של פרידמן.
שמעתי שקרים רבים ודברי טיפשות מחוטפי הישראליים במשך שבוע ארוך, ארוך זה. אבל שמעתי גם אמת: "כשטובעת הספינה, העכברושים נוטשים אותה". יכולתי לראותם רצים, עכברושים רבים כל כך! אבל לא הייתי מוכנה להאמין, שזו ספינה טובעת. אף על פי כן, הדאיג אותי מאוד מראה הכרטיס של גרטנר. "נראה, שהם עומדים על הסף" — חשבתי — "אולי יש להם המפתח. מה אעשה?" מובן, שאנסה לבלבל אותם, אבל לא יכולתי לשלוט במצב. יכולתי רק לקוות, שבינתיים הצליח מר דומב במאמציו להשיג אישור חוקי לשהותו של יוסלה בארצות הברית. המחשבה על הבטחתו של רוברט קנדי לנסיך רדזיוויל עודדה אותי.
הוויכוח חודש, ובכוחות משותפים ניסו השניים לשכנע אותי. אך הכל ללא תוצאות.
ואז דיבר הרוסי, כשהוא משלים עם המצב:
— כל הכבוד, גב' בן דוד. תצאי מכאן בלי לאבד מיוקרתך. את חזקה, ואת אזרחית חופשיה של מדינה חופשית.
— גבירה צרפתיה — המשיך המארוקאי — פאריסאית שנפלה אל תוך ההמון

ההוא... אלה אינם החברה ההולמת אותך. קחי עצמך בידיך, ועזבי אותם!
— ואיזה "המון" אתה מציע לי?... את שלך, אולי? לא אכחד ממך, הייתי מעדיפה את חברת ידידי במאה שערים על שהות במחיצתך.
— גברת בן דוד — אמר הרוסי בהתלהבות — עליך לעבוד אתנו, לא כאחד מעמיתינו אלא כמנהיג.
— המדינה זקוקה לאנשים כמוך — הוסיף המארוקאי.
הייתי עייפה מלהשיב להם. כשראו, שכל מאמציהם היו לריק, חזרו אל כרטיסיהם ועיינו בהם בשקידה, כמו פקידים טובים. באותו זמן המשיכו ללא הרף בשאלותיהם.

גם בלילה זה, כמו בלילה שקדם לו, לא יכולתי לישון. חיכיתי. דלת החדר היתה פתוחה למחצה, וברגע שהשומרת חשבה, שאני ישנה, היא עזבה את משמרתה מול מיטתי. יכולתי לראות דמויות חומקניות עוברות מחדר לחדר. הייתי בטוחה, שמאחר שאין הם מסוגלים לשכנע או לנצח אותי, הם יברחו על נפשם בקרוב. אבל למחרת עברו עלי שוב שעות חקירה ארוכות. שוב הכרטסת. אבל כל הבית היה כבר מוכן לתזוזה. היה זה יום שלישי כ"ו סיוון תשכ"ב (26 ביוני 1962). יום קייץ חם.
מדוע אין הם עוזבים? למה הם מחכים?
אותו ערב הייתי עתידה לקבל את התשובה לשאלותי, כאשר בא שוב "האיש החשוב" הפעם בליווית המארוקאי, שהתאושש לחלוטין. הוא שימש עתה כמתורגמן בעבור הממונה עליו, שבגאוותו לא היה מוכן להתבטא אלא בעברית. שני האנשים תפשו את מקומותיהם, "החשוב" ממולי, והשני — מימינו. שניהם לבשו ארשת של חשיבות, והמארוקאי הסתכל בי בחומרה ובתוכחה. קרה משהו, חדשות רעות ריחפו באוויר. לא היה עלי לחכות זמן רב להבהרה.
רק תפש את מקומו, וכבר פרץ הראש בתרועת ניצחון:
— גברת בן דוד, בנך אמר לנו כל מה שאת לא רצית לומר לנו!
דמי קפא בעורקי. עייפה, לאחר שעות חקירה כה רבות ואחרי שני לילות של נדודי שינה, התעלפתי כמעט. ואז התגברתי במחשבה: "לא ייתכן... שבני יהיה בוגד, מוג לב כמו כולם. לא! הם משקרים. שוב יספרו לי איזו בדייה כמו מקודם!"

בחוסר אמון ביקשתי לשמוע כל הגילויים־כביכול של בני. הוא פרש גיליון נייר וקרא: "הוצאת את יוסלה מן הארץ ביוני 1960, כשהוא מחופש לילדה. שערו גודל, ואת ובנך צבעתם אותו בלונדיני. לנסיעה זו השתמשת בדרכון שלך, שבו היה רשום הילד תחת השם קלאודין. טסת מלוד לרומא ומרומא ברכבת ללוצרן, שם הבאת אותו לרב גוטפרוינד. אחרי קשיים רבים הלה קיבל אותו". הוא נשם עמוקות והמשיך: "מלוצרן לקחת את הילד לפובלין, שם הוא נתקבל תוך הסתייגות. בשני המקומות האלה חי הילד תחת השם מנחם לוי. כששאלת את הרב רבינוביץ', אם יש לערוך ניתוח פלאסטי על הילד, הוא ענה, שדבר זה אסור בהחלט לפי ההלכה. מכתבייך אל בנך היו כתובים בקוד. מפתח הקוד הוא, שיש לקרוא כל מלה שתים־עשרה".

הייתי רתוקה לכיסאי, המומה, הרוסה. בני שלי חיסל אותי, כשהייתי כה קרובה אל הניצחון, כה קרובה לחירות, שהיתה מאפשרת לי להמשיך במאבק למען יוסלה. אוריאל לא היה פחדן, הוא היה קר־רוח ובעל תגובות בריאות. מה עשו בו, כדי לאלצו לדבר? המחשבה עוררה בי חלחלה, כל עולמי התמוטט עלי, הקירות, הרצפה, תקרת החדר...

— בנך — הוא התחיל שוב.

— לא! לא! לא! ייתכן! — קפצתי וזעקתי.

— גברתי, בנך הכיר בעובדה, שחובתו היא לספר את האמת, כדי למנוע מלחמת אזרחים. הוא נראה רגוע מאוד, אחרי שגילה את מה שהוא ידע. היה ברור שעניין זה רבץ עליו כמשא כבד. הוא הסביר, שאין לו בעולם הזה אלא אמו, ושהוא ידבר רק אם יסולח לך ולו. ההבטחה ניתנה והיא תקוים. — ואחרי הפסקה הוסיף ואמר — ההבטחה תקוים, אם תאמרי לנו עכשיו, איפה נמצא הילד, כדי שנוכל לסיים את הפרשה מהר ככל האפשר. אבל אם לא תיעני לנו, נגיש קובלנה נגדך, ואת תלכי לבית הסוהר. ייתכן שתהיינה לנו קצת בעיות עם הממשלה הצרפתית, בגלל הדרך שבה ניהלנו את חקירתנו. אבל דבר זה יסודר, יש לנו ידידים טובים כאן בצרפת.

לא השבתי. לא היה לי מה לומר. חשתי, כאילו שקעתי בבור תחתיות.

הוא המשיך במסירת פרטים נוספים על נסיעותי עם יוסלה ומקומות מתבואו, אבל כבר חדלתי להקשיב. דיכאון השתלט עלי. ואף על פי כן הצלחתי לערוך את מחשבותי. בשעה שהוא דיבר, שקלתי כל מלה של הטקסט שהוקרא לפני. עמדתי על כך, שבני לא היה יכול לתת את כל המידע הזה. הטקסט חובר בדרך

כזו שתמעיט את חלקם של ליבל פרידמן, הרב גוטפרוינד והרב רבינוביץ׳. והיחיד שידע את כל הפרטים היה פרידמן. והוא היה גם היה המעוניין ביותר בשינוי הפרטים. הוא היה זה, שצבע את שערו של יוסלה, לא אוריאל, שלא היה באותו מעמד. הרב גוטפרוינד קיבל את יוסלה ללא כל הסתייגות, והרב רבינוביץ׳ הלוא הציע ניתוח פלאסטי. הבנתי גם, שהם יודעים יותר ממה שהם גילו לי. למעשה הם ידעו את הכול, אבל רצו לשמוע זאת ממני. כך יוכלו לטעון, שאני גיליתי את מקום מחבואו של יוסלה, ולחפות על מעללם של פרידמן ושל הרב כץ. בתנאים אלה — כך הם אמרו — הם יסלחו לאלה שמסתירים את הילד. זה היה ההסכם שהם עשו עם אלה שמכרו אותי ואת הילד.

לא הייתי מודאגת ביחס לעצמי. ראש לכל, ידעתי שאין בכוחם להוציא לפועל את איומיהם. ממשלת צרפת לא תגרש אזרח צרפתי כדי להסגיר אותו ל״צדק״ הישראלי. והישראליים יחשבו היטב, לפני שיגישו תביעה נגדי בבית משפט צרפתי. הם יזהרו מאוד מלתת פומבי לפשעיהם על אדמת צרפת. מצד שני, כשקיבלתי על עצמי לעזור ליוסלה, קיבלתי עלי את האחריות, למרות כל הסיכונים שבדבר. בזמנו אמרתי לרב מייזס, ״אם ביום מן הימים, איפלט מן השרשרת בתוקף הנסיבות, עליך לדעת, שלעולם לא אמסור את המידע שבידי. פשוט תצטרך להמשיך במאבק בלעדי״. לא, ברגע זה לא אני הייתי זו הזקוקה להגנה, אלא משפחת גרטנר בברוקלין. חשבתי על כל הנזק שהציונים עלולים להביא על משפחה זו מתוך נקמה, אם אדחה את עיסקתם המכוערת. הגרטנרים, ורק הם, היו מוכנים לקבל את יוסלה בביתם בארצות הברית, ודבריו האחרונים של מר גרטנר עוד הדהדו באוזני ״למה כל הקשיים האלה צריכים לחול עלי?״ לפני שעזבתי את ניו־יורק הבטחתי להם, שבמקרה של צרה אקח את כל האחריות על עצמי.

ממש באותו רגע שיתק המארוקאי בהבלטה בכרטיס של גרטנר, שהחזיק בידיו, והראש לחץ עלי בדרך מדוקדקת מאוד.

— אם תסרבי לדבר, נשיג את יוסלה בין כה וכה. אנו יודעים היכן לחפש אותו, ועלייך לדעת את העונש החמור המוטל בארצות הברית על חטיפת ילד: מחמש־עשרה שנות מאסר ועד לכיסא החשמלי. בידייך למנוע כל זאת מידידייך. ממשלת ישראל ערבה לך — הוסיף, כשהוא מדגיש כל מלה ומלה — שלא את ולא אלה ששמרו על יוסלה, ייתבעו לדין.

בדברו הוא הוציא דרכון דיפלומאטי והניח אותו לפני. ראיתי את השם איסר הראל. כדי להציל את הגרטנרים, קיבלתי את העיסקה האיומה. הודיתי, שיוסלה נמצא אצלם. הבגידה, שהתחילה עם מסירת שמי ל־ש.ב. הסתיימה.

מה שאיכזב אותי יותר מכול היה אולי, שידידי בטרילפור לא עשו דבר. אילו הודיעו למשטרת צרפת על היעלמי, אילו הודיעו למר דומב בלונדון — שטילפן אליהם ארבעה ימים אחר היעלמי — כי הם דואגים לי, אולי היו היו העניינים מתנהלים אחרת. חוטפי האמיצים היו בורחים למראה הסימן הראשון של פעילות מצד המשטרה הצרפתית. אבל! דבר לא קרה.

קולו של יוסלה שוחמאכר, שהידהד לכל אורכו ורוחבו של העולם היהודי, נדם. ואיש לא נתן לבו לכך.

אחרי כן הוציא המארוקאי מברק מתיקו. הטקסט היה ארוך, אבל משפט אחד הודגש בקו מתחתיו: "רות בן דוד בילתה את ליל הסדר הראשון עם יוסלה אצל משפחת גרטנר".

— את רואה — אמר המארוקאי בחיוך רחב — בעיסקה אתנו, את עשית עסק טוב יותר. לא רצית לומר לנו מי הוא ליבל, אבל ידענו, שזה פרידמן. גם אילו נותר ספק כלשהו בלבי בדבר בגידתו של פרידמן, אסוציאציה זו בין המברק לפרידמן דיברה בעד עצמה, וסילקה כל ספק מלבי.

הראל הבטיח לי, שיוסלה יזכה בחינוך דתי כשיחזור לישראל. הוא ציטט את פסק דינו של השופט קיסטר, שדבר לא ייעשה נגד רצונו של הילד. שאלתיו, אם תפתח הממשלה בהליכים משפטיים נגד אלה שעזרו לי בארץ הקודש.

—אינני יכול להתערב למען אנשים אלה — ענה — הם יצטרכו להשיב לאשמה בפני בית משפט. אל תדאגי לגוטפרוינד, לאלה שבפובלין ולאחרים. הם ידעו, כיצד להגן על עצמם.

— מרת בן דוד — אמר המארוקאי — קודם כול עליך לחשוב על עצמך. אם ממשלת ישראל הבטיחה שלא להטריד אותך, לא יפעלו בתי המשפט הישראליים נגדך.

— אם תטרידו אחרים, אופיע בוודאי כדי להעיד להגנתם. תהיה זו חובתי להסביר, שאני האחראית לכל ואני שביצעתי את כל הפעילויות האלה. כיצד יוכלו שופטיכם לדון את המשתפים הפחותים יותר, אם אין הם דנים אותי, כאשר עדותי תינתן בפומבי ותפורסם בעיתונות?

— אינך מבינה, מרת בן דוד — אמר המארוקאי שוב — אין בתי המשפט שלנו פועלים בניגוד לרצון הממשלה.
עדיין לא התייאשתי מן התקווה, שעד שיגיעו הסוכנים הישראליים לברוקלין, לא תהיה להם כל אפשרות להחזיר משם את יוסלה. שממשלת ארצות הברית תרשה לילד לשהות שם, כפי שהבטיח התובע הכללי, רוברט קנדי. אבל לבי נשבר למחשבה על היסורים שיעברו על יוסלה, אם תקוותי לא תתגשם איזה ניצחון ציוני כביר במאבקם נגד היהדות!
המחשבה, שהצלתי את הגרטנרים ממאסר ממושך, היתה משום נחמה בשבילי, אבל לא הרגיעה אותי. (במועד מאוחר יותר נודע לי, שבין כך ובין כך לא היו תובעים את הגרטנרים למשפט. רוברט קנדי ידע, שאין זו חטיפה. הודיעו לו על כך, והשלטונות האמריקאניים לא היו תובעים).
בלילה זה שקעתי בשינה עמוקה, כשאני שבורה מעייפות וצער.

החקירה האינסופית בשאנטילי הסתיימה. התחילו ימי הציפייה. סוהרי חיכו לחדשות בדבר תפישתו של יוסלה על ידי עמיתיהם, ואני אישית ציפיתי לנס. בטלה ממעש הסתכלתי בעיתון. מאמר אחד משך את תשומת לבי. היה זה יום שלישי, 26 ביוני 1962, היום שבו עזב אזרח אמריקאני את ארצות הברית בדרכו לישראל. היה זה רוברט סובלן, יהודי שהואשם בריגול לטובת רוסיה, ושוחרר בערבות. אז ברח לישראל וביקש בה מקלט בתוקף "חוק השבות". לבי התכווץ בי למקרא מאמר זה. באותה שעה לא יכולתי לתפוש מדוע נגע דבר זה כל כך ללבי. גורלו של אותו מרגל לא עניין אותי כלל. אמנם היה יהודי, אבל מי שבוגד בארצו בשירותה של ארץ אחרת, אינו ראוי לשבח, אף אם יהודי הוא. לא, היה כאן משהו אחר, אבל לא יכולתי להסביר לעצמי, מהו. ידעתי רק זאת, שחשתי עצמי מוטרדת מחדשה זו.
ביום רביעי אחר הצהריים ביקש אותי המארוקאי לתאר את פרשת יוסלה, כפי שחוויתי אותה. מאופקת בתחילה, הסכמתי לבסוף. אחר הכול, מה עשוי לשנות, אם אספר עכשיו את הסיפור? להיפך, הרי יכולתי להגן בדרך זו על אלה שסייעו בידי, ולאשש את העובדה, שאני לבדי הייתי מעורבת בפרשה וכל האחריות רובצת עלי?
הוא הקשיב לי בתשומת לב, כשהוא מפסיק אותי מדי פעם כדי להעיר הערה כלשהי. כך, כשהוא שמע, כיצד גיליתי את קלאודין הקטנה על

האנייה, הוא הכריז, "עד היום לא האמנתי מעולם בניסים, עכשיו אני מתחיל להאמין בהם!"

עם כל נסיוני בחיים, עדיין הייתי תמימה למדי. לא צפיתי מראש מה עשויה מכונת התעמולה הציונית לעשות מדברי. ככל שיקשה להאמין בכך. פרטים אלה שמסרתי, שיכלו להזיק לי ורק לי, הפכו לנשק בידי אלה, שלא חסכו כל מאמץ כדי לשנות את אישיותו של יוסלה. בנצלם את פרטי הסיפור, שרק יוסלה ואני ידענו, הצליחו הציונים לשכנע אותו שבגדתי בו, ועוררו בלב הילד שינאה כלפי.

על כל פנים לא הזדרזו שובי להעניק לי חופש. בראותם שידידי בטרילפור, לשם שלחו את חברי כנופייתם, לא היו מוטרדים ביותר מהיעדרי, לא היה דבר שימנע אותם מלהחזיק בי עוד כמה ימים, עד שיהיו בטוחים בניצחונם. תקוותי היתה, שבינתיים העבירו את יוסלה ממקומו.

לימים שמעתי כי בכל זאת אירע משהו בטרילפור: ביקורו של מנחם פרוש בכבודו ובעצמו. מנחם פרוש, אספן תרומות של יהודים עבור אחזקתם של בתי הספר האגודאיים בארץ הקודש, היה גם אחד מארבעת חברי הכנסת של "אגודת־ישראל". ניצחון הציונים עמד בפתח. כיצד יכול היה להתעלם מכך? והרי כל אלה שבגדו בי היו חברי "האגודה". הוא טס אחר כך ללונדון, שם יצר קשרים עם עובדיה שטרקס, דודו של יוסלה. בהן צדקו של חבר כנסת הבטיח פרוש לשטרקס, שאחיו, שלום שטרקס, ישוחרר מיד מן הכלא, אם יגלה את מקום מחבואו של יוסלה. כזכור כבר ישב שלום שטרקס קרוב לשנה בבית סוהר, כתוצאה מדרישת הסגרה של ישראל. מודאג מאוד ממצבו של אחיו, שהסגרתו נראתה קרובה, ובתחושה, שיש רק סיכוי קלוש להגן על יוסלה, גילה עובדיה שטרקס אחרי היסוסים מרובים, שיוסלה הוא בטרילפור... פרוש, בליווייתו אגודאי אחר, אץ לשם, ואיזה אכזבה ציפתה לשני "חיילי התורה" האלה בהגיעם לשם: אין יוסלה, ואין איש יודע היכן הוא. אחרי שלמה לורנץ, לייבל פרידמן והרב כץ — הוכיח עכשיו מנחם פרוש אף הוא, כיצד השוחד הציוני מעוור בני אדם.

ביום השישי העבירו אותי לווילה אחרת, על גדת הסיין, ואילו "האסיר" האנגלי שוחרר. הם לא הצליחו להוציא ממנו כל מידע, וכל הברוטאליות חסרת

המעצורים כלפיו היתה ללא תוצאות. אחרי שחזר ללונדון, הוא עורר אזעקה. מר דומב הבין, מה קרה לי. אבל מחוסר יכולתו לעשות דבר בשבת, הוא טס לפאריס ביום ראשון כדי לנקוט צעדים לשיחרורי.

ביליתי איפוא עוד שבת במאסר חדש, תחת משמר חזק. את הילד עדיין לא מצאו. אם הוא יצא לאיזור כפרי יחד עם אחד מבני גרטנר, לא ייקל למצוא אותו. חוץ מזה, אולי הצליח מר דומב להשיג אישור חוקי לשהותו של הילד בארצות הברית. התקווה לא אבדה ממני.

בעוד אני שרויה במאסר, הודיעו לי ביום ראשון בבוקר, כי ערב לפני כן מצאו את יוסלה. נדהמתי וחשתי שכוחותי אוזלים. נפלתי לתוך הכיסא ופרצתי בבכי. חוטפי צהלו, ואני ביקשתי למות.

נאמר לי, כי הראל מצפה לי בקומת הקרקע. הוא רצה לדבר אלי לפני שחרורי. דיבור זה החזיר לי את כוח הרצון, וירדתי במהירות. יחד עם הראל ציפה לי אדם זר, בעל גובה בינוני, מכוער ביותר בעיניו הבולטות ובמצחו מלא הקמטים. שניהם קמו בבואי, והראל הציג אותנו. האדם החדש, מר יעקבי, יהיה המתורגמן בדיון ואף יסיע אותי לחופש ויקיים עמי את הקשר להבא.

ברצינות ובחביבות ראש שטח לפני ה־ש.ב. את הצעתו.

— מרת בן דוד, התלטנו לעזור לך. אנחנו נקנה את ביתך, כדי שתוכלי ליישב את ענייניך ולבוא לחיות בארץ ישראל. תקבלי בית במקום שתבחרי לגור בו. ואנו מציעים לך לעבוד אתנו. כל אלה שבאו במגע אתך, התרשמו ביותר מאישיותך ומאומץ לבך. הם נמשכו להתקרב אלייך ומעריצים ביותר את פעילותך . . . ב"מחתרת" (הבנתי היטב, לאיזו "מחתרת" הוא רימז). אם תקבלי את הצעתנו, תהיה לך משרה טובה אצלנו, ותזכי בתשלום נדיב ביותר.

כל שרציתי באותה שעה היה לירוק בפניו את כל הבוז שחשתי כלפיו, אבל הייתי כה יגעה, שאמרתי רק כי אני זקוקה למנוחה מעל לכול.

עזבתי את "בית הסוהר" שלי עם "איש אמון" זה, שהסיע אותי במכונית לטרילפור. רציתי לקחת את חפצי לפני טיסתי ללונדון, כדי לשוחח קודם כול עם ידידי. מלונדון רציתי לטוס במטוס הראשון לניו־יורק, כדי לנסות לעזור ליוסלה. ציפיתי לנס, ממש עד הרגע האחרון.

יג

ברבות רשעים ירבה פשע, וצדיקים במפלתם יראו.
(משלי כט, טז)

בני משפחת גרטנר באמריקה לא ידעו אף ברמז קל על הדרמה שהתרחשה בשאנטילי. למעשה לא קרה בכל אותו הזמן שום דבר מיוחד, שישבש את שיגרתם היומיומית. אבל ביום שישי, ה־24 ביוני, בא אליהם מבקר בלתי־צפוי: לייבל פרידמן בא לבקר את מר גרטנר, כאילו לא קרה כלום, אף שלא ראה מעולם את מר גרטנר. הצלצול הבלתי צפוי בדלת הברית את יוסלה לקומה שנייה של הבית. ביקורו של פרידמן לא עורר כל חשד בבית, אבל הוא לא ראה את יוסלה.

במוצאי שבת ישב יוסלה, מפטפט ומתבדח עם כולם, לפני לכתו לישון. פתאום צלצל הפעמון. מאחר שהמשפחה ציפתה לבואם של אורחים, נשאר יוסלה יושב במקומו. מר גרטנר הלך לפתוח את הדלת.

— אנו קציני הגירה — אמרו שני האנשים שבדלת — האם נוכל להיכנס?

— בבקשה.

— האם יענקלה פרנקל נמצא פה?

— כן.

— הם פנו הישר לחדר האורחים. בפנותם אל יוסלה, שאל אחד מהם:

— יענקלה פרנקל?

— כן — ענה.

בפנותו למר גרטנר, אמר הקצין:

— מי הביא ילד זה אליך?

— אמו.

— בבקשה הראה לי את הדרכון שלו.

— אין הוא אצלי, הוא אצל אמו.
— אם אין הדרכון אצלך, עלינו לקחתו אתנו, כדי לבדוק את זהותו ולראות, אם הוא נמצא כאן כחוק. אמור לו בבקשה לאסוף את כל חפציו ולבוא אתנו.
בדמעות עלה יוסלה למעלה כדי לארוז את חפציו.
— מה אומר להם? מה אומר להם? — הוא שאל את גברת גרטנר, שעלתה יחד אתו למעלה, כדי לעזור לו.
— אל תדאג, ה' יעזור, אתה תדע מה לומר.
מרת גרטנר ניסתה להרגיע את הילד המסכן, שחדל לבכות. מזוודתו הקטנה בידיו, הלך יוסלה עם קציני ההגירה. מר גרטנר הוזמן לבוא אתו, כדי להיווכח, שאין הילד נחטף.
הם לא נסעו לתחנת המשטרה, אלא למלון, שבו הוזמנו חדרים מראש. שם התחילה החקירה, שנמשכה כמה ימים. כשהוא מראה למר גרטנר צילום של יוסלה בגיל חמש, שאל אותו קצין:
— האם זו תמונה של הילד?
— אינני רואה כל דמיון — השיב מר גרטנר.
הקצין עמד על שלו. הוא ניסה לשכנע את מר גרטנר שיודה כי הילד הוא יוסלה.
— זה יחסוך לנו הרבה צרות. אחרת נצטרך לחקור את כל משפחתך. עזור לנו, כדי להקל על כל העניין.
— מדוע עלי לחשוב, שזה יוסלה, אם אין התמונה דומה לו כלל?
בפנותו אל יוסלה, שאל הקצין:
— איפה היית בפסח?
— בבית בארגנטינה. — והילד המשיך לארוג סיפור, שפרטיו לא התאימו זה לזה כל כך.
— האם קר בארגנטינה?
לנער האמיץ לא היה לו מושג על הבדלי האקלימים, אבל איך־שהוא הרגיש, שהשאלה טומנת בחובה מלכודת.
— בשום מקום אינך קופא. — היתה תשובתו.
מר גרטנר היה בטוח, שאי אפשר יהיה להוציא את יוסלה מן הארץ בלי שמיעת עדות בבית משפט. הוא היה כל כך בטוח בכך, שהוא עזב את המלון, כדי לבקש ייעוץ משפטי להגן על עניינו של יוסלה. שוב לא ראה

יותר את יוסלה. כשהוא חזר למחרת היום, כבר נלקח הילד מן המלון והובא לקונסוליה הישראלית במנהטן.

נראה, שהשלטונות האמריקאיים סירבו להעניק אשרה לאביו של יוסלה, שהיה מועמד של הקומוניסטים לבחירות האחרונות של הכנסת. במקום זה הופיעה אם הילד עם בתה בניו־יורק. יוסלה לא רצה להכיר אותן. "אינני מכיר אתכן את לא אמי, את לא אחותי". הילד לא הירפה מן התפקיד שהוא שיחק, עד שהגיע לשם אחד מדודיו, שוחמאכר, שחי באמריקה, והפעיל עליו לחץ נוסף ואמר לו:

— "אתה יודע היטב, מי אתה, ואתה יודע, שלפי התורה אתה חייב לכבד את אביך ואת אמך. איך אתה יכול לעבור עבירה כזו בפרהסיה?"

הוא לא ידע את התשובה, שהיה יכול להשיב, רק הסמיק. הוא נדהם. כשראה שהוא מנוצח, זנח את מסווהו והשפיל קולו:

— "כן, אני יוסלה, אבל איני רוצה לחזור לארץ ישראל. אני רוצה להישאר באמריקה. אני רוצה ללכת לישיבה".

במשך שעות הוא נאבק עם אמו ועם הפקידים.

בברוקלין הקימו היהודים החרדים ועדה, כדי לנהל את מאבקו של יוסלה בבית משפט. הם שכרו עורכי דין, כדי לפתוח במאבק משפטי נגד הקונסוליה הישראלית ונגד מחלקת ההגירה. איש מן האנשים שנלחמו להציל את הילד, ואף לא עורכי הדין שלהם, לא הורשו להיפגש עם הלוחם הבודד הקטן או עם פקיד איזה שהוא. איימו עליהם בגלוי. אחד מעורכי הדין בוואשינגטון נדרש לנטוש את הטיפול בעניין, מאחר שהוא נוגד את האינטרס הממשלתי. למעשה אף רוברט קנדי, שלפני זמן כה קצר היה מוכן לתת יד לאשרר את שהותו של הילד, היה מעוניין עכשיו יותר בערך החליפין שהיווה יוסלה בשביל שלטונות אמריקה.

מדוע היה זה אינטרס אמריקאי לשלול את זכותו החוקית של הילד, בניגוד לחוקיה־היא? ממשלת ארצות הברית היתה להוטה להחזיר אליה את המרגל, ד"ר סובלן. הם רצו לקבל אותו במהירות, וללא סיבוכים משפטיים. בשל סיבה זו נאסר ד"ר סובלן סמוך לבואו ללוד. קבוצת עורכי דין הגישה צו הבאה (הביאס קורפוס) לבתי המשפט בישראל. הם דרשו מממשלת ישראל להסביר, מדוע לא יורשה סובלן להישאר בארץ בתוקף חוק השבות. לא היה הסכם הסגרה בין ישראל לארצות הברית. אף על פי כן, הוסגר סובלן

ללא שהות לסוכן שרות הביון הפדראלית של אמריקה, והוטס לניו־יורק. המטוס נחת בלונדון, וסובלן בלע מנה של רעל. הוא הוחש לבית חולים, וחייו ניצלו ממש ברגע האחרון. בין אנגליה וארצות הברית היה הסכם הסגרה; אף על פי כן נפתח מאבק משפטי בבתי המשפט הבריטיים. הדיונים והערעורים נמשכו כמה שבועות. ממשלת בריטניה העניקה לסובלן סעד משפטי על חשבונה, ולא העלימה עיניה מכל אפשרות חוקית שתבטיח את זכותו של סובלן לקבל מקלט באנגליה, אבל כל זה היה לשווא. לבסוף הסגירה בריטניה את סובלן. הוא עשה ניסיון שני להתאבד, והפעם הצליח, ונפטר בבית חולים בלונדון. ד"ר סובלן נמסר לסוכן שרות הביון (פ.ב.אי.) בישראל באותו יום שיוסלה נמסר על ידי האמריקאניים לקונסוליה הישראלית: עסקת "תן וקח"! מרגל תמורת ילד, המבקש להישאר נאמן לתורת אבותיו. בשתי הארצות — ללא הליכים משפטיים, ללא הגנה, ללא דימוק־ראטיה, ללא כבוד: רק חילופי בשר־אדם.

גילויו של יוסלה עלה לכותרות. הישראלים השתדלו מאוד להציג לציבור תמונה של ילד מסכן ובודד, שנחטף והוסתר מהוריו, אשר הוחזר עכשיו לאושרו הרב אל אמו, הודות למאמציהם של הישראלים. העיתונאים דרשו בקולי קולות לראות את יוסלה, לראיין אותו, לפרסם פרטים, ומעל לכול — לצלם אותו. אבל הישראלים מנעו מהם כל ראיונות. התבטאות אחת של יוסלה עלולה היתה להרוס את כל הדימוי שהם יצרו. הם ידעו כי העיתונאים יגלו מיד שהילד איננו מתאווה כל עיקר לחזור הביתה, אלא להישאר עם "חוטפיו". לבסוף נמסרה תמונה לעיתונות. בתמונה נראתה גברת שוחמאכר מחייכת, אבל בתה צינה, בת החמש־עשרה, שידעה את האמת על הדרמה סביב אחיה אבל לא היתה אשמה בה — ללא כל חיוך. עיניה מלאות עצבות, ונראה שהיא מסתכלת במישהו שמחוץ לטווח המצלמה, באותו מישהו המנסה, קרוב לוודאי, לסחוט חיוך מן הילד. התחבולה הצליחה, ובעינים מושפלות מתמלט חיוך רגעי מיוסלה. הצמצם מנצנץ — והתמונה המיוחלת נתפשת סוף סוף.

מצלמים עוד תמונות. אחת מראה את יוסלה יוצא ממשרד ההגירה, שבו קיבלה אמו את התעודות שיאפשרו להם לצאת את ארצות הברית. מעתה אבדה כל תקווה להישאר באמריקה. כאן אין הילד מסוגל לעצור את דמעותיו. עוד תמונה מראה את יוסלה בארץ הקודש, בפגישתו עם אביו. לפני הציבור הוא

הצליח להתאפק, אבל כשהם לבדם אין הוא מסוגל להתגבר על צערו ופורץ בבכי.
במשך שלושת הימים שיוסלה הוחזק בקונסוליה הישראלית, ניסתה גברת גרטנר כמה פעמים להגיע אליו. לשווא. ואז הבטיחה הקונסוליה שהילד יורשה לבוא להיפרד לפני נסיעתו. באותו יום חיכו הגרטנרים בביתם עד חמש אחר הצהריים. עיתונאים היו שם; גם הם קיבלו הודעה, שיוסלה יבוא. באה השעה חמש, ועברה — שום דבר. גברת גרטנר טילפנה לקונסוליה: התכניות שונו, אבל הם יוכלו לראות אותו בשדה התעופה. כתב ה"דיילי ניוס" לקח את המשפחה מיד במכונית השידור שלו לשדה התעופה. שם הוא קיבל רשות לצאת אל המסלול. אך הקונסוליה הישראלית התערבה ודאגה לביטול הרישיון הזה. משפחת גרטנר נאלצה איפוא לצפות מרחוק ביציאתו של הילד. מלווה על ידי קצינים ישראליים, הוא הובל אל שדה התעופה דרך יציאה מיוחדת, דקות אחדות לפני המראתו של המטוס. המנועים שאגו, המטוס יצא אל המסלול והמריא.
שלום לך, יוסלה!

הציונים במדינתם הכינו ליוסלה קבלת פנים של מנצח בקרב... נוסח רומא. אלפים נתקבצו באותו רביעי ביולי אל נמל התעופה לוד: עיתונאים, צלמים, ואף ילדי בתי הספר, ששרו שיר שחובר במיוחד לכבוד המאורע. יוסלה היה גיבור היום. בניו־יורק המטירה עליו הקונסוליה הישראלית מטר של מתנות, בלוד — הוא שקע בערימת המתנות. לאמיתו של דבר לא באו המתנות לכבודו של יוסלה, אלא לחוג את נצחון הציונות על היהדות. רוב המתנות באו מקרנות הממשלה המיועדות לתעמולה, וההמון הצטרף לזרם בהתלהבות.
בפינה עמדה לה דמות שבירה; יהודי מוכה צער ומחלה, בקושי הוא הבחין במתרחש בעינו הבריאה האחת. אבל בשארית כוחותיו הוא קרא: "יוסלה! יוסלה! יוסלה! אל תמסרו את יוסלה לידי הכופרים האלה!" ההמון היה עסוק מדי. איש לא שם לב אליו. ובאשר ליוסלה, הוא היה רחוק משם, בשדה התעופה, מוקף פקידים ואנשי ביטחון. יותר משנתיים עשה נחמן שטרקס בבית הסוהר, כדי שנכדו יחונך כיהודי. המנהיג הציוני הישראלי, ברצונו המעוות, החליט לשחרר אותו דווקא ביום זה, כדי לחזות בניצחונם. נחמן

שטרקס ביקש לצאת אל שדה התעופה. הם לא התירו לו. אכזריותם היא משוכללת. זוהי דרכם להינקם בזקן בן השבעים על התנגדותו להם בשם היהדות. יהודי זה שעלה מרוסיה אחרי שבע שנות סבל בסיביר בימי שלטונו של סטאלין, וחזר משם נכה; יהודי, שברח מארץ, שנגדה הרימו הציונים קול זעקה ועוררו נגדה את מחאת העולם, על שהיא מתייחסת ליהודים כפי שהם עצמם מתייחסים להם במדינתם הם.

יוסלה נמסר לידי אנשי מקצוע, רופאים ופסיכולוגים, שהוטל עליהם לשנות את אישיותו של הילד — ולמחות את עברו היהודי. חודש לאחר מכן פירסמה העיתונות צילום של יוסלה "החדש", פיאותיו מגולחות, ולא עוד נכדו של ר' נחמן שטרקס היהודי, אלא בנו של אלתר שוחמאכר, קומוניסט ובן־סנדק של דוד בן־גוריון, אתיאיסט.

במכתב לבנה עובדיה שבלונדון כותבת הסבתא, מרים שטרקס:

"ביקרתי אצל גברת גוטמן, והיא מסרה לי דו"ח על יוסלה. הוא עצבני נורא, מפני שאין הם מניחים אותו לנפשו. הכול זר לו. הם — אמו ושני שוטרים בלבוש אזרחי — נוסעים אתו במכונית ומאלצים אותו להצביע על כל המקומות, שבהם הוא הוסתר, כדי שיוכלו לסחוט כספים מאותם אנשים, שאצלם הוסתר הילד. הכל הפך אצלם לעניין של כספים, עבור כסף הם יעשו את הכל. אתה יכול לתאר לעצמך, כמה אני ממורמרת על הכל, בייחוד על כך, ששלום עדיין אסור בבית הסוהר בלונדון. מדוע אין הם משחררים אותו עכשיו? מה עוד הם מבקשים ממנו?

אבא נסע שלוש פעמים לחולון כדי לבקר את הילד, ולא נתנו לו להיכנס. תאר לך, במצב בריאותו הרעוע, שרק בקושי הוא מסוגל ללכת. הוא סיכן את נפשו, ונסע שוב ביום שישי, רק הפעם הצליח להיכנס לתוך הבית. בגלל המדריגות שלפני הדלת הוא נפל, והיו צריכים לשאת אותו לתוך הבית. אידה שטפה כלים במטבח באותה שעה, וצינה, הבת הצעירה, גם היא היתה שם.

כשראה יוסלה את סבו, השמחה גברה עליו, והוא נשק לו שוב ושוב, ולא רצה להיפרד ממנו. אבא חשב, שיוכל להישאר שם לכל השבת. הוא לקח אתו די מזון. אבל כשראתה אידה, כמה מאושר הילד עם סבו, וכמה מרוגש אבא — שיוסלה נשק אותו ללא הפוגה — היא הניחה את הרחצה שלה ולקחה את יוסלה, בטענה שהוא צריך ללכת לרופא. היא השאירה את אביה החולה

לבדו בבית, נעלה את הדלת והלכה אל ידידיה; היא נשארה אצלם עד מוצאי שבת. אבא היה לבדו כל יום שישי, וכל השבת עד זמן הבדלה, מאחורי מנעול ובריח. אחרי כן בא בן־דודו של אלתר מחיפה והשליך את אבא מן הבית. יותר הוא לא ראה את יוסלה".

בסופו של דבר הוסגר שלום שטרקס על ידי בריטניה, והובא לפני שופטיו בישראל כבול באזיקים כפושע, מלווה שירה וקריאות עידוד מצד המוני יהודים דתיים, שליוותו לבית המשפט וממנו. במשך כל ימי המשפט הם מילאו את אולם בית המשפט מפה לפה. היו שם גם שני האחים קלר, שהסתירו את יוסלה ביציבים. הם היו האנשים, שהודו תחת לחץ המשטרה והצהירו, ששלום שטרקס הביא את הילד אליהם. אבל הם לא הצליחו לזהות אותו בבית המשפט, ועדותם נדחתה. כל הטענה היתה מבוססת איפוא על דברי יוסלה שחומאכר עצמו, קטין בן עשר! אחרי שהמשטרה הכינה אותו לכך, הוא העיד נגד דודו, כפי שהורו לו לעשות.

וזה לא היה הכול. השוחמאכרים התנפלו עתה על היהודים באירופה ובארצות הברית, שסייעו ליוסלה. מר רוטנמר ואנוכי נקראנו למשפט במו, אבל בית המשפט הבין היטב את המניעים של מעשינו, וקיבלתי עונש מאסר קצר על תנאי וקנס סמלי. כמה שבועות לאחר מכן זכיתי בחנינה גם על עונש זה. דחו את תביעת הפיצוי הכספי, שדרשו השוחמאכרים, ואף נשללה מהם הזכות לדרוש כל פיצוי על ידי בית המשפט.

אבל יריבינו לא הסתפקו בכל אלה. אחרי שדחיתי את כל הצעותיהם (של כסף, משרה, מכירת ביתי) הייתי חשופה לנקמתו של איסר הראל. אחד מידידיו פירסם חוברת בשם "יוסלה". על בסיס האיזכור של "הבאלט הרוסי" במכתב הצופן לאוריאל הוא כתב שם, שהייתי רקדנית במועדון לילה לפני בואי אל היהדות. ומאחר שנסעתי עם יוסלה, כשהוא מחופש ללילדה, ועל יסוד מכתבה של גברת גרטנר החתום "ביאה", שהם מצאו בארנקי, ושבו נזכרה "בתי" (רימוז ליוסלה) הופצה השמועה, שיש לי בת, שנשארה גויה.

"עליך לדעת" — מלמד שולחן ערוך אבן העזר, "כי המאשים את חבירו שהוא ממזר, הוא עצמו ממזר".

בשיא המאבק סביב "פרשת יוסלה", כאשר הממשלה הציונית התריעה על "החטיפה", היא עצמה שלחה את סוכניה לבצע חטיפה המונית של ילדי מארוקו היהודיים על ידי מעשי מרמה. בשנת 1961 אירגנו משרדי "עליית הנוער" מחנות קיץ לנוער המארוקאי. נאמר להורי הילדים האלה, והם האמינו בכך, שהילדים יבלו שבועות אחדים בישיבה בצרפת, והילדות בסמיניריון. למעשה נשלחו כולם ממארסיי לשווייץ, ושם חולקו למחנות במוֹרגַאן, שאמפֶּרי, ראן וזרמט. כשלא קיבלו ההורים שום ידיעות מילדיהם, הוכו בפאניקה. הם כתבו למוסדות היהודיים בצרפת. אז הצליחו הסוכנים היהודיים לשכנע אותם, כי טובתם של הילדים עצמם דורשת, שהם ימשיכו בדרכם לארץ. ה"הגיון" הציוני נסתייע על ידי האימה וההפחדה, שפעלו והופעלו אצל הורי הילדים, עד שהסכימו לעלייתם של הילדים. היה בדבר עוד יתרון לציונים. בכך הם יכלו להשתמש בילדים כבבני ערובה, כדי לאלץ את ההורים לבוא אחרי ילדיהם במועד מאוחר יותר. כל זאת כדי לספק את דרישתה התקיפה של הממשלה למספר גדל והולך של עולים; עולים אלה היו חיוניים לכוחותיה הצבאיים של המדינה ולמפעלי התרמה נוספים.

במחנות בשווייץ ובקיבוצים במדינת ישראל זכו הילדים ל"חינוך הולם". בעוזבם את מארוקו הם לקחו אתם את "התפילין" ואת הטליתות שלהם. אלה נלקחו מהם אחר כמה ימים בשווייץ. בתור זרים בלתי מוגנים בסביבה חדשה היו הילדים נפחדים מדי מלמחות על כך. כשנאסר עליהם להתפלל, אחדים מהם המשיכו לעשות כן בסתר. האכילו אותם אוכל טרף, בהבטחה שהוא כשר. אבל כאשר ראו, שמכינים את האוכל ומבשלים אותו בשבת, הם סירבו לאכול אותו. "מחנכיהם" הציוניים הסבירו להם, שהם נמצאים בארץ זרה ורחוקים מהוריהם, ועל כן מותר להם לאכול מזון שבושל בשבת. "חטאיכם יחולו על ראשי" אמר להם המדריך. כשהם חוזרים על הביטוי הערבי "דנוב עליך" (חטאינו עליו) נכנעו הילדים הרעבים לשידולים. המחנה במורג'אן היה מעורב. כפו על הבנות ללבוש מכנסיים קצרים. נעשה הכול כדי להרוס כל שריד של צניעות יהודית, שעליה חונכו הילדים. זה הוא מה שנחשב בעיני "עליית הנוער" הכנת הילדים לקראת הפיכתם לציונים אמיתיים.

הדבר נמשך שלושה חודשים. הכול נעשה בסודיות צבאית.

בחור מישיבה צרפתית, שהרגיש במבצע, הזעיק את הקהילה היהודית של

שווייץ. הוא פתח בחקירה וגילה, כי בראן סירבה קבוצה של עשרים ושבע בנות בגילים שתים־עשרה עד שבע־עשרה להיכנס לחדר אוכל, אחר שגילו, שהאוכל שם אינו כשר. מרכז המחנה תקף אז באכזריות את אחת הבנות והשליך אותה על הארץ. הבנות הנפחדות נכנעו. כאשר הוגשה תלונה על אכזריותו של מרכז המחנה, יעץ לו האחראי עליו במארסיי, להעביר בנות אלה למחנה מורג'אן, שם שררה משמעת חמורה יותר. קבוצה מישיבת מונטרה שמעה על העברה זו. הם חיכו לילדים בתחנת הרכבת בשאמפרי, כדי לחלק להם שם חבילות מזון כשר; מרכז המחנה ועמיתיו התנפלו עליהם.

מצד שני הצליחו יהודים מציריך להיכנס למחנה מורג'אן, ולרשום שם את שמות הבנים — ששמחו לסיכוי להימלט מסוהריהם — וביקש לעבור לישיבה בארץ הקודש. מנהל המחנה גירש את "עושי הצרות" ואיים על הילדים. הוא טען שאלה הם מרגלים בשירותה של ממשלת מארוקו. "אבל הרי הם מדברים עברית" טענו כנגדו הילדים. על כך הוא ענה, שכל המרגלים המארוקאיים לומדים עברית. יהודי ציריך ניסו איפוא להתערב אצל מנהלת עליית הנוער, ודרשו למנות מדריך דתי למחנות המארוקאיים. מדריך כזה נשלח, אבל הוא חזר אחרי שבועיים, לאחר שלא ניתן לו לקיים כל מגע עם הילדים.

ברגע שנודע על השערוריה הזאת, העבירו הישראלים את הילדים למדינת ישראל במהירות האפשרית. המטוס הראשון עם ילדים יצא מליאון, ו"הפעיל־לים" * שבארץ ישראל, ששמעו על בואם ללוד, התאספו במספר גדול וציפו להם בשדה התעופה. הם הצליחו לקחת אתם כמה ילדים, שהסכימו לבוא עמהם. אבל רובם הוחזרו לחוטפיהם תחת לחץ.

הציונים למדו את הלקח. המשלוחים הבאים בוצעו משדות תעופה מרוחקים. בהגיע הילדים לארץ הם נשלחו למוסדות מפא"י ומפ"ם. הבנות נשלחו ל"רמת הדסה", מקום ידוע לשימצה, שהתנהל ברוח המחנות בשווייץ. למרות כל זאת, התמרדו הילדים בסיוע ה"פעילים" — שפעלו מחוץ למחנות — ולא שקטו עד שנשלחו למוסדות דתיים.

* חבר פעילי המחנה התורתי, אירגון וולונטרי של יהודים חרדים, ששם לו למטרה להציל נוער דתי מציפורני החינוך החילוני היהודי ואף מן המיסיון.

כל המאבקים האלה, מאמציהם של היהודים הדתיים, הצילו אך ורק שמונים ושלושה ילדים, אחוז קטן ביותר. בסופו של דבר הועברו על דתם כל הילדים, מתוך הפחדות ואיומים.

זה היה גורלם של אלפי ילדים וילדות, במשך שנות פעילותה של עליית הנוער, שלא לדבר כלל על ההרס שהביאו הציונים על יהודי תימן וילדיהם. סופר ציוני, מוריס סמואל, כתב בספרו "Level Sunlight":

"היתה קיימת הבאה המונית של עולים ללא הבחנה, שלא היה בה משום ציונות ולא משום הצלה. מנוסה מלאכותית... סחפה אתה רבבות יהודים, שלא היו מוכרחים לבוא ברגע זה וללא שידול ופיתוי נפרזים לא היו באים. עשיתי כל אשר לאל ידינו להמריץ ולדרבן את העלייה. שילמנו עבור הנסיעה... היינו זקוקים למספר מירבי של יהודים תוך תקופת זמן מזערית כדי לסכל ניסיון ערבי לצאת לסיבוב שני. היה עלינו להביא מספר מירבי של יהודים ללא כל הבחנה, מתאימים או בלתי־מתאימים, משוכנעים או משודלים בלבד, כדי למלא ללא שהות את השטחים שרוקנו על ידי אלפי הערבים שנטשו בתיהם..."

כך רוקנה מארוקו כמעט מכל יהודיה — מפותים או אנוסים. בשנת תשכ"א הפיצו שדלני עלייה כרוזים בכל מארוקו, שפיארו את אהבת היהודים לציון ואת שינאתם כביכול לשכניהם הערביים. דברים אלה ושכמותם הפרו את יחסי השלום והרעילו את האווירה ששררה בין היהודי לערבי, ולא איפשרה יותר ליהודים להישאר שם.

יד

חולק עם גנב שונא נפשו, אלה ישמע ולא יגיד.
(משלי כט, כד)

אחר סיומה הטראגי של פרשת יוסלה הייתי שבורה. המחשבה על ילד זה, שכל אותם האנשים אשר קודם לכן עזרו לו, בגדו בו, לא נתנה לי מנוח. כיצד יכלו אנשים, המכנים עצמם דתיים, להיכשל במעשה מוג־לב כזה? מה משמעותה של יראת שמים לאנשים כאלה?

לאחר שבועות של ציפייה ודאגה קיבלתי את מכתבו הראשון של אוריאל. במכתב הוא הסביר לי מה אירע. ה־ש.ב. החזיק אותו במעצר בית במשך עשרים ושלושה יום. ישיבות אין ספור של חקירות נכפו עליו *.

בעת מאסרי בשאנטילי כבר הבנתי, כי אין אוריאל מקור כל המידע שבידי ה־ש.ב. הגילויים שיכולתי לייחס לו — באו אף הם בהשפעתו של הרב רבינוביץ'. חזון הרפאים של מלחמת אזרחים אפשרית שנופפו לפני הרב, הביא לכך, שהוא ינקוט בקו חדש זה. אז כתבתי לאוריאל: "כיצד לא יכול היה הרב להבין כי איום זה במלחמת אזרחים הוא איום־סרק, וניסיון סחיטה עצום?" מיד לאחר מכן קיבלתי בתשובה סרט רשמקול, שבו שואל בני, "מדוע רוצה הרב רבינוביץ' להחזיר את הילד? ..." "... למנוע מלחמת אזרחים. לא מלחמה, שבה מכים איש רעהו מכות, אלא מלחמת רעיונות. היהודים האנטי־דתיים רוצים להפריד את הדת מן המדינה; אילו המשכנו להחזיק בילד, היה מתרחש אסון. הם היו מוציאים לפועל הפרדה זו, וזאת רצה הרב למנוע בכל מחיר".

הסבר זה סתם אחת לתמיד את הגולל על כל השאלות, ששאלתי את

* ראה מכתב של אוריאל שבנספח, עמוד 262.

עצמי כל העת. לפתע נעשה הכל ברור. המפלגה הפוליטית־דתית של ה"אגודה" חששה, כי פרשת יוסלה תחסל לחלוטין את שיתוף הפעולה שלה עם הכופרים שאוחזים בשלטון. בכך היה מקיץ הקיץ על כל היתרונות החומריים שמהם נהנו ארבעת חברי הכנסת של המפלגה, והרבנים שבתחום השפעתם. כולם היו מלאי חרדה מפני הפרדה זו בין "הדת והמדינה", שפירושה היה הפסד התמיכה הממשלתית לישיבותיהם ולמוסדותיהם האחרים. לא זו בלבד שביוסלה בגדו אנשים מוגי־לב; הם מכרו אותו, התמסחרו על חשבונו, לפי עצתם של אנשים הקשורים בפוליטיקה בישראל, כשם שבאמריקה התמסחרו בו תמורת המרגל סובלן.

מה, אם כן, בכל זאת עשו היהודים במשך אלפיים שנות גלות, בלי "מדינת ישראל"? וכי לא למדו תורה בישיבות, שנוסדו על ידי רבנים מפורסמים על חשבון הקהילות המקומיות? בימיהם של רש"י, של בעלי התוספות, של הרי"ף, של הרמב"ם, המהר"ל מפראג, הגאון מווילנה, החת"ם סופר והחפץ חיים לא היתה מדינת ישראל. אין צריך לומר, שישיבותיהם לא היו שרויות בבניינים מרווחים ומפוארים כמו אלה שבימינו. אולם בעבר שררה יראת שמים בלב כל, בישיבות גדולות אלה. וכל אותם רבנים חרדים באירופה, שניהלו ישיבות אלה, נלחמו בציונות בכל כוחם, מאז תחילת המאה הזאת.

הקדוש, הרבי מגור בפולניה, בעל ה"שפת אמת", הביע דעתו על הציונות מיד עם היווסדה:

"ביקש יעקב לישב בשלווה, קפץ עליו רוגזם של הציונים. בחמלת ה' עלינו הוטב מצבנו בעולם, והעיקר שיש לנו היכולת לעבוד ה' אלקינו ולקיים מצוות תורתנו הקדושה, לחוג חגינו ולשוש משושנו באין מפריע.

והנה בא השטן ועירבב את העולם, ואם לאיומיהם של ראשי הציונים מקום, שאסון גדול עומד אחר כתלנו, וכוח צוררי ישראל יוגבר ח"ו, ועל אחת כמה וכמה לשמור עצמנו מלבלבל המוני העמים, וכל מי שיש לו מוח בקדקדו יבין, שהציונים בכתבי פלסתר שלהם רק יגדילו את השינאה ח"ו, ואם יוסיפו הציונים בעזות מצחם עילות שאנחנו מורדים בעמים, ושאנחנו סכנה לארצות מושבותינו, נבואתם הרעה תתקיים ח"ו..."

הרב שלום בער שניאורסון, הרבי מלובביטש, כתב לפני שבעים וחמש שנה: "ואם יעלה ח"ו בידם של הציונים להחזיק בארץ כמו שמדמים בנפשם, יטמאו וישקצו אותה בשיקוציהם ומעלליהם הרעים, ויאריכו בזה ח"ו אורך הגלות.

התבוננו אתם אחינו היטב! האם בעניינים כאלה חפץ ה' ועל ידם תהי' ישועתן של ישראל! לא! לא נקבל זה בשום אופן, גם את טוב האנשים האלה נזרוק לפניהם, לא בטוב הזה אנו חפצים! כי אם בהטוב אשר נתן לנו ה' על ידי קיום תורה ומצוות כמ"ש אם בחוקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם, בזה אנו חפצים ולזה תקותנו.

והמסייעים בידי הציונים הם מחזיקים ידי מחטיאי הרבים. ולזאת מי לה' ולתורתו לא יתחבר לעושי הרעה ולא ידבק אליהם, אדרבה, יתנגד להם בכל מה דאפשר. ועד אשר יהי' רצון ה' לגאלנו עלינו לקבל עול הגלות לכפר על כל עוונותינו, ועלינו להתחזק נגד כל גל וגל ולקוות אל ה' כי קרובה ישועתו לבוא ויבוא משיח צדקנו, ואם יתמהמה חכה לו והשי"ת ירחם עלינו וימהר גאולתנו".

היה זה המאבק נגד הציונות החילונית ו"בן בריתם" הדתי "המזרחי", שהניע את המנהיגים הגדולים של היהדות החרדית באירופה המרכזית והמזרחית להתקבץ בשנת תרע"א (1911) כדי ליצור את אירגונם: "אגודת ישראל", הנקראת בדרך כלל ה"אגודה". מטרתו של גוף זה היתה להילחם בציונות, ויהיה אשר יהיה השם או הדגל שבשמם תופיע.

בתרע"ח (1918), אחרי מפלתה של טורקיה, בת בריתה של גרמניה ואוסטריה, קיבלה אנגליה המנצחת את המאנדאט על פלשתינה במקום ממשלת הטורקים. לפי בקשת הציונים המליץ בלפור בשנת תרע"ח על הקמתו של בית יהודי בארץ ישראל. לכופרים אלה נתנו הבריטים יותר ויותר כוח בארץ הקודש, על חשבון היהודים הדתיים והערבים, שכל מבוקשם היה להמשיך לחיות בשלום אלה עם אלה כמו בעבר.

ידועה השיחה שניהל דוד בן־גוריון בשנת תרפ"א (1921) עם אישיות ערבית, מוסה עלאמי, בכפר שעפאט סמוך לירושלים. שני האנשים, הערבי והציוני, ישבו תחת עץ עתיק, בן־גוריון בא להציע לערבים דרך של שיתוף פעולה בין יהודים וערבים. "נגיח לבעיות פוליטיות" הציע בן־גוריון, "הבה נדבר על שיתוף פעולה. היהודים מומחים לחקלאות. הם מפותחים. הם יוכלו לחרוש את האדמה ולהכפיל את הייצור".

מוסה עלאמי האזין לו בשלווה ואחר כך השיב לו:

"על איזו אדמה אתה מדבר? על אדמתנו שלנו? ומי אמר לך, שאנו רוצים לשפר את הייצור?"

השיחה לא נתמשכה ולא חודשה מעולם. הציונים היו עיקשים ברצונם לשפר את הייצור בארץ, שלא היתה שלהם. ארץ שכיבושה היה אסור מן התורה. הם המשיכו לחזק את מצבם האיסטרטגי באמצעות עלייה מוגברת.

בניסיון להשתלט על כל הקהילה היהודית בארץ, הם יסדו, באישורה של ממשלת המאנדאט, את ה"ועד הלאומי", שכלל "מבחינה חוקית" גם את הקהילה החרדית, "העדה החרדית".
בהדרכתו של הרב יוסף חיים זוננפלד, רבה של ירושלים, התחילו כמה אנשים צעירים — במיוחד משה בלויא, רפאל קצנלנבוגן ומשה פרוש — במאבק להזעיק את יהודי ירושלים. כמנהיגי "אגודת ישראל" בארץ ישראל היטיבו להבין את הסכנה הצפויה ליהדות בשליטה ציונית על היהדות החרדית.
בשנת תר"ף (1920) הקימו אנשים אלה את "ועד העיר", תחת הנהלתו של הרב י"ח זוננפלד. הוא אירגן את הקהילה החרדית עם בתי הדין העצמאיים שלה, כדי להשיג את הכרתה של ממשלת המאנדאט באוטונומיה של ה"עדה". הוא לא הצליח בכך. אושרה רק הזכות לכל יהודי חרדי כפרט, לפרוש מ"כנסת ישראל", הקהילה היהודית המוכרת רשמית שבהנהגת ה"ועד הלאומי". עקב "יציאה" זו הם נותרו ללא מעמד רשמי. השחיטה, ה"חברא קדישא" ומוסדות דתיים אחרים שהיהדות החרדית כבר הקימה זה מכבר, היו מוגנים אפוא על ידי הסכם של "סטאטוס קוו". ברם, הציונים לא התייאשו מן התקווה, שביום מן הימים יוכלו ליטול לידם את ישיבותיהם ומוסדותיהם האחרים, שמנהליהם מנעו מהם כל התערבות בשליטה ובפיקוח עליהם. הם הציעו להם כספים, שברוב המקרים נדחו.
גיבור המאבק של הקהילה החרדית נגד הציונים למען האוטונומיה שלה היה יעקב ישראל דה־האן. הוא השתקע בירושלים בשנת 1920, בזמן הקמתה של מועצת העדה החרדית. דה־האן, שהיה פרופסור למשפטים ואיש תרבות, דיבר ארבע־עשרה לשונות ברהיטות. הוא נהנה מידידותה של משפחת המלוכה ההולאנדית; הוא עצמו נולד בהולאנד כבן למשפחת מתבוללים יהודיים, ואף נשא לו אישה נכריה. המיפנה בחייו של פרופסור דה־האן בא עקב הערה אנטי־יהודית שהעיר שר בממשלה ההולאנדית, בשעת שיחה אתו. הערה זו באה לו כהלם. כאדם אינטליגנטי וכן, ערך את מאזן חייו בעבר. מצפונו התעורר. לפתע הוא גילה את יהדותו. ומשנעשה מודע לה,

הוא ניתק את כל קשריו עם עברו ועם האנשים שהיה קשור עמהם, כולל אשתו, ושב אל אחיו ואל התורה. אנשי תנועת "המזרחי" בהולאנד קיבלו אותו בזרועות פתוחות. לאחר מכן הם שלחו אותו לארץ ישראל. שם השיגו לו עמיתיהם משרת כתב של עיתון הולאנדי. ממשלת המאנדאט מינתה אותו פרופסור למשפטים. אבל מאחר שהוא הבחין עד מהרה בשינאת הציונים ליישוב היהודי החרדי, החליט להעמיד עצמו לשירות העדה שלהם. הוא נעשה יד ימינם של הרבנים זוננפלד ודיסקין. הציונים, שחששו מפגיעה בהשפעתם הפוליטית, התחילו להתקיף אותו התקפות אישיות. על ידי מסכת כזבים שהפיצו נגדו הצליחו לנשל אותו ממשרותיו ככתב וכמרצה למשפטים.

לא את דה־האן בלבד רדפו הציונים, אלא את כל היהדות החרדית, ובפרט את מנהיגי היהדות הזאת. הרב משה בלויא מתאר בספרו "על חומותיך ירושלים" מה שאירע במאה שערים, אחרי שהרב יוסף חיים זוננפלד והרב ראובן יונגרייז "העזו" לבקר את הלורד נורתקליף, המו"ל של "דיילי מייל" הלונדוני. הציונים פשטו על בית הכנסת, שבו היה מתפלל הרב יונגרייז. הם באו מזויינים, ואמרו כי הם באו להרוג את הרב. כמה מן היהודים הנאמנים הצילו את הרב עם שהוציאוהו מבית הכנסת עטוף בטליתו.

פרופסור דה־האן, שנשאר מחוסר עבודה, חי בצימצום ממעט ההון שהביא עמו מהולאנד. הוא הקדיש את כל זמנו ומרצו להגן על האינטרסים של העדה החרדית. הציונים הכפילו את התקפותיהם נגדו, חירפו אותו בפומבי, ואף איימו על חייו. באחד הימים הוא אמר למשה בלויא, "בקרוב תשמע, שדה־האן נרצח". אבל הוא העריך את חובתו כלפי התורה יותר משהעריך את חייו, ונשאר איתן כסלע. כל העלבונות והאיומים שעברו עליו, ואף הניסיונות שנעשו לשחד אותו, לא הסירו אותו מדרכו. אדרבה, הוא הגיע לכלל מסקנה, שיש להגן על זכויותיהם ועל עצמאותם של חברי העדה החרדית של ירושלים בלונדון, לפני הבחירות לפארלאמנט הבריטי, והחליט לנסוע ללונדון לשם כך. לרוע המזל נודע הדבר לעיתונאי, והוא פירסם את התוכנית; למחרת היום, בכ"ט סיוון תרפ"ד (1 ביולי 1924), בצאתו מבית החולים שערי צדק — שם השתתף בשיעור תורה יומי עם ד"ר ולך, מייסדו ומנהלו של בית החולים — הוא נרצח. כדור צלפים מצא את מטרתו — לבו של הפרופסור.

מותו של דה־האן חיזק את השפעתם של הציונים על כמה מחברי ה"אגודה" בארץ ישראל. מאחר שהראשונים רבו וגברו, ביקשו האחרונים, שלא חזו את הגולד, לזכות אף הם בחלקם בכות ובהשפעה. במקרה אחד הם ביקשו, שיקציבו להם חלק ממיכסת הסרטיפיקטים, שהעניקו הבריטים לעליית יהודים. הם קיבלו שישה אחוזים. האגודה אף רצתה ליהנות מתוכנית הביטוח הסוציאלי של הסתדרות העובדים הציונית לחבריה. לשם כך נאלצו מנהיגי האגודה לשתף פעולה עם הכופרים.

עד תש"ה (1945) היו "אגודת ישראל" ו"העדה החרדית" מעין שתי נשמות בגוף אחד: הקהילה החרדית שתחת הנהגתו של הרב יוסף חיים זוננפלד (עד פטירתו מן העולם בשנת תרפ"ב). לאחר מכן קיבל ר' משה בלויא את ההנהגה לידיו. הצעירים החזקים של האגודה, ובראשם ר' עמרם בלויא, התנגדו לשיתוף הפעולה של האגודה עם הציונים ונלחמו במדיניות זו. בשנת תרצ"ט הם התארגנו, ור' עמרם בלויא ייסד את הקבוצה האנטי־ציונית של "נטורי קרתא" — שומרי העיר, שביקשו שלום עם הערבים. ר' עמרם בלויא ידע, כי הציונים עם שאיפותיהם הלאומניות־חילוניות, יהיו לעולם מקור של צרות ליהודים. החיכוכים שבין נטורי קרתא ומנהיגי ה"אגודה" הלכו וגברו עד תש"ה. בשנה זו הצליח ר' עמרם להפריד את העדה החרדית מן האגודה.

כשהוקמה מדינת ישראל בשנת תש"ח, שלח הסניף המקומי של "אגודת ישראל" את נציגיו לכנסת, כדי להגן על זכויות הציבור הדתי, על ידי ייצוגו במדינה החדשה. משמעותו של דבר זה עבור חברי האגודה, וכל הבוחרים בעבורה, היתה הכרה דה־פאקטו ודה־יורה במדינה החילונית. אף על פי שכל כולה לא נוסדה אלא להילחם בציונות, הפכה האגודה בהדרגה למפלגה ציונית דתית. במהלך השנים איפשרו תהפוכות הפוליטיקה לארבעת חבריה לשמש כפעם בפעם לשון המאזניים כדי להכריע את הכף — לעיתים קרובות בעניינים כספיים — לטובת הרוב המצומצם בכנסת. כתמורה להצבעתם, היו מעניקים להם המנהיגים האנטי־דתיים ויתור דתי עלוב כלשהו או איזשהו יתרון חומרי.

כך הם זכו בשנת תשכ"ב באישור להקים את "באנק אגודת ישראל". (כמה שנים לאחר מכן היתה שערוריה, והבאנק פשט את הרגל. יהודים רבים איבדו את כספם בפרשה זו.) וכך יכלו ארבעת חברי הכנסת של ה"אגודה" לעזור

לממשלת הליכוד בשנת תשל"ז "בשם שמים" לזכות ברוב בכנסת. הם קיבלו אז שלושה מנהלים וסגן נשיא אחד. אילו התגשמה הפרדת "הדת מן המדינה" בשנת תשכ"ב, אולי היתה בכך ברכה ליהדות, אבל... לא בשביל ארבעת חברי הכנסת של ה"אגודה"!

נראה שזוהי גם דעתו של בועז עברון. בראיון שהעניק ח"כ מנחם פרוש לנחום ברנע, האשים פרוש את הציונות, כשהוא מקבל כמה מרעיונותיה של נטורי קרתא. עברון כתב בגליון ידיעות אחרונות מן ו' תמוז תשל"ח (14 ביולי 1978):

"אני מסכים לכול, אבל אינני יכול להבין, כיצד יכלה האגודה כמפלגה לקחת חלק בחיי הפוליטיקה של המדינה. אם כך, הם (האגודה) היו צריכים לסגור עצמם בגיטו, כמו הנטורי קרתא, שאותם איננו יכולים להאשים בכלום. הם מנהלים ענייניהם לפי רעיונותיהם. טענתה של האגודה היא, שבלי פוליטיקה היתה הדת נעלמת מן המדינה. אבל אינני חושב, שהיו מגייסים בנות דתיות לצבא, אילו היתה קיימת הפרדה בין הדת והמדינה. נטורי קרתא הצליחו להגן על כל זכויותיהם הדתיות בלי להיות מעורבים בפוליטיקה...

השתתפות האגודה בפוליטיקה בתור מפלגה היא מנוגדת לרוח התורה ולאינטרסים שלה..."

עברון ממשיך בתיאור מעמדם המעורפל והבלתי־הגיוני של חברי הכנסת הדתיים מן ה"אגודה":

"למה אתם עושים כל זאת?" שואל בועז עברון את מנחם פרוש בסוף הראיון. והוא עונה בעצמו בשאלה אחרת: "מפני שאתם רוצים ליהנות מן היתרונות, שמציעה לכם הממשלה?"

בארון הספרים של ידיד מצאתי יום אחד שני ספרים, שהתרשמתי מאוד מקריאתם: "כחש" ו"מן המיצר". הראשון נכתב על ידי סופר אמריקני יהודי, שהיה ציוני עד להקמת המדינה. בן הכט היה ציוני אמיתי ובלתי־מפלגתי, שהקדיש מרבית הכנסתו להגנת העניין, שהאמין בו. "מן המיצר" הוא ספרו של יהודי מאמין, השקוע בתורה, הרב מיכאל דב וייסמנדל.

שני הספרים עוסקים בשאלה של בגידה — בגידתם של המנהיגים הציוניים, בגידה שעלתה בשישה מיליון קרבנות מבין היהודים, שליש העם היהודי.

ד"ר קסטנר הוא הגיבור האומלל של "כחש". כנציגה של הסוכנות היהודית,

חבר מפלגתו של בן־גוריון, מפא"י, ומשתף פעולה עם הנאצים בשנים תש"ד—תש"ה, הוא הונה את מיליון יהודי הונגריה, שנתן להם להאמין, כי הם נשלחים לעבודה בתעשייה ובמשקים של גרמניה. מה התועלת שהפיק הציוני קסטנר ממעשה זוועה זה? — את ביטחונו הוא ושל משפחתו ואת חייהם של שש מאות יהודים חברי מפלגתו, שיצאו לפלשתין. אחרי משפט שהתקיים בירושלים, אשר גילה ליהדות הנדהמת את התפקיד שהוא מילא בהשמדת היהודים על ידי הנאצים, הוא נהרג בשנת תשי"ז מידו של רוצח, ברחוב בתל־אביב.

בן הכט מתאר, כיצד מנעו חברי הסוכנות היהודית בארצות הברית את הפצת המידע בין יהודי אמריקה בשנת תש"ג: ממשלת רומניה הציעה לממשלת ארצות הברית לשלוח ארצה שבעים אלף יהודים תמורת חמישים דולאר לאיש. הכספים שנדרשו לא יכלו להיאסף אז. משתפי הפעולה הרומניים כלאו את היהודים בתוך מחסנים, שהועלו באש, וכל הכלואים בתוכם נשרפו חיים*. מדוע היו המנהיגים הציוניים מעוניינים במותם של יהודי אירופה בהמוניהם, מבלי לנקוף אצבע להצלתם?

הרב וייסמנדל משיב על שאלה זו. מתוך המערה, שבה הסתתר יחד עם יהודים אחרים. הוא פנה בקריאה לאיסוף כספים להצלתם של 300,000 יהודי צ'כיה. בספרו "מן המיצר" הוא מביא את התשובה לקריאתו, מכתב (מתומצת) מאת נתן שוולבה מן הסוכנות היהודית בשווייץ, שנכתב בשנת תש"ב לעמיתיו של שוולבה בפרסבורג (ברטיסלבה):

> מאחר שמזדמן שלית, הוא כותב להחבריא שעליהם לזכור תמיד, את הדבר היותר נחוץ שהוא העיקר שצריך שיהי' נגד פנינו תמיד, שסוף כל סוף ממלכות הברית ינצחו. ואחר הנצחון יחלקו את העולם מחדש בין העמים, כמו שעשו בסוף המלחמה הראשונה. ואז פתחו לפנינו את הדרך למען צעד הראשון — ועתה ככלות המלחמה, עלינו לעשות הכל שארץ ישראל תתהוה למדינת ישראל, וכבר נעשו צעדים חשובים בדבר הזה. ועל הזעק הבא מארצנו, צריכים אנו לדעת כי כל העמים בני ממלכות הברית שופכים דם לרוב, ואם אנו לא נביא קרבנות, במה אפוא נקנה את הזכות לגשת אל

* הרב משה שינפלד, בספרו "השואה", מתאר את התפקיד האנטי־יהודי שמילאו המנהיגים הציוניים בארצות אירופה השונות ובארצות הברית.

השלחן בשעה שיעשו את החלוקה של העמים והארצות אחר המלחמה, ואם כן שטות ואפילו חוצפה הוא מצדנו לשאול מאת הגוים ששופכים את דמם, שהם יתנו רשות להביא את כספם למדינת אויבם, ל ה ג ן ע ל ה ד ם ש ל נ ו — — כי rak b dam tihje lanu haarez זהו מה שנוגע להכלל — ומה שנוגע אליכם בני החבורה atem tajlu ולמען זה, אני מזמין לכם כסף בדרך שחור, על יד שליח זה.

ואילו בן הכט כותב ב'כחש' (עמוד 227 במהדורה העברית):

אשר למנהיגים הפלשתינאים אשר נדמו כאבן נוכח הטבח, והירבו להג כבני אווזים על צורכי הציונות בפלשתין — לו זעקו והזעיקו הם, כלום היו שומרים על מעמדם כמנהיגים? האם היו הבריטים מסלקים אותם ושמים קץ ל"חלום הציונות"?

שוב, איני יודע.

יודע אני רק זאת, כי על פי ערכי שלי — התנהגות אנושית כזאת, התנהגות כזאת של כבוד, היתה בעלת משקל וערך רבים לאין־שיעור מאשר תריסר מדינות ישראל של היום *.

כך, בשעה שאני — עדיין נוכריה — נסעתי הלוך ושוב במרחבי צרפת כדי להציל יהודים, סייעו מנהיגי הציונות בידי אויבי עמם להשמידו, בשל מטרתם להקים את מדינתם. לא רק מורדים כלפי שמים הם היו, אלא אף רוצחים, שאכזריותם גדולה מזו של פרעה, שהטמין בתוך לבני הפירמידות שבנו עבדיו היהודיים את גופות ילדיהם. דמם של שישה מיליון קרבנות יהודיים גברים ונשים, זקנים וילדים הוקרב תמורת מדינה, על ידי מייסדי המדינה ומנהיגיה. האם יכולה נפשו של אדם נורמאלי להעלות בדמיונה זוועה כזאת? ובידי בני אדם כאלה נמסר יוסלה מכאן ואילך.

עשיתי את ראש השנה בלונדון, אבל אקלימה של עיר אנגלית זו, לא היה יפה לי — לא מבחינה גופנית ולא מבחינה רוחנית. כבר בתחילתו של חודש תשרי תשכ"ג, היה קר; הגשם והרטיבות חדרו לעצמותי. אחרי ימי סוכות הראשונים טסתי למארוקו, שבה כבר ביקרתי כמה פעמים. היו לי שם ידידים טובים ושמחתי לחזור ולהיפגש עמהם.

* התרגום מן המקור האנגלי, Perfidy.

טו

בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. ותעלזנה כליותי בדבר שפתיך מישרים. (משלי כג, טו—טז)

מארוקו היא ארץ יפה. מלכה, מולי חסן השני, אהוב מאוד על נתיניו היהודיים. נופה של הארץ מזכיר את נופה של ארץ הקודש; תושביה הערביים ידידותיים ומכניסי אורחים. בכל עיר מארוקאית שני חלקים השונים במופלג זה מזה — העיר החדשה והעיר העתיקה. הוא הדין בקאזאבלאנקה. בחלקה החדש של העיר יושבים ערבים, יהודים ונוצרים אלה בצד אלה בהארמוניה, אך בחלקה העתיק מוגדרים היטב הרבעים השונים: ה"מדינה" לערבים וה"מלאח" ליהודים. בשנת תשכ"ב כבר עזבו יהודים רבים את מארוקו, ודירות רבות ב"מלאח" נתפשו על ידי משפחות ערביות. אלא שדבר זה לא גרם לשום חיכוכים, כי יהודים וערבים חיו יחד, אלה בצד אלה, ביחסים טובים במשך מאות בשנים. היהדות פרחה בארץ זו.

הגעתי לקאזאבלאנקה ביום ראשון של חול המועד סוכות, ובמשך כל השבוע טיילתי בחלקיה השונים של הארץ וביקרתי את ידידי. בכל מקום בנו להם היהודים סוכות. הן היו מקושטות בשטיחים יקרים, שכיסו את הקירות ואת הרצפות. הישיבה בסוכה תופשת מקום נכבד ביותר בחיי המשפחה היהודית במארוקו; ראש המשפחה, לבוש ב"דז'לבה" מיוחדת לחג, ישב בסוכה מוקף ילדיו הרבים ומקבל אורחים רבים. בליל הושענא רבה באים ילדים, ידידים ובני דודים ללמוד יחד כל הלילה בסוכה. הנשים מגישות קפה, תה־מינטה ועוגות.

בביקורי במארוקו הלכתי להתפלל על קברי הצדיקים שבארץ זו. גם יהודים וגם ערבים מכבדים מאוד את זכרם של צדיקים אלה. יצאתי ממראפש לכיוון הרי האטלס. כדי שאוכל להגיע לאחד הכפרים המרוחקים, היה עלי להחליף

את מכוניתי בחמור ולצלוח נהר. יהודי ממראכש היה לי למורה דרך ונהג. פעם אחת הוא הציע להסיע אותי לכפר שבהרים, שבו מצויה קהילה יהודית קטנה וישיבה. לדבריו אראה במקום זה את יופיים של התושבים, יהודים וערבים כאחד. וכך הווה. אך מה שהרשים אותי ביותר היה אורח חייהם של היהודים, שהזכיר את תקופת המקרא. הוזמנתי לאחד הבתים. כל כולו לא היה אלא חדר אחד בלבד, קירותיו מסויידים וללא כל ריהוט: לא שולחן, לא כיסאות ולא מיטות. הרצפה היתה מכוסה מחצלות, שביום שימשו לישיבה ובלילה לשינה. בעל הבית הזמין אותי לשבת על אחת המחצלות, והוגש תה על גבי תכה, בעלת ארבע רגליים קצרות, שהועמדה על הרצפה בין האורחים. בעלת הבית, אישה צעירה, היתה בעלת יחוד ועצמות משלה. שמלתה הארוכה והפשוטה, הגיעה עד לקרסוליה, ושרווליה הארוכים — עד לידיה. רגליה היו נתונות בתוך סנדלים, ושערה מכוסה במטפחת מאריג עדין, הקשורה בשביס המגיע עד לאמצע מצחה. אף שערה אחת לא היתה מגולה. כל הפנים הביעו טוב לב, פשטות וטהרה עמוקה. אנשים אלה חיו חיי צניעות, מאושרים ושמחים בחלקם. רבם מנהיג אותם. והם חיים בשלום עם שכניהם הערבים. אחרי הנסיונות שעברו עלי במשך החודשים האחרונים, ממש החיה מגע זה עם אנשים אלה את נפשי.

"זה המקום, שאליו הייתי צריכה להביא את יוסלה, חשבתי. ה־ש.ב. לעולם לא היה מגלה עקבותיו במקום כה רחוק ונידח בהרים. כאן היה גדל כיהודי, לומד תורה עד שהיה מגיע לגיל, שבו יוכל להגן בעצמו על דעותיו. אך מה תועלת עתה בכל חלומותי?"

פעמים רבות במשך השנים האחרונות חשבתי על יהודים אלה, הרחוקים והנידחים, שמבין ההרים: "היכן הם היום? כלום הצליחו הסוכנים היהודיים לעקור אותם מכאן? האם הם עכשיו בארץ ישראל? האם שמרו על מראם המקראי? האם עודם נראים כיהודים?"

לפני שעזבתי את מארוקו התעכבתי במכנאס, שאף בה היו לי ידידים, ומשם נסעתי לפאס, הפנינה של מארוקו, מרכז לחיי הדת המוסלמיים, ועיר טבולה בירק ועשירה בגנים. בבית הקברות היהודי שלה קבורים, בין השאר, הקדוש רבי אליהו הצרפתי, והגיבורה היהודית המכונה "סוליכה הצדקת". אין אישה במארוקו שאינה יודעת את סיפורה של סוליכה מטאנג'ר, שחיתה בסוף המאה הי"ט. בגלל יופיה ביקש אותה אחד משכניה המוסלמיים להינשא לבנו,

ועל כן ניסה לשכנע אותה להתאסלם. היא סירבה. המון העם קם עליה, אך לא היה דבר שיכול לערער את אמונתה ואת רצונה של סוליכה — אף לא בית הסוהר. היא מתה על קידוש השם בגיל חמש־עשרה. דמעות ניקוו בעיני ליד קברה של ילדה זו, שבחרה במוות על פני המרת דת. בכל לבי התפללתי לה' שיעזור ליוסלה בזכותה — לחזור ביום מן הימים לאמונת סבו, יחד עם רבבות היוסלה, שנתלשו בכוח מאמונה בה' או בדוגמה הרעה שראו במדינה הציונית.

שבוע אחרי סוכות עזבתי את מארוקו, אחרי ששבתי לאיתני בין היהודים האמיצים האלה. בכוחות חדשים שבתי ללונדון. משם נסעתי לאחר כמה שבועות לאקס־לה־באן, שבה עשיתי במשך עשרת החודשים הבאים.

בסוף שנת 1963 הפלגתי באנייה לניו־יורק; ביקשתי לראות את הרבי מסאטמאר ולהתייעץ אתו.

עדיין לא מכרתי את ביתי שעל שפת הלואר, אבל עלה בידי לרכוש במשך השנים האחרונות כמה פעמים דירה, אשר לאחר שגרתי בה תקופת מה, מכרתיה בריווח ניכר. אמת, כך היה עלי לעבור לעיתים קרובות ממקום למקום, אבל היו גם יתרונות לדבר.

עתה, אחרי שנתיים ימים, לא יכולתי לתאר לעצמי את העתיד שלי ושל בני. יותר מאי־פעם ביקשתי לבנות משפחה, ולראות את אוריאל בונה משפחה שלו, בהקדם האפשרי. אך מה עלי להקדים? להתיישב או להמתין? והיכן, להתיישב... או להמתין?

הטראגדיה של יוסלה, והבגידה שהיתה קשורה בה, פגעו בי קשות. החלטתי לשאול דעתו של חכם, כמו שבימי קדם הלכו בני אדם לשאול בנביא. גיליתי את דאגותי לרב כהן, ידיד מירושלים, שעשה באותו פרק בניו־יורק. סיפרתי לו על רצוני להתחתן ולהתיישב במאה שערים. הוא קישר יחד את שני הדברים והשיב לי... תשובה ניצחת!

— לעולם לא תמצאי שידוך במאה שערים, אמר. כשהוא ראה את הרושם שדבריו עשו עלי, הוא ניסה להסביר את עצמו. אך רק הסתבך עוד יותר:

— אנשי מאה שערים אינם מתחתנים עם יקים או עם ספרדים.

— קל וחומר לא עם גיורת, נכון? — השבתי במרירות.

בלב כואב עזבתי את ניו־יורק כדי להצטרף אל בני, שעדיין שירת בצבא.

זו היתה העצה שניתנה לי, וגם הפיתרון שאליו הגעתי בעצמי. אוריאל נקשר לארץ במידה כזאת, שלא היה נכון לעזוב אותה. בכסף ששלחתי לו הוא קנה שנה קודם לכן דירה זמנית בשכונת בית ישראל, בריחוק של שלוש דקות משוק מאה שערים. הדירה כללה חדר גדול — שאוריאל חילק אותו לשניים — ומטבח קטן. שם בילה אוריאל את שבתותיו, ואת כל חופשותיו מן הצבא.

חודשים מעטים אלה, שבילותי עם בני ועם ידידי במאה שערים, יכולים להיחשב בין התקופות המאושרות יחסית בחיי. קימעא קימעא נעשיתי לחלק בלתי־נפרד מחוג זה, והתחלתי להרגיש, שמקבלים אותי בו. על כל פנים, אנשים רבים ידעו על התפקיד שמילאתי בפרשת יוסלה.

בכל שבת היינו אורחיו של הרב לוי. הדירה, שבה גר עם משפחתו, היתה הדירה הדלה ביותר שראיתי מעודי. חדר הכניסה היה מרוהט בשולחן, כיסאות אחדים ואיצטבת ספרים; כל אלה היו ישנים מאוד. בצד אחד היה המטבח, ובו כיריים של גאז. בחדר הגדול, שמידותיו חמישה על חמישה מטרים, היו רק הדברים הנחוצים ביותר: שתי מיטות, מזנון, ארון בגדים, שולחן וכמה כיסאות, שלא תאמו זה את זה. הריצפה היתה מרוצפת אבנים מסותתות, שקשה היה לשמור על ניקיונן. בדירה לא היה חדר אמבטיה, וכן לא היה בה חשמל. מנורות נפט האירו את החדר. בדירה זו ועם משפחה זו השתתפנו בסדר־פסח היפה ביותר שידענו עד כה. היה זה בשנת תשכ"ד; ארבעת ילדיהם באו עם משפחותיהם לעשות את הסדר אצל ההורים. זה היה סדר מנוהל על ידי תלמיד חכם, הנעזר בבניו ובחתניו, כולם בקיאים בכתבי הקודש, עד שפסוקי התורה והפירושים שטפו למכביר, והכול בשמחה ובטוב לב, אך בפשטות. ממש נפלא.

בזמן שהותי במאה שערים הרחבתי את חוג ידידי. על ידי הרב לוי הכרתי את הרב משה יעקובוביץ, יהודי ליטאי יליד מיר. הוא ניהל ישיבה קטנה, אשר יסד במאה שערים. כאדם פעיל ביותר הוא חילק זמנו בין לימוד התורה לבין המאבק על הגנת ערכי היהדות, שמירת השבת וסיוע לבני אמונתו.

באותו פרק ניסיתי להמיר את היידיש הפולנית שסיגלתי לי בחוג של ר' איציקל, ביידיש במיבטא ליטאי יותר, המשמשת במאה שערים. יהודי מאה שערים מדברים בעיקר יידיש, ולא עברית חדשה, השונה הרבה מלשון הקודש של התורה והנביאים. השורשים זהים, אבל העברית החדשה שזורה אלפי

מלים, הלקוחות מלשונות זרות, כדי להביע רעיונות חומריים. יידיש, הלשון הבינלאומית של יהודי אירופה, משמשת בארץ הקודש ובכל מקום אחר בעולם בישיבות הגדולות ללימוד הספרים הקדושים. ברוחה היא קרובה הרבה יותר ללשון הקודש. הציונים בזים ליידיש, וקוראים אותה "ז'ארגון גרמני". אך הגרמנית, המהווה חלק מן היידיש, שונתה במשך עשרות דורות שדיברו בה יהודים נאמנים. הם שזרו בה מספר עצום של מלים מלשון הקודש, ויצרו בכך לשון חדשה.

בימי שהותי שם, גם הוספתי ולמדתי על דברי ימיה של מאה שערים. בשנת תר"ל (1870) היתה ארץ הקודש חלק מן האימפריה העותמאנית. ירושלים היתה עיר עתיקה, מוקפת חומה גבוהה ועבה, שנבנתה במאה הט"ו על ידי הטורקים. עיר הקודש היתה מוקפת הרים צחיחים, מדבר־אבנים. דירות היו בה בצימצום, וכל כוך קטן ביותר הושכר תמורת מחיר עצום. כמעט שלא ניתן היה למצוא בעיר דירה למשפחה ברוכת ילדים. במרחק מאתיים מטרים בדרום־מערבה של חומת העיר עמדה שכונת ימין משה, שהיו בה כמאה וחמישים בתים. אלה ניבנו חמש־עשרה שנים קודם לכן על ידי משה מונטיפיורי. ובמרחק של חמש מאות מטרים למערב העיר היתה נחלת שבעה, שכונה יהודית חדשה, בת שבעה בתים.

ללא כל יומרות של אוטונומיה חיו היהודים בעוני, אבל בשלום עם שכניהם הערבים. הם באו לארץ הקודש מתוך מטרה אחת בלבד, לחיות חיים קדושים יותר, מרוחקים מן התרבות המערבית ומן היהודים החילוניים. רצונם היה לקיים את מצוות התורה התלויות בארץ (הפרשת תרומות ומעשרות, שמיטה וכיוצא באלה). רוב היהודים האירופיים וכן שכניהם הנוצריים, היו מוגנים על ידי הקונסולים של ארצות מוצאם. לחסות זאת קראו "קאפיטולציות". רבים מן היהודים חיו מכספים שיהודי אירופה, שביקשו בדרך זו לזכות בחלק מן המצוה של יישוב ארץ הקודש, שלחו לירושלים. דרך משל, כולל "שומרי החומות" היה סוכנות החלוקה של הכספים ששלחו יהודי הונגריה לארץ הקודש.

אותם ימים חי בירושלים ר' זלמן בהר"ן, יהודי נדיב, עובד ה' ועמו. בערב שבת אחד אמרו לו חבריו:

— אתה עושה כל כך הרבה בשביל עמנו, ומאחר שיש משפחות כה רבות, שאין להן מקום הגון לגור בו, מדוע אינך עושה דבר בעניין זה?

— נקרא לאסיפה מיד לאחר השבת — השיב.
במהרה נפוצה השמועה, שר' זלמן קרא לאסיפה, כדי ליסד יישוב חדש מחוץ לחומה. כל אחד מן האנשים, שנענו לקריאתו, תרמו "מג'ידה" מצרית אחת, כדי ליצור קרן. אחד ממאת האנשים האלה היה בן־ציון ליאון, יהודי עשיר, דתי ונדיב. הוא פנה לר' זלמן:
— בוא אתי מחר ונחפש מקום לקנות קרקע.
למחרת היום הם יצאו אל מחוץ לעיר ומצאו מקום טרשים, שנקרא אז "קרן קדקוד", צפונה־מערבה למקום המקדש. הם מצאו את בעלי הקרקע ועשו עיסקה. בן־ציון ליאון תרם את הכסף שהיה חסר. לאחר מכן הצטרפו עוד ארבעים איש לחזק את הוועדה, ור' זלמן בהר"ן היה יכול לקנות גם חלקות אדמה סמוכות.
בשנת תרל"ד הונחה אבן הפינה, והמשתתפים קראו ליישוב החדש "מאה שערים". שם זה נלקח מפרשת השבוע, שנקראה בשבת שלפני הנחת אבן הפינה, שם נאמר "ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'". פירוש המלים "מאה שערים" הוא "פי מאה מן המשוער".
שנה לאחר מכן כבר היו בנויים שבעה בתים. ר' זלמן בהר"ן דאג לכל. הוא היה האדריכל, הוא היה המזכיר... ואפילו רופא הוא היה. בלילה הראשון שעשו המתיישבים בבתים, הכיש עקרב ארסי ילד באצבעו. שערי העיר היו נעולים באותה שעה, ואי אפשר היה לקרוא לרופא; ר' זלמן מצץ את הארס מתוך האצבע, ולא סר ממיטתו של הילד, עד שיצא מכלל סכנה.
שש שנים לאחר מכן כבר עמדו על תילם כל הבתים. גם באר היתה שם, בית כנסת, תלמוד תורה לבנים עד גיל שלוש־עשרה ובית הכנסת אורחים. כל יהודי, עשיר או עני, מצא שם מיטה מוצעת לו לימי ביקורו בעיר הקודש. (משפחות היהודים במאה שערים היו ברוכות ילדים, והצפיפות בבתיהם היתה גדולה מאוד. בתי מלון לא היו בנמצא בימים ההם).
לאחר שר' זלמן בהר"ן ביקר אצל ראש העיר, סודרה מערכת ביוב בשכונה. בשנת תר"ס (1900) היו במאה שערים מאה ועשרים בתים, שני בתי מדרש ובתי כנסת, שתי בארות גדולות, מקווה, אטליז ושבעה בתי הכנסת אורחים. במשך השנים גדלה השכונה. כמרכז האדיקות הדתית דחתה שכונה זו תמיד כל מה שהיה זר ומנוגד ליהדות, והיתה למרכז המאבק בציונות, כאשר זו גדלה ופלשה לארץ הקודש.

טז

יחד עלי יתלחשו כל שנאי עלי יחשבו רעה לי.
דבר בליעל יצוק בו ואשר שכב לא יוסיף קום.
גם איש שלומי אשר בטחתי בו אוכל לחמי הגדיל
עלי עקב. (תהלים מא, ח—י)

שבועות אחדים לפני חג השבועות זכיתי בכבוד הגדול להיפגש עם ר׳ עמרם בלויא, מנהיגם של נטורי קרתא. רבות שמעתי עליו במשך שמונה השנים שעברו! הכרתי את קולו: קול חזק ויפה, הרועם על מאה שערים, כאשר הוא מתריע על מעשיהם הרעים של מנהיגי מדינת ישראל. הערצתי מאוד איש גדול זה, שהקדיש את כל חייו להגנת היהדות. אולם מעולם לא נפגשתי אתו פנים אל פנים. בשנים האחרונות, כאשר גרתי במאה שערים, הייתי מבקרת באותו בית כנסת, שבו הוא היה מתפלל. אך ידעתי רק את שמו, את מעשיו ואת קולו — ולא את מראה פניו. ידעתי שיש לו ילדים רבים, נשואים כולם, וכי אשתו נפטרה עליו שנה קודם לכן. גם הוא שמע על אודותי מידידינו המשותפים, והוא ידע בדיוק מה עשיתי בשביל יוסלה. כל מי שהכרתי במאה שערים היו ידידיו ותלמידיו.

הפגישה ביננו התקיימה ביום אחד אחר הצהריים, בבית הספר התרדי לבנות "בנות ירושלים". ר׳ עמרם רצה לתת לי תעודות מסויימות, שהתכוונתי לתרגם ולפרסם בצרפת, כדי שמאבקו יוודע מחוץ למדינת ישראל. לשם כך היה עליו להבהיר לי כמה פרטים.

ר׳ עמרם כבר היה שם, כשנכנסתי לחדר; יחד אתו ישבו הרב לוי ומנהל בית הספר. קומתו גבוהה ומבנה גופו חזק, פניו מלאות הוד, מוקפות זקן אפור ופיאות ארוכות וישרות, עיניו הכחולות הבהירות קורנות אינטליגנציה וטוב לב. כל ישותו הביעה עוצמה רוחנית ופיסית, עוצמה שליווה של אדם מאוזן לחלוטין. הוא הזכיר לי את ארזי הלבנון, שדוד המלך מתאר במזמור של שבת:

צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה.
שתולים בבית ה' בחצרות אלקינו יפריחו.
עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו.
להגיד כי ישר ה' צורי ולא עולתה בו.

כמו רוב הגברים במאה שערים, חבש ר' עמרם כובע חסידי ירושלמי בעל שוליים רחבים. וכמו רבים מהם, לא כולם, לבש את הקפטן המסורתי הכחול, בעל הפסים הצהובים. אף שהיתה זו פגישתנו הראשונה, היה נדמה לי כי פניו מוכרות לי. גיליתי פתאום את הסיבה — היו לו עיניה של אמי, חיוכה, ואותה שמחה פנימית טבעית, המצביעה על סיפוק אישי ושביעות רצון: אותו מבע של רוחב לב ספונטאני. שוב איני זוכרת יותר את פרטי שיחתנו; אישיותו של ענק־הרוח הזה היפנטה אותי.

ר' עמרם נולד בראשית המאה הזאת בעיר העתיקה של ירושלים, ומעולם לא עזב את הארץ הקדושה. סבו, שעל שמו הוא נקרא, עזב את הונגריה מולדתו ואת פרסבורג עירו בשנת תרכ"ט (1869). שנים רבות הוא חלם על עלייה לארץ הקודש, שבה יוכל לנהל חיים שקטים, חיי טהרה, עם משפחתו.

באותם ימים היתה יהדות הונגריה נתונה במאבק איתנים בין הליבראלים והחילוניים ובין החרדים. החילוניים ביקשו להיות בעיני הממשלה מנהיגי העדה היהודית כולה. הם ידעו כי שיתוף פעולה עם החילוניים משמעותו הרס היהדות ההונגרית. כבר היו ידועות תוצאות שלטונם של החילונים בקהילות היהודיות בגרמניה, שלטון שהביא לטמיעה כללית. נפשו של המאבק היה רבי אברהם שרייבר, רבה של פרסבורג, הידוע בכינוי "כתב סופר" (על שם ספרו שכתב), בנו ויורשו של הרב משה שרייבר ה"חתם סופר".

ר' עמרם הזקן, תלמידו של רבי אברהם שרייבר הגדול, הגיע לירושלים בסוף אוגוסט תרכ"ט (1869), יחד עם אשתו עלקה, שני בניו ואמו הזקנה, בת ה־פ"ז, רבקה. ר' עמרם היה בן ארבעים, ובנו הבכור, יצחק שלמה, בן שתים־עשרה. המשפחה חיתה בירושלים ונהנתה מהגנתו של הקונסול האוסטרי. כולל הונגריה, שומרי החומות, הקציב לו מענק חודשי, שאיפשר לו להמשיך בלימוד התורה. אשתו עלקה נסעה כפעם בפעם להונגריה, כדי להשיג כספים להשלמת תקציבם.

כאשר הגיע יצחק שלמה לפרקו הוא נשא נערה חולנית. כל ילדיה, פרט

לילדה חלשה וחולנית, נפטרו בקטנותם. אישה זו נפטרה אחר עשר שנות נישואין. האישה השניה שנשא היתה צעירה ממנו בעשר שנים. היתה זו שיינה אסתר בתו של הרב ישעיה אורנשטיין. אביה, הרב אורי אורנשטיין בא לצפת מליטא בשנת תקצ"ה (1835), עם אשתו ושתי בנותיו. שינדיל היתה נערה יפה, פיקחית וטובת לב. היא ילדה ארבעה בנים: משה, הרשל, עמרם ואברהם, ובת אחת — זיסל. חייה היו משופעים מעשי חסד שעשתה לעניים ולחולים. אף היא היתה עורכת חתונותיהם של זוגות עניים. אישה נאמנה לבעלה ואם יוצאת מן הכלל לילדיה, היתה היא מפרנסת את משפחתה בשעה שבעלה היה עסוק בתורה ובדאגה לאחיו היהודים. היא היתה האישה היהודית הראשונה שפתחה בירושלים בית חרושת למוצרי הלבשה. התופרות עבדו אצלה בבית, והיא מכרה את הסחורה בחנותה שבעיר העתיקה. טוב הלב, שבו ניחנה, לא התאים תמיד למנהגי המסחר המקומיים, כך שלעיתים קרובות היה הרווח מעסקה, אם היה כזה בכלל, זעום ביותר.

בשנת תר"ס (1900), שנת לידתו של ר' עמרם, היו בארץ כעשרים וחמישה אלף יהודים, רובם עניים. ברם, על ידי עזרה הדדית יכלו לקיים את עצמם. אז התחילו להופיע בארץ הציונים, שאורגנו על ידי הרצל. גם המיסיונרים, עם קרנות העזרה העשירות שלהם, התחילו לזרום לירושלים. היהודי והערבי העניים, ובמיוחד ילדי היהודים החילוניים, נפלו כפרי בשל לפני ממירי־דת אלה. על מנת להגן על הילדים מפני מכה זו הקדיש הרב דיסקין הגדול שנים רבות מחייו לייסוד בית יתומים, הנושא את שמו. יצחק שלמה בלויא היה מזכירו.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר הקימו הציונים בהסכמת שלטונות המאנדאט את הרבנות המשתלמת על ידם, שבראשה עמד הרב קוק, ייסד הרב יצחק שלמה בלויא, אביו של ר' עמרם, אירגון הקרוי "אגודת הקודש". חברי האירגון הזה היו כמו הרב יצחק שלמה יהודים, שהחליטו להילחם בציונות. כך הוכנס ר' עמרם, בצד אביו, אל תוך המאבק למען היהדות, מאבק שהפך לבסוף מטרת חייו העיקרית.

שבועות אחדים אחרי פגישתי עם הרב, כיבד אותי בביקור ר' משה יעקובוביץ. אוריאל לא היה בבית. אל ר' משה נלווה אחד מחתניו של הרב לוי, בעלה של אחת מידידותי הטובות במאה שערים.

במבט רציני מאוד, נכנסו שניהם לביתי.
— אני מקווה שאיננו מפריעים לך — אמר ר' משה.
— לא — אמרתי — אנא היכנסו ושבו.
פתיחה באנאלית זאת היה בה כדי להסתיר את ההרגשה הבלתי־נעימה שלהם. שעה די ארוכה הם ישבו דוממים. ועכשיו התחלתי אני לחוש שלא בנוח. האיש הצעיר הסתכל בר' משה. מתוך דרך ארץ הוא לא רצה לפתוח. ר' משה בחן את דירתו הקטנה של אוריאל... הפכתי להיות עצבנית יותר ויותר. לבסוף הוא השתעל כמה פעמים, כיחכח בגרונו, ומאחר שלא ידע כיצד להתחיל, עשה ככל הגברים, גם הפיקחים ביותר, כאשר עליהם להסביר עניין קשה לנשים: הוא אמר בדיוק את מה שלא היה צריך לומר.
— עלייך למצוא דירה יותר טובה. דירה זו אינה שווה כלום.
חשתי עצמי מסמיקה עד לשורשי שערי, כי הבנתי מיד, שאין הם באים להציע לי דירה.
— יש לי דירה יפה בפאריס, וגם בית גדול באחד הכפרים.
עתה החליט ר' משה לגלות את קלפיו:
— באנו להציע לך שידוך.
נפגעתי קשות. עניתי כשדמעות עומדות בעיני:
— אינני זקוקה לחפש בעל כדי לזכות בדירה... למה באתם להשפיל אותי? הניחו לי בבקשה!
— אנא, הרגעי. מה שהערתי על הדירה, אינו קשור כלל ועיקר בשידוך שאנחנו חושבים עליו.
אבל אני כבר לא רציתי לשמוע את דבריהם עד הסוף. לא פיקפקתי בכוונותיהם הטובות. הם בוודאי חשבו על יהודי אמיד בעל דירה יפה. שידוכים כאלה הוצעו לי כמה פעמים בשנים האחרונות, אבל אני ביקשתי לבנות לי בית מלא תורה וחום יהודי; בית פתוח לנצרכים ולאומללים. לא היה משנה לגבי, אם האיש עשיר או עני, צעיר או זקן, רב או לא, עם דירה או בלעדיה. מה שהיה קובע בשבילי — שיהיה אדם מסור כולו לתורה; משרת ה' — שהייתי מוכנה לשרתו. יתר על כן, מעולם לא חיפשתי אותו; ציפיתי לבואו בעזרת השם.
— אינני רוצה לשמוע על שום שידוך — אמרתי.
— תלוי עם מי.

— אינני רוצה לשמוע על שום שידוך עם שום אדם.
— אף לא עם ר' עמרם בלויא ?
נדהמת, הסתכלתי בו בחוסר אמון. עתה גאתה בי כל המרירות, שחוללו דבריו של הרב כהן בלבי.
— ר' עמרם לא ישא גיורת.
— אני אומר לך, כי ההיפך הוא הנכון. הרב לוי אמר, שאם את מסכימה, יוכל העניין להסתדר בלי כל סיבוכים...
— עליך לשאול קודם את ר' עמרם — אמרתי, כי לא רציתי להתחייב.
— קודם אנו מבקשים לשמוע את תשובתך. אחר כך נשאל אותו את השאלה, בלי לגלות את תשובתך.
הייתי צריכה לנחש, כי תשובתו כבר היתה בידם. אבל אותה שעה לא יכולתי לשקול דברים בהגיון, כה מבולבלת הייתי. תוך מבוכה, כשאני מלאת דאגה, הבעתי את הסכמתי. הם היו מאושרים, כשעזבו אותי, והבטיחו לחזור בקרוב. לא עברה מחצית השעה, והם כבר חזרו. ר' עמרם נכון לשאת אותי לאישה בשני תנאים: אחרי נישואינו עלי להחליף את גרבי העבות בצבע ביג' שנהגתי ללבוש, בגרביים שחורות, ואת מטפחת הראש הצבעונית — בצעיף השחור הארוך, של נשות מאה שערים. איזה קרבן זעיר תמורת האושר שהיה צפוי לי כאשתו של יהודי בעל שיעור קומה כזה! הסכמתי מיד.
לאחר כמה ימים נערכו אירוסינו, בחצות הלילה, בדירתו של ר' משה. שני העדים היו ר' משה עצמו וחתנו של הרב לוי, והם שחתמו על הקניין, הסכם האירוסין שלנו. בהסכם זה פורטו תנאי הלבוש שקיבלתי על עצמי לכשאהיה אשתו של ר' עמרם, והתאריך הצפוי של הנישואין — חודש טבת.
לא פירסמנו את דבר האירוסין. ר' עמרם רצה קודם להודיע על כך לעשרת ילדיו. לעיתים קורה, שילדים מקבלים אך בקושי את דבר הנישואין השניים של אביהם או אמם. וכאשר יש להתחשב בעשרה ילדים, הופך הדבר לעניין עדין; לכל ילד אישיות משלו, רגישות ותגובות, ויש להתחשב בכל אחד מהם. הוסף על אלה עשר חתנים וכלות — ודאגתי לא מעט. אך חתני הרגיע אותי, "ילדי לעולם לא יתנגדו להחלטותי". הדרך שבה אמר דברים אלה היו כה מלאי ביטחון ואהבה כלפי הילדים — שכל חששותי נמוגו.

ימים אחדים אחר אירוסינו עזבתי את ארץ הקודש, כדי לסדר את ענייני בצרפת ולהתכונן לנישואי. אוריאל היה מאושר, ואין מלים לתאר את שמחתי. לפני נסיעתי שלח לי ארוסי טבעת ביד החתן של הרב לוי... יחד עם קופסת ממתקים. אינני אוכלת שוקולד, אבל ידעתי, שאוכל לשמח בהם כמה מידידי באירופה.

בכסלו תשכ"ד חזרתי לירושלים. החתונה היתה צריכה להתקיים אחר חנוכה. שמונה ימים מדליקים יהודי כל העולם נרות, כשהם הולכים ומוסיפים נר ליום — לזכר נצחונות המכבים. אף שהציונים זנחו את התורה, מצאו המכבים חן בעיניהם. הם הפכו אותם לפאטריוטים, שנלחמו במלחמת עצמאות לאומית וניצחו בה. כך הם סילפו את ההיסטוריה. לאמיתו של דבר לא היו כוהני השושלת החשמונאית אלא לוחמים שביקשו להכות את ההלניסטים, יהודים שהרחיקו את העם מן התורה ומנעו ממנו קיום מצוותיה. שמם של אלופי המאבק למען היהדות והתורה משמש היום בידי יריביהם כשם למועדוני ספורט.

ביום הראשון אחר שובי לירושלים התקשרתי עם ידידי כדי לשמוע על רצונו של ארוסי בקשר לחתונה שלנו. מנהג הוא במאה שערים, שאחרי האירוסין אין החתן והכלה נפגשים זה עם זו עד לחתונה. ידידי הודיעו לי, כי ר' עמרם עסוק מאוד בנאומים במשך שמונת ימי החג. כמנהגו מדי שנה, הוא ערך גם כמה פגישות של ילדי השכונה, והיה טרוד בדברים אחרים רבים. עלי להודות, שתשובתם הדהימה אותי מעט. ככלות הכל, הרי אין נישואין נופלים בחשיבותם מנאומים. אבל דחיתי מעלי מחשבות אלה, כי במשך השנים שחייתי בין אנשים אלה, התרגלתי לכך, שענייני הציבור יש להם זכות קדימה על ענייני הפרט. הייתי גאה בכך, שאני מאורסת לאדם זה, שמסירותו לעמו היא בלתי מוגבלת.

עברו ימי החנוכה — ועדיין אין כלום. התחלתי לדאוג. ואז בא אלי איש הקישור שלנו, חתנו של הרב לוי. ארוסי מבקש להיפגש אתי. הזמנה יוצאת דופן זו כאילו אותתה לי את הרס אושרי החדש. אבל הסתרתי ככל האפשר את דאגתי.

— איני רוצה להיפגש עם ר' עמרם. אם הוא מתחרט, הוא יכול לראות עצמו בן חורין לחלוטין. אין על מה לדון.

— את טועה. נתגלעו קשיים מסויימים, שאינם בשליטתו, והוא מבקש להסביר לך אותם.

בלב שבור הלכתי אחרי האיש לדירתו של הרב לוי. שם חיכה לי ר' עמרם, עם בעל הבית ור' משה. הוא הזמין אותי לשבת מול הארוס שלי. בקול מלא כאב ודיכאון הוא סיפר על שמחתו, כשידידיו הציעו את השידוך בינינו — היה נדמה לי, כאילו זכיתי בפרס ראשון בהגרלה — אמר.

חשתי בכנותו, אבל הבנתי שכוונתו לרכך ככל האפשר את המכה שהוא עומד להנחית, ובקושי עצרתי בעד דמעותי.

— ישנם בני אדם המתנגדים לנישואין שבינינו — הוא אמר לבסוף. — הם ביקשו להציע בשבילך שידוך עם רב אחר.

— איזה רב ?

— אינני יכול לגלות. זה היה לשון הרע.

היה זה טיפוסי לר' עמרם.

— ידידי הטוב ביותר — המשיך — הוא שהציע את השידוך האחר ; ידידי הטוב הפך לשונאי.

הוא היה מזועזע.

לא יכולתי להבין. מה ערכה של דעת־חבר — ויהיה זה החבר הקרוב ביותר — בעניין פרטי כזה ? ועם ידיד זה רצה להציע לי שידוך עם תלמיד־חכם ורב, מדוע הוא מנסה לסכל את נישואי לר' עמרם, אף הוא תלמיד־חכם ?

— מאחר שאנו כבר מאורסים, מדוע ממשיך איש זה להתערב בענייני הנוגעים רק לנו ? — שאלתי את ר' עמרם.

— הוא הצליח לשכנע לא רק יהודים אחרים, אלא אף את בית הדין, שיש להתנגד לנישואינו, בגלל הפרש הגיל שבינינו ובגלל היותך גיורת.

גל של קור תקף אותי.

— כיצד יכול בית דין להתנגד לשידוך ? — שאלתי — רק לכוהן אסור לשאת גיורת. עד כמה שאני יודעת, אין זה עסקם של דייני בית הדין לסדר או לבטל שידוכים. חשבתי שהם עוסקים בסידור קידושין ועריכת גיטין, אם יש צורך בכך.

— את צעירה ממני בהרבה ; יתר על כן, את נראית אף צעירה מגילך — אמר ר' עמרם.

ארוסי עשה את הכול להסיח את הדעת מן הסיבה המכאיבה יותר, ובו בזמן להמעיט אשמתם של אחרים. הייתי גאה בו. האנשים ידברו בעניין. אוהבו הקרוב ביותר עוד עלול ליהפך לשונאו ; בית הדין הרבני, "בית דין צדק"

שלכבודו ולכוחו הוא נלחם, עלול לנצל את סמכותו; אבל ר' עמרם בצדקותו ימשיך לנהוג כמצוות התורה, לדון כל אדם לכף זכות.

— הטעו את הדיינים; גם אוהבי טועה, אבל הוא משוכנע, שהוא פועל באינטרס הטוב ביותר שלי.

כך דיבר ר' עמרם. ככל שהיה איתן בדעתו להביא לניצחונו של כל עניין צודק, לעולם לא ידבר בגנותם של אחרים — גם כשכל העובדות היו נכונות. גם לא כדי להגן על עצמו. זה היה האדם הגדול, שהם ביקשו למנוע ממנו לשאת אותי. למה? לא יכולתי להבין: האם רוח רעה עברה על מאה שערים? אחרי שעברו רגעים ראשונים של אי־אמון, שבה אלי שליטתי העצמית.

— הם מקנאים כולם — אמרתי מתוך ביטחון גמור.

הכול פרצו בצחוק, והאווירה נעשתה רגועה יותר. החלטתי להיאבק... שוב. אבל הפעם, לראשונה בימי חיי, לא הייתי לבדי במערכה. הוחלט, שאטוס לניו־יורק, כדי לתאר את מצבנו לרבי מסאטמר. בתור רבה הרשמי של העדה החרדית, הוא יוכל — ובוודאי גם יסכים — לסייע לנו בבית הדין שלו, המבקש לאסור עלינו את הנישואין.

עזבתי את דירתו של הרב לוי בהרגשת ביטחון גדולה יותר משהיתה לי בכניסתי אליה לפני שעה. אבל לאמיתו של דבר לא הייתי מוכנה כראוי לנסיעה לניו־יורק. לא ידעתי דבר על יריבי, אף לא את שמותיהם. איש גם לא הודיע לי, מה נתרחש בימי היעדרי. וכאן היה המפתח למיסתורין. לא הייתי מודעת לסימפאטיות ואנטיפאתיות השולטות במאה שערים. לא הייתי מודעת לאופוזיציה, שלא היתה רשמית תמיד, מצדו של ר' נחום אחד, "הידיד הטוב", האיש שגרם לכל הבעיות בשבילי, ושאת שמו שמעתי רק חודשים אחדים לאחר מכן. למעשה עברו כמה שנים, עד שהכול נתבהר לי.

הצרות התחילו עם ביקורו הראשון של ר' משה אצל ר' עמרם, כדי להציע לו את השידוך ביניהם. מיד לאחר צאתו של ר' משה מדירתו של ר' עמרם דפק בדלתו של רב עמרם, תלמידו וידידו, ר' נחום. הוא חשב על שידוך אחר ביני ובין רב אחר, אף הוא ידוע וחשוב. ר' נחום ביקש לשמוע את חוות דעתו של רבו בעניין זה, לפני שיעשה את הצעד הראשון. לא קשה לתאר את אי־הנעימות שחש ר' עמרם באותו רגע, כאשר זה עתה השיב את תשובתו החיובית לר' משה, וציפה לתשובתי. למרות קשרי הידידות שביניהם, לא

יכול היה ר' עמרם להשיב באותו גילוי הלב שהיה מקובל ביניהם. כל תשובתו היתה:

— תנסה.

לאחר שלא יכול היה להשיג את תשובתו של ר' עמרם, וחש כנראה הסתייגות מסויימת בתשובתו, פנה אל הרב לוי. נראה, שהוא הציע הצעתו, מבלי להזכיר שהיה קודם אצל ר' עמרם.

— אל תעשה עכשיו כלום, אנו מציעים שידוך זה לר' עמרם — אמר הרב לוי ללא מחשבה נוספת.

תגובתו של ר' נחום היתה חמורה. הוא נפגע עד מאוד; ברגישותו וברגשנותו שכח את מאמר חכמינו ז"ל, הווה דן כל אדם לכף זכות.

אילו היתה זו רק שאלה של פגיעה אישית, היו המאורעות מתפתחים בדרך שונה. אבל היו סיבות אחרות, שקוממו את ר' נחום נגד שידוך זה בין ר' עמרם וביני. במשך עשרים שנה הוא היה יד ימינו של ארוסי בפעילותם של נטורי קרתא, ואילו הרב לוי עמד בכל השנים האלה מן הצד — למרות ידידותו העמוקה לרב עמרם. שניהם היו תלמידי חכמים גדולים, בני גיל אחד, קרובים בדעותיהם על היהדות יעל הצורך להיאבק בציונות. ולמרות כל זאת לא היתה הארמוניה גמורה ביניהם. הרב לוי ביקש לשמור על עצמאותה של נטורי קרתא ביחס ל"עדה", שחלק מחבריה לא נראו בעיניו.

ר' עמרם לא דן איש. הוא ידע כי לכל אדם חולשות, וכל חברה מורכבת מחברים, השונים איש מרעהו בדעותיהם ובערכיהם. בתור מנהיגם של נטורי קרתא, הקבוצה הלוחמת בציונות, הוא ניסה, עשרים שנים קודם לכן, להפריד את ה"עדה" מן ה"אגודה", שהתחילה נוטה אל הציונות. כאב, שאינו מסוגל לנטוש את ילדו, הוא לא רצה להקים חייץ בין "העדה החרדית", הקהילה החרדית כולה, לבין נטורי קרתא. אדרבה, הוא עשה כל שבידו כדי לחזק את "העדה" ואת בית הדין שלה, כדי לשמור את היהדות שלהם. "ר' עמרם הוא הנשמה שלנו" אמר לי פעם אחד מחברי ה"עדה". באמת הלכו אחריו רבים מן העדה במשך עשרים השנים, ורבים נטלו חלק במאבקו. מה ערכו של צבא ללא חיילים?

ר' נחום, שהיה קרוב לארוסי בדעותיו, ואשר השתתף עמו וסייע לו בכל מאמציו, נעשה מקורב אליו עד מאוד. לפיכך ניתן להבין את חילוקי הדעות שבין הרב לוי ור' נחום, אשר ראה בשידוך הזה צעד מחושב מצדו של הרב

לוי — שהייתי קרובה אליו — להשתמש בי כבאמצעי לקרב זה אל זה את ר' עמרם ואת הרב לוי, ולרחק את ר' נחום. לעיתים טוב לראות את הנולד, אבל ספקולאציות רבות מדי עלולות להזיק ולעוות את הפרספקטיבה של העניינים. כיצד זה עלה על דעתו של אדם כה קרוב לר' עמרם, שיהודי זה, בעל רצון הברזל, יושפע על ידי אישה — אף אם זו אשתו — לשנות את דעותיו על היהדות ואת הנהגותיו? וכאדם שהיה אורח מצוי בביתו של הרב מייזס, והכיר אותי באמצעות אותו אדם גדול, כיצד יכול היה להעלות על דעתו שאפעיל את רצוני או השפעתי או השפעתו של אדם אחר, על בעלי... שלא אתנהג כאישה יהודית כשרה, כלומר, "העושה רצון בעלה" כדברי התלמוד. אין זאת אלא שהכאב, המרירות והכעס אחזו בר' נחום. הוא שכח, שה' הוא מנהיג העולם, והוא המזווג זיווגים, ואין דבר העומד בפני רצונו ית'. ר' נחום ליקט כמה יהודים חשובים, שנטע בהם את פחדיו, והצית אש, שעשנה סינוור עיני צדיקים, חסידים וחכמים. הוא הקים בנים נגד אבותיהם וזרע פירוד במשפחה ובקהילה, והפך את חיי לגיהינום למשך שנה כמעט.

לא היתה לבית הדין כל זכות להתנגד לנישואינו. אבל אחרי האירוסין הבלתי־רשמיים ביניגו, הזעיק ר' נחום את הדיינים והם פנו אל ר' עמרם בהמלצה להימנע מן השידוך עמי. לאחר מכן הצליח ר' נחום להשפיע על ארוסי לחתום על מכתב, שבו הצהיר מראש, שהוא יקבל על עצמו את הפסק של בית הדין. כאשר טסתי לניו־יורק, לא ידעתי על קיומו של מכתב זה. בהיותו בטוח ביושרם של האחרים, לא חשב ארוסי, כי הדיינים הפוסקים לפי כל דקדוקי ההלכה, ידבקו בהתנגדותם. הוא האמין שבדרך זו או אחרת, הוא יצליח לעמוד על זכותו. הוא לא ציפה לעוצמת זעמו של ידידו־לשעבר. הוא אף לא העריך כדבעי — בגלל ענוותנותו הרבה — כמה קשה לבני אדם הממלאים תפקידים רשמיים — להודות בשגיאותיהם. שפיטתו של האדם פגיעה מאוד, ועלולה להתעוות לחלוטין על ידי התרשמות חפוזה. בשל כך אוסרת התורה על הדיין לשמוע בעל דין אחד בהיעדרו של השני; דבריו של הראשון נשארים חרותים בזכרונו ומסלפים את משפטו. שלושת הדיינים שמעו רק את דברי ר' נחום או את דברי רעיו. כאשר הביעו הדיינים את התנגדותם לזיווג שלנו, ביקש ר' עמרם אף הוא להציע טענותיו, אך כבר היה מאוחר. הדיינים כבר הגיעו לכלל החלטה.

בימי קדם ניסה הקב"ה את דוד המלך בדרך דומה. בברחו מפני אבשלום בנו הוא פגש את ציבא, עבד מפיבושת בן שאול. ציבא טען, כי מפיבושת זומם להפיל את המלך ולתפוש את המלוכה. דוד נישל את מפיבושת, על יסוד דברי רכילות אלה. כאשר שמע דוד לבסוף, כי בן שאול דווקא עשה הכול כדי לעזור לו, המלך דוד, החזיר לו רק את מחצית רכושו. שוב לא היה יכול להשתכנע יותר מחפותו השלימה של מפיבושת. אין ספק, שקשה היה לו להודות בפומבי בטעותו.

כשהופעתי שוב בירושלים בדצמבר, חזרו הדיינים על אזהרתם לר' עמרם. אז הוא גילה להם, שאנו מאורסים. עתה הוא קיבל מכתב, האוסר עליו במפורש לשאת לאישה צעירה ממנו שנים רבות כל כך, ומה גם שהיא אף גיורת! בית הדין יעץ לו, שהוא יכול לבטל את האירוסין שבינינו בנוכחותם של שני עדים, ואין אני זכאית לכל פיצוי במקרה זה.

עלי להודות, שהיו אלה המאורעות הקשים ביותר שידעתי כל ימי חיי. כדי להבין אותם לכל עומקם, אין די רק בידיעת ההשתלשלות הכרונולוגית שלהם.

אחרי פרשת יוסלה נתקבלתי בין אנשי מאה שערים כאחת מהם. קניתי לי את מקומי הראוי לי בעיניהם, בכך שהלכתי להילחם בשורות החזית למען היהדות. ברם, הכרתם ותודתם היו מעורבים בחוסר הבנה כלפי. הייתי חריגה ביניהם. אף לא אישה אחת במאה שערים דוברת שפות רבות, ואף אחת מהן לא למדה באוניברסיטה. ואין זה משנה בעבורם, שרכשתי כל זאת לפני שגיליתי את התורה. יתר על כן, הייתי הגיורת הראשונה, שהם הכירו כה מקרוב. ולבסוף, למרות כל אהדתם, לא יכלו לאטום אוזניהם לשטף השקרים שהופצו על ידי ה־ש.ב. על אודותי. מן הנמנע היה, שלא יישאר משקע כלשהו מכל אלה. החברה של מאה שערים היתה פתוחה בשנת תשכ"ד בפני אורחים המתנהגים בכבוד ובדרך ארץ, אבל דביקה בקפידה שלא להינשא לזרים. היתה זו למעשה קהילה, המאוחדת איחוד כפול על ידי שמירת המצוות ועל ידי התנגדותה לציונות. היא בחרה בקיום של עצמאות כלכלית, חשדנית כלפי הרעיונות וכלפי השפע החומרי הסובבים אותה. בתנאים אלה לא ייפלא, שמאה שערים היתה למעשה אנדוגאמית, כלומר שלא איפשרה למישהו מן החוץ לשאת אחד מבניה. עוד הייתי חשובה בעיניהם כ"תושב חוץ", שעה שקיבלתי את הצעתו של ר' עמרם בלויא להינשא לו, לסמל החי של השכונה.

כיצד יכלה חברה זו של מאה שערים, שהיתה בכללותה שלימה עם החלטת בית הדין, ולא היתה מודעת לחשבונותיו של ר׳ נחום, כיצד יכלה להשלים עם נישואין חיצוניים של האיש, המגלם את עקרונותיה ואת אורח חייה? תגובתה של השכונה כלפי אישה — אף נכבדה בעיניהם — שאורח חייה הפרטיים טרם היו ידועים לה, ושרצתה להגיע למטרה הסופית בקפיצת הדרך, חייבת היתה להיות חריפה; והדרך שתגובה זו באה לכלל ביטוי היא סיפור בפני עצמו.

יז

רבות מחשבות בלב איש, ועצת ה' היא תקום.
(משלי יט, כא)

ימים אחדים אחרי פגישתי זו עם ארוסי אצל הרב לוי הגעתי לניו־יורק, שם אמור היה להתחיל המאבק החשוב ביותר בחיי.

— מה חדש ? — שאלה הרבנית מסאטמר, שהיתה ידידתי הנאמנה.

— אני מאורסת לר' עמרם בלויא.

— נפלא ! — קראה, ונשקה אותי בחיבה. מזל טוב. — מתי תהיה החתונה בע"ה ?

— בהקדם האפשרי.

אז גיליתי לה את הסיבה שהביאה אותי לניו־יורק. הקדמתי לספר לה את החדשות הטובות, כדי לבחון את תגובתה. קבלת הפנים ושמחתה ללא־גבול למשמע אירוסי, סיפקו לי את הנחמה שהייתי זקוקה לה.

הראיתי לה את המכתב שכתב ארוסי אל הרבי. היא הביאה אותו לרבי, שישב בחדר הסמוך. עמדתי בסמוך לדלת, רואה ואינה נראית. הרבי לקח את המכתב, פתח אותו לאט ותוך ריכוז המחשבה, שמאפיין כל אחת מתנועותיו, התחיל לקראו, עם שהוא בוחן כל מלה ומלה. שלא כרגיל, ובאורח יוצא מן הכלל היה בית הרבי ריק אותה שעה מכל אורח. היינו לבדנו: הרבי הקדוש, הרבנית ואנוכי, המצפה ליד הדלת במתח לתגובתו של הרבי, וחשה את חשיבותו של הרגע, שגורלי היה תלוי בו. קימעא קימעא השתנתה הבעת פניו, עד לכדי תמיהה. בפנותו אל אשתו קרא, — ההפרש בשנים שביניגו, גדול עוד יותר !

הרבנית חזרה לחדר שבו קיבלה את פני, וחזרה על דברי הרבי. הרב יכתוב לבית הדין — כך אמר — ויבקש הסבר.

— מוכרחות להיות סיבות אחרות מאחורי כל זאת, מאחר שאין כל דבר בתורה שימנע את ר' עמרם מלשאת אותך — הוסיפה לאחר מכן.

לפני ששיגר הרבי את מכתבו לבית הדין בירושלים, הגיע לניו־יורק יצחק גוטמן, עסקן של "העדה", שהיה אף הוא מקורב לר' עמרם. הרבי מסאטמר שמח לאפשרות לדון בדבר עם אדם שיש לו "ידיעות מפורטות" ושהוא, כך חשב הרבי, נייטראלי. לרוע מזלי התנגד יצחק גוטמן לנישואין מאותו טעם כמו ר' נחום, אם גם בפחות להט ורגש. אז לא ידעתי זאת עדיין, ואף לא על קיומו של ר' נחום.

לא עבר זמן רב ושמעתי את הדי הוויכוחים באמצעות הרבנית.

"הדיינים מתנגדים לך, מפני שבניו של ר' עמרם אינם רוצים בנישואיו עמך", סיפרה לי. נראה, שהרבי הוכיח ליצחק גוטמן, שאין בית הדין יכול לאסור על הרב לשאת אותי לאישה. גוטמן טען אז טענה אחרת, חסרת ערך כמו הטענות הקודמות של בית הדין. זאת רציתי להסביר לרבי במכתב, שפתחתי במאמר חז"ל על הפסוק הראשון של מגילת רות: "בימי שפוט השופטים — דור שהיה שופט את שופטיו".

הרבי הראה את מכתבי ליצחק גוטמן, אותו פגשתי ימים אחדים לאחר מכן בנוכחותו של "יד ימינו" של הרבי, ר' יוסף אשכנזי.

— קראתי את מכתבך אל הרבי — אמר גוטמן אלי — והרבי אומר, שיראת שמים שלך גדולה משל כולנו.

אחרי המחמאה הזאת ניסה להסביר לי, כי אין ר' עמרם שידוך מתאים לי; שאין הוא בריא כל כך, ושהם ימצאו לי שידוך אחר. איני יודעת מי הוא יצחק גוטמן זה, שהציגו אותו בפני בתואר "רב". ברם משיחתנו התברר לי, שאיני יכולה למנות אותו בין ידידי.

לא ידוע לי אם גוטמן התקשר עם ר' נחום אחרי שיחתנו או אם הרבי כתב לבית הדין את המכתב שהבטיח לכתוב, על כל פנים, לא עבר זמן רב, והרבי קיבל מכתב חתום על ידי שלושה מבניו של ר' עמרם, שבו הם מביעים את התנגדותם לנישואי אביהם אתי. "מעולם לא קרא הרבי מכתב נורא כזה" אמרה הרבנית.

ר' נחום הוא שניסח את המכתב, ובניו של ר' עמרם חתמו עליו. עוד לפני שהגיע המכתב אל הרבי, קיבלתי אני מכתב מחתנו של הרב לוי ובו הוא מייעץ לי לא לתת אמון בגוטמן, כי הוא אויבך הגרוע ביותר. אחת הסיבות

העיקריות שהוא נסע לניו־יורק היתה, להשפיע על הרבי נגדך. זה כבר היה יותר מדי. ביאוש ובמרירות כתבתי לר׳ עמרם, כשאני מצטטת מתוך ספר תהילים: כי פי רשע ופי מרמה עלי פתחו, דברו אתי לשון שקר. ודברי שנאה סבבוני, וילחמוני חנם. תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה. וישימו עלי רעה תחת טובה, ושנאה תחת אהבתי.

צערו של ארוסי לא היה פחות משלי, כאשר שמע על עריקתם של בניו. ומכתבו אלי לא היה עצוב פחות. ילדיו, שאהב כל כך, ושנתן בהם תמיד אמונו המלא, עשו יד אחת עם שונאיו להילחם באביהם! אבל אחרי שקיבל את מכתבי — כתב לי — הוא קרא אליו את ילדיו ״לדבר אתם״. איני יודעת, כמה זמן נמשך הוויכוח ביניהם, אבל בסופו של דבר נכנעו הילדים לרצון אביהם. נראה, שר׳ נחום הצליח לשכנע אותם לקבל כאמת את הדיבה שהופצה עלי על ידי ה־ש.ב., כי לפני התגיירותי הייתי רקדנית במועדון לילה וכי יש לי בת, שלא התגיירה יחד אתי.

זמן קצר לאחר מכן קיבל הרבי מכתב אחר, הפעם מבניו של ר׳ עמרם. שוב אין הם מתנגדים יותר לנישואי אביהם ומוסרים הכול להכרעת הרבי. הרבנית בישרה לי את הבשורה הטובה, והרבי ראה את העניין כחתום. אפילו יצחק גוטמן שינה גישתו. ״אחרי הכול, ר׳ עמרם יודע, מה הוא עושה״, גילה לידידיו הקרובים. הוא הביא כמה פעמים לידיעתי כי הוא מבקש להיפגש אתי, אך סירבתי. מילות המכתב של אחד מחתניו של הרב לוי שנכתב בהשפעתו נחרת בזכרוני: ״יצחק גוטמן הוא שונאך הגדול ביותר״. אבל היתה זו שגיאה חמורה מצדי. אחרי שתים־עשרה שנות חיים בין יהודי מאה שערים אני יודעת היום, ששיחה גלויה בין גוטמן וביני היתה מסייעת בידיו להכיר אותי טוב יותר, כך הייתי רוכשת את ידידותו ונוטעת בו אמון כלפי. ואז היה הוא מנסה להסדיר את העניינים, במקום להילחם בחוזקה כדרך שעשה לאחר מכן.

אחרי המכתב השני של בני ר׳ עמרם נראה המצב טוב יותר... לפחות מניו־יורק... עד שהגיע אל הרבי מכתב נוסף מירושלים. ממי? איני יודעת. איש גם לא גילה לי את תוכנו. אולי היה זה העתק המכתב שבו התחייב ארוסי לשמוע להחלטת בית הדין. על כל פנים נדמה לי כי המכתב הרשים את הרבי מסאטמר, עד שלא ידע מה לחשוב או מה לעשות. גם הרבנית נראתה לי מסוייגת יותר כלפי; בקושי יכולתי לשאת מכה חדשה זו. באותה עונה לא היה באקלימה של ניו־יורק כדי להחיות את הרוח; כאשר הטמפרטורה

לא היתה מתחת לאפס, היה יורד גשם. הערפל של איזור התעשייה הסמוך זיהם את האוויר, וויליאמסבורג הפכה למחנק. כיעורם של הבתים, שלא הטריד אותי קודם לכן, הפך עלי למשא. חשתי עצמי בודדה ועזובה על ידי כל, ובראשית שנת תשכ"ה נפלתי למשכב.

בעונה זו של השנה היה הרבי נוהג לנסוע לפלורידה, כדי להימלט מחומרת חודשי החורף. נסיעתו השאירה את העניינים במצב של "סטאטוס קוו". אחרי שהבראתי ממחלתי נסעתי בלב דואב לאקס־לה־באן, לא מנוצחת ולא מנצחת. עתיד חיי לצדו של ר' עמרם נשאר מפוקפק.

אחרי פורים באקס־לה־באן חזרתי לארץ הקודש כדי לחוג את חג הפסח יחד עם בני, ולבוא במגע חדש עם ידידי.

בהתאם למנהג לא נפגשתי עם ארוסי, אבל שמעתי מהרב משה יעקובוביץ, כי כמוני לא התייאש אף הוא, אלא ציפה לבואו של הרבי מסאטמר, שעתיד היה לבוא לירושלים לכמה שבועות בקיץ הקרוב. אז יהיה בידיו של ר' עמרם לפעול, לפי שרק הוא, הרבי, כמנהיג העדה יוכל לפסוק סופית בעניין.

אוריאל סיים את שירותו הצבאי, והתחיל לעבוד כמשרטט תעשייתי במשרד של אדריכלים. מבחינה חיצונית בני דומה לי מאוד, אבל לא היתה לו — במיוחד לפני נישואיו — אותה אופטימיות ודביקות במטרה, שהיו לי. הוא היה מאמין חזק ודתיותו עמוקה, אולם כאשר נתגלו קשיים בדרכו, היה נוטה לראות בהם סימן מן השמים. לפיכך חשב כי יהיה זה נכון מצדי להרפות מן העניין ולדחות את התוכנית הראשונה. אני מצדי אולי הרגשתי עצמי לעיתים מתוסכלת, אבל לא ליותר מאשר יום אחד, או לכל היותר שבוע. לא ראיתי בקשיים ביטוי להתנגדותו של ה' לתוכניותי, אלא ניסיון מצדו, שסיבותיו לא היו ידועות לי. מצד שני לעולם אני מוכנה להודות ששגיתי, אם אכן מוכיחים לי זאת. ביחס לאירוסי לא יכול היה איש להוכיח לי כי לפי דין תורה, או מבחינה מוסרית, טעיתי. לא היה איפוא דבר שהיה יכול לערער את רצוני להמשיך במאבק זה, שעתידי היה תלוי בו.

כשהגעתי לירושלים באותו אביב של שנת תשכ"ה, מצאתי כי אוריאל אינו רואה כל תקווה לנצחון בענייני. הוא גרם לי ממש יסורים מוסריים בנסיונו להרוס — כדבריו — בהקדם האפשרי את חלומות השווא שלי, העשויים

להוליך אותי רק לאכזבות איומות. כאשר חשתי, שהפסימיות של אוריאל מקורה בזו של הרב לוי, שוחחנו אני ואוריאל שיחה גלויה, וגישתו השתנתה.
הפסח של אותה שנה חרות היטב בזכרוני. כאשתקד הסבנו אוריאל ואני לשולחן הסדר אצל הרב לוי. שמחה והתלהבות היו על כל פנים, ואילו אני לא יכולתי להסתיר את דמעותי. חשתי כאילו כל עם ישראל יוצא ממצרים, ורק אני לבדי נשארת בבית עבדים. דימיתי ברוחי את ארוסי, המיסב לסדר בדירתו במרחק מאות מטרים ממקומי. אף הוא שרוי בצער. ניסיוני דמה לשלו, אבל הוא היה לפחות בחוג ילדיו ונכדיו, בשכונה ובעיר שבה נולד, עיר הקודש, — במצב כה שונה ממצבי!
אך לא הייתי לבדי בניסיון זה. בתוך נטורי קרתא מצאתי לי ידיד, אב נאמן וחזק, ואת, הרב משה יעקובוביץ. הוא ואשתו היו שקולים כנגד משפחה שלימה. מאחר שלא היו לי באותם ימים די מזומנים, הלווה לי הרב משה די כסף, כדי לשכור דירה קטנה, קצת יותר נוחה מזו של אוריאל. היה זה הוא, שעודד את רוחי ללא הרף, בשעה שאחרים — מתוך אובדן אמונתם בסייעתא דשמיא — עשו הכול כדי לייאש אותי. מה גדולה היתה שמחתו, באותו יום, כאשר הראה לי חוברת שכתב והדפיס ר' עמרם, שבה הוא מסביר בצורה פורמאלית, מדוע הוא רוצה לשאת אותי לאישה וכיצד על פי דין תורה הוא זכאי בהחלט ואף חייב לעשות כן.
— את יכולה להתגאות בארוסך. הדברים שכתב, יקרים מפנינים — אמר בהתלהבות.
חדשה זו שוב עודדה אותי. החוברת טרם הופצה, אבל נוכחתי לדעת, שבצפותו לבואו של הרבי, הכין הצדיק ר' עמרם את הגנת זכויותינו על פי התורה.

הקייץ הגיע. הרבי מסאטמר עם אשתו הרבנית וחסידים רבים באו לארץ. אנשי "העדה החרדית" ערכו לו קבלת פנים נלהבת בנמל חיפה ואחר כך בירושלים. אבל ביקורו בעיר הקודש היה רחוק מלהיות המרגוע, שקיווה לו. כל אחד מהצדדים עשה הכול כדי לשכנע את הרבי בצדקת טענותיו.
לבסוף התערבו גם העיתונאים, ועוררו את עניינו של הציבור בישראל בנושא על ידי מאמריהם. מבוקר עד לילה לא חדלו הביקורים בביתי. כל אימת שהשארתי שלא במתכוון את דלת ביתי פתוחה, מיד נכנסו כדי לצלם. הם אף הטרידו את אוריאל במקום עבודתו, למורת רוחו של מעבידו.

— כל הארץ עומדת לצידך — אמרה לי עיתונאית אחת, שהפתיעה אותי בדירתי יום אחד. ומישהו שלא הכרתיו כלל, אירגן ביוזמתו אסיפה בבית כנסת בליל שבת אחד, ונאם למעני לפני קהל גדול.

שמו הטוב של ארוסי מילא תפקיד חשוב ביצירת דעת קהל אוהדת לנו. אחד העיתונאים אמר לשכני, "אינני שייך לחוגו של ר' עמרם ואינני שותף לדעותיו, אבל הוא מאוד מוצא חן בעיני וכמו כל מכיריו, אני מעריך אותו ביותר. אינני דתי, ואני הולך בגילוי ראש, אבל אני יודע, שאילו הייתי בצרה, הייתי פונה אליו. אפילו את הגלימה שעל כתפיו היה נותן לי. בימי מלחמת העצמאות של ישראל, סיכן ר' עמרם את חייו כדי להביא מזון למשפחה לא־דתית ליד הגבול, כשזאת היתה מנותקת לגמרי מהשכונות היהודיות במשך כמה ימים".

אחד מידידינו, פקיד מכס בחיפה, סיפר לאוריאל על ההתרגשות שאחזה בקציני המכס, כאשר קראו בעיתונות על אירוסינו, וכי בית הדין מתנגד לנישואינו.

— "באותו בוקר — כך סיפר — איש לא היה מאמין שאיננו שובתים. כולם היו שקועים בקריאת העיתון, והתגודדו בקבוצות בכל פינה לדון בחדשות. אחר כך באו כולם למשרדי ושאלו אותי, 'אתה, המכיר אותם, מה דעתך על כל זה?' — יש לי שני ילדים, עניתי להם, בן ובת. הלוואי ובני יהיה כמו ר' עמרם, ובתי — כרות בן דוד".

עוד זיכרון טוב שמור עמי מאותה תקופה אכזרית. יהודיה ישישה, כפופה ממשא השנים והצרות, שעשרות שנים עברו עליה בקיבוץ נדבות ברחובות כדי לחלקן לעניים, נטלה מקלה בידה ובאה אלי יום אחד לדירתי, כשרגליה אך בקושי נושאות אותה. כה חלשה היתה, שהגיעה אל סף ביתי ללא נשימה כמעט. וכל כך למה? היא שמעה, שאני עומדת לבטל את אירוסי.

— ויתרת על אושרך, על העתיד שלך עם איש גדול כזה! אין את יודעת, מי הוא ר' עמרם! — היא קראה בכעס ובכאב.

דבריה מילאו אותי שמחה.

— האם חשבת, שאיבדתי עשתונותי, מרת שיינדיל? בכל הון שבעולם לא הייתי מוותרת עליו!

— ברוך השם! ברוך השם!

היא עזבה אותי רגועה, כשהיא מנשקת אותי על לחיי. היא לפחות לא איבדה

אמונתה בעזרת שמים. תמונתה הזוהרת של אישה זו חרותה עד היום בזכרוני.

היה ברור בעליל, שלא התקדמנו אף צעד אחד. כאשר קבע הרבי מסאטמר את יום נסיעתו מן הארץ, נראה שאבדה כל תקוותנו. מאחר שלא נפגשתי עם היהודי הקדוש הזה בימי ביקורו, החלטתי לחזור ולכתוב לו מכתב.
במוצאי שבת אחד ישבתי ליד שולחני, מוקפת ספרים: גמרא, תהלים וספרי קודש אחרים. בהסתמכי על כל מה שלמדתי במשך יותר מעשר שנות לימוד תורה, כתבתי ושכתבתי במשך עשר שעות מכתב בן ארבעה עמודים אל הרבי.
בשעה שמונה בא אוריאל, כדי להביא את המכתב אישית אל הרבי. היה זה יום ראשון, י"ח בתמוז. י"ז בתמוז הוא היום, שבו החל המצור על ירושלים והוא מציין את תחילתם של ימי בין המצרים, שלושת השבועות המוקדשים לאבל על חורבן בית המקדש, והמסתיימים בתשעה באב, יום חורבן בית ראשון ושני. כאשר חלה אחת מן התעניות — י"ז בתמוז או תשעה באב — בשבת, היא נדחית ליום ראשון. ומקרה מעניין יום הולדתו של ר' עמרם הוא בי"ז בתמוז, שחל בשבת.
התפללתי כל אותו יום, הי"ח בתמוז, בתפילה על גאולת ישראל מצרותיהם, ולגאולה שלימה לעם ישראל ולכל העולם.
היום קרב לקצו, הדלת נפתחה ואוריאל פרץ בשמחה. זה עתה דיבר עם ר' עמרם. הרבי היה אצל הדיינים והורה להם, שלא לשים יותר מכשול בפני נישואינו. בסופו של דבר הם קיבלו את דבריו, והרבי ביקר אצל ר' עמרם כדי לבשר לו את הבשורה. אמנם הותנו שני תנאים: מתוך התחשבות ברגישותם של הדיינים תיערך החתונה מחוץ לירושלים; ושנית, למשך תקופה מסוימת, עד שוך הרוחות, יהיה עלינו לגור מחוץ לירושלים.
ישועת ה' היתה לנו!

יח

לדוד, ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו.
ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו. הסלח
לכל עוונכי הרפא לכל תחלואיכי . . . המשביע בטוב
עדיך תתחדש כנשר נעוריכי. (תהלים קג, א ב ג ה)

החדשה, שר' עמרם אכן ישא אותי לאישה, פשטה במהירות במאה שערים, והגיעה אף לאוזנם של העיתונאים. ברחובות התחילו קבוצות ילדים לעקוב אחרי. נשים ובחורות ניגשו לברך אותי במזל טוב. ואז, כאשר סקרנותם של האנשים התחילה לשוך, הופצה השמועה: "ארוסתו של הרב עמרם (לגבי יריבי עדיין הייתי "הגיורת") לובשת גרביים שחורות וצעיף שחור".

גם אחרי יציאתו של הרבי מסאטמר לא הניחו יריבינו את נשקם, ועדיין קיוו לסכל את מחשבתו של ר' עמרם ולהטריד אותו. הוא נלאה להסביר שוב ושוב את כוונותיו — ולשווא. לפיכך שלח אלי את שתי בנותיו וביקש ממני להתלבש מיד כפי שהוסכם שאתלבש לאחר החתונה. זו היתה דרכו — לומר את הדברים במישרין. היה דרוש כל כוח השיכנוע של רב משה ושל שתי בנותיו של ר' עמרם כדי לשכנע אותי. אחרי החתונה הייתי מאושרת לקיים את הבטחתי ולציית לבעלי. כל ימי צעירותי הייתי אנוסה להחליט בעצמי ולקבל את כל האחריות על החלטותי, להיות אב ואם כאחד בשביל בני. עשרים ושלוש שנים הלכתי לבדי בדרכי שלי. לעשות רצון בעלי כמצוות התורה, היה בשבילי העונג הגדול ביותר. אבל לשנות את הופעתי בנסיבות כאלה, לפני הטקס, זה היה קרבן. ידעתי היטב, מה צפוי לי ברגע שאצא אל רחובותיה של מאה שערים בלבוש החדש, ושנאתי למשוך תשומת לב. ואכן, אשר יגורתי בא לי. מכוסה צעיף שחור ולבושה גרביים שחורים הייתי שוב מטרה לעיתונאים ולצלמים, שעשו הכול כדי להפתיע אותי ברחוב או בדירתי.

בתשעה באב אחר הצהריים עזב ר' עמרם את דירתו בירושלים ועבר לבני

ברק, שם היתה אמורה להתקיים החתונה שלנו. התאריך נקבע — למרות ניסיונות יריבינו לדחותו עד לסוף חשוון הבא — ליום רביעי בערב, ד׳ באלול תשכ״ה. הודענו רק לידידינו בסודיות רבה את התאריך, אבל כמה ימים לאחר מכן פורסם התאריך בעיתונים. חברת טלוויזיה הציעה סכום כסף גדול כדי לקבל זיכיון לצלם את הטקס. דחינו איפוא את הטקס בעשרים וארבע שעות, והודענו עליו רק לידידינו הקרובים ביותר.

שלושה ימים קודם החתונה עזבתי בשעה מאוחרת בלילה את ירושלים ונסעתי לבני ברק. אחת מבנותיו של הרב לוי גילחה לפני הנסיעה את שערי. איני יכולה לומר בכנות, ששינוי נוסף זה השאיר אותי אדישה, אף שהתכוננתי אליו זמן רב * (גרתי שנים רבות בין יהודים חרדים ביותר, במקום שאין האישה מגלה ראשה לעולם בנוכחותם של זרים.) אך היה זה קל יותר בשבילי מאשר ללכת ברחובות מאה שערים לבושה בצעיף שחור לפני חתונתי, כאשר ילדים וסקרנים עוקבים אחרי.

החתונה שלנו אכן נתקיימה ביום חמישי, ה׳ באלול, בישיבת אור התורה בבני ברק. נכחתי בשמחותיהם של אחרים באקס־לה־באן, אנטוורפן, ניו־יורק או ארץ ישראל. לעיתים קרובות הרהרתי בחתונה של עצמי. תיארתי לי שהיא תהיה שונה מזו של כל הבנות הצעירות האלה שראיתין, כשהוליכו אותן תחת החופה. כבר לא הייתי בת עשרים, היה לי בן שהגיע לפרקו. אך החתונה שלי היתה בסופו של דבר לא רק שונה משלהן, אלא שונה מכל מה שיכולתי לדמות לעצמי.

חתונה פומבית גדולה לא באה בחשבון; היא היתה מנוגדת להשקפותינו, ושבענו את העיתונות. אך הם לא היו מוכנים להשלים עם זה. הייתי מוכרחה לצאת למקום כלשהו ביום חתונתי, כשאוריאל בני משמש לי כנהג. לרוע־מזלנו ראה אותנו עיתונאי, שהכיר אותי. פתאום הוא שינה כיוון נסיעתו ועקב אחרינו. בני האיץ מהירותו, ואף הוא עשה כן והתפתח מרדף מטורף

* ענייני של גילוח שער האישה לא בא כדי לגנותה, כדרך שסבורים רבים. כל כולו אינו אלא חומרה שקיבלו על עצמן נשים חרדיות בשל דיני טהרת המשפחה. שכן כשאישה טובלת במקווה, עלולה שערה שדבקה בראשה להיות חציצה בטבילה ולפגום בה.

ברחובות בני ברק. חשבתי, ששעתי האחרונה הגיעה. לבסוף הצלחנו להיפטר ממנו.

כאשר הגענו, אוריאל ואני, שעות מעטות לאחר מכן אל הישיבה, שבה נועדה החתונה להתקיים, מצאנו את העיתונאים שהגיעו לשם למרות כל אמצעי הזהירות. כאשר נכנסה המכונית לחצר, כיסו תלמידי הישיבה את חלונותיה, כדי שלא יוכלו לצלמנו. לבושה לטקס, נכנסתי במהירות לבניין והשערים ננעלו. הנשים קידמו את פני בחמימות, והזמינו אותי לשבת בכיסא המיוחד לכלה. הייתי לבושה חלוק של מלמלה תכולה בהירה רקומה רקמת סט' גאל. לבשתי גרביים לבנות וראשי מכוסה צעיף לבן, והיה לי צעיף־תחרים יפה לחופה.

אחרי זמן מה גברה שירתם של בני הישיבה, וארוסי בא לחדרי, כשהגברים מלווים אותו והולכים בעקבותיו. היה זה רגע של התרגשות אדירה — לו חיכיתי זמן רב כל־כך! כמנהג ירושלים הוא לקח ממגש, שהוגש לו, פיסת מלמלה לבנה — ה"דֶקֶטיך", מטפחת הכיסוי — וכיסה בה את פני ואת ראשי. איני יודעת אם שתי השושבינות שלי חשבו את צעיף המלמלה שלי אלגנטי מדי, או פשוט לא ראו אותו, על כל פנים הן עטפו את כתפיי בסדין פשוט, כמנהג בירושלים. ואז, כשכל אחת מחזיקה בידה נר קלוע, אחזו בזרועותי והוליכו אותי אל מתחת לחופה. צפיפות גדולה היתה מסביב לחופה, והתקשינו עד מאוד להקיף את חתני שבע פעמים. הייתי נרגשת מעבר למלים ומעבר לדמעות, והודיתי לה' שהעניק לי סוף סוף את האושר של זיווג זה. התפללתי שיסייע בידי למלא תפקידי באמונה, בתור אשתו של איש גדול זה, ולברך אותנו בילדים, ולהעניק לבני את האושר של בניין בית לעצמו.

השדכן שלנו, וידידינו הנאמן, הרב משה יעקובוביץ היה מסדר הקידושין ואמר את הברכות. הצעיף העבה שכיסה את פני הסתיר את רעד שפתי, כשהוגשה לי כוס היין. התרגשותי הגיעה לשיאה, כשחתני שם על אצבעי טבעת הכסף ואמר בקול חזק ובטוח: הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל. בלבי הוספתי בלהט: עד בוא המשיח, ולאחריו.

אחר הברכה האחרונה שילב בעלי את זרועו בזרועי תוך קריאות "מזל טוב" מכל עבר, והתלהבות כללית מצד הכל. מחווה ראשון זה של קירבה ביניינו בפומבי, עורר את מבוכתי, והשתדלתי להסתיר אותו ככל שיכולתי, בשעה שהלכנו לחדר, שבו נסעד יחד את סעודתנו הראשונה, כאשר כל הקהל מלווים אותנו בשירה.

כאשר יצאנו, ציפו לנו ידידים כדי לאחל שוב מזל טוב. אוריאל בא לקראתי יחד עם זוג אנשים, שלא הכרתי.

— מזל טוב — אמרו לי.

...

— אינך מכירה את לייבל פרידמן? — שאלני אוריאל.

המילים נעתקו מפי, מן ההלם של הפגישה הבלתי רצויה הזאת. חשבתי על יוסלה, ודמעות ניקוו בעיני; גל של תיעוב תקף אותי ופניתי משם ללא מלה.

הטקס נתקיים בחצות הלילה, והשעה כבר היתה מאוחרת מאוד. רוב האורחים, שהיו מוכרחים לחזור לירושלים, כבר עזבו. מפחד מפני העיתונאים לא הודענו לידידים רבים על מועד החתונה, והצטערתי על העדרם של רוב מכרי מירושלים. רגשתי תסכול ואכזבה מילאו אותי, כאשר נשארתי לבדי עם כמה נשים, אחרי שבעלי הצטרף לגברים הרבים, שנאספו בחדר האחר. הייתי זקוקה למאמצים, כדי להבריח את מחשבות המרירות, שביקשו להעכיר על אושרי החדש. וכי לא השגתי את מטרתי החשובה ביותר? הייתי עכשיו אשתו של יהודי יוצא מן הכלל, ושום דבר אחר לא היה חשוב כנגד זה. למרות הצללים שעברו על פני, הקשבתי בשמחה אמיתית ועמוקה לשירים ולנאומים שנמשכו עד לשעות המאוחרות של הלילה.

טקס הנישואין פותח שבעת ימי המשתה, למי שנישא לראשונה — גם אם רק אחד מבני הזוג — ולשאר, שלושת ימים בלבד. כל יום סועד הזוג החדש באחד מבתי ידידיו או קרוביו, וכל סעודה מסתיימת באמירת שבע הברכות. שלושת ימי המשתה שלנו היו בדירתנו ששכרנו ברחוב הרב בלויא *. שתיים מבנותיו של בעלי, הבכירה והצעירה ביניהן, עזבו את משפחותיהן בירושלים, ובמסירות רבה דאגו לכל. לשמח חתן וכלה — הנחשבים בימי המשתה כמלך וכמלכה — זוהי מצווה גדולה ביותר. אבל מטרת שבע הברכות היא גם לאפשר לכל אלה שלא יכלו להשתתף בחתונה עצמה להביע ברכו־

* עיריית בני ברק קראה רחוב זה על שם אחיו של בעלי, משה בלויא. הוא נפטר בשנת תש"ו כתוצאה מהרעלה, בהיותו באניה בדרכו לאירופה, לשם נסע כדי להציל יתומים יהודיים בני משפחות דתיות, שהוריהם נעלמו במלחמה, מלנפול בידי הציונים.

תיהם ולהשתתף בחגיגה. כך עשו ידידינו מירושלים, שבאו במוצאי־שבת בהמוניהם. שעות על שעות נמשכו לסירוגין השירים והנאומים, וביטלו את התסכול שחשתי כמה לילות לפני כן.

בני ברק היא עיר מודרנית בסמוך לתל אביב. מאחר שהיא שוכנת בקרבת הים, שונה מאוד אקלימה מזה של ירושלים, היבשה והקרירה יותר. החורף הירושלמי עלול להיות חמור מאוד, לפי שירושלים שוכנת שבע מאות מטרים מעל פני הים. אבל בבני ברק כמעט אינך חש בחורף, שהוא חמים ולח. האווירה ומזגם של האנשים מזרחי, ומרבית האנשים אדיבים וחביבים לרוב. הרגשנו טוב מאוד ביניהם, והם הנעימו לנו את השהות שם. שבעה חודשים גרנו בבני ברק, מאושרים ורחוקים ממחלוקות, במרכז של איזור חרדי ומרכז לתורה.

בשנה האחרונה, שהיתה קשה לנו כל כך, יכולתי להעריך את דביקותו של ר׳ עמרם במטרתו, את אומץ לבו ואת חוש האחריות שלו — כל אלה תכונות המאפיינות את המנהיג האמיתי. אבל הבעל שהכרתי בבני ברק, היה שונה מאוד ממה שדימיתי. בגיל שישים וחמש היה רב עמרם בכושר מלא, תמיד שמח ומחייך. תזרתי לגיל עשרים בצדו של בעל זה, שהיה שותף לצחוק העליז שלי. כמו כל הזוגות הנישאים היינו מאושרים, וזה היה נפלא אחרי מרירות כה רבה.

מאחר שהיה רחוק מעיר הקודש ומעיסוקיו הרגילים הרבים, הקדיש בעלי את רוב זמנו ללימוד. לפני עלות השחר הוא השכים וטבל במקווה, ואחרי כמה שעות של לימוד הלך להתפלל. אחרי ארוחת הבוקר הוא חזר אל בית המדרש, כדי שלא יפריעו לו. בית מדרש זה היה סמוך לביתנו, בקומת קרקע של בית פרטי; ובכל בוקר הייתי מוצאת לי תירוץ (מיץ גזר, מיץ עגבניות או מיץ פירות אחר) כדי לבקר אותו שם בבדידותו, לפני ארוחת הצהריים. לא נשארתי אצלו יותר מכמה דקות, לבי חם מביטויי התודה שלו וחיוכו הזורח. היה לו לרב עמרם הכישרון להודות על הקטנה בטובות — משמים, מאשתו, מידיד.

אחר הצהריים הוא הלך לבית כנסת אחר, רחוק יותר מביתנו. גם שם הוא למד, יחד עם ידידו הטוב הרב יוסף דונקלס, תלמיד חכם ידוע ומחבר ספרים רבים. רב יוסף — כך כינהו בעלי בחיבה — היה שותף לדעותיו, ונלחם בכל כוחו באי הצדק שסבלנו. אשתו רחל, אישה טובה, חכמה וחרדית, שהיתה גם

"שותפתו" וגם "מזכירתו" — היתה לי ידידה נאמנה. דאגתה ואהבתה ועצותיה היו יקרות לי ביותר בימי שהותנו בבני ברק.

נישאנו שלושה שבועות לפני ראש השנה. לראשונה בימי חיי לא הייתי אורחת אצל אחרים בחג זה. חגגתי ימים קדושים אלה ליד שולחני, בביתי, לצד בעלי, אושר שחלמתי עליו זמן כה רב. התענגתי באושר זה, למרות האווירה הרצינית המציינת ימים אלה.

עבדתי קשה במשך יומיים כדי לבשל לכבוד החג את הארוחות, שעתידים היו להשתתף בהן אורחים רבים. אפיתי חלות רבות, אחדות מהן בצורה מיוחדת לכבוד ראש השנה. הן דמו לסולמות, לציפורים ולשתי ידיים משוכלות: סולמות לתפילות העולות לשמים, ציפורים המביאות את התפילות לה', והידים — ידי יהודים המברכים זה את זה לשנה טובה. בעלי לימד אותי מנהג עתיק זה של יהודי ירושלים. לשם כך היה עליו לצור את העיסה בעצמו. הכנת החלות האלה היתה לנו זמן של אושר פשוט וצחוק והרפיה, בתוך שבוע זה שקדם לחג.

בשני ימי ראש השנה התפללנו בבית משפחת בנדיקט, בית הכנסת שבו היה מתפלל בעלי בלילי שבתות. הוא היה לבוש שטריימל וקפטן לבן; ואני החלפתי את גרבי השחורים בלבנים ואת השביס השחור — בלבן. היתה זו חוויה יוצאת מן הכלל להתפלל שם יחד עם ר' עמרם — קולו החזק והצלול נישא מעל לקולות המתפללים האחרים, וכך יכלו הנשים בחדר הסמוך לעקוב בקלות אחר התפילה. והוא התפלל בלהט כזה, שיצר השראה בקרב כל הסובבים אותו. יכולת לחוש, שתפילתך עולה הישר השמימה ופותחת שערי רחמים.

חג הסוכות, הקרוב ליום כיפור ומיד אחריו, היה שמח מאוד. בסיועם של כמה צעירים מבני ברק בנינו את סוכתנו על מרפסת גג, מחצית הקומה מעל דירתנו. היא היתה עשויה קרשים, ומכוסה קני סוף וענפי דקלים, מרווחת ומוארת. הסוכה צריכה לסמל דירת עראי, זכר לישיבתם של בני ישראל במדבר, אחר יציאתם ממצרים. סוכתנו הראשונה הזאת היתה נפלאה. מבפנים תלינו על דפנותיה אריגים לבנים, ועליהם תמונות של העיר העתיקה, ושל המקדש והכותל המערבי. בעלי קבע בסוכה גם את סמלי השבטים וסוגי פרחים שונים, עשויים נייר צבעוני מבריק — כל אלה עשויים בקפידה תוך אהבה וסבלנות רבה, כה טיפוסי לכל מה שהוא עשה. בארבע

פינות הסוכה נשתלשלו מן הסכך ארבעה בקבוקים: של שמן, יין, קמח ומים. באמצע הסוכה היתה תלויה מנורת נחושת, ולה עשרה נרות שמן ובהם שלוש־עשרה פתילות — להדלקת נרות שבת וחג. פה ושם היו תלויים אשכולות ענבים, תאנים, רימונים ותפוחים. ריצפת הסוכה היתה מכוסה שטיח, אותו שטיח שבעבר קישט את חדר האורחים שלי בפאריס. בשבעת ימי החג לא פסק זרם האורחים והידידים שבאו אלינו, ובימים אלה באו אלינו גם כמה מבניו ובנותיו של בעלי עם משפחותיהם.

יום אחד באו לבקרנו בסוכה אורחים נחשבים — זוג צעיר מתל אביב. הבעל היה יליד ירושלים והאישה — בתו של הרב פוקס, השוחט בקופנהאגן. היא סיפרה, כי אחותה הצעירה גיטל באה אליהם לביקור לחגים, והם מחפשים בעבורה שידוך. בעלי הציע מיד את אוריאל. הזוג הכיר את אוריאל היטב, כי הוא ביקר תכופות אצל אחד מבני משפחתם. ההצעה נראתה להם, וגם בני, שהיה נוכח בשעת השיחה, הסכים להצעה.

ימים מעטים לאחר מכן נפגשו השניים, בדירתנו בבני ברק. גבוהה ותמירה, בעלת מראה עדין — כבשה גיטל מיד את לבו של אוריאל... וגם את לבנו. אחרי שיחה ארוכה ונעימה קבעו השניים מועד לפגישת היכרות טובה יותר, לשבוע שלאחר מכן. ואשר לאחותה של גיטל — היא כתבה להוריה. הם הסכימו עקרונית לעניין, אך רצו כמובן להכיר את חתנם לעתיד. הוחלט שאוריאל יסע לדניה בחורף.

הכול הלך למישרין עד שאחותה של גיטל נסעה לירושלים וסיפרה למשפחת בעלה על השידוך. כמו הכל ידעה אף היא את הקשיים, שנערמו לפני ר' עמרם ולפני קודם נישואינו. אבל היא לא ידעה, שונאינו מי הם. ללא תשומת לב, היא ביקרה אחד מהם, ודווקא את הנורא מכולם. הוא ידע לשכנע אותה כי חתונה זו תמיט חרפה על משפחתם. היא חזרה לביתה מודאגת ביותר, ומרגע זה ואילך עשתה כל שביכולתה לבטל את השידוך, שהתגאתה בו כל כך קודם לכן. אך כל זה היה לשווא. אחרי שחזרה גיטל לדניה, לא התקשתה לשכנע את הוריה בטעותה של אחותה, ובדצמבר נסע אוריאל לדניה.

קשיים והתנגדות מחזקים בדרך כלל גם את הרגשות וגם את הרצון. היום יש לאוריאל ולגיטל שבעה ילדים. יהי רצון, שאושרם לא יעזוב אותם עד מאה ועשרים.

אחרי נישואינו הניחו לנו העיתונאים. אבל יום אחד הביא אלי מישהו מאמר בעיתון, שבו יוחסו לי הערות על ערכם הרפואי של פולי סויה, דברים שלא אמרתי מעולם. מה לי ולצמח יקר זה? ומניין יהיה לי מידע רפואי עליו? אך לא ארכו הימים, ואנשים התחילו לבוא אלי לבקש עצה לכל תחלואיהם. לפתע מצאתי עצמי עומדת לנוכח אומללים אלה, שבאו לבקש ממני — כמו מהרבּיים החסידיים — מירשם לאיזו תרופת־פלא. בסופו של דבר נתבררה לי תחילתו של אותו סיפור על הסויה. סוחר מסוים, שביקש להפיץ את המוצר הזה בארץ, ייחס לו סגולות־פלא, וללא בושה עשה אותי לערבה ל"ניסים" אלה. ראו, מה מתרחש במוחם של סוחרים!

העיתונאים אף הפיצו את השמועה, שאני עשירה מאוד. ללא־הרף באו אלי אנשים כדי לבקש עזרתי להשיא את ילדיהם. חלקם אף קיוו ממני שארכוש למענם דירה.

בבני ברק אף הכרתי כמה מן החולים — ברגשותיהם וברוחם — שהיו מזה שנים מבאי ביתו התכופים של בעלי. עכשיו, שהיה כיסוי עיתונאי רחב יותר, באו עוד יותר. בעלי קיבל אותם בסובלנות ובהבנה. אבל לי היו ביקורים אלה מבחן קשה, והערצתי מאוד את בעלי על סבלנותו. בימי שבע הברכות שלנו, אף ביקש אחד מהם להתיישב בדירתנו. באחד הימים הסבו לשולחננו שבעה גברים מן הסוג הזה לארוחת צהריים. הרעש היה כמו בשוק. באותו יום הייתי עייפה במיוחד וסבלנותי פקעה. רמזתי לבעלי, והוא בא אלי אל המטבח. "חסרים לנו עוד שלושה למניין, אתה רוצה שארד לרחוב לקרוא אותם?" — אמרתי.

— את רוצה שאשלח אותם מהבית? — שאל ברכות.

התביישתי בעצמי, ונרגעתי. במשך הזמן התרגלתי למצב זה. גם אני אישית עזרתי לחולים כאלה בעבר, אבל תמיד רק לאחד לחוד. שבעה בבת אחת — זה כבר עשה רושם אחר.

בעלי היה מלא חמלה לאנשים אלה, ויצא לו שם ביחסו הטוב ובסבלנותו כלפיהם, ועל כן נהרו אליו. במשך כל שנות נישואינו היה בא אלינו אחד מהם בקביעות. הוא היה פיקח ודתי, אבל רגשני ביותר, ולכן גרמו ביקוריו להפרעות קשות, ועייפו אותי מאוד. "כאשר הוא פה, הוריו הזקנים יכולים לנוח קצת", היה בעלי נוהג לומר; אומללים אלה, שהתייחסנו אליהם כאל "נורמאלים", היו יוצאים מביתנו מלאי ביטחון ורגועים לזמן מה.

בפסח תשכ"ו כבר היינו בירושלים. לא בא בחשבון שר' עמרם יעשה את הסדר הרחק מילדיו. אנוכי הסתדרתי טוב מאוד עם משפחתו הגדולה. במשך שבועיים גרנו בדירת בעלי בבתי ההונגרים, בשכונת מאה שערים. בנותיו של בעלי הכינו הכול לסדר, שהשתתפתי בו יחד עם בני, כשאני יושבת לצדו של בעלי; היה בכך משום מקרה יוצא מן הכלל, כי בהתחשב בהמון הילדים והנכדים בעצם הייתי צריכה לשבת בקצה השני של החדר, יחד עם הנשים האחרות.

אחר חג הפסח זכינו לביקור בלתי־צפוי של אישיות ירושלמית. ביקרנו הרב ויידנפלד, הרב מטשעבין וראש ישיבת טשעבין, שהיה תלמיד חכם מופלג. הוא כבר היה אז זקן וחולני, ואכן חי רק חודשים מעטים לאחר מכן. הוא התגבר על חולשתו ובא אלינו במונית בליווית שניים מתלמידיו. היתה שם אחת מבנותיו של בעלי. "אני מוכרח להגיד מזל־טוב לרות", הוא אמר בפשטות. בעלי והרב דיברו בלימוד, וכשקם ללכת, הוא עצר על סף הדלת ואמר, בעברית: "כל אשר תאמר אליך רות שמע בקולה" — פאראפראזה של הפסוק שאמר ה' לאברהם "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה".

אחרי פסח החליטו ידידינו, שגלותנו ארכה דיה וכי עלינו להתיישב בקביעות ביניהם. לא היה צורך בשיכנוע רב; אמנם חיינו בבני ברק היו נעימים, ואחרי התקופה הקשה בירושלים היו לנו מקלט־שלווה, אבל ירושלים חסרה לנו מאוד. יתר על כן, לא שכחתי את פרשת יוסלה, ועדיין היה רושמה ניכר בלבי. המחשבה על לייבל פרידמן, הרב רבינוביץ והרב כץ — שניים מהם גרו בבני ברק — מנעה ממני להרגיש עצמי בבית בעיר זאת. הרגשתי, כי במשך הזמן אוכל לסלוח לשונאי על העוול שגרמו לי אישית, אבל אינני מאמינה, שאוכל לסלוח אי־פעם לאלה שבגדו ביוסלה.

האווירה במאה שערים, כמו בעיר העתיקה של ירושלים, היא מזרחית. האנשים צועקים, מתווכחים זה עם זה, עומדים ומשוחחים. אין הם מקבלים את הציונות, ומכריזים על כך בקולי קולות ומעל קירות הבתים. לא תמיד יהודי ירושלים הם מעודנים, אבל הם יהודים ללא פשרות. הם דבקים במטרתם, עד שמאבק בלתי־מתפשר כזה שהתנהל לפני חתונתנו לא היה יכול להתרחש במקום אחר מחוץ לירושלים. זהו הצד האפל של האופי הירושלמי, אך ישנו גם צד בהיר. שכן, אם הם טועים פעם אחת — הם צודקים תשע פעמים. ואם הם טועים — במוקדם או במאוחר הם מודים בכך. אכן, ירושלים

הולמת לחלוטין את מזגו של בעלי, ואף את שלי. שנינו נאבקנו כל חיינו. ר' עמרם גילם את מסורתם השלימה, הבלתי־מתפשרת, של מייסדי מאה שערים. וכשנתאחד גורל שנינו, היה מקומנו הטבעי מאה שערים. מן המגע הראשון שהיה לי עמו, אהבתי את המבצר הזה של היהדות האמיתית. יחס זה לא נפגם למרות כל הבזיונות שסבלתי פה. מעולם נאלצו אנשי מאה שערים להילחם מלחמת קיומם, למרות עוניים, וקיום יהדותם למרות הציונות.

כשהחלטנו לחזור לירושלים, שכרו ידידינו בעבורנו דירה בת שני חדרים, מטבח ושירותים בשכונת אבן יהושע בסמוך לשוק. חיינו שם חיי אושר, תוך אהבתם של בני משפחת בעלי ושל בני, שחתונתו נחוגה בדיוק שנה לאחר חתונתנו. הפעם היתה החתונה פומבית, כשכל ידידינו נוכחים ושמחים אתנו.

מיד עם בואנו לירושלים ניסו יריבינו, שנוצחו ב"מלחמה", להציל את "כבוד־דם" על ידי שהשפילו אותי מחדש. הם ביקשו, בשמו של הרב מסאטמר, כי בעלי יחתום על מכתב, שבו הוא מצהיר, כי הנישואין עמי "נכפו עליו על ידי הנסיבות", וכי הוא מעמיד את עצמו לחלוטין תחת סמכות בית הדין. נראה, שהם סברו, כי אחרי חתונתו יסכים ר' עמרם לחתום על כל דבר, רק כדי שיניחוהו לנפשו. אך כאן הם טעו לחלוטין. הם לא תפשו את משמעותו של מאבקנו, שלא היה רק להגנת זכויותי הלגיטימיות, ואלה של בני, אלא של כל גרי הצדק. ר' עמרם נשאר איתן בדעתו להגן על התורה מפני המשפט הקדום של יהודים מסויימים, ולא מתוך עניין פרטי שלו. המכתב שהציגו יריבי לבעלי בשם הרבי מסאטמר פגם במידת מה את שמחת שובנו לירושלים. ר' עמרם ניסה להסביר את עמדתו. ניסיון העבר שיכנע אותי שלא יצא דבר מכל זה, וכי בסבלנותו יראו אות של חולשה, וכי כל התגרות בהם תגרור אחריה נקמה והשפלה נוספת. יום אחד שמתי קץ למשא ומתן על ידי שילוח נציגי יריבינו מביתנו.

שבועות אחדים אחר חג השבועות חל יום הזיכרון של הרב מייזס. יצאתי השכם בבוקר אל בית הקברות כדי להתפלל בשקט ליד קברו. להפתעתי כבר היה שם יהודי שאמר תהילים. נער — קרוב לוודאי בנו של האיש — עמד לצידו. עמדתי מן הצד השני של הקבר כדי להתפלל. "זהו ר' נחום" לחש לי שוב ושוב קול פנימי. "לא ייתכן, לא" טען קול אחר בקרבי. — בוודאי הוא לובש חלוק כמו בעלי. איש זה במעיל השחור אינו יכול להיות ר' נחום.

בינתיים באה גם הרבנית מייזס ועמדה בראש הקבר.

— מי זה ? — שאלתי אותה.

— אינני יודעת.

היא הכירה את כל היהודים שהיו באים אל בעלה. לא יכולתי להאמין, שאין היא מכירה איש זה ; הבנתי, שאין היא רוצה לגלות לי.

— כאשר ביקשו שני האנשים לומר קדיש, היא הלכה לקרוא לעוד כמה יהודים למניין. ניצלתי הזדמנות זו כדי לשאול אותה שוב :

— זהו ר׳ נחום, לא כן ?

— כן — ענתה בלחש.

לראשונה ראיתי את האיש שהיצר לי כל כך. סרתי הצידה כדי לפנות מקום לגברים. לאחר מכן, אחרי שהם עזבו, עמדנו שוב פנים מול פנים, שונאי ואנוכי. מעבר לקברו של הרב הטחתי כלפיו :

— אילו היה הרב חי, היה הופך אותך לגל עצמות.

יסלח לי ה׳, שעדיין לא יכולתי לסלוח לו ביום ההוא !

יט

אשרי הגבר אשר שם ה׳ מבטחו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב. (תהלים מ, ה)

בשנה הראשונה לשבתי בירושלים מכרתי את ביתי שעל נהר הלואר. כך יכולתי לעזור לאוריאל להקים את ביתו, ואף לרכוש לבעלי ולי שתי דירות סמוכות בבתי ההונגרים ולעצבן מחדש. היינו זקוקים לבית גדול עם כל הנוחיות. כל אותה שנה היו לי אורחים בכל עת, ולעיתים קרובות ערכתי סעודות שבע ברכות. וכל זאת במטבח קטנטן. רציתי בית, שבו אוכל לקבל אורחים רבים בכבוד. בעלי חתם על חוזה הקניין של הדירות רק שעות מעטות לפני שר׳ נחום שמע על כך. כל מאמציו ומאמצי ידידיו למנוע רכישה זו היו לשווא. אחרי התחלת עבודות השיפוץ פורסמו כרוזים על קירות בתי ההונגרים, שבהם נקראו התושבים להביע התנגדותם לכניסתנו. שלושה בלבד נענו ל״קריאה״ זו: אב ושני בניו. לילה אחד גנבו שלושת החתומים את דלתות ביתנו, והן נמצאו למחרת. בעלי ואנוכי החלטנו איפוא לשהות בדירה בלילות. פירושו של דבר היה לגור במחסן עצים, אבל לא היתה לנו ברירה. ברוך השם היה פולמוסנו האחרון עם מבוגרים. כנגד זה היו הילדים עקשניים יותר. קרוב לוודאי שהדברים ששמעו עלי בבתיהם הסיתו אותם נגדי, והם הכבידו עלי מאוד את החיים ברחובות מאה שערים. הם היו רצים אחרי, לעיתים פשוט מתוך סקרנות ולעיתים — כדי להתל בי. השם ״גיורת״ הפך לעלבון בפיהם. זמן רב לא סיפרתי לבעלי דבר על כל זאת; הרגשתי, שדי לו בצרותיו שלו. במשך יותר משנה היה זה לי משום עינוי ללכת ברחובות מאה שערים לבדי. בלעתי את כאבי, או את כעסי, ומעולם לא השבתי על עלבון. לבסוף עייפו הילדים.

עשרים ושלוש שנים חייתי בשביל בני, אבל בבדידותי תמיד טיפחתי את

התקווה, שיבוא יום ואלד עוד ילדים, אם יזכני ה' בבעל שעליו חלמתי. היתה זו בקשתי הגדולה ביותר, ואחרי נישואי התפללתי אל ה' יום יום לחון אותי באושר זה. אבל הדאגה אינה תורמת להתגשמותה של בקשה זו.

אחרי כמה שנות חיים במאה שערים הגעתי סוף סוף אל המנוחה. כבר הייתי למעלה מבת חמישים, אבל הריתי פעם אחת. אלא שלרוע מזלי חלה תחילת ההריון בתקופה שבה הייתי עמוסה עבודה רבה, אורחים רבים ושני נכדים שלי היו אצלנו. ומעל לכל, לא חסרה לי עבודה סוציאלית. הואיל והרגשתי את עצמי בריאה, שכחתי את גילי והזנחתי את מנוחתי. בפזיזותי אף צמתי בתשעה באב, אף שהייתי פטורה על פי דין. כך אבד לי אותו מלאך, לאחר חודשיים של הריון. חודשים לאחר מכן הייתי שבורה מאובדן זה.

עברנו סופית לבתי ההונגרים לפי חג הפסח, אף על פי שהדירה עדיין לא היתה מוכנה. כמה שבועות לאחר מכן, באייר תשכ"ז סגר עבדול נאצר את המעבר במיצרי טיראן לאניות ישראליות. התפתחותו של נמל אילת הישראלי היתה נתונה בסכנה. במשך שבועיים ימים היכו שידורי ישראל בתופים, והעיתונות תיארה בפרטי פרטים את הסכנה הגדולה, שיהודי ישראל והעולם נחשפו לה. סכנה זו היתה נושא השיחה היחיד בבתים, בבתי הכנסת וברחובות, שם הילכו כל היהודים — להוציא יהודי מאה שערים — כשבידיהם טראנזיסטורים, כדי שלא להחסיר אף מהדורת חדשות אחת. יהודים רבים, דתיים וחילוניים כאחד, היו מוכי פאניקה, ואותם שיכלו — עזבו את הארץ.

עיתונאים באו אל בעלי ושאלו אותו לדעתו על המאורעות. הוא קיבל אותם ושוחח עמהם ארוכות, אבל דבר מכל הצהרותיו לא פורסם; הצבא צינזר את הכול, והסיבה מובנת. ר' עמרם התלוצץ על מנהיגי ישראל: "מיצרי טיראן חסומים! אסון ליהדות! אסון לאנושות!" היה אומר בטון של ליצנות. מה שהרגיז אותו היה אי־יושרם של מנהיגי המדינה ופתיותם של אזרחיה. לדעתו היה לכל זה רק מטרה אחת: לחפות על תוכנית ההתקפה של ישראל, ובאותו זמן להעמיד פנים של מגיני יהדות העולם. הוא ראה אז לנחוץ לפרסם הצהרה בשם נטורי קרתא, שאין לה כל קשר עם המנהיגים הציוניים. "איננו מפיקים מהם כל רווח, ולא הצלה או הגנה. איננו רוצים גם לשתף פעולה עמהם. אין אנו מסכימים לשינאה, איבה או מלחמה בכל צורה שהיא נגד כל עם או אומה, כפי שציוותה אותנו התורה. אם בעוונותינו

הרבים נהיה חס ושלום קשורים בגורלם של מורדים אלה, כל שאנו יכולים לעשות הוא להתפלל להקדוש ברוך הוא, שיציל אותנו מגורלם".

בהתחשב בפחד ששרר בארץ באותם ימים, היו רק יהודים מעטים, חוץ מנטורי קרתא, שנענו לקריאה זו. אבל לאחר שעברו יותר מעשר שנים מאז, רבים מודים היום, שהוא צדק אז בדבריו.

במשך שבועיים הכריזו המנהיגים הציוניים, כי ישראל עומדת בפני הסכנה להימחות מעל הארץ, ושכל יהודי רשאי — לא, חייב — לחלל את השבת. כמובן שהיו כאלה, אשר צייתו בשמחה ונתנו להונות אותם. מודעות, שניתן היה להדביק בימות החול, הודבקו בשבת, ואנשים נסעו במכוניות לכל מקום, כולל מאה שערים, בשבת. ממש קרניבל!

ביום שני, כ"ו באייר, הזהיר הראדיו הישראלי את מאזיניו, להתכונן לרדת למקלטים בהישמע אות האזעקה. לפי שלא היה לנו ראדיו, הלכתי לערוך קניות, ובדרך הביתה נכנסתי לבית אחד הבנים של בעלי. אשתו היתה בן המשפחה היחיד, שמעולם לא השלימה עם נישואי לרב עמרם.

— באתי להשלים אתך — אמרתי — האם אנו רשאים לבקש מה' להציל אותנו ולברך אותנו בשלום עם שכנינו, אם אנו איננו משלימים זו עם זו? היא הושיטה לי ידה, והזמינה אותי לשבת. כמה דקות לאחר מכן קטעה הסירנה המזעיקה את שיחתנו. בשבועיים האחרונים כבר התרגלנו לילולתה המדכאת של הסירנה המזעיקה. לא היינו מופתעים... עד הרגע, שבו התחילו הפגזים לשרוק מעל גגות הבתים ואחרים נחתו על הבתים, וענני אבק עטפו את החצר.

בתי ההונגרים, השוכנים מול הגבול הירדני, בריחוק של כמה מאות מטרים בלבד לצפונם, ואחריהם השוק של מאה שערים, היו בקו החזית שבין תותחי הירדנים לבין תותחי הישראלים, שחלקם הוצבו ממש מעל השוק. במשך מחצית השעה היתה המולת תופת. אי אפשר היה לצאת מן הבית.

כשיצאתי את הבית, השארתי את בעלי כשהוא מנמנם. בוודאי העירו אותו מטחי התותחים, ולא היה לו זמן לרדת אל אחד ממרתפי השכנים. הוא היה כלוא שם בבית, בדירתנו, במרחק כמה מטרים, בשורה הראשונה מול הגבול.

בבית שבו הייתי, היתה כל המשפחה שרויה בתפילה. ישבתי מול חלון פתוח, עיני מרוכזות בדלת דירתנו, וכולי משותקת מרוב פחד. קיוויתי לרחמי

שמים עבור בעלי. כשהיתה הפוגה קצרה, החלטתי לרוץ אליו. כמה כדורים תועים עוד שרקו, והחצרות היו ריקות מאדם. בנו של בעלי ניסה לעכב בעדי, אבל אני כבר דילגתי אל המדריגות. עליתי במהירות כזאת, שלא נותרה בי יותר נשימה. נחפזתי אל הדלת. מצאתי את ר' עמרם יושב במטבחנו, מאחורי קיר מגן עבה, ואומר תהילים. לא יכולתי להוציא הגה. דמעות ההקלה והכרת הטובה שלי כלפי ה' אמרו הכל. התכופפתי ככל שיכולתי כדי שלא להיראות מן החוץ ופתחתי את חלונות שני החדרים הפונים אל הגבול, כדי שהדף הפגזים לא יעיף את השמשות כלפי פנים. אספנו מעט בגדים ומזון ורצנו יחד אל השוק, כדי למצוא מקלט בישיבת "תורה ויראה". שם היו החלונות בקומת קרקע, מוגנים על ידי שקי חול.

עשינו שם שני ימים ושני לילות עם כמה מבני משפחתנו וידידים. הנשים היו בחדר האוכל והגברים במשרד הישיבה.

היום הראשון היה נורא, והלילה — סיוט. שכן ההפגזה הוסיפה וגברה. כל הלבבות הלמו בחוזקה, אבל הכל שלטו בעצביהם והתנהגו בשקט, פרט לשתי נשים, שמן ההתחלה התחילו לקונן. רק כשאחת הכלות של בעלי התערבה וגערה בהן: "האם אתן רוצות לזרוע כאן בהלה?" הן הפסיקו. ישבנו על ספסלים. אישה הרה שכבה על שמיכה על הרצפה, כשלידה בעלה, יודל ליב פרנק, וילדיה. כדי להרגיע אותה מעט, הוא לא סר ממנה כל הזמן. אין ספק, שבתנאים סאניטריים קשים אלה, לידה שלא בזמנה היתה כרוכה בסכנה רבה. ביליתי כל אותו לילה על ספסל בין שתיים מנכדותיו של בעלי, והמצאתי אלפי סיפורים כדי להרגיע אותן. המטוסים שעלינו הם רק ישראלים — אמרתי לאחרים. מצד שני ניסיתי לשכנע אותם, שהתותחים הירדניים כה קרובים שהפגזים עוברים מעל ראשינו למרחק רב. אך למעשה פגעו רבים מן הפגזים בשוק ובבתי ההונגרים. בבוקר נפל אחד הפגזים סמוך למטבח הישיבה. התפוצצות של פגז היא משהו איום. לאחריה, אתה מתבונן בעצמך, ממשש עצמך, כשאוזניך חרשות מן הרעש, ומתפלא שעודך חי. אתה המום, אבל שמח שאתה חי. כבר שכחתי הרגשה מוזרה זו מאז מלחמת העולם השנייה.

ניצלתי את ההזדמנות של הפוגה קצרה, ויצאתי לאורך הקירות כדי לחפש מעט לחם מלפני יומיים בחנויות השוק. העזתי להתקדם עד לבתי ההונגרים כדי לאסוף בגדים, להחליף לילדים הקטנים ביותר. לא פגשתי נפש חיה

ברחובות ובחצרות. בבריחתם המבוהלת אפילו שכחו תושבים לסגור את דלתות בתיהם. ובכל מקום התעופפו ציפורים, אדישות למבול. אני נזכרת בפרט מצחיק: ירדתי את המדריגות האחרונות, כששוב התחילו הכדורים לשרוק. חתול נמלט בכיוון אלי; כשראה אותי ביקש להיעצר, אבל מתנופת תנועתו החליק על רגליו כמו גולש־סקי טירון. הברייה העלובה נראתה כה מצחיקה, עד שלא יכולתי להתאפק מלצחוק, למרות המצב המפחיד.

כאשר עזבנו את המקלט ביום השלישי כבר היתה העיר העתיקה בידי היהודים. ר' עמרם וידידיו כבר החליטו, שלא לדרוך לעולם על אדמה שנכבשה בכוח. כמו המלחמות הקודמות, של תש"ח ושל תשט"ו, גם מלחמה זו היתה הפרת אחת משלוש השבועות, האוסרת על היהודים "שלא לעלות לארץ הקודש במספרים גדולים, שלא להילחם באומות העולם ושלא לנסות לקצר את אורך הגלות". ימים מספר קודם לכן הצהיר ר' עמרם, "איננו מקבלים דבר מן המנהיגים הציוניים, לא את הצלתם ולא את הגנתם..." על כן החליטו בעלי וידידיו שלא ללכת לעולם לכותל המערבי ולשאר המקומות הקדושים, באיזורים שנכבשו על ידי הציונים. היתה זו החלטה מכאיבה, אבל אילולא קיבלו אותה היו מקבלים למעשה את מדיניותה של מדינה, המיוסדת על מרידה בה' ובתורתו. גם הרבי מסאטמר הגיע בניו־יורק לאותה מסקנה, ואסר על חסידיו להיכנס לעיר העתיקה ולאיזורים שנכבשו בכוח הזרוע.

חשתי מחנק בגרוני, כאשר סיפר לי בעלי, לאחר שחזרנו אל ביתנו, על דבר האיסור. אבל עד מהרה הבנתי שהוא צדק. "ויבאו אל מקדשי ביום ההוא לחללו" — מלים אלה של הנביא יחזקאל עלו בזכרוני, כאשר ראיתי מדירתי מכוניות הנוסעות בשבת אל עיר הקודש, ונשים הלבושות בפריצות עוברות מתחת לחלוננו בדרכן לעיר העתיקה ולכותל המערבי.

בסוף השבוע השלימו הציונים את כיבושם של שטחים גדולים וחשובים, את מדבר סיני ואת הלקה הפורה ביותר של מדינת ירדן. אחרי ניצחון מהיר ושלם זה השתוללו הישראלים מרוב התלהבות. לא זו בלבד, שקרוב לוודאי כי ניצלו מסכנה, אלא אף "שיחררו" את כל המקומות הקדושים! מה ייעשה עתה? דורות על דורות ציפו יהודים נאמנים לבוא המשיח, וחינכו את בנותיהם להתנהג בצניעות. לפני כמה שנים ראיתי כרזות ירדניות, המזכירות לתיירים, כי הם נמצאים בעיר הקודש. הכרזות נשארו, אבל הישראלים הנהיגו

עתה כל מיני צורות של חילול הקודש — ואפילו זנות — שגרמו בעבר לשני חורבנות של בית המקדש. וכי לא סבלה היהדות מספיק בדורנו בגלל חטאיה? וכי לא היו די מחנות השמדה, מחנות ריכוז, מחנות עקורים, ומחנות עולים? האם לא ינוחו מנהיגי מדינת ישראל עד שעיר הקודש תיחרב עוד הפעם?

במשך שבועות רבים לא דובר בחוגי הציונים הדתיים — כולל האגודה — על דבר אחר, פרט לניסים שנעשו בידי ה' על ידי הציונים. אינני מוסמכת לדבר בשמו, אבל כל יהודי יודע, שלפי התורה אין ה' עושה ניסים בשביל מורדים. בהיות ישראל במדבר, שלח ה' את השליו לאלה, שלא הסתפקו במן היורד משמים ומרדו בה' ובעבדו משה, והצטערו על סיר הבשר שהיה להם במצרים. האוכלים מן השליו מתו, חלקם מיד, וחלקם לאחר מכן. באמת לא היה כל נס בניצחון הישראלי, שהיה תוצאה של כוח צבאי עדיף בהרבה על זה של הערבים, ושל חוסר אירגונם של הערבים. בשנת תשל"ב הצהיר מתתיהו פלד, שהיה אחד משנים־עשר חברי המטה הכללי הישראלי בשנת תשכ"ז, הצהרה שנתפרסמה ב"לה מונד" ב־3 ביוני, ובה הוא שם קץ לאגדת הניסים:

"הטענה, שסכנת רצח־עם רבצה עלינו בשנת תשכ"ז, וכי ישראל נאלצה להילחם על קיומה הפיסי, היתה סתם בדיה. מנהיגי ערב עצמם, שידעו היטב את חוסר האונים שלהם, לא האמינו באיומיהם הם. צבאו של נאצר חשף עצמו בצורה טיפשית ביותר בפני צבאנו. כל הסיפורים על אודות הסכנה העצומה הרובצת עלינו בגלל שטחה הזעיר של ארצנו מעולם לא נלקחו בחשבון בשיקולינו לפני המלחמה.

"כשגייסנו את כוחותינו לא האמין איש החושב בהגיון, שאנו זקוקים לכל הכוח הזה כדי להגן על עצמנו בפני האיום המצרי. כוח זה לא היה דרוש אלא למחוץ את המצרים מבחינה צבאית ומדינית. לטעון, שהכוחות המצריים המרוכזים על גבולנו יכלו להוות איום לקיומה של ישראל, הוא עלבון לאינטליגנציה של כל אדם המסוגל לנתח מצב כזה".

בשעה שמנצחים התנפחו מרוב גאווה, ומעריציהם קצרי־הראות צהלו — תיאר בעלי את העתיד בצבעים קודרים ביותר: "אילו היה לציונים מעט שכל ישר, היו מציעים למדינות ערב ליצור יחד אתם קונפדרציה, הכוללת את הפלשתינאים, שהיו מחזירים לעצמם בכך את זכויותיהם. כשאתה חזק, אתה יכול לכרות שלום. והם חזקים בעת הזאת. בקונפדרציה כזאת הם יכלו

למלא תפקיד מכריע. אבל הם לא יעשו כך בגלל גאוותם, ויסרבו לוותר כל ויתור. לעולם הם מעדיפים לסכן חיי מיליונים של יהודים מאשר לראות נשיא ערבי המושל בקונפדרציה כזאת. על ידי מלחמת בזק ראוותנית זו הם דימו שניצחו. אין ספק, שהם עומדים עתה בשיא כוחם, ומכאן מתחילה הדרך כלפי מטה. לא יארך הזמן עד שיראו את הצרות שכיבושיהם יביאו להם. שינאת הערבים תגבר והם יצפו ליום הנקם. יש לציונים עכשיו מאות אלפי שונאים בתוך גבולותיהם. כולנו מצויים כאן בסכנה חמורה".

לפני תחילת המלחמה היה זה גנרל דה־גול, שהזהיר את שר־התוץ דאז אזהרה נבונה: "אחרי ניצחון צבאי מזהיר תהיה ישראל שבויה בידי ניצחונה".

במאמרו מיום 5—6 ביוני 1977 "העשור ללא שלום של מדינת ישראל" כתב "לה מונד": "עשר השנים שחלפו מאז הצדיקו במלואם תחזית זו. ניצחונו של צה"ל, אחד הניצחונות הגדולים של תקופתנו, הכניסו את המנצחים לקיפאון מדיני מוחלט, אחר שלא הצליחו להפוך את יתרונם הצבאי לביטחון מדיני על ידי החלפת השטחים הכבושים בהסכם שלום עם ארצות ערב. אמרתו של ולינגטון, שאין אסון גדול יותר מן הניצחון פרט ל... מפלה, שוב הוכחה במידה מרובה כתפישה הגיונית".

בראותו את החוצפה הישראלית גואה לשיאה לאחר מלחמת ששת הימים, שקל בעלי את עזיבת הארץ יחד עם חברי נטורי קרתא אחרים, שיסכימו להגר. נקטנו צעדים בקונסוליה הצרפתית, כדי לקבל אשרה להתיישב בצרפת. בשל סיבות דיפלומאטיות לא יכלה הממשלה הצרפתית להעניק מיד את הסכמתה. איני יודעת באיזו מידה היה בעלי מאוכזב. אמנם היה שמח לעזוב את מדינת ישראל, אבל מצד שני הוא היה קשור בכל נימי נפשו לעירו, בארץ הקודש, שלא עזב אותה מעולם. הוא היה קשור לאחיו היהודים במאה שערים ולכל בני משפחתו הגדולה. מלבד זה לא היו לו כל מסמכי זיהוי ישראליים. אבל מחווה כזאת היתה מפגינה, כי ניצחונה של ישראל לא היה ניצחון לאמיתו של דבר, וכי כוחה לא היה אלא אשליה, שבסופו של דבר יתברר כי היא עניין יקר מאוד ליהדות בכללה. נשארנו בירושלים, אבל יהודים רבים היגרו בשנים הבאות מן הארץ.

מלחמת ששת הימים לא היתה רק הצלחה צבאית, מקור של יוקרה לגנרלים הישראליים, אלא אף הצלחה כספית. שבועיים של קריאות עזרה וגיוס הון,

ופרוץ המלחמה בפתאומיות, שיגעו את יהדות העולם והישרו עליה פאניקה, עד שתרמה באופן ספונטאני סכומי עתק של כסף. סכומי כסף קטנים יותר היו יכולים להציל את יהודי אירופה עשרים שנה קודם לכן. איזה ניגוד בין ההמולה הגדולה של שנת תשכ"ז לבין דממת המוות של המנהיגים הציוניים על השואה — שפרטיה היו ידועים להם — בשנים ת"ש—תש"ה.

הצלחת הישראלים במלחמת ששת הימים היתה שוב בבחינת ניסיון לאמונתם של היהודים, שעד כה עמדו בפני תעמולת הציונים. למעשה היה בהגזמה שהגזימו הערבים בכלל והפלשתינאים בפרט, משום סיוע עצום למכונת התעמולה הציונית, שהתריעה על הסכנה הערבית. אפשר להבין, ואין זה בלתי נורמאלי, שבני אדם אשר סבלו תיסכול שנים רבות כל כך, יבקשו להפגין את רגשותיהם ויזעקו. אבל להכריז קבל עם שלם וכל העולם: "כל היהודים לים" — אינה נוסחה נבונה ביותר. כלום אין המוסלמים כמו היהודים מונותיאיסטים אמיתיים, המאוחדים באמונתם בה' הכל־יכול, בורא העולם? ואם אין הוא יכול להישאר אדיש לסבלם של הפלשתינאים, מדוע לא ישמע אף את קריאותיהם של יהודים חפים מפשע?

אני אנטי־ציונית מתוך הכרה, ומייחלת בכל לבי לשחרור היהדות מן הצרה הזאת, הציונות. אבל בשני ימים ובשני לילות במקלט שלנו במאה שערים התפללתי לה' שיציל אותנו מכל אלה שהם סכנה לנו גם במישור הרוחני וגם במישור הפיסי. השינאה אינה חזקה פחות במאה זו של "הצהרת זכויות אנוש" מאשר לפנים, והשימוש בעינויים אינו נפוץ פחות מאשר בימי הביניים או תחת שלטון הרומאים. לפני יותר מאלפיים ושלוש מאות שנים כבש אלכסנדר הגדול את כל העולם העתיק עד לאסיה באצילותו לא פחות מאשר בנשקו. אין ספק שה' היה עמו, כמו שהיה עם כורש, "אף שלא ידע אותו". נדיבותו של אלכסנדר כלפי היהודים, שחס על חייהם, זיכתה אותו בהכרת תודתם לעולמי עד, עד שגם בימינו נקראים רבים מבני עמנו על שם הכובש היווני הזה.

כ

החכמה תעז לחכם, מעשרה שליטים אשר היו בעיר . . . טובה חכמה מכלי קרב, וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. (קהלת ז, יט; ט, יח)

מלחמת ששת הימים עיכבה את סיום העבודות בדירתנו. כמו רבים אחרים, נשאר קבלן הבניין האחראי על העבודות, מגוייס לצבא שבועות רבים. עד שנסתיימו העבודות כבר נסתיים חודש אב, ושמחנו שסוף סוף אנו יכולים להתיישב ולארגן את חיינו.

אחרי השיפוצים כללה דירתנו שני חדרים גדולים, חדר האוכל וחדר השינה, כל אחד חמישה על חמישה מטרים וגובהם ארבעה מטרים. קירות הבתים עבים מאוד בבתי ההונגרים, שמונים סנטימטרים. בחורף מגינים הקירות העבים מפני הקור ובקיץ מפני החום. לכל אחד משני החדרים שני חלונות גדולים, הפונים כלפי צפון. בין חדר האוכל לחצר — חדר קטן יותר הפונה דרומה, ולידו מטבח מלבני גדול. לפני חדר השינה — הול קטן, והאמבטיה פתוחה אליו.

הבאתי אתי מצרפת מקרר חשמלי וכיריים לגאז, מיטות, שולחן עבודה גדול בשביל חדר השינה. שני ארונות בגדים שימושיים מאוד, שקנינו אותם אחרי החתונה, השלימו את ריהוט הדירה. הרהיט היפה ביותר בחדר האוכל היה ארון הספרים בצבע ארגמן, שהתאים לשולחן העבודה שבחדרנו. משני צידי החלונות הצבתי בפינות שתי כורסאות ירוקות עמוקות ונוחות. לפנים הם היו יפות מאוד. כשהגיעו לבתי ההונגרים כבר לא היו חדשות, אבל מאחר שהילדים אהבו אותן ביותר, הפכו עד מהרה לגרוטאות. וילונות קטנים קישטו את החלונות. לא היתה נברשת בחדר, אלא רק נורה התלויה בחוט חשמל. מעל לחלונות תליתי יריעות קטיפה חומות, שגם אותן הבאתי מפאריס.

היינו מסודרים היטב בבית, הכול היה שימושי יותר מאשר אלגנטי. מעולם לא גרתי בתנאי מותרות, אף לא בזמן שעסקי בפאריס שיגשגו. פשטותם של הרהיטים וכורסאות העור הרעועים לא הטרידו אותי; נוכחותו של בעלי היא שעיטרה את הכול. התבוננתי בו חי ותוסס, וכל השאר נמוג.

מיקומו של ביתנו בבתי ההונגרים היו לו יתרונות גדולים. חלונות חדר האוכל פנו אל עבר דירתו של הרב מ"שומרי אמונים". בטווח של כשלושים מטרים מחלוננו יכולנו לראות מגרש ריק, וקצת נמוך יותר בית כנסת קטן בבניין רעוע, אבל שוקק חיים, שירה ותפילה בכל עת. שמאלה יותר עמדה ישיבת מיר. אביו של ראש הישיבה דהאידנא כבר היה חולה מאוד בימי המאבק על נישואינו. באמצעות הרב יעקובוביץ הוא שלח לבעלי ולי את ברכתו, ימים אחדים לפני פטירתו.

שורות הבתים בבתי ההונגרים בנויים סביב חצרות גדולות, שלתוכן נפתחות הדירות בקומת הקרקע. בקומה הראשונה נפתחות הדירות אל מרפסת פתוחה, הנמשכת לאורך כל הבניין, ומסתיימת במדריגות משני צידיה.

חלק מן החצרות רחבות מאוד, אבל לא כך חצר ביתנו; מעבר לחצרנו בקומת הקרקע מצוי ה"תלמוד תורה" (החדר). בשעות ההפסקות יש שם המולה רבה והילדים, כמו כל הצברים, אינם מתביישים לצעוק ולילל. אבל בשעות הלימודים אין לך נעימה עריבה יותר לאוזן, מאשר קולותיהם הילדותיים, המשננים אחרי רבותיהם את דברי התורה.

עם רדת היום פותחת שעריה ישיבת הערב של "המתמידים", והניגון הרב־קולי המוטעם והחזק של השקלא וטריא התלמודי ממלא את האוויר. ישיבה זו מצויה בבית הכנסת האשכנזי, קצת יותר ימינה, ואילו ישיבת התסידים שוכנת בקצה האחר של בנייני התלמוד תורה. אירגונו של "מועדון חרדי" זה לפני שלושים וחמש שנים היה מעשה ידיו של הרב בנגיס, יהודי יקר וחרדי, תלמיד חכם וחבר נטורי קרתא.

התקופה שבין שתי מלחמות העולם היתה אותה תקופה, שבה ניסו הציונים בכל כוחם להשתלט על קהילת היהדות החרדית. רבים מצעירי מאה שערים ובתי ההונגרים נפלו תחת השפעתם: בשעות היום הם למדו בישיבה, אבל בלילות, כשהם בטלים מלימודים הם התידדו עם בני הנוער החילוני ונפלו ברשתם. חלקם של הדתיים נטשו לחלוטין את התורה. מצב זה הדאיג מאוד את הקהילה והביא יאוש על ההורים. אז יזם הרב בנגיס את התוכנית, שנערי

התלמוד תורה ובני הישיבה יסיימו את היום כדרך שהתחילו אותו — שקועים בתלמוד תורתם. כך נהוג עד היום, שהם חוזרים בלילות על לימודיהם במשך היום — הצעירים יותר עד עשר והבוגרים עד חצות. לפעמים הם מפסיקים את לימודיהם בשירה.

לא פעם עמדתי להאזין לשירתם בלילות, נשענת על מעקה הברזל שלאורך מרפסת החצר. נגינותיהם הן לעיתים עליזות ולעיתים נוסטאלגיות, אך לעולם הן יפות. הן מתארות את אושרו של היהודי הלומד תורה, את ציפייתו לבוא המשיח, וכוללות אף את שירי "נטורי קרתא", שהמפורסם שבהם "השם הוא מלכנו":

ה' הוא מלכנו,
ואנו עבדיו,
התורה היא חיינו
בה אנו מאמינים
ובשלטון הכופרים אין אנו מכירים
בחוקותיהם אין אנו מתחשבים
בדרך התורה נלך
לקדש שם שמים.

בשבוע של חול המועד פסח וסוכות שוכרים "המתמידים" נגנים מקצועיים לערב שלם. אז הם שרים שירים חסידיים בלבד, ורוקדים עד אור הבוקר. למחרת חוזרים הנגנים לישיבה אחרת באיזור. וכך — במשך כל שבוע החג. לא הייתי מחליפה את דירתי הצנועה בבתי ההונגרים, בבית היפה ביותר בירושלים. כאן מצויים היהודים הדתיים, ששימרו את תכונותיו של היהודי האמיתי: אהבת הריע, גמילות חסדים במישור החומרי והרוחני כאחד. אי אפשר לחיות חיים אנוכיים בבתי ההונגרים. פעמים אחדות ביום אתה פוגש את שכניך, אם בחנות המכולת או כשאת תולה את הכבסים באותה חצר. אם כביסתך מרובה, תשתמשי בחבל הכביסה שלהם, הנתון על גלגלים, והם בתורם ישתמשו בשלך. כל זה הוא בגדר "גמילות חסדים".

כמה שבועות לפני פסח מצחצחים את הבתים מן המסד ועד הטפחות. כל משק הבית שלך יוצא אל החצר, לצד משק הבית של שכנתך. כל אחד משתתף בשמחתו — או חלילה בצערו — של הזולת. כשאת מכינה סעודת שמחה לשישים או שמונים איש, בשמחה מעמידים לרשותך השכנים את

הכיסאות הדרושים לך, והם אף מסייעים עמך ומושיטים יד לעזרה בהכנת המסיבה.

אולי זה ייראה למישהו כהתערבות שרירותית ברשות הפרט, אך לאמיתו של דבר אין הפרטיות המשפחתית נפגמת כלל בשל כך. האנשים משתדלים לעזור זה לזה, אך אינם מתערבים בענייניהם. בדרך כלל ניתן לומר, כי שכניך מתנהגים כלפיך, בדרך שהיו רוצים שתנהג כלפיהם. והודות לקירות העבים קיים בידוד מוחלט בין משפחה למשפחה — מעלה שאינה בנמצא במרבית הבתים החדישים.

לפני נישואי לר' עמרם חשבתי לעיתים קרובות מתוך נוסטאלגיה על אותם ימי קדם, כאשר ישבו היהודים בגיטו המרכז אירופאי שלהם, וחיו בו חיים יהודיים מלאים, כשהם מוקפים עולם נוכרי עויין אבל מבודדים הימנו. אמת, מאה שערים היא גיטו, אבל גיטו נפלא שבו פורחות מידותיה של המסורת היהודית, מחוסנת מן האלימות, מן הריפיון ומן ה"ציביליזאציה" המודרנית.

אינני מאמינה שיש מקום בעולם, שבו חווים היהודים את השבת באינטנסיביות רבה יותר. השבת מתחילה למעשה ביום שישי בבוקר, כאשר בעלת הבית עוסקת בניקוי היסודי של הבית, כדי לקדם בכבוד את פני שבת המלכה. היא מכינה שורה של מאכלים מגוונים וטעימים למשפחתה ולאורחיה. היא דואגת לכך, שילדיה יהיו נקיים מכל רבב, ומלבישה אותם את בגדיהם היותר יפים. ערב שבת הוא יום מלא עבודה.

בהיותי טרודה בעבודות אחרות, לא יכולתי בדרך כלל להתחיל בהכנות לשבת ביום חמישי אחר הצהריים, כדרך שעשו נשים אחרות. אילו יכולתי לעשות זאת במקרה, בוודאי היה בא משהו בלתי צפוי ביום שישי וגוזל חלק גדול מזמני ומפריע לי בהכנות השבת: אורחים או עניין חשוב שיש לסדר. לחיי לוהטות, הייתי רצה מעבודה אחת לחברתה: הכנת החמין, בישול הדגים הממולאים — כאשר החלות נאפות בתנור. בעלי לא מנע עצמו מלעזור לי להכניס את השבת. "עס איז שפעט" (זה מאוחר) היה מלחש, והיה מצחצח את נעליו או מכין בגדיו לקראת הליכתו למקווה.

אחרי כן הוא מחדש את הפתילות של מנורת השמן בשביל נרות השבת שלי, ופורש על השולחן מפה צחורה ויפה. ואז, זמן רב לפני הדלקת הנרות, הוא ממלא נפט במנורה וב"לוקס", שהאירו לנו יפה בשנים ההן, עד שהוחלפו במנורת גאז. כמו יהודים דתיים רבים אחרים, איננו משתמשים בחשמל בשבת,

כדי שלא ליהנות מעבודתם של יהודים המחללים את השבת כדי ליצור אותו. היינו מכינים קוביות קרח לפני השבת, והמקרר החשמלי הפך למקרר רגיל. בשבת הופך היהודי במאה שערים לאדם אחר. כל השבוע אין הוא מקפיד שלא ללבוש בגדים שיש עליהם רבב, בלויים ומטולאים. בשבת כולו לובש מלכות, והחל בערב שבת כל סביבתו משנה צורתה. החנויות נסגרות בשעה מוקדמת אחר הצהריים. מנקים את רחובות השוק, ושעה ומחצה לפני צאת הכוכבים נשמעת התרועה וכל העבודה נפסקת. החצוצרות, שבימי קדם היו מודיעות על כניסת השבת, כבר נעלמו מזה שלושים שנה ברוב השכונות. היום יש בירושלים לכל מקווה צינור של קיטור המחובר לצופר. רק בבתי הונגרים נעצר הזמן ונשתמר המנהג הישן. צעיר לבוש בגדי שבת — שטריימל, וחלוק צהוב — עובר במהירות כמה פעמים בין שורות הבתים ותוקע בחצוצרה. מחסומים מוקמים ברחובות מאה שערים, כדי למנוע תנועת מכוניות ביום השבת.

הגיע העת להדליק את הנרות, נרות שמן או שעווה. בעלת הבית מברכת "ברוך אתה... אשר קידשנו במצוותיו וציונו להדליק נר של שבת". בכול שורר עכשיו סדר וניקיון, והכל מוכן לקבל את השבת בשמחה ויקר.

בעלי יוצא את הבית לתפילת מנחה וקבלת שבת. אני מלווה אותו עד לסף הדלת. הוא מנשק את המזוזה ופונה אלי בחיוך, ובקידה מהירה מברך אותי "גוט שבת".

לעיתים יש שקשה לפגוש אדם במשך השבוע. הכל נסחפים בקצב הקדחתני של העבודה. אבל השבת היא יום הפגישה המשפחתית. אחרי תפילות ליל שבת חוזר ר' עמרם מבית הכנסת, יחד עם בניו ורבים מנכדיו. כמו הכרוז המבשר בשורה טובה מופיע צעיר הנכדים ראשונה. לעיתים הם מצליחים לומר "גוט שבת" מנומס, אבל לעיתים קרובות הם פורצים לתוך הבית בסערה ומתנפלים על שתי הכורסאות. כשבאים כמה מן הנכדים שלי, הם מתחרים זה עם זה לתפוש ראשונה את אחת הכורסאות. בשעה שבעלי משוחח עם הילדים, מוסיפים ובאים עוד בני משפחה, ביניהם — בתו הבכירה ליבע, ויחד אתה שתי בנותיה הצעירות ביותר. כחצי שעה אחריה מופיע בעלה ושאר ילדיה הפנויים. הנשואים היו באים לעיתים קרובות יחד עם ילדיהם. במשך כשעה היתה נמשכת התנועה העליזה הזאת של הולכים ובאים, של בני שבטו של ר' עמרם אל נסיכם הנערץ. בחיוך ובשמחה הוא מחלק ממתקים

ואגוזים לנכדיו ולילדי השכנים גם יחד. לא היה בביתנו לא ראדיו ולא עיתון ישראלי, ואף לא בבית אחד מילדי בעלי. ברם, בלילי שבת אלה שמענו תוך כדי שיחה את חדשות הקהילה, הארץ והעולם.

אחרי שיצאו הקרובים, היה בעלי מקדש את השבת על כוס יין בשבילנו ואורחינו הרבים. בין המנות שר בעלי זמירות שבת, המושרות בכל קהילות ישראל, כאשר רק הנגינות שונות מעדה לעדה. במיוחד נעמו לאוזני הנעימות ההונגריות של בעלי. לבוש בגדי הדר, בחלוק הפסים הכחולים והצהובים ומוכתר בשטריימל, היה קולו היפה, החזק והערב, מביע את כל שמחת השבת, את אהבתו לבוראו ואת תודתו; את ציפיית עמו לבואו של משיח, שיחדש עולם של שלום וקדושה כבתחילה. כאשר היו אורחינו מבני ספרד, היה ר' עמרם שר את מנגינותיהם, שידע אותן על בוריין, ואף כאן היתה שירתו נפלאה. מבתי שכנינו נשמעו הדים לשירינו והארמוניה שררה בכל השכונה. היה בשבת של ר' עמרם מעין טעמו של העולם הבא. לעיתים קרובות פקדו את ביתנו אורחים אחרי הארוחה, אבל רק לשעה קצרה, שהרי ליל שבת נועד גם למנוחה.

כל חודשי החורף היה יהודי קשיש עובר בחצרות בתי ההונגרים בשלוש שעות לפנות בוקר, מעיר את הגברים וקורא להם להתחיל בלימוד תורה. במשך ארבעים שנה היה ר' יהודה כהן, שבילה כל ימיו על לימוד התורה, הכרוז של הלילות החורפיים. בתשיכה היה מכריז את דברי המשנה מתוך פרק חמישי בפרקי אבות: "יהודה בן תימא אומר, הווי עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים". כשהייתי מקשיבה לקולו של גיבור זה, הייתי שואלת את עצמי תכופות, כיצד יכולתי לחיות מחוץ לבתי ההונגרים, שם כל החיים הם תורה.

גם פורים הוא משהו מיוחד בירושלים. זהו חג עליז, המזכיר ליהודים, כי לעולם הם יכולים לבטוח בהצלה מגבוה, בתנאי שישובו מחטאיהם ומשגגו־תיהם. פורים בא לזכר מאורע שאירע בימי גלות בבל. ללא מלך וללא נביא, עשו יהודי שושן כמו שעשו יהודים פעמים רבות במשך דברי ימיהם מלאי־הייסורים, הם נטמעו בין הגויים שבקירבם ישבו. אך אין להשוות תקופה זו לדורנו, שבו נטשו יהודים כה רבים את מורשתם הרוחנית. אחשורוש מלך פרס היה שונא יהודים מובהק. כדי להעניש את היהודים על חטאיהם, חיזק ה' את אויבם המן, אחד מצאצאי עמלק. הוא נתמנה לראש שרי המלך והחליט

להשמיד את כל היהודים ביום אחד. היהודים חזרו בתשובה, צמו והתפללו שלושה ימים ושלושה לילות. המלכה אסתר התערבה, והמן נתלה על העץ שהכין למרדכי הצדיק. מרדכי תפש מקומו ליד המלך, ונעשה מנהיגם של יהודי הגולה. סדר מאורעות אלה נכתב על מגילת קלף, "המגילה", הנקראת מדי שנה בשנה בשלימותה בליל פורים ולמחרתו אחרי התפילה. גברים נשים וילדים חייבים לשמוע קריאת המגילה.

יהודי, החוגג את חג הפורים, מבטא את ביטחונו בעזרת השם. במשך היום מחליפים מנות של דברי אוכל בין שכנים, ובני משפחה. הילדים מקבלים מתנות של ממתקים וכסף. אך עיקר השמחה בשבילם היא בהתחפשותם ובביקוריהם. איזו שמחה בשבילם, כשאינך מצליח להכיר אותם! יום מלא עבודה היה לנו יום זה. ראש לכל, בבוקר אחרי התפילה ערכנו כמה ביקורים. אחר כך, בא תור משלוח המנות זה לזה במשך רוב היום, וחלוקת מתנות לילדים, כולל ילדי המשפחה הגדולה בלי עין הרע. ואחר כך — סעודת פורים. והכל תוך שמחה כללית. לא היה זמן להתאונן על עייפות...

בעלי, המאושר תמיד, היה עושה כל דבר בחייו מתוך שמחה. בפורים, כמו בכל החגיגות הדתיות והמשפחתיות, לא היה מי שידע טוב ממנו למשוך אורחים וידידים ולהדביק אותם בשמחתו המלאה. בשעות לפני הצהריים, כאשר דירתנו כבר היתה מלאה מפה לפה אורחים, היינו שומעים פתאום קולות שירה מרחוק. השירה הלכה וגברה, עד שהופיעו בקצה המרפסת שלאורך ביתנו בחורי ישיבת חברון, הולכים בטור עורפי, זה ידיו על כתפי חבירו. כך הם צעדו אל תוך ביתנו. בפעם הראשונה הוכיתי בתדהמה, אך עם זאת מאושרת וגאה להיות אשתו של ר' עמרם. מיהרתי לסלק מדרכם כל דבר שביר. הם היו צועדים סביב בעלי, היושב בראש השולחן, כשהם שרים ורוקדים לכבוד החג ולכבוד הרב המוקף אהבה וחיבה. אחת מבדיחות הפורים שלהם היתה, להחליף את הכובע בעל השוליים הצרים של אחד מהם בשטריימל שלו. בעלי קיבל את המשחקים שלהם ברוח טובה, שכן מעולם לא עברו את גבול הטעם הטוב, והכל היה רק התפרצות של אהבת אחים.

רבים מאוד הכירו את ר' עמרם באופן אישי, אבל רבים מהם הרבה יותר היו אלה, בעולם היהודי, שרק שמעו עליו ולפיכך יצרו לעצמם דעה מוטעית או בלתי־שלימה עליו. בדומה לאותו אמריקאני, שניגש אליו בשוק, זמן

קצר לאחר בואו לירושלים, והחל מדבר אתו. האיש נשאר פעור פה כמה רגעים, והמום לחלוטין מן הפגישה.

— שלום עליכם — אמר לו ר' עמרם, כשהוא מחייך כרגיל.

— אספר לכל ידידי באמריקה, כי ראיתי את ר' עמרם בלויא, ושהוא חייך אלי — אמר בהתלהבות.

אין ספק, שאיש זה קיבל תיאור של ר' עמרם כפי שבני אדם מסוימים דימו אותו לעצמם: לוחם קיצוני, אדם שקשה להתקרב אליו.

כל אנשי מאה שערים יודעים את הסיפור על החלבן, שלא מצא לו ממלא מקום לחלוקת החלב בשבוע החתונה שלו. מנהג ישראל הוא, שאין החתן או הכלה עובדים בשבעת ימי המשתה שלהם. הם אף אינם הולכים ללא ליווי בשבוע זה, כמו מלך ומלכה. מה גדולה היתה הפתעתם של יהודי מאה שערים, כאשר ראו יום אחד את ר' עמרם נושא בידו כד ומשפך גדולים, מחלק חלב לצרכנים, כאשר החתן מלווה אותו ומראה לו היכן לחלק... כך היה ר' עמרם חלבן לשבוע אחד.

יש גברים, שדתיותם מביאה את זולתם במבוכה. במקרים רבים, אלה במיוחד הנשים, שאינן יודעות כיצד לנהוג בנוכחותם, כיצד לדבר אליהם. אנשים דתיים וקדושים אלה מטילים פחד ויראת כבוד, אבל נראים מרוחקים מן הציבור מחשש מסויים. אך בשביל בעלי פירושה של דתיות, אהבת ה', היה גם אהבת הבריות, חיפוש קירבתם, התעניינות בגורלם והענקת חיבה ותשומת לב להם. תורתו לא היתה לו מערכת עקרונות נוקשה, המפרידה בין בני אדם, אלא אמצעי אמיתי לעבוד את ה' ולאהוב את רעיו.

באחד הימים החליטו הישראלים להרחיב את כביש תל־אביב—יפו. בשעת חפירת התשתית הם גילו קבר ועליו מצבה עתיקה מאוד, שעוררה את עניינם של הארכיאולוגים. ביום שישי בבוקר באו אל ר' עמרם יהודים מבני ברק. לכל מאבק ולכל מחאה פנו אליו. וביום ראשון השכם בבוקר הוא עזב את ירושלים ונסע לתל אביב, אל המקום שבו ביקשו לחלל את הקבר.

לפי שהוא טרם כילה את תפילת שחרית, ביקש רשות להשתמש בצריף, ששימש את הפועלים במקום. היו שם שני יהודים, מנהל עבודה מטעם עיריית תל אביב ואחד הפועלים. זה האחרון, עולה מבולגריה, שעבד בחברת "סולל בונה". בכבוד הזמינו שני האנשים את ר' עמרם ואת הבאים אתו להיכנס לצריף. הרב ביקש אותם להצטרף לתפילה.

— אינני יודע להתפלל — אמר הבולגרי — איני יודע לקרוא עברית.
— אפשר להתפלל בכל לשון — ענה ר' עמרם.
— מעולם לא הנחתי תפילין — הוסיף האיש. גם אבי לא, ואף לא קיבלתי תפילין לבר מצוה.
ישנן משפחות לא־דתיות, שאצלן חוגגים את יום ההולדת השלושה־עשר על ידי מסיבה קטנה בלבד, שבה מתאספים קרובים וידידים; אוכלים ארוחה חגיגית, מברכים את המשפחה. וזה הכל.
— אני אעשה אותך היום לבר־מצוה — אמר בעלי. כדרכו לא רצה לכוף את הזולת, והוא חיכה עד שהאיש ביקש שיניחו לו תפילין. בנו, אלימלך, היה פחות סבלני, והציע לדאוג לעצם העניין שלשמו באו.
— אם הרב רוצה להניח לי תפילין, אז אני מסכים — אמר הפועל לר' עמרם.
היום התחיל במצווה ונסתיים במצווה. השלטונות הסכימו לשנות את התוכנית, כדי שלא לפגוע במצבות הקברים.

בהיותו כולו מסור תמיד לצורכי הזולת, לא תיכנן בעלי מעולם תוכניות אישיות כלשהן. "מחשבות ה' הן הנעשות מציאות, ולא רצונם ותוכניותיהם של הבריות" היה רגיל לומר. לא היה קיים אצלו כל עיון עקר, כל פילוסופיה. ולא שהיה חסר אינטליגנציה או ידע. כאשר בא אדם להתייעץ אתו בבעיה מסובכת, היה מעיין קודם — מתוך ענווה ויראת שמים — בתשובות שנתנו חכמי הדורות שעברו בעניינים דומים. ר' עמרם היה זהיר מאוד לפני שהביע כל דעה משל עצמו.
ואם לא תיכן הרב כל תוכניות לגבי עצמו, הרי קיומה של היהדות ועתידה העסיקו אותו כל העת. כדי לקיים יהדות נאמנה הוא היה מוכן לכל קרבן, והיה פועל במרץ נעורים. עוד בגיל שבעים נותרה אצלו טהרת הנעורים והתלהבותם. לעיתים קרובות הופכים הדברים המושרשים בנו בימי הנעורים למנהג, לרפלכס, ואנו עושים את הדברים כמצוות אנשים מלומדה. זה נכון בכל הנוגע ליחסינו אל הקב"ה ואף ביחסינו עם בני אדם. התפילה הופכת למיכאנית, חסרת חום. האכזבות העוברות עלינו בחיינו ממלאות את לבנו מרירות, ומאותו רגע ואילך אין האדם מתקדם אלא נסוג. ר' עמרם ידע למצוא בכל יום את המניע החדש כדי להעמיד עצמו לרשותה של היהדות, לרשותו של חבר. כשהיה נדרש למשהו הוא היה שם, תמיד ומיד. מעולם לא יכלו

רגליו ללכת באותה מהירות שבה היה חפץ להגיע למטרתו, ובלכתו בדרך היה גופו נטוי תמיד קדימה. לשווא ניסיתי לשמור על הקצב עמו, בקושי הצלחתי ללכת אחריו.

אבל אותה קנאות כנה, שהניעה אותו לפעול בזריזות, היתה מסוגלת ליהפך לסבלנות אין קץ, כאשר היה צריך להקשיב לאלה, שבאו לשאול ממנו עצה בכל עניין ועניין. היתה לו הבחנה חדה ביותר, ודי היה ברמז קל כדי לגלות לו מה מטריד את בן שיחו, ולקראת מה הוא מכוון. אך במקום להפסיק אותו כדי להשיב את התשובה המבוקשת, היה רב עמרם נותן לאורחו להמשיך בדבריו, שמא ישמע עוד פרט כלשהו, שהתעלם ממנו קודם לכן. כך היתה לו שהות לעמוד על הפסיכולוגיה של בן שיחו ועל מניעיו. ביניהם התרקם קשר, וכשסיים ההוא את דבריו, אחרי שהות קצרה, היה ר' עמרם מסביר, כיצד הוא רואה את העניינים. זאת בדרך הבהירה ביותר, והפשוטה ביותר. לעולם היה השואל יוצא מלפני ר' עמרם שבע רצון — בין אם שוכנע בין אם לא — אך שמח בתשומת הלב שזכה לה.

סבלנות וענווה — מידות כה קשות להשגה — כבר קנה לו ר' עמרם בצעירותו. יוסף סלנט. אחד מתושבי בתי נייטן, מספר: "באחד הימים ישב לו ר' עמרם ולמד תורה לבדו בבית המדרש. על הרצפה היו פזורות קליפות אגוזים ובוטנים ממסיבה שהתקיימה שם. האחראים לאי־הסדר עזבו את המקום, והשאירו את ר' עמרם הצעיר שקוע בלימוד התורה. נכנס לשם יהודי אחד. 'כלום אינך מתבייש בלכלוך שעשית?' הוא צעק בכעס. והוא המשיך לגעור ולעלוב באיש הצעיר. ללא דיבור נטל ר' עמרם מטאטא, ניקה את בית המדרש, ושב לתלמודו".

כוונותיהם הטובות פחות או יותר של העיתונאים, והמאמרים המדוייקים פחות או יותר בציטוט דברי בעלי, הביאו עלינו מזמן לזמן מכתבים אנוני־מיים, או לאו דווקא אנונימיים. לא פעם היה מופיע בביתנו מבקר, כולו נרגש ותוקפני. ר' עמרם היה נשאר במקומו ומקשיב בשקט לטענות, לתוכחות. גם כשהדין היה עמו, היה בעלי מוצא נקודה של אמת בדברי הזולת, חלשה ככל שתהיה, והיה קושר בה את הדיון.

יום אחד הופיע אצלנו הנגר שלנו, יהודי חרדי וטוב, מלווה באחד מידידיו. היה זה ביום המכונה אצל הישראלים "יום העצמאות", כמה שנים אחר מלחמת ששת הימים. שני האנשים ממש יצאו מכליהם. אינני זוכרת, מה דבר הם

קראו או שמעו, שעליו התרגשו כל כך, אבל הם באו מתוך כוונה לברר את העניינים עד תומם עם ר' עמרם.

— מדוע אין אתה הולך לכותל ?

הוא הסביר להם.

— אם כן, מדוע אינך הולך למנהיגים הציוניים ומדבר אתם ? יכולת להשפיע עליהם ולהחזיר אותם בתשובה.

— קח למשל מטבע כסף — ענה בעלי. — מטבע זו נועדה להצטרף למטבעות אחרות. כסף הולך לכסף. אם אלך אל הציונים, אהיה כאחד מהם. מוטב לא להתחיל בעסק מעין זה.

— מדוע העלית דגל לבן מעל בתי הונגרים ב־1948 ?

ר' עמרם הסביר, שהתורה אוסרת עלינו לצאת למלחמה נגד הגויים ולנסות לקצר בכוח את הגלות.

— ה' לא הגלה אותנו מפני שלא היה לנו צבא, אלא מפני שחטאנו. רק הוא יכול לקבוע את קץ הגלות.

— בתש"ח נפלה פצצה בבתי ההונגרים — התערב חברו של הנגר — ויהודי נפצע. כולם הוכו בפחד וברחו. חייל בא, עזר לו והביא אותו לבית החולים. מדוע לא עשו כך תושבי השכונה ? מפני שלא היה דתי כמוהם ?

— אין ספק, שהם היו מוגי לב — אמר בעלי. חובה על כל יהודי לעזור לחברו הנתון בסכנה. אדם רשאי, ואף חייב לחלל שבת כדי להציל נפש יהודי.

שני האנשים עזבו שבעי רצון, וחיוך על פניהם. הנגר ובנו נעשו תלמידיו של ר' עמרם, ועד היום הם בין ידידי.

"עם ישראל הוא עם טוב — היה אומר בעלי. — רובם של אלה שסרו מן הדרך הישרה הוסתו על ידי המושלים, שהכשילו אותם ללא כל מצפון לטובתם הם".

ר' עמרם היה מוצא צידוק אפילו לאותם שוטרים ישראלים שהתאכזרו כלפיו בעבר. לדעתו, אין הם רעים כל כך כמו שהם נראים. "הם קוראים לעצמם כופרים", אמר לי יום אחד, "מפני שאינם רוצים להגביל את תאוותיהם על ידי קיום התורה. יהודי שהוכה על ידי שוטר, קילל אותו. 'למה הוא מקלל אותי' ? שאל אותו הקצין ברוגז. אילולא האמין בה', לא היה איכפת לו מקללתו של יהודי". סיים ר' עמרם דבריו.

"עלינו לחזור בתשובה", היה אומר שוב ושוב. זה היה בשבילו עמוד החיים, כשם שהשבת היא עמוד הבריאה, ובוא המשיח — עמוד ההיסטוריה היהודית. הוא היה בזמנו תלמיד וידיד גדול של הרב מבריסק, רבי וועלוועל סולוביצ'יק, ולעיתים קרובות היה מצטט את דבריו. פעם דנו בבית הרב מבריסק בנוכחותו של ר' עמרם בדברי הרמב"ם, ש"אין ישראל נגאלים אלא על ידי תשובה".

— כיצד ייתכן, שכל ישראל יחזרו בתשובה? — שאל מישהו.

— האם אתה יודע כיצד המשיח יבוא? — שאל אותו הרב מבריסק. — כמו כולם אינך יודע עדיין, אבל אף על פי כן אתה מאמין שיבוא. בדיוק כך, אינך יכול לתאר לך כיצד כל ישראל יחזרו בתשובה, ובכל זאת זה יקרה.

היו שאמרו, "ר' עמרם תמים", או "הוא טוב מדי" או אפילו: "הלב והשכל אינם הולכים אצלו יד ביד". ר' עמרם היה טהור, אבל רחוק מאוד מלהיות תמים. הוא ידע בדיוק עם מי יש לו עסק. אבל הוא שמר דעתו לעצמו, ומעולם לא הוציא משפט נגד אדם כלשהו. אותו יחס של חמלה היה לו כלפי שונאיו, מלאי שיטנה וקינאה, כמו לגבי חולי הרוח והנפש. הוא לא ראה בהם אלא אנשים אומללים, חלשים וחולים, שלמען שלום הציבור יש להישמר מפניהם, להשקיט אותם ואפילו לגלות להם כבוד. כך היה נראה לעיתים כאילו האחרים מערימים עליו. אבל את ענייניו היה ר' עמרם מכלכל תמיד לפי רצונו שלו; העיקר היה בשבילו שמירת היהדות. כך הצליח לשמור על האחדות והשלום במאה שערים.

ר' עמרם היה מסוגל לקבל כל יהודי או זר כנסיך, ואילו כלפי עצמו התיר לכל אדם להתייחס כאל שווה בין שווים. לעיתים באו אליו בחורים לא־דתיים, ודיברו אליו בדרך שלא נראתה לי מכובדת דיה. נדהמתי והייתי חסרת סבלנות. רציתי שהוא יוכיח אותם על כך. לא מנעתי את עצמי מלהעמיד אותם במקומם, (כי כך למדתי באקס־לה־באן, שזוהי אהבת הבריות, ללמד זה את זה את הדרך הנכונה ולהוכיח על השגיאות). אבל בעלי אמר בשם חז"ל, שאין להוכיח אדם, אם אתה יודע שלא ישמע לך. טענתי לעומתו, שאחת הסיבות לחורבן בית המקדש היתה, שלא הוכיחו זה את זה, ואולי הסיבה העיקרית, ובוודאי היא גם גורמת את עיכוב בנייתו מחדש של בית המקדש. אולי לא הייתי בלתי־צודקת, אבל ר' עמרם בודאי צדק. אך במה שנוגע למעשי אני, קיבל ר' עמרם לחלוטין את עמדתי. הוא לא העלים

עיניו מעולם אף מן השגיאה הקטנה ביותי ששגיתי. ברוב המקרים קיבלתי ברצון את הערותיו. לעיתים מחיתי, כי קשה היתה עלי העובדה, שהוא מתייחס כלפי בחומרה כזאת, ואילו כלפי האחרים בוותרנות מופלגת. ואז הוא היה מרגיע אותי, שהוא היה רוצה לראות אותי שלימה מכל הבחינות, ואדם הרוצה לעלות חייב לקבל ביקורת. "הגאון מווילנה היה משלם לאדם אחד, שהיה בא יום יום ומוכיח אותו" היה אומר. כמה הוא צדק. מעולם לא העיר הערה כלשהי, כדי לצער אותי. דבריו היו כה מלאים חוכמה וחיבה, שאפילו התפרצויות מצב הרוח שלי לא נמשכו זמן רב.

כמובן שהיו אף מקרים שבהם הוכחתי אני אותו. ואיזו אישה אינה מוכיחה את בעלה? כשהיה צודק, הוא הסביר עצמו בחן רב, אבל כשלא צדק, היה יודע לחקות מעשי ילדים שובבים, המתחרטים על מעשיהם כה יפה... עד שמיד הייתי פורצת בצחוק. אי אפשר היה לכעוס עליו יותר משתי דקות.

לא שכחתי אף אחד מדיבוריו, מהערותיו, איסוריו או התבוננויותיו. הן יחד עם התורה — מדריכות אותי היום בכל הליכותי.

ר' עמרם היה מיושב בדעתו בתכלית, ולפיכך הצליח למזג בתוכו תכונות קוטביות כמו התלהבות וסבלנות, רצון עז וותרנות וטוב לב, בהארמוניה נפלאה. צירוף זה היה כמעט יותר מדי יפה מכדי היות אמיתי, אך הוא לא זכה בו כמתנה מגבוה. רגיש וער לצורכיהם של האחרים ובלתי מתפשר עם עצמו — ניגודיות בלתי מצויה בדרך כלל בין בני אדם — היה מקדיש את חייו לא רק ללימוד התורה אלא אף לעבודה על עצמו, לעיצוב אישיותו על פי התוכנית שהתורה מתווה. הוא קרא וחזר וקרא בספרי המוסר. "מסילת ישרים" לרבי משה חיים לוצאטו היה ספרו שליד המיטה.

— "היא חושבת, שהיא מתחתנת עם יהודי מכובד" — לעגו לי שונאי אחרי החתונה. "והנה היא אשתו של יהודי, שעלבונות ניתכים על ראשו כל עת". הם דנו אותי על פי קנה המידה שלהם. ר' עמרם היה צוחק להם. מעולם לא לקה בשאפתנות, המולידה רק שינאה וקינאה, מדנים ונקמה. הוא היה מן הנעלבים ואינם עולבים, וכל חפצו היה רק לנצל כל רגע לעזרת הזולת, לבנות משהו, ולדעת שלא יגע לריק ולא נולד לבהלה.

בוקר אחד בא אלינו צעיר הנושא תרמיל על גבו. מלוד הוא בא אלינו ברגל. היה זה בסוף סיוון תשל"ג או בראשית תמוז. הוא עמד בפתח הבית: מבט

חודר וחשוך, מלא תבונה, ומצח גבוה. זקנו השחור עמד בניגוד חריף למראהו הבהיר. כה רזה היה הבחור, עד שנדמה כאילו הוא גבוה כשני מטרים.

— באתי מצרפת — אמר בצרפתית, בעמדו על סף הדלת — הייתי רוצה לראות את ר' עמרם.

— האם אתה מדבר יידיש או עברית?

— רק מעט גרמנית.

בעלי ואנוכי היינו באמצע ויכוח, וחדר האוכל היה מלא. ביקשתי אותו לשבת בטרקלין.

— זה יהודי מצרפת — אמרתי לבעלי. —הוא מבקש לשוחח אתך.

מאחר שהבנתי, כי הצעיר יצטרך לחכות זמן רב מאוד, הזרתי אליו כדי לברר, מה רצונו, וכדי להציע לו משהו לשתות.

— אין אני יהודי — באתי הנה להתגייר, אבל אינני רוצה להתגייר באמצעות הרבנים הציוניים. לכן באתי ישר אל בעלך.

הבחור היה בן עשרים ושש בקירוב, ועשה רושם אינטליגנטי במיוחד. כבר היתה לו ידיעה רבה ביהדות. למעשה הוא עשה את השנה הקודמת בקורסיקה בין יהודים כיהודי, והם לא ידעו דבר על מוצאו. בתור אתנולוגיסט הוא נסע לרגל לימודיו ועבר בין רבים מעמי אפריקה.

— במהלך עבודתי — הסביר — באתי לכלל הכרה, שרוב האנשים חסרים דת וגם מלאכה. באשר לעצמו, הוא בחר ביהדות ובאריגה. הוא התיישב בקורסיקה ללמוד את המלאכה ולחיות את חייו החדשים.

— מה מאושר בחור זה, שהוא בא ליהדות דור אחד אחרי — הרהרתי. כאשר נקטתי אני את הצעדים הראשונים שלי כדי להתגייר, מדינת ישראל רק נולדה. הנוכרים התעלמו כמעט מכל מה שנוגע ליהדות. היום יודע כל העולם, שיש ליהודים תורה, שבת, ראש השנה, פסח, יום כיפור וכיוצא באלה. הם מודעים לכך, שיש רבנים שונים ורבנים שונים, כגון סאטמר ולובביטש; הראדיו והטלוויזיה, העיתונות, הסרטים והספרים ומלחמותיה של מדינת ישראל פירסמו את ישראל בכל העולם. הגרים הבאים עתה לומדים עברית ב"מדינה היהודית", מלמדים אותם את הדת, והם מתקבלים אל היהדות בתנאי שייעשו ישראלים. כמובן שאחר כך מגייסים אותם גם לצבא.

גם קודם לכן ביקרו אצלי מועמדים לגיור, אבל עד כה לא הייתי מעורבת ממש באחד מהם. אבל בחור זה היה מקרה יוצא דופן. בעלי ואנוכי נטלנו

את עניינו בידינו, ועד מהרה הוא היה יהודי "כדת וכדין". חודשים מעטים לאחר מכן שידכנו אותו עם בחורה דתית ונבונה. אחרי שבועות של שנת תשל"ד נערכה לכבודם מסיבת אירוסין גדולה בביתנו. היום יש לזוג שני ילדים, בת קטנה שנקראה על שם חמותי שיינדיל, וילד הנקרא על שם בעלי.

עבדתי קשות בעניין זה, לעיתים מעל לכוחותי. בעלי הוכיח אותי על שאני נמהרת מדי, ועושה את הכל לבדי. אלא שזו היתה גם דרכו, שלא לחדול מעניין שקיבל על עצמו פעם. מובן, שהוא פעל ביתר זהירות וביתר תבונה.

ביתנו הפך מרכז ל"מקרים מיוחדים". כך הביא לנו מישהו יום אחד איש מגושם כבן ארבעים. הוא היה יהודי ספרדי, שבא מצרפת עם ילד בן שבע. בשביל האב העמדנו מיטה בטרקלין ושתי כורסאות העור, שהועמדו זו בצד זו, היו למיטה נוחה בעבור הילד בחדר האורחים.

לעולם לא אשכח את שלושת חודשי החורף שבילינו בביתנו עם ברנס, אלא אם כן אחלה במחלת השיכחה. הוא היה אפילפטי ומיתומאני. הוא סיפר לנו, כי אשתו מסרה את בנם למיסיון הספרדי. הוא ברח יחד עם הילד, אחרי שהוציא אותו מן המיסיון; כל גלגולי ההרפתקה הזאת תוארו לפנינו במלואם.

ברנס עבד... בתעופה. נדמה לי שהוא היה מכונאי, ועבד בעבר בשביל הישראלים על המיראג'ים. אבל נראה שלא הסתדר עם הציונים. מצאתי לו איפוא עבודה אצל לא־ציונים במאה שערים. אבל התוצאות היו זהות. דומה שברנס שנא לעבוד כשם ששנא את הציונים. אלא שלעולם לא ידעתי אם ההתקפות שעברו עליו בביתנו ובבית הכנסת היו אמיתיות או לא. על כל פנים הן הופיעו תמיד בזמן, כדי למנוע אותו מללכת לעבודה או כדי לאלץ אותו לעזוב אותה. בנסיבות אלה ברור היה, שאי אפשר להוציאו מן הבית. בסבלנותו לימד אותו בעלי מעט תורה.

ואז, יום אחד קיבל ברנס מכתב מפאריס. אשתו חזרה בה מכוונתה להתגרש, ומוכנה לנסות להשלים אתו, בתנאי שיחזור יחד עם הילד. היה ברור לחלוטין, שהוא רק ציפה למכתב זה. יום פרידתו של ברנס היה יום גדול בשבילי... ובשביל בעלי. השליתי עצמי, שזהו סוף הסיפור.

עברו כמה שנים. בשבת אחת בבוקר, שעה שעמדתי לסיים תפילת שחרית, וציפיתי לבעלי שישוב מבית הכנסת, נשמעה דפיקה בדלת. פתחתי... והנה —

בנימין בנו של ברנס! — אבי בבית הכנסת עם בעלך — אמר הילד — הם יבואו עוד מעט.

בעלי שלח לפניו את הילד, כדי להכין אותי להלם! כאילו פרחה כל שמחת השבת! כמעט ביקשתי לבכות באותה שעה.

אחרי זמן קצר הופיע בעלי, ויחד אתו ברנס ושאר האורחים. כולם התיישבו. ברנס... נעשה דתי! כמה גאה היה, כאשר אמר את הברכות בקול, הברכות שלמד מאתנו! בתוך ערפל הבעיות שהביא עלינו, הוא קלט משהו ממה שבעלי לימד אותו, ובסופו של דבר זה שינה אותו. לאחר זמן מרעט הוא הודה, שאשתו מחכה לו בבית מלון.

— לך והבא אותה — אמרתי.

לפני ארבע שנים היה הילד בר־מצווה. אביו נעשה יהודי הגון בתוך משפחתו, ואף פירנס אותה.

"המקרים" שנפלו לתוך חיינו, הופיעו תמיד באורח בלתי־צפוי. יום אחד היתה זו משפחה ספרדית בת תשע נפשות, הורים ושבעה ילדים, שהופיעו בערב שבת אחר הצהריים. הם גרו קודם בדירת מרתף בעיר גנים. צינור התפוצץ, ומי הביוב נשפכו לתוך דירתם. העירייה הבטיחה להם שני חדרים במלון ליום שני הבא. עד אז הם באו להתיישב בדירתו של ר' עמרם, שלא ראוהו מעולם קודם לכן. מי שלח אותם? לא ידעתי מעולם. אך מה זה חשוב? הם עשו את שבתם יחד, בחדר הקדמי של דירתנו, ואנו ואורחינו — בחדר האוכל. שבת ערנית מאוד. מותר להאמין לי!

ימי בצד בעלי היו מלאים. לעיתים באו אורחים זה אחר זה ללא הרף; צעירים — הם היו המתמידים ביותר — ובמיוחד אליעזר, צעיר אינטליגנטי ורגיש מאוד, שבא לעיתים קרובות להתייעץ עם ר' עמרם. מבוגרים — בני זוג, שלא הבינו זה את זה (דבר לגמרי לא שכיח במאה שערים. אבל קרה, שרב עמרם נאלץ להתערב כדי להחזיר שלום בית. תמיד קיבל על עצמו דברים כאלה, ובעיות הנוגעות לילדים היו יותר בתחום פעולתי), בקשות לסיוע כספי חד־פעמי ואחרים, שבאו מדי חודש לקבל סכום כסף שקיבלנו על עצמנו לתת להם, וכיוצא באלה.

כדי לאסוף את הכספים שהיו דרושים לנו לשם חלוקה למשפחות שסייענו להן, התחלתי לנסוע בשנת תשכ"ז פעם בשנה לחוץ לארץ. בדרך כלל זוהי עבודה לגבר, אבל במקרה שלנו רק אני הייתי מיומנת לכך. אני דוברת

שש לשונות, ויודעת להסתדר בכמה לשונות אחרות. כך יכולתי לתקשר בכל העולם. יתר על כן, לא היו לר' עמרם כל תעודות ישראליות, ולעולם לא היה מבקש דרכון ממשרדיה של ממשלה שלא הכיר בה. הוא גם לא השתמש במטבעות ובדואר של מדינת ישראל; ולבסוף, נוכחותו במאה שערים היתה חשובה הרבה יותר מזו שלי.

פרידה שנתית זו לא היתה נעימה אף לאחד מאתנו. בעלי ציפה לשובי, ואני מניתי כל הזמן את הימים שהייתי רחוקה הימנו. אבל בסוף — איזו שמחה להתאחד שוב עם האהוב עליך... ולהיות שוב ב"גיטו", שאת אווירתו הייתי חסרה במשך אותם שבועות מעטים. "מאה שערים, בתי הונגרים, זהו גיטו!" כמה פעמים שמעתי אנשים אומרים כך בלעג. למעשה יש בשתי שורות בתים אלה כל היתרונות של גיטו. במידה מסויימת הן מבודדות את תושביהן מעולם חומרני רודף־תענוגות, המכונה "מודרני". זה טוב לאמונתם ולבריאותם המוסרית. אך יותר הולם אותם הכינוי "עולם סגור". איני יודעת מקום אחר בארץ הקודש, או בעולם כולו, שבו האנשים חביבים יותר מיהודי מאה שערים, בין אם הם גרים בשוק, בבתי ההונגרים או בבית־ישראל. אם השקפותיך ומעשיך נוגדים את התורה, אין לך סיכוי להתקבל, אבל מי שתהיה, תתקבל בזרועות פתוחות ברוב הבתים. הם מכניסי אורחים וקל לדבר אתם. רבים האנשים שחזרו בתשובה ומצאו דרכם אל היהדות, אחרי ביקורים אחדים אצל משפחות במאה שערים. מרדכי וייס, יהודי פעיל מ"נטורי קרתא", נוהג זה שנים לנסוע פעמיים בשבוע עם חברו יהודה ליב פרנקל למקומות מרוחקים בישראל, וללמד יהדות לעולים חדשים ולא כל כך חדשים, שבתוך קשייהם התומריים לא הצליחו עדיין לעלות במישור הרוחני שלהם.

רבים היהודים, מישראל ומחוצה לה, שנעשו דתיים בעקבות טיפולו של בעלי בהם. פעם אחת פגשתי אחד מהם כשהוא ניסה לנסוע ב"טרמפ". אני הייתי עם בני במכוניתו. הוא ביקש לקחת אותו לירושלים. שערותיו ארוכות נוסח ההיפי, כובע מצחייה מקורדרוי, זקן של אמן, ותחת בית שחיו קופסה גדולה — כל זה רימז על היותו צייר.

— אני מכיר אותך — אמר, כשהתיישב מאחורינו. — את אשתו של הרב בלויא. אינך מכירה אותי?

הסתובבתי להסתכל בו. לא יכולתי לנקוב בשמו. פניו נראו לי כאילו ראיתים לראשונה.

— אני יצחק בסנסון. היה לנו ויכוח באחד הימים לפני עשר שנים, באקס־לה־באן כשהייתי בישיבה שם.

בשום פנים לא יכולתי להיזכר באיש צעיר זה, שהיה אולי בין שנת העשרים ושש והשלושים שלו. אולם שמו היה זכור לי היטב. במשך שנים שמעתי עליו. יום אחד הוא עזב את הישיבה. הוא נעשה צייר טוב אבל יהודי רע. כפעם בפעם היה נוסע לאנטוורפן כדי למכור את ציוריו, אבל לא היה מבקר עוד בביתו של ר' איציקל, אותו הערין מאוד בעבר. "את חייבת להתקשר אתו ולהחזיר אותו לתורה", היו פונים אלי בזמנו יהודי אנטוורפן ופאריס, שהאמינו בו כי ישוב. מעולם לא מנעו ממנו את ידידותם. והנה, פתאום, כאילו נפל מן השמים, כאן אצלי בירושלים!

הזמנתי אותו לביתנו לשבת הבאה. הוא בא רק לסעודה שלישית, כשלוש שעות לפני צאת השבת. כבר לא האמנו שיבוא, והנה נקישה בדלת. הלכתי לפתוח. הוא שם, אבל... שערו נעלם! הוא אסף אותו תחת איזה כובע לבד שחור. כדי להיראות יותר כמו איש "מאה שערים", הוא לא קימט את הקובע באמצעו. כובע עגול זה, שהיה גדול ממידותיו, ושהבליט את אוזניו הגדולות והדגיש את חיוורון עורו, שיווה לו מראה טראגי־קומי. נשמרתי מאוד לא להתבונן בו יותר מדי. הזמנתי אותו להיכנס, והצגתי אותו בפני בעלי. ר' עמרם הזמין אותו לשבת. כך סיימנו את סעודת השבת שלנו יחד עם יצחק, שהיה עטוף מיסתורין באותה שעה. לא ידעתי מעולם, איפה גר לפני שעבר את סף ביתנו, אבל כשעזב אותנו אחר הסעודה, הזמנתי אותו לשוב ולבוא. באמת הוא חזר לאחר כמה ימים ומראהו שונה לגמרי. עוד היה חבוש בכובעו המצחיק, אבל הוא הסתפר, ומה שנשאר היו רק שתי פיאות. הנה מה שהוא עצמו כתב על פגישתו עם ר' עמרם:

"...באה שבת... לסעודה שלישית אני תופש מקומי ליד ר' עמרם. השמש שקעה מאחורי הרי ירושלים. החדר הולך ומחשיך. בדמדומים אנו מסיימים את סעודתנו. כבר הגיע כמעט הלילה, כאשר ר' עמרם מתחיל לשיר. מיד מתעלה נשמתי עם קולו, ואני מצטרף אליו. אינני יכול להביע במלים מה שחשתי אז (ובשבתות הבאות לאחר מכן) אלא בשיר ועל ידי שאני שר אותן זמירות כל שבת במשך שש השנים שעברו מאז. נוצר הקשר ללא מילים. אני בטוח שמצאתי את מורי; וכל מה שאלמד ממנו יתעלה לאותה רמה ולאותם מבטים חודרים, העוויות והטעמות. ומעל לכל, ההתלהבות הזו־

הרת שבתפילתו, שרוממה ואיחדה את כל הנאספים בשעת התפילות.
"החלטתי להתיישב במאה שערים, כדי להיות סמוך לר' עמרם. כשביקשתי אותו בשבוע שלאחר מכן למצוא לי חבר ללמוד אתי, הציע ר' עמרם שאבוא אל ביתו. הוא עצמו ילמד אותי גמרא. שמחתי היא ללא קץ. אני רוצה ללמוד גמרא כדי להיות יהודי טוב. במשך חודשיים למדנו יחד ר' עמרם ואני. הוא היה קורא ומתרגם כל דבר ליידיש. כשאני שאלתי שאלה מבולבלת, הוא היה עונה בפשטות. פשטות זו יישרה את כל ההדורים. התקדמתי צעד אחד. כאשר סטיתי מן הנושא הוא היה מחזיר אותי אליו. מעולם לא הוכיח אותי, לא השמיע גערה או ביקורת. ואף על פי כן הוא חולל בי שינויים, שאיש זולתו לא חולל. הרגשתי ממש כאילו אני נולד מחדש.
"כל בוקר אחר הלימודים הלכנו לישיבת נטורי קרתא, והיינו הראשונים לתפילה. האנשים באו זה אחר זה, ותחת הנהגתו של ר' עמרם התמלא המקום התלהבות ושמחה. אחרי זה היינו חוזרים לביתו להכין ארוחת בוקר. כדי לקבל מושג על גדולתו של אדם גדול באמת, עליך לשהות במחיצתו של איש כמורי. יום אחד, כשהיינו מנקים ירקות, אמר לי: 'איך בין א פוץ־מייסטר' (אני מנקה מומחה). כדי להיפטר מכתמים, בלי לפגוע באריג, באמת צריכים להיות מומחה! הוא לימד אותי לקוות ולהיאבק. הוא העביר אלי מעט משמחתו בעבודת ה' ובעזרת הזולת.
"'קול רינה וישועה באהלי צדיקים' — הרבנית דאגה לכל דבר בבית. נשמעו בו קולות הרינה, של לימוד, של תפילה ושל שירים של ר' עמרם ושל תלמידיו. וקול הישועה הוא זה שהביאה היא עצמה לעשרות נשמות הנתונות בצרה. זרם האנשים הבאים לביתם לא פסק, כשכל אחד מביא אתו צרור בעיותיו, ויוצא משם בכוח חדש, אם לא בפיתרון חדש..."
יצחק נשאר בביתנו קצת יותר מחודשיים. שובו ליהדות היה מושלם. כל מאמצי למצוא לו שידוך מתאים בירושלים היו לשווא. לא היתה לו סבלנות לחכות, ולכן טס לארצות הברית, שם הכיר את הבחורה שעתידה היתה להיות אשתו, ברכה. כבר נולדו להם שלושה ילדים, "אמונה", ילדה נחמדה, עמרם, בן על שם בעלי, ותינוק הנקרא על שמו של רב נחמן מברסלב. יצחק ממשיך לצייר, אבל הוא מלמד במשרה חלקית בישיבת אקס־לה־באן. היום ביתו שלו פתוח לכל, והוא מקבל בו את אלה המבקשים לחזור אל התורה, כמוהו בעבר.

כא

מי שאינו מחזיק במחלוקת על המתייצבים על דרך
לא טוב ומושכי העוון, הרי הוא נענש מפשעיהם
לכל חטאותם . . . (שערי תשובה ג, נט)

"אינני רב", היה ר' עמרם אומר מתוך ענווה. והוסיף: "כאשר יהודים הולכים בדרך לא טובה, רשאי כל יהודי לעשות עצמו מנהיג, ולעשות כל דבר, כדי להחזירם לדרך הטובה".

בדרך לאושוויץ שאל יהודי אחד את הרב שלמה זלמן עהרנרייך, רבה של שימלוב: מדוע חיסל הקדוש ברוך הוא את יהודי אירופה? השיב לו הרב: "אנו נענשים, על שלא לחמנו דיינו בציונים". כל עבירה, גם של הפרט, על חוקי התורה, נפרעים עליה מן הציבור כולו.

השבת היתה, ועודנה, מרכז המאבק בין היהודים הדתיים לבין אלה המנהיגים את מדינת ישראל. לגבי הציונים אין השבת אלא יום מנוחה, ושמירתה הקפדנית היא רק חלק של מצוות הדת, שהם נטשו אותה לחלוטין. מצד שני יש יהודים רבים בעם, שמתוך בורות אינם יודעים את חשיבותו של יום השבת. "יהודי בלב . . . הלא זה העיקר, לא כן?" כך הם אומרים. אבל ללא קיום המצוות כבר זמן רב לא היו יהודים בעולם. זהו ההסבר שנותן הרמב"ם במורה נבוכים ב, לא:

"אולי כבר התבארה לך העילה בחיזוק תורת השבת והיותה ב'סקילה' — ואדון הנביאים הרג עליה — והיא שלישית למציאות השם והרחקת השניות, כי ההזהרה מעבוד זולתו אמנם היא לישב היחוד. וכבר ידעת מדברי, שהדעות — אם לא יהיו להם מעשים, שיעמידום ויפרסמום ויתמידום בהמון לנצח — לא יישארו. ולזה ציוונו בתורה . . . וכבר באו בזאת המצוה שתי עילות מתחלפות: . . . האמנת דעת אמיתי, והוא חידוש העולם, המורה על מציאות השם בתחילת מחשבה ובעיון הקל; וזכור חסדי השם עלינו בהניחנו

'מתחת סבלות מצרים'; וכאילו הוא חסד כולל באמת הדעת העיוני ותיקון העניין הגשמי..."

שמירת השבת היא דבר כה יסודי ביהדות, ששום יהודי דתי, אף לא ציוני, אינו מסוגל לראות בחילולה. דוד ויינגרטן, אחד מבעלי משרדי התיירות הגדולים במדינה הביע את אכזבתו במכתב גלוי לגב' גולדה מאיר, שפורסם בעיתונות באנגלית ובעברית בה' שבט תשל"ב (23 בינואר 1972). וכך כתב: "אני מאמין כי רק במדינת היהודים יכול יהודי לנהוג באורח חיים יהודי מלא, וכי היהדות הטבועה בו לא תוכל לבוא לידי ביטוי מוחלט בניו־יורק או במקום אחר בתפוצה. — — —

ברם, באחרונה חדרו ללבי כמה ספיקות המדירים את מנוחתי.

בשבוע שעבר קראתי שיהודי, סבל בשדה תעופה, פוטר מעבודתו על שסירב לעבוד בשבת. היכן זה קרה? בניו־יורק? בלונדון? בפראג? — לא! זה קרה בשדה־התעופה לוד — י ש ר א ל.

עובדה מחרידה זו עוררה בי זכרונות מתקופת נעורי. כפליט צעיר מאירופה עבדתי במכבסה בברוקלין תמורת חמישה דולאר לשבוע, משום שסירבתי לקבל עבודה בה השכר גבוה יותר, אך הייתי חייב לעבוד בשבת. אני נזכר ברבים ממכרי, שהעדיפו לוותר על משרות טובות, ובלבד שלא לזנוח את אמונתם ואת מסורתם בגלל חילול שבת. בעיני היה זה סמל הגלות. בגולה נאלצנו להילחם ללא הרף על הזכות לחיות כיהודים על פי עקרונות הדת שלנו. בארצות־הברית לחמו היהודים והשיגו את הזכות לא לעבוד בשבת. בשנה שעברה התקיימו בבתי המשפט האמריקאיים מספר משפטים, שהיו אבן־בוחן, במקרים בהם חוייבו יהודים לעבוד בשבת. השופטים קבעו שחיובו של יהודי־דתי לעבוד בשבת פירושו פגיעה בזכויות חופש הפרט, והעוברים על החוק נענשו והוכרחו להחזיר את המפוטרים לעבודה.

הרשי נא לי, גבירתי ראש הממשלה, להסביר זאת. אינני מתכוון לשירותים החיוניים לבטחון המדינה או לחיי תושביה, שהם בגדר של פיקוח נפש, אך שר העבודה מעניק רשיונות עבודה בסיטונות כדי שמפעלים ת ע ש י י ת י י ם יוכלו לפעול בשבת. מה אמורים לעשות יהודים שומרי שבת? האם יימנע מהם ליהנות מעקרון שיוויון־ההזדמנויות בתעסוקה רגילה רק משום שהם יהודים דתיים החיים במדינה יהודית? האם יעשום אזרחים ממדריגה שנייה?

היו זמנים בארצות הברית שלמודעות להצעת עבודה הוסיפו: 'לא ליהודים

וכושים'. האם אנו מתקרבים ליצירת שיטה, לפיה בישראל, יצויין במודעות לחיפוש־עובדים 'לא ליהודים דתיים', כפי שהציעו מנהלי שדה התעופה לוד, לפי גירסת העתונים. העובדה שאחרי דיון סוער בכנסת פוצה הסבל אינה משנה את פני הדברים.

עולים יהודים מגרוזיה, אשר רק בגלל דביקותם הדתית הצליחו להישאר יהודים תחת שלטונו של סטאלין, חייבים עתה לעבוד בשבת בשדה התעופה לוד. לפקיד הבכיר, האחראי לענין זה, היה ה'אומץ' לפטר מספר סבלים יהודים מגרוזיה, משום, שלפי דבריו, שנאמרו בסגנון גס, שאינו יאה־לפקיד מדינה, הם חתמו על כך שהם מתחייבים לעבוד בשבת. (הם חתמו על המיסמך הואיל ולא הבינו עברית ומה הם חותמים).

בעיות כאלה אינן מכבידות עלינו היום בניו־יורק, או בשיקאגו או אפילו ברפובליקה הגרוזינית. בעולם החופשי מוגנות זכויות אזרחיות כאלה על־ידי החוק, ובגרוזיה הסובייטית פשוט הניחו לנו השלטונות. אבל בישראל, בשנה העשרים וארבע לעצמאותה, וחמש שנים לאחר איחוד ירושלים — עדיין קיימות בעיות אלה.

מפריעה לי גם השתיקה העמוקה בה מתעטפים המגינים על הזכויות האזרחיות למיניהם, חותמי העצומות ונושאי דגל המחאה. וכי מה הן זכויות האדם — האם הן רק הזכות לפרסם ספרות פורנוגרפית ולהעלות על הבמה מחזות של ניבול־פה? האם עלינו להסיק שזכויות דתיות של יהודים דתיים הן רק משניות ו'פחות' חשובות?

הייתי ציוני כל חיי. אך אנא, אל נא תביאי אותי למצב בו לא תהיה בפי תשובה לאלה הסבורים כי מבחינות רבות נוח יותר להיות היום יהודי בניו־יורק מאשר בירושלים; לאלה הסבורים שיהודים מסורתיים נעשים לאזרחים מדרגה שנייה במדינה היהודית; ולאלה הסבורים שהתורה תצא מברוקלין ודבר ה' מגולדרס גרין * — ולא מציון ומירושלים.

אני מבקש ממך, גברתי הנכבדה, כציונית שעלתה מאמריקה, לארץ ברוכה זו, לעשות כמיטב יכולתך לשים קץ להפליה חמורה זו. לעזור לנו לעלות לציון ברינה ולחיות את חיינו כאן, כולנו יחד, חיים יהודיים שלמים על פי מסורת אבותינו, אמונתנו ומצפוננו".

* שכונה בלונדון, שבה מתגוררים הרבה יהודים.

כמה חודשים לאחר מכן השיבה גב' מאיר, ראש הממשלה, על דבריו. מובן שהיא לא השיבה במכתב גלוי לה' ויינגרטן. התשובה נרמזה בתוך דבריה לעיתונאי צרפתי. העיתונאי שאל אותה בדבר המאבק הדתי המתמשך בישראל. והיא השיבה: "שש שעות לאחר שנשיג שלום עם שכנינו יסתיים המאבק הנוכחי".

ה"ג'ואיש אובסרבר" בגליונו מאוקטובר 1972 מביא הצהרה זו, ומעיר עליה: "כוונתה ברורה לזלזולטין. כשיושג השלום, שוב לא תהיה המדינה תלויה יותר בתרומות מן החוץ, ולא תהיה זקוקה עוד לתמיכה מוסרית ומדינית של יהודי העולם; הממשלה החילונית תהיה חופשית לבצע את תוכניותיה כלפי הדת ללא התערבות".

מה הן התוכניות ששוקלים אותן כל הזמן, ואין מבצעים אותן? אותו עיתון מפרסם במקום אחר את דברי הרב חיים סולובייצ'יק (תרי"ג—תרע"ח— 1853—1918), הרב מבריסק: "הציונות דורשת מדינה עברית לא מפני הערך שהיא מייחסת למדינה כזאת, אלא מפני שהיא רואה במדינה יהודית את האמצעי המעשי ביותר להגשמת מטרתה — הפרת ברית סיני והפיכת אומה קדושה לאומה חילונית. בתורת שכזאת, מייצגת הציונות את היצר הרע של האומה היהודית".

כאשר לא נראה כל שיפור במצב, ואדרבה, הוא הורע עוד יותר, כתב דוד ויינגרטן מאמר אחר, שפורסם בניו־יורק ב־18 בפברואר 1977 בשבועון "ג'ואיש פרס": "שבת. לפי החוק השבת הוא יום המנוחה במדינת ישראל. הדרך שאנו היהודים הדתיים מבינים זאת הוא, שיש לשמור את השבת לפי חוקי התורה, שהמדינה תשבות ביום השבת, ולא תהיה השבת כיום ראשון אצל האומות.

לצערנו הולכת השבת ונעלמת מן הנוף הישראלי... ישנה ועדת שרים שתפקידה להעניק היתרי עבודה לתעשיות חיוניות בשבת. זוהי חוכא וטלולא! פרופסור לב, מן המחלקה לפיסיקה של האוניברסיטה העברית, המשמש כיועץ דתי לוועדה זו, הצהיר לפני זמן מה בפני כתב העיתון 'הארץ': 'עזבתי את הוועדה כאיש מתוסכל; לחברי הוועדה לא איכפת כל עיקר, אם בתי החרושת עובדים בשבת או לא. יש חילול שבת סיטוני בתעשייה, וכל בתי החרושת מפירים את חוקי המדינה באין מעצור'.

תעשיינים רבים רבים, המפעילים בתי חרושת בלתי־חיוניים אמרו לי, שהם

עובדים בשבת. תעשיין מעילים הורשה לעבוד בשבת בטענה, שבית החרושת שלו עובד למען הייצוא, ודולארי־הייצוא חיוניים לישראל".
הראדיו והטלוויזיה משדרים בשבת. חלק גדול מתחנות הדלק פתוחות בשבת. משחקי כדורגל, שמעורבים בהם עשרות אלפי משתתפים, מתקיימים בשבת, וזה גורר פעולות משטרה, כיסוי על ידי תחנות השידור, פקקי תנועה, וכל זה בשבת אחר הצהריים בכל חלקי הארץ.
רחוב דיזנגוף, אחד הרחובות הראשיים של תל אביב, הופך מדרחוב בשבת, וכל בתי הקפה פתוחים בשבת. המוסיקה בוקעת מהם אל הרחובות מתחת לאפו של הרב אברמוביץ, סגן ראש העיר של תל אביב מטעם אגודת ישראל.
"כד שה'סטאטוס קוו' שהוסכם עליו לפני עשרים ושמונה שנים מת למעשה; הדברים מתפתחים במשך עשרים ושמונה שנים, ישנן המצאות חדשות: אמצעי תקשורת, לווייניים, טלוויזיה ותקשורת אווירית אינטנסיבית. כך שהשבת, כפי שאנו רואים אותה, עומדת להיעלם במדינת ישראל".
מר ויינגרטן עצמו מביא את הראיה, כי מציאותם של חברים דתיים על ספסלי הכנסת היא בדיחה עגומה. מוטב, לדעתו, להעביר לכלל היהדות הדתית חלק מן האחריות, ולא את הקטנה מן העבירות על חוקי היהדות שנעשות במדינת ישראל.
גם מאה שערים היתה חלק מן הנוף העצוב הזה שמתאר אותו דוד ויינגרטן, אילולא הקדיש ר' עמרם את חייו לשימור הרובע הזה, המבצר האחרון של היהדות, ללא פשרות. פעיל ללא לאות, הוא ניהל במסירות את המאבק להגנת השבת. כאשר היה צעיר יותר, מספרים ידידיו, הוא היה שוכב לרוחב הכביש כדי למנוע מכוניות מלעבור בו בשבת. במשך תשע שנות נישואינו הוא היה הולך כל שבת וקורא ברחובות ירושלים "שבת, שבת". במשך שנים היה הולך עד לתחנת האוטובוסים המרכזית. כמה פעמים הבטיחו להפסיק את התנועה, אך הנהגים התחכמו ואספו את הנוסעים במקומות אחרים מחוץ לתחנה. אחרי הפגנה, שהשתתפו בה כשבע מאות יהודים, סגר "אגד" את התחנות. "האגודה" פירסמה אז כרוז: "הכל סודר, ואין עוד צורך להפגין כדי למחות על חילול השבת". ר' עמרם עקב בעצמו אחר הנהגים עד המקום שמשם יצאו. לא קל לאוטובוסים לנוע, אף אם הם מנסים להסתתר.
כמו מפקד בצבאות ה' הלך רב עמרם בידיים ריקות, מוקף על ידי חייליו.

בדרכם היו נתקלים במשטרה. הפגנות שקטות אלה נחשבו בעיני נציגי הסדר הישראלי — התגרות במדינה. ובמיוחד, מאחר שר' עמרם וכל חברי נטורי קרתא מעולם לא ביקשו רשות להפגין, מממשלה שאין הם מכירים בה. כאשר השוטרים התעצבנו היכו את המפגינים באלותיהם, את המפגינים לבושי השטריימלך והמזויינים אך ורק באמונתם ובתורתם.

התעמולה הציונית מציגה את נטורי קרתא כאנשים המיידים אבנים במכוניות הנוסעות בשבת. אין זה נכון, שכן אסור להרים אבן בשבת. מי ילך להפגין לשמירת השבת על ידי חילולה? אם יש ילדים המשליכים אבנים במשטרה, הם עושים כך בהפגנות בימות החול, שבהן הם משתתפים במרץ רב. הילדים כאן בלי ספק פראיים יותר, פחות נימוסיים ובוודאי פחות מטופחים מאשר בשכונות האחרות, העשירות יותר. אולם יש להם רצון עז יותר. המלחמה בציונות שמנהלים הוריהם, מעוררת את מודעותם ליהדות בגיל מוקדם, והם מקיימים את מצוותיה בהתלהבות. אין להם צעצועים. הרכבות החשמליות המשוכללות יקרות מהישג ידם של תושבי מאה שערים. הם מיידים אבנים, אבל כלום לא היכה דוד הנער את הענק גולית באבן אחת ויחידה? מאוחר יותר, כמבוגרים צעירים אין הם משתמשים בכלי נשק. הם אינם מתאמנים בשימוש בנשק ואינם משתתפים במלחמות האסורות על פי התורה.

שמעתי בעבר על התנהגות המשטרה כלפי תושבי מאה שערים. שנים אחדות אחרי שהתיישבנו בבתי ההונגרים הייתי עדה בעצמי להפגנת כוחה.

שבת אחת אחר הצהריים אירגנה המשטרה "פוגרום", שהטלוויזיה הגרמנית הוזמנה לצלמו. אנשי המשטרה פרצו פתאום אל בתי הכנסת, ועצרו אנשים חפים מפשע באמצע תפילתם. תלמידי ישיבות, ביניהם אף אמריקנים, נגררו החוצה והוכו באכזריות לפני מצלמות הטלוויזיה. אכזריות היא משקה חריף: היא משכרת את האדם והוא מאבד את שליטתו העצמית. אחרי הצגתם לפני המצלמות הגרמניות הם פרצו בפראות לבתי ההונגרים, ותפשו נערים לעיני הוריהם הנדהמים, ללא כל אבחנה, והביאו אותם לתחנות משטרה כדי לעצור אותם. ביניהם היה ילד בן שש־עשרה, אחד מבני שכנינו. ילד אחד, בן אחת־עשרה ממשפחה אחרת היה לומד תורה עם אביו, שעה שפרצו השוטרים לדירתם. הילד נגרר החוצה למרות צעקותיה ודמעותיה של אמו.

ר' עמרם היה קרבן מועדף של השוטרים הישראליים, אבל מאז הלבין זקנו לא העזו להכותו. ואף שנלקח לעיתים למשטרה, לא אסרו אותו יותר. קודם

לכן לא שמו לב ל"נימוסים" כאלה, ומעשי האכזריות שלהם גררו אחריהן ישיבות ממושכות בבית הסוהר. באחד המקרים האלה, (כשהמאסר נמשך כמה חודשים), בא הגאון ה"חזון איש" לבקר את ר' עמרם בבית הסוהר ביפו. היה זה כמה שנים אחר הקמת מדינת ישראל. בפעם הראשונה לא התירו שלטונות בית הסוהר לגאון להיכנס, אבל הוא שב אחר כמה ימים, והפעם הורשה להיכנס. בעזבו את בית הסוהר אחרי הביקור, אמר — כשהוא שמח שערך את הביקור — "למעשה באתי לבקר את 'השבת'". ואשר לבעלי, הוא היה מעיר בתענוג רב, "כדאי היה ללכת לבית הסוהר, כדי לזכות בביקור כזה!"

נושא אחר למאבק היה: נתיחות מתים, שבוצעו ועודן מבוצעות בניגוד למחאתן המפורשת של המשפחות. לאמיתו של דבר אוסרת התורה נתיחות כאלה, המבוצעות אף ביהודים שנפטרו "בלי עזרת הרפואה". אין אנו בעלים על גופותינו או גופותיהם של זולתנו. עלינו להחזיר את הגופה לבוראה, כמו שקיבלנו אותה ממנו. שעה שחייבים לעשות כל דבר כדי להציל נפש, ואפילו בשבת (פיקוח נפש דוחה שבת — מצווה), אין היהדות מתירה כריתת אברים מגוויה. אין לך זכות לקיים "מצווה" כזאת, על חשבון הנפטר, שאינו מסוגל יותר לקיים מצוות בעצמו.

לבד מן ההקפדה על קיום ההלכה, שהיא הטעם הראשוני בשביל היהודי, יש בנתיחת גופה של אחד הקרובים מן המכאיב, ואף מבחיל. לא הייתי יהודיה כשנפטרה אמי לפני שלושים ושלוש שנים, אבל אני יודעת שהייתי נאבקת בכל כוחי כדי למנוע כל אדם מלנגוע בגווייתה.

כאשר יהודי חולה אנוש שוכב בבית חולים ישראלי, חייבים בני משפחתו לשמור ליד מיטתו לפי תור, יומם ולילה. הפסקה של שעה אחת — עלולה לגרום לתוצאות פאטאליות. בשנת תש"ל שכב יהודי בשנות השישים ללא-הכרה במשך חודש תמים בבית חולים הדסה בירושלים; כל אותה העת ישב בנו ליד מיטתו כדי לשמור עליו.

"באחד הימים", כך הוא סיפר, "התאספו הרופאים ליד מיטת אבי, בנוכחותי. הם דיברו ביניהם בלשון זרה, ולא יכולתי להבין דבר מכל אשר דיברו. רק הבנתי שהדיון חשוב מאוד. כשהם עזבו, אחד הרופאים נשאר ורמז לי בראשו. ניגשתי אליו. 'אני מייעץ לך, אל תזוז מכאן' אמר בחשאי. כמה

דקות לאחר מכן הופיעה אחות. 'אתה עייף, לך ואכול משהו' היא הציעה לי. לא עניתי. ואחר כמה דקות עוד אחות: 'מדוע אתה נשאר כאן כל הזמן? לך ותנוח מעט'. אז הבנתי את הרמז של הרופא ההוא, ולא משתי ממיטתו של אבא".

למחרת היום פקח האיש את עיניו וביקש מים. בסופו של דבר הוא החלים ועזב את בית החולים. היום הוא בריא לחלוטין, וחי בשכונת גאולה בירושלים. מה היה עלול להיות גורלו, לולא עמדתו התקיפה של הבן, וכנותו של רופא חרדי, מלמד אותנו גורלו של אברהם סדגט. היה זה יהודי בן פחות משלושים, אב לילדה בת שלוש. הוא נפגע בראשו בתאונת עבודה בי"ב בכסלו תשכ"ט (3 בדצמבר 1968) ואושפז בבית חולים ביילינסון בפתח תקווה. בדרך לבית החולים איבד את הכרתו. "עליו לעבור ניתוח מוחי" קבעו הרופאים. המשפחה נתנה את הסכמתה.

למחרת היום, בהיות האיש עדיין מחוסר הכרה, ביקשו אחיו לקרוא לרופא אחר לשם התייעצות. "אין צורך", טענו רופאי בית החולים, "הכל כשורה". הניתוח עמד להיערך למחרת היום.

בבוקר יומו השלישי של אברהם סדגט בבית החולים, באו אחיו לבקרו. "מה שלומו היום?" שאלו. "הכל כשורה", היתה תשובת הרופאים. אבל האחים הבחינו בשינוי בהתנהגות של צוות בית החולים, אשר טיפל באחיהם. אחד מהם נראה חיוור, השני — מתחמק מהם, כך נראה להם. כשהסיעו את אחיהם אברהם לחדר הניתוח הוא היה עדיין ללא הכרה, אבל נשימתו היתה כשורה. "יש תקווה; יש לו לב חזק" חשבו, ורופא אישר זאת.

אך משהו מוזר משך את תשומת לבם. מדוע הם מסיעים עוד חולה לחדר הניתוח שבו עתיד אחיהם להינתח? בשעה אחת אחר הצהריים הם חזרו לבית החולים לשמוע על מצבו של אחיהם. לא היתה תגובה. ואז, בשעה ארבע הם שמעו פתאום: אחיכם נפטר בשעה שלוש וחצי. "אנו דורשים את גופתו לקבורה; אנחנו מתנגדים לנתיחה" הם אמרו בתקיפות. לשווא. רק למחרת היום, בשעה אחת־עשרה וחצי קיבלו את הגופה. בראשו של סדגט הרופאים כלל לא נגעו. אף לא גילחו את השיער, כנהוג לפני ניתוח מוחי. כנגד זה היה כל שטח החזה מודבק בתחבושות. התחבושות הוסרו, והמשפחה הבינה: השתילו את לבו של אחיהם בגופו של החולה השני, שהוכנס לחדר הניתוח (חולה זה חי עם לב זה תקופת זמן קצרה ביותר).

מקרה זה עורר סערה רבתי בציבור. ברזילי, שר הבריאות, הצהיר בכנסת בניסן תשכ"ט (25 במארס 1969) כי הרופאים כרתו את לבו של אברהם סדגט בשעה שעדיין חי. משפחת הקרבן, אלמנתו ואחיו הקימו זעקות על השערוריה ונאבקו לשווא להביא את האשמים "למשפט" ישראלי.
הפגיעות הרגילות ביותר הן נתיחת הגופות, המבוצעות כאשר למרות התנגדות המשפחות הנוגעות בדבר אין הן תקיפות דיין, או שאינן שומרות בשבע עיניים על קרובם. לפי החוק הישראלי אין לבצע נתיחה בלי הסכמת המשפחה, ואם הנפטר הוא גלמוד, בלי חתימתם של שלושה רופאים. פאתולוגים רבים, המבצעים נתיחות, כבר מתזיקים בידיהם אישורים חתומים מראש על ידי שלושה רופאים. כאשר מתעורר הצורך, הם ממלאים בו את שם הנפטר ומציגים את האישור למשטרה, וכך הם "רשאים" לעשות בגופה ככל העולה על רוחם. אחרי שורת מקרים כאלה אירגן בעלי מחאות פומביות.
לשיאה הגיעה חמת הציבור כאשר גילו יהודים בפתחי האשפה של בית החולים בילינסון איברים של גוויות־אדם. ר' עמרם כינס כמה אלפי מפגינים לאסיפת מחאה. האסיפה התחילה לא הרחק מדירתנו, בשער בתי ההונגרים. כרגיל נישאו בימים שקדמו להפגנה נאומים ערבים אחדים קודם לכן. כרוזים הודבקו על קירות הבתים:

"אין אנו שפנים בשביל ניסויים רפואיים!"

"אין אנו נבלות, שאפשר להשליך לאשפה!"

ר' עמרם, בנו הבכור אורי ומרדכי וייס, הלכו בראש ההפגנה. הם נשאו כרוזים, וכל אחד מהשלושה נשא זוג אזיקים "בשביל הרופאים הנותחים גוויות בניגוד לחוקי ממשלתם הם". מובן, שהמשטרה כבר ציפתה למפגינים והיתה ערוכה לקראתם באלות. היה קרב קצר, וארבעה יהודים נאסרו מיד, ביניהם בעלי. ר' אורי לקה בזעזוע מוח.

נושא אחר, ולא הפחות במעלה שבין דאגותיו של ר' עמרם, היה עניין הצניעות, שעליו ביקש לשמור לפחות בסביבה שלו. צניעות היא תכשיטה היפה ביותר של האישה היהודית... ושל נשים בכלל, אף שבימינו אין הבריות מודעות לכך.
כמעט יום יום, בחודשים שתיירים נוהרים למאה שערים בימות הקיץ, כשהיה ר' עמרם עובר בשוק, היה דואג לכך, שנשים הלבושות בפריצות תעזובנה

את האיזור. ובכל יום חמישי אחר הצהריים היה בעלי הולך עם יהודים אחרים מנטורי קרתא לשכונות שרוב תושביהן היו דתיים, אשכנזים וספרדים כאחד. התושבים נהרו לקראת ר' עמרם, כשבא לנאום בפניהם על גדלות התורה ומצוותיה ועל הזכות שנפלה בחלקה של האישה היהודית לחנך את בנותיה לצניעות.

השירות המבחיל של נשים בצבא, המוטל על נשים, מהווה בעיה נצחית לציבור החרדי במדינה הישראלית. בעבר נלחמו יחד, הרב מייזס ור' עמרם, נגד חוק ציוני זה, המנוגד לחוקי התורה. באותו פרק הלהיבו נאומים חוצבי להבות את כל היהודים החרדיים, שעליהם להפעיל לחץ על הממשלה הישראלית על־ידי פנייה אל יהודי העולם. הפגנות ללא ספור נערכו בעניין זה באותה תקופה. חלקן הפכו לקרבות ממש בין המפגינים לבין "כוחות המשטר והסדר". לבסוף הושגה "פשרה": שחרורן של אותן בנות, שיצהירו כי מעשיהן הדתיים מונעים מהן שירות בצבא. הצהרה כזאת היתה מנוגדת לפאטריוטיזם של המזרחי ושל הקיבוצים הציוניים הדתיים, השולחים את בנותיהם לשרת בצבא הישראלי המעורב, למרות איסור התורה ורבותיהם. (בנות נטורי קרתא אינן מצהירות כל הצהרה. הן והוריהן אין להם דבר עם צבא ישראל ועם מלחמות המדינה).

ביהדות מוגדרת חובתו של כל אדם ואדם, איש ואישה כאחד. אך ביהדות החרדית אין התפקידים מבולבלים. המלחמה היא עניינו של הגבר. קיום החברה וקיום התא היסודי שלה — המשפחה — הוא תפקידה של האישה. יתר על כן, היהודי החרדי, המודע לאחריותו, לעולם לא יחשוף את בנותיו לסכנות הפריצות, האורבת בצבא מעורב של בנים ובנות. כנגד זה, אף על פי שהציונים נכנעו לבסוף למחאותיהם של היהודים החרדיים, יש עד היום הזה בנות דתיות רבות, הנתקלות בקשיים הגדולים ביותר כדי להשיג את שיחרורן.

כמה מקרי שערוריה העסיקו בזמן האחרון את היהדות החרדית במדינת ישראל. נשים נשואות או הרות נאסרו, מפני שלא נענו לצו גיוס של הצבא. אפילו בעולם המשונה של היום, יש מן המוזרות במונח "נשים עריקות".

כדאי להזכיר רק מקרה אחד: יהודית טואף הושלכה לכלא, ואחר כך נאלצה להשתתף באימוני צבא מפרכים בחודשי הריונה האחרונים. היא הועברה לבית חולים, בוצעה בה הפלה מלאכותית בניגוד לרצונה. אך לא די בכל זאת.

שנה לאחר מכן שוב בא הצבא לגייס אותה. היא נאסרה בשעה שהיתה בביתה יחד עם אחיינה, ילד בן שלושה חודשים, שהיה בטיפולה. הילד הוחזר להוריו אחר שבע שעות, אבל היא נשארה בכלא שבועיים. ננקטו צעדים ונערכו הפגנות למענה, ורק אז שוחררה.

כמה חודשים אחר מלחמת ששת הימים פרצה שערוריה שהגיעה גם לעיתונות, אך עד מהרה הושתקה הפרשה. מאות משפחות תימניות קיבלו צווי התייצבות לצבא בשביל בניהם ובנותיהם, שהפקידים הישראליים הודיעו על מותם, כאשר ההורים עלו ארצה. זה קרה, מפני שהילדים הובאו ארצה בנפרד מהוריהם, "מטעמים סאניטאריים". והצרה הראשונה שפגעה ביהודים תימניים אלה היתה הידיע על מות תינוקות שלהם, ידיעה שנמסרה להם מיד עם עלותם ארצה.

יהודים אלה, שחומי העור והעיניים מלאות־החיות, היו בין הקיבוצים היהודיים הדתיים ביותר בעולם. הם חיו כאלפיים שנה בארץ, שהציביליזאציה שלה פיגרה בכאלף שנים. מגותקים לחלוטין מיהדות העולם, הם עמדו בפני כל הניסיונות ולא שינו את אורח חייהם הדתי. הערבים עצמם, שביניהם הם חיו כל השנים האלה, העדיפו לראות את היהודים דבקים באמונתם, כי הם חשבו, ובדין, שעליונותם המוסרית והרוחנית של היהודים היא לברכה לארצם.

אחרי הקמת המדינה הוסתו הערבים התימניים כמו ערביי הארצות האחרות, והתעוררו ביניהם רגשות אנטי־יהודיים. הם ראו את כל היהודים אחראים אחריות קיבוצית לאסון הפלשתינאי ולתפישת אדמותיהם. היהודים ברחו מתימן בגלל שינאת היהודים, שלא ידעו כמותה מעולם. הציונים, מחופשים כיהודים דתיים, אמרו לתימנים היהודיים, כי המשיח כבר בא, וכי הם יגיעו לארץ כפי שבישר הנביא "על כנפי נשרים" (קרי מטוסי TWA). בהגיעם למדינת ישראל הם שוכנו באופן ארעי במחנות — מעברות. כאן התרחשה התמורה — הפיכת יהדותם לציונות.

מר דוד צבי פנקס, חבר הכנסת הישראלית, הצהיר בכנסת באחת הישיבות בשנת תש"י: "אינני יכול לתאר את המצב במחנות אלא ככפייה רוחנית ואינקוויזיציה נגד הדת היהודית. מה שנעשה במחנות אלה אי אפשר לכנות אלא רצח תרבותי ודתי של שבטי ישראל... הגשנו למשרד החינוך תיק

של עובדות, ותיאור מפורט של הלחץ המופעל על היהודים הדתיים, על מנת להרתיק אותם מדתם ומעל לכל — להפוך את ילדיהם לכופרים. דברים אלה נעשים על ידי לחץ כלכלי ופיתוי על ידי הבטחות עבודה ודיור . . ."

סבלם של יהודים תימניים אלה, "קהל קדוש", כפי שר' עמרם כינה אותם, במחנות של המדינה הציונית אין לתאר במילים. היו התמרדויות, אך הן דוכאו באכזריות. דם נשפך במחנה עין־שמר ליד פרדס חנה. במחנה זה, המוקף גדר תיל דוקרני, גרו שבעה עשר אלף עולים תימניים, מבודדים ושמורים היטב. יהודים דתיים מן החוץ לא הורשו להיכנס אליו. למרות זאת הצליחו בחורי הישיבה, שלמה קרול ונח ברמן, להיכנס למחנה. הם ביקשו לארגן במחנה כיתות ללימודי יהדות, כדרך שעשו חבריהם במחנות אחרים. אך לפני שהצליחו להתחיל בפעילותם, נעצרו על ידי מפקד המחנה. כמה תימנים ביקשו לדעת, למה עצר את הבחורים: "לא ניתן להוציא מכאן ילדים לישיבות או לבתי ספר דתיים", היתה התשובה שקיבלו. "תשחרר את הרבנים!" צעק המון נוזעם, שהתאסף בהנהגתו של רבי יעקב סלים גרופי. הוא התווכח עם מפקד המחנה, עד שזה תפש מוט ברזל והיכה בו על ראשו של הרב. למרות פציעתו ופניו שטופות הדם, לא חדל הרב גרופי להיאבק. כאשר נשברו דלתות חדר המעצר תחת משקלם של ידידיו, ליווה הרב גרופי את שני הצעירים לפרדס חנה, שם טופל על ידי רופא בנוכחותו של הרב דיסקין, רב המקום.

בערים אחרות, בהן אירגנו צעירים כיתות תורניות, אירע גם כן שהוכו בפראות לפני שהוצאו מן המחנה. הושמעו איומים כלפי הורי התלמידים, והמשמרות סביב המעברות תוגברו.

בעין שמר, שמעתה היה בו הרב גרופי איש "חשוד", היה למקרה עם "הרבנים", כפי שהיהודים התימניים קראו לשני הצעירים, המשך. בפסח תש"י נדחפה בתו של הרב גרופי על ידי השומרים, בעומדה בתור ליד חדר האוכל. היא מיחתה על כך. היא נאסרה ונכלאה בחדר — אך לא לבדה, אלא יחד עם שומר. הרב גרופי הלך אל ראשי המחנה, כדי להשיג את שחרור בתו, או לפחות להוציא את השומר מחדרה. בקשותיו נפלו על אוזניים אטומות. מודאג מגורל בתו הלך האב אל הדלת וניסה לפותחה בכוח. השומר ירה בו, לא אחת ולא שתיים, אלא ארבע פעמים, כדי להבטיח, שקרבנו אמנם נהרג. ואז, מפחד ההמון ההמום שהיה עד לרצח השפל, הוא

ברח למשרדי הסוכנות היהודית, שם הוסתר על ידי חבריו. שום משפט לא נערך לרוצח זה בדם קר.

במחנות אלה של מדינת ישראל, כשלא הצליחו הציונים להשפיע במאה אחוז על ההורים לקבל את אורח מחשבתם, הם הצליחו להעביר חלק גדול מן הנוער על אמונת אבותיהם. ובאשר לאחרים — החינוך שקיבלו בבתי הספר הממלכתיים, וימי גיוסם בצבא, השלים את מה שהוחל במחנות.

מאחד המחנות האלה, מחנה בית־ליד, כבר כתבו רבנים תימניים בשנת תש"י מכתב, שבו הם מסבירים את ההבדלים בין אורח חייהם שבתימן לבין חייהם במדינת ישראל. מכתב זה הוקרא בפני חברי הכנסת:

"הערבים, שבתוכם היינו חיים, לא הפריעו אותנו אף בקיום מצווה קלה כלשהי. להיפך, הממשלה עצמה הכירה בדתנו, בצדקותנו, ובאמונתנו. כל פקיד שבא אלינו במקרה בשבת לא העז לעשן בפנינו או לעשות כל פעולה של חילול שבת. וכאן הם מרגיזים אותנו וכופים את עמנו לחלל שבת. לועגים לנו ואמונתנו שמסורה בידינו מתבזה וכן תפילותינו וקיום המצוות של תורתנו הקדושה.

"בתוך הנוער שלנו מסתובבים מדריכי נוער לא־דתיים. אחד מהם לקח את ילדינו לטיול לפרדס בשבת והכריח אותם לקטוף פירות ולחלל את השבת. כשהם הביעו התנגדות איים עליהם וצעק, שבארץ ישראל אין עוד צורך לקיים מצוות. הם מלמדים אותם ללכת בגילוי ראש וגוזרים את פיאותיהם".

מאות הילדים, שנלקחו מחיק אימותיהם מיד עם בואם ארצה, נשלחו לקיבוצים חופשיים, או אומצו על ידי זוגות לא־דתיים ללא ילדים. רוב ההורים התמימים האלה קיבלו את הידיעה על מות ילדם תוך השלמה עם גורלם. מיעוטם סירבו להאמין בבשורה הרעה, ואחדים נאבקו במשך שנים עד שגילו היכן נמצאים ילדיהם. האחרים, אלה שהאמינו לדברי הציונים, הרימו קול מחאתם רק מאוחר הרבה יותר, כאשר קיבלו בשנת תשכ"ז את צווי הגיוס. רק אז הבינו שהם רומו, והם דרשו את החזרת ילדיהם. קלימנסאו כבר אמר: "אם רצונך לקבור בעיה כלשהי, הקם ועדת חקירה". הממשלה הישראלית הקימה ועדת חקירה, והתכסיס פעל, איש לא שמע עוד על המקרים האלה.

הרבה נאמר ונכתב על "קנאותם" של נטורי קרתא. אף על פי כן, לא בעלי

ולא איש מידידיו לא ניסו אי־פעם לכוף מישהו ליהפך לדתי. הם מודעים לכך, שאין כל היהודים שווים, ואין כולם יכולים להגיע לאותה רמה רוחנית או שכלית. האם זו קנאות, אם אין אדם מסוגל לסבול חילול כל הקדוש לנו על ידי ממשלה הקוראת לעצמה חילונית, ולהסכים להקמת מדינה חילונית בארץ הקודש? האם אין הם עצמם הקנאים, שהם שולטים במדינה הישראלית והוכיחו במשך יותר משלושים שנה את מאמציהם העצומים להפוך אומה שלימה? ובאמת, וכי אין הם הקנאים, הם שחטפו את ילדי מארוקו, תימן ושאר המקומות, וחזרו רבבות פעמים על פרשת יוסלה?

להתייחס להיסטוריה היהודית כבסיס להקמתה ולהמשך קיומה של מדינה אנטי־דתית על אדמת הקודש, ובדרך זו לסלף את מהות הארץ, האומה והתורה וההיסטוריה כאחד — זה מעשה אונאה שאין כמוהו. דברי ימי ישראל לכל אורך דרכם מלאת הנפתולים, קשורים קשר בל יינתק לתורה ולאמונת ישראל. כאשר הגיעו בני ישראל בהנהגתו של משה אל גבול ארץ כנען, ציווה ה' להם להיכנס לארץ ולכובשה. היהודים חסרו אמונה ואומץ לב. משה נענה לדרישתם לשלוח שנים־עשר מרגלים לחפור את הארץ. בשובם הניאו עשרה מהם את העם מלהיכנס לארץ, והם מרדו במשה ובאהרן. המסורת מלמדת אותנו, שעשרת המרגלים חששו בתת־הכרתם שהם יאבדו את שלטונם אחר שינחל העם את הארץ. רק שניים נשארו נאמנים: יהושע וכלב. כלב הרים קול מחאה נגד מרידתם של העשרה. המפרשים אומרים, שכלב היה יקר בעיני ה' מכל ישראל, מפני שהוא מיחה. הוכחה זו של נאמנותו, המחאה, היא ששיככה את חמתו של ה', שחשב להשמיד את כל העם. בימינו, כאשר אומרים לנו הציונים, "הבה ונהיה ככל הגויים!", חייבים כל היהודים הנאמנים לה' להרים קולם במחאה נגד מורדים אלה, כמו כלב, כדי לשכך חמת ה' ושירחם על עמו. זה הוא מה שעשה בעלי, ר' עמרם כל ימי חייו.

פעמים רבות הופיעו בעיתונות שאלות על "הפנתרים השחורים", כאשר בעלי קיבל את הכיבוד להיות סנדק בברית של בנו של אחד מהם. הרבה דיו נשפכה כדי להעיר על "יחסי הקירבה" שנקשרו, כביכול, בין נטורי קרתא והפנתרים השחורים. אמת היא, שהיו בין הפנתרים שביקשו לרקום קשרים כאלה; רבים מהם בנים להורים ספרדים, שהתעמולה הציונית הוליכה אותם שולל, ומשכה אותם בחבלי שווא מבין ארצות ערב ושכניהם הערביים, שבתוכם ישבו בשלווה. שלא כמו האשכנזים, אשר חיו במשך דורות בארצות המערב,

יהודים אלה מעולם לא סבלו ולא נהנו מן ההתפתחות התרבותית והאינטלק־טואלית של "הציביליזאציה המערבית". עקורים ותלושים מארצות מולדתם הם הובאו למדינת ישראל, ושוכנו בה שנים רבות בפחונים עלובים. לאחר מכן הם יצרו ישובי עולים. בערים הם שוכנו במשכנות עוני טרומיים. שם נהרסו עבותות הקהילה שלהם, מצבם הכלכלי נעשה ללא נשוא, וילדיהם לא זכו לחינוך, לא דתי ולא אחר. הם גדלו איפוא בצורה דומה לילדי הפלשתינאים, נזונים ממרירותם של הוריהם. ללא תורה, שהיתה מקור אצילותם של הורי־הוריהם, הם נעשו מהפכנים. הוריהם השלימו עם גורלם ונשארו דוממים. אך הם הבינו, שהם הובאו להיות חיילים ללא־שכר, לסכן את חייהם, להגן על מדינה הנשלטת על ידי אשכנזים למען אשכנזים. הם למדו מן הציונים למרוד — ומרדו. הם למדו לשנוא, ושנאו את אדוניהם האשכנזים.

לאמיתו של דבר אין קשר בין מאבקם למאבקנו. הודות לציונים, רובם אינם דתיים. מאבקם של נטורי קרתא מבוסס על התורה. מאחר שאין הם מכירים במדינת ישראל, הם מסרבים לקבל לעצמם או למוסדותיהם כל תמיכה ממשל־תית, ואילו מטרתם העיקרית של הפנתרים היא הטבת מצבם החומרי במדינה.

תנועתם הביכה במשך זמן מה את הממשלה. אבל הישראלים, כמנהגם תמיד, הצליחו ללכוד את מנהיגיהם. דרך משל, הם שלחו אחד מהם להתמחות בספורט והבטיחו לו משרה טובה אחר גמר לימודיו. ללא מנהיגות, שקטה התנועה והתפרקה.

דמותו של הערבי כמו שמציירים אותו הציונים היא סילוף בעיני יהודי חרדי, שכמו בעלי נולד בעיר העתיקה של ירושלים בתחילת המאה הזאת. "הפכו את הערבי למין אויב אוניברסאלי של העם היהודי" אומר ר' עמרם. "זה מסולף לחלוטין. יהודי וערבי חיו בשלום זה בצד זה עד שהבריטים, ואחר כך הציונים, מצאו לנכון לזרוע פירוד ביניהם".

כך הוא תיאר את המצב בשנת 1917:

"בית הורי היה ברחוב חברון בעיר העתיקה. החצרות היהודיות והערביות כאחד נפתחות אל הרחוב. יהודי וערבי מברכים זה את זה בלבביות במלה 'ג'רנה' והנשים היהודיות והערביות ב'ג'ריטנה'. כך היו התנאים הידידותיים בין שכנים יהודיים וערביים, שמעולם לא עשו הבדלים גזעיים בין זה לזה. היו הבדלים מוכרים, ליהודי היתה אמונה שלו, ולערבי — שלו. בצעירותי

לא שמעתי מעולם על יהודי שנרצח בידי ערבי. וגם לא שמעתי על גבלה כזאת בעשרות השנים שלפני כן. ובודאי שלא היה מאבק בין יהודים וערבים. במלחמת העולם הראשונה הייתי רגיל ללמוד מחוץ לעיר העתיקה בבתי ההונגרים, שניבנו אז מחדש. בערך בחצות הלילה הייתי הולך לביתי דרך שער שכם, וכל הדרך — שבילים חשוכים; לא היתה אז תאורה ברחובות. מעולם לא עלה בדעתי, שמישהו עלול לארוב שם בתשיכה כדי לפגוע בי. פעם ניצחתי גובה־מס ערבי בוויכוח. הוא ביקש אותי שלא למסור על הוויכוח לממונים עליו. הוא קיבל את ההפסד ברוח טובה, וציטט פתגם ערבי "אכול אצל הנוצרי ואת לילך עשה אצל היהודי". בקיצור: הערבים בטחו ביהודים.

ליהודי האמיתי ולערבי יש אכן באמת כמה נקודות משותפות, ולפיכך הם מסוגלים להסתדר זה עם זה. שניהם עמים מזרחיים ורגישים לרוחניות. הם, הציונים, איבדו את יהדותם האותנטית. הם הפכו מערביים, חמרניים. מסיבה זו אין הם מסוגלים להבין, כי הערבים, כמו היהודים האותנטיים עשויים להקריב את רכושם, ואף את חייהם, למען אידיאל.

"לא היתה בעיה בין הערבים והיהודים בתחילת המאה" טענו כלפי ידידי לפני זמן מה, "כי היה בארץ מספר קטן יחסית של יהודים. אבל הבעיה היתה מתעוררת אילו התפתח הציבור היהודי, ואפילו היו כל העולים יהודים דתיים. הבעיה היא בעיית מיעוט לעומת רוב. והיא מופיעה בכל ארץ, כאשר המיעוט פעיל ומאורגן, ויש לו מטרה, והוא מהווה סיכון לרוב".

ר' עמרם כבר השיב לטענה זו: "אין דמיון בין המיעוט היהודי הקיים בארצות השונות לבין המיעוטים הלא־יהודיים. ידוע, כי בכל מדינה עולות הבעיות, כאשר מיעוט כלשהו עובר אחוז מסוים של האוכלוסייה. מדוע? מפני שהמיעוט היכה שורשים במדינה שהוא חושב אותה למדינתו, וטענותיו גדלות בד בבד עם המדינה.

לגבי היהודים הדתיים בכללותם, לעולם היתה הבעיה שונה במהלך הדורות. הקהילות היהודיות, תחת הנהגת רבותיהם, ידעו שהן נדונו על ידי ה' לחיי גלות ורק אמונתם היא המגינה עליהם. מעולם לא ראו בארצות מושבם ארצות השייכות להם לנצח. במשך מאות שנים ניהלו היהודים חיים דתיים שקטים, שומרים את חוקי המדינה, מתפללים לשלומה ולפריחתה של ארץ גלותם. רבותיהם תמיד דאגו לכך, שלא ייעשה דבר מבחינה חומרית בלי

הסכמתה של הממשלה. רצונם היחיד, מטרתם היחידה ובקשתם היחידה היו, שיתנו להם לנהל חיים שלווים על פי חוקי התורה. וכאשר מסיבה כלשהי נעשו החיים בלתי אפשריים, או כאשר עזיבתם היתה רצויה, הם הרכינו ראשיהם ועזבו. זה הוא חוק הגלות, והיהודים קיבלו אותו עד בוא המשיח והגאולה השלימה. כך עזבו היהודים בסוף המאה החמש-עשרה את ספרד, ארץ שבה חיו במשך מאות שנים. רבים מהם התיישבו בטורקיה שם פתח המלך באיאסיד לפניהם שערי ארצו לרווחה.

וכך באו יהודי אירופה המרכזית והמזרחית לארץ הקודש, שנשלטה על ידי הטורקים, במטרה יחידה לחיות אכן חיים קדושים. הם היו אורחים בארץ, וחיו בה תחת הגנתם של הקונסולים של ארצותיהם. לולא הצהרת בלפור ובואם של הציונים, שלהם העניקו הבריטים יותר ויותר כוח, לא היתה מעולם בעיה בארץ הקודש. אותם יהודי ארץ ישראל היו ממשיכים את חייהם השלווים תחת כל ממשלה שהיתה סובלת אותם, כדרך שחיו תחת הטורקים".

לציונים שבאו להתיישב בפלשתינה היתה מטרה ברורה: להגדיל מספרם, לתפוש את הארץ וליהפך לאדוניה. כשראו הערבים, מה עומד לקרות, הם הגיבו. זו היתה סיבת הפוגרום של חברון בשנת תרפ"ט (1929).

"לא היתה שינאה בין יהודים וערבים" היה בעלי חוזר ואומר. כדי להוכיח את טיעונו הוא סיפר בנוכחותי לפרופסור אמריקאני את סיפורו מלפני חמישים שנה של חיים המבורגר. לחיים המבורגר היה ריב עם ערבי. הוא היכה את הערבי במטרייה שבידו, כדי להגן על עצמו. לתדהמתו הגדולה נפל הערבי מת. בפחדו הנורא חיפש הרוצח בשגגה מקלט אצל הרב חיים יוסף זוננפלד. יהודים באו כדי לקחת אותו ולמסור אותו לערבים, שכן, כך טענו: "הערבים יעשו פוגרום". "אילו היה אחיך, היית מסגיר אותו?" שאל הרב. המבורגר עזב את הארץ והיגר לאמריקה. לא היה כל פוגרום.

מה הביאו עבירות כה רבות על מצוות התורה למנהיגי מדינת ישראל? במדינה קטנה זו שירות הצבא ארוך יותר, המלחמות תכופות יותר, המיסים גבוהים יותר והסבל הגופני והרוחני כבד יותר מאשר בכל ארץ מערבית אחרת. אך רמת הציביליזאציה העידון בה נמוכים יותר. בתנאים אלה, מדוע לא יעדיפו היהודים, שהפכו מטריאליסטים, לחיות בארץ אחרת, הקרובה יותר לשאיפותיהם החומרניות? יהודים דתיים עזבו את הארץ מפני שבחלו

באווירה האנטי־דתית השוררת בארץ. אחרים אין להם כל רצון להקריב את חייהם בהגנה על חוקיה החילוניים. כך היהודים הרוסיים הרבים, שעזבו את הארץ בהזדמנות הראשונה. אחד הרבנים מגרוזיה הרוסית אמר לבעלי באחד הימים: "ברוסיה נתנה לנו השבת כוח לכל השבוע, כאן אין שום דבר קדוש!" יהודי רוסי העוזב את הארץ נחשב ל"יורד", אין הוא ראוי לרחמים, לשום תמיכה. בבלגיה היו האירגונים הנוצריים, הראשונים לעזור לאומללים אלה. ברגע ששמעו מה מתרחש, אירגנו היהודים החרדיים מאנט־וורפן ולאחריהם בכל העולם מפעל עזרה לאחיהם. האירגון הסאטמרי "רב טוב" עושה רבות לעזור לפליטים יהודים חדשים אלה, וקימעא קימעא הם מוצאים מקומם בקהילות היהודיות השונות באירופה ובארצות הברית.

הנה מה שקראנו בשבועון היהודי "ג'ואיש פרס" של ניו־יורק, מן ה־27 בינואר 1977:

"תן לו שוב לחייך" — כך כתוב תחת תמונתו של ילד רציני חבוש כיפה, ואחר זה ההסבר:

"זה יעקב.
יעקב אלישווילי
מגרוזיה שברוסיה הסובייטית.
הוא עכשיו בישראל ומבקש להישאר יהודי של התורה, כמו שהיו הוריו תחת סטאלין.
הוא זקוק לעזרתך לשם כך, עכשיו.
הקרן להצלת מהגרים מרוסיה עזרה לאלפי יעקבים.
הרבה כבר נעשה. יש לעשות עוד הרבה.
עשה את חלקך המוטל עליך.
מאיר דוד לעבנשטיין, יו"ר ישראלי".

שורות אלה אינן טעונות כל הסבר.

יהודים כה רבים זקוקים להצלה במדינה הישראלית, שהיתה אמורה לשים קץ לצרותיהם של בני יעקב. מה יקרה אחרי המלחמה הבאה, המאיימת לא רק על מדינה זו אלא על כל העולם... מפני שיהודים שנבראו על ידי ה' להיות ממלכת כוהנים, סטו מן הדרך אל נתיב שאינו שלהם?

"למה צמא העולם?" שואל מאמין לא־יהודי, גבריאל מאצנף בסוף מאמרו ב"לה־מונד", היומון הצרפתי, מן ה־25 בספטמבר 1977, תחת הכותרת "אבי־רויות שהובסו":

"לא לפצצות נאפאלם, לא לדולארים, לא לנפט. העולם צמא לקדושה. אין העולם יודע על כך. אך מלה זו 'קדושה' מצחיקה את בני דורנו. ככה זה. אנו זקוקים לתפילותיהם של הקדושה, אנו זקוקים לאורם, לטוב לבם".

כב

גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה.
(יומא דף פו)

מאורעות רבים מילאו את חיי מאז הכישלון בפרשת יוסלה שוחמאכר, אבל מעולם לא שכחתי את הילד, שהקדשתי לו שתיים משנות חיי. כל אלה, שהיה להם קשר כלשהו לאותו מאבק, מעולם לא התעוררה אצלם השאלה להרחיק לתמיד בן מהוריו הטבעיים, אף על פי שלפי החוק היהודי סבו היה אפוטרופסו החוקי. לא מעטים המקרים, שבהם יכלו ילדים להתחנך לתורה ולמצוות הודות לעזרתם של יהודים דתיים, למרות התנגדותם של הוריהם. ורבים מהם הצליחו לאחר מכן לעורר בלב הוריהם הטבעיים את האמונה, שהיתה רדומה אצלם. ובאשר ליוסלה עצמו, כאן היתה הטראגדיה כפולה. הוא היה בן למשפחה שביקשה לחזור לרוסיה, ואחר כך הפך להיות הסמל לממשלה שלימה במאבקה נגד היהדות.

אחרי שהתיישבנו בבתי ההונגרים נפגשתי פעמים רבות עם מרים שטראקס. הייתי פוגשת אותה בשוק, או מבקרת אצלה בדירתה שליד שוק מאה שערים. כך קיבלתי חדשות קבועות על יוסלה, שבינתים גדל והיה לאיש צעיר. יום אחד סיפרה לי שכנתי על מות אביו של יוסלה.

"אפשר שזאת השעה המתאימה בשביל יוסלה, שישמע את האמת על המאורעות שבילבלו את ילדותו" — חשבתי.

שבועיים לאחר מכן ביקרתי, יחד עם ידיד של בעלי, אצל יוסלה בחולון, שם הוא גר עם אימו. יוסלה היה לאיש צעיר ונחמד, ופגשתי אותו ברגש רב. אלא שלפי רצונה של הממשלה ובעזרת הוריו הוא הפך לכופר, הבקי מאוד בפוליטיקה. הוא הבטיח לי לבקר אצלי בירושלים, אבל מעולם לא קיים את הבטחתו. במועד מאוחר יותר נודע לי, שאחד השכנים הזעיק את אמו של

יוסלה, והודיע לה על ביקורנו. היא ביימה התפרצות היסטרית מלאת דמעות.

זמן קצר לאחר מכן ביקרו אצל בעלי ואצלי שניים מן ה"פעילים". הם ביקשו את עזרתי בעניין חשוב וקשה. בדמעות בעיני שמעתי סיפורו של ילד יהודי אחר.

אחרי מלחמת העולם השנייה הגיעה ארצה משפחה מהונגריה, שבדרך נס ניצלה מציפורני הנאצים, אייכמן והציוני קאסטנר. אברהם וגיטל סימון, זוג חסידי צעיר, עם כמה ילדים קיבלו צריף במעברה בפתח תקווה. הם ישבו שם כמה שנים וב"ה גדלה משפחתם. בשנת תש"ט נולד להם בן, והוריו קראו לו משה. הוא היה חביב על הכל, כולל אחד השכנים, איש זקן שהמיר דתו ונעשה קאתולי. ההורים חשדו באיש הזקן, אבל משה אהב אותו, ואהב לבקר אצלו, כי לעולם היו בכיסו ממתקים בשביל הילד. ה"משומד" הזקן היה מודאג מאוד מעתידו של הילד, במיוחד עתידו הרוחני. לימדו אותו, שנשמתו של היהודי נדונה לעינויי נצח, שהיהודים חיים בחושך, וכי סופם להישרף באש הגיהנום. כי תהיה נשמתו של משה'לה באש הגיהנום אפילו שעה אחת, זה היה למעלה מכוח סבלו של האיש הזקן. היה עליו לעשות דבר להצלת נפשו של משה'לה.

אבל הרי משה'לה גדל כיהודי. כשהיה בן שלוש סופרו שערות ראשו והושארו שתי פיאות מכל שערו הבלונדיני המתולתל. הוא כבר לא היה התינוק של המשפחה. הוא לא הלך לעולם בגילוי ראש, ולא טעם דבר בלי לברך עליו תחילה. ראש השנה תשי"ג חל בשבת. ביום שני של ראש השנה הלך אברהם סימון עם בנו הבכור לבית הכנסת. שני הצעירים יותר עתידים היו לבוא שמה בשעה מאוחרת יותר, לכשיהיו מוכנים. כשהיו בדרכם לבית הכנסת נזכר הגדול שבהם, ילד בן אחת־עשרה, שהוא מאחר מאוד לתפילת שחרית. למשה'לה בן השלוש זה אולי לא נורא, אבל הוא, ילד "גדול" חשב: "מאוחר מאוד, אני מוכרח לרוץ!". הוא אמר למשה'לה, "בית הכנסת קרוב, הרי אתה יודע את הדרך, נכון?" הוא עזב את הילד והיה בטוח, שתוך כמה רגעים הוא יגיע לבית הכנסת וישחק עם הילדים הקטנים האחרים בחצר בית הכנסת. אלא שהיו שם שני רחובות מקבילים דומים זה לזה כשתי טיפות מים, ומשה'לה תעה בדרכו. הוא לא מצא את בית הכנסת וככל הנראה

המשיך לנוע ברחובות. במקום עברה מכונית. מכונית בודדת ביום שכל התנועה שובתת בו, אינה יכולה לעבור מבלי שהנשים, שנשארו בביתן עם ילדיהן תרגשנה בה. כאשר הבחינו בני משפחת סימון כמחצית השעה לאחר מכן, שהילד איננו, התחילו הם וכל ידידיהם לחפש בסביבה. נאמר להם, שראו את הילד מסתובב ברחוב, ושעברה שם מכונית. משה'לה לא נמצא.

למחרת היום התחילה המשטרה בחיפוש, שנמשך כמה שבועות. לא נמצאו כל עקבות של הילד האומלל. מיסיון קאתולי בירושלים נחשד בהסתרת הילד, כי היה ידוע בקשריו עם המשומד הזקן. המשטרה ביקרה שם, חיפשה בכל החדרים פרט לאחד. דודו של הילד, שליווה את המשטרה הצביע על החדר ההוא וביקש שיפתחו אותו. "לא!" השיבה אם־הבית, "הבניין הוא תחת הגנה דיפלומאטית; איננו חייבים להראות לכם את כל החדרים". המשטרה לא עמדה על שלה. שנים מעטות לאחר מכן, בפרשת יוסלה, הוכיחה תעוזה רבה יותר!

עקבותיו של משה הקטן נתגלו שוב במיסיון זה חמש שנים לאחר מכן, כשהיה בן שמונה *.

פטירתו של ילד היא מאורע איום, בלתי־נשכח, אלא שהזמן משכך את הכאב. בני אדם מסוגלים לקבל את עובדת המוות. אבל דבר היעלמו של ילד, לעולם אינו נותן מנוח ללב ההורים האומללים. (יעקב אבינו התאבל על בנו יוסף האבוד במשך שבע־עשרה שנה.) כל עוד הם חיים אין הם מסוגלים לשכוח.

— את דוברת צרפתית — אמר לי אחד המבקרים. — את תוכלי לעזור לנו למצוא את הילד.

בעלי, שהיה שותף לשיחה זו, הסכים מיד.

— גילינו את השם, שבו הוא נקרא במיסיון, ושמענו, שהוא עכשיו בצרפת. שמו הוא אדמונד טאניוס.

הם הראו לי תמונות של ילדים החיים במיסיון. באחת מהן כל הילדים היו מקובצים סביב הכמרים. התמונה צולמה בעזיריה, מעבר לעיר העתיקה. מוסד זה קיבל את הילדים שהיו גדולים מדי בשביל בית הילדים, שבו נראה משה'לה ב־1957. נראה, שהוא הועבר לירדן דרך מעבר מנדלבוים. ב־1957 הוא היה הרבה מעבר לגיל של בית ילדים, אבל בוודאי הכביד מצבו המיוחד

* ראה בנספח מכתב מאושר על ידי גוטריון מן האישה שראתה אותו במיסיון.

על העניינים, והיה עליהם לחכות להזדמנות כדי לבצע העברה עדינה זו.
— את רואה את הילד הזה? — שאל אורחי, בהצביעו על אחד הילדים בתצלום.
— זהו משה'לה.
הם מסרו לי את כל הפרטים שהיו ידועים להם, וכן את שמות האנשים שרואיינו. החלטנו, שאבקר אצל אחדים מהם כדי לאמת את המידע שבידיהם. ביקורי הראשון היה בבית משפחת סימון בבני ברק. ראיתי את הבת הצעירה של הילד האובד. היא כבר היתה ילדה גדולה, ובכל זאת דמתה מאוד לילד הקטן, ש"הפעילים" הראו לי בתמונה. אבל דמיון הילד לגברת סימון היה בולט עוד יותר. קוי פניה צויינו בצער עמוק, אישה זו זקנה בטרם עת.
— כמה נפלא יהיה, אם תוכלי להחזיר לנו את בני — אמרה לי בעיניים דומעות.
במשך החודשים הבאים ביקרתי אצל אנשים רבים, הקשורים במיסיון. נשמרתי מאוד שלא להיתקל באם־הבית. לגבי כולם הייתי אישה מאירופה, המחפשת את אחיינה, יתום שהיה לו חלק בירושה. במשך הפגישות האלה אספתי עוד ועוד על אדמונד טאניוס. גיליתי שהוא שהה תקופה די ארוכה בבירות ושקרוב לוודאי עדיין הוא היה שם. בעלי ואני החלטנו, שאצא לבירות אחרי חג הפסח.
מיד בהגיעי לבירות פניתי ל"האחים הלאזאריסטים". השעה היתה כבר שש. הייתי לבושה כדרכי בירושלים, גרביים שחורים וצעיף שחור ארוך. כדי שלא להתבלט לבשתי גם, למרות החום, חליפת גברדין כחולה.
— אקרא למישהי שבוודאי תוכל לעזור לך — אמרה הנזירה שקיבלה את פני... האם קאתארין, המנהלת מירושלים.
איזו אכזבה! כמה רגעים לאחר מכן ישבתי בחברתה ובחברת אחת הכפופות לה, האחות מרגריטה.
רזה, גבוהה ועדינה למרות תלבושתה והעדר האלגנטיות של שמלתה המסורתית, נראה האם קאתארין כמי שהיא פחות מבת חמישים. לפנים בוודאי היתה יפה מאוד. התרשמתי שהיא אישה אינטליגנטית וחזקה, דיפלומאטית מוכשרת — אדם התובע כבוד. במלה אחת — אישיות.
מבוגרת יותר, פחות אינטליגנטית ומאופקת פחות, היתה האחות מרגריטה די תוקפנית. דומה שהיתה חשדנית. לאם קאתארין היה צרור שלם של סיפורים

על אדמונד טאניוס, ששמו היה עכשיו אדמונד חאדד. הייתכן, שמשה הקטן היה אדם כה בלתי יציב, כפי שתואר בפני כאן?

— אדמונד האדד אינו אחיין שלך — סיימה האם קאתארין דבריה.

בקולה היה נופך של אירוניה, ובפניה — ביטוי של ביטחון עצמי.

— היא יודעת, כי אדמונד חאדד הוא יהודי — חשבתי — ומאחר שאינה יודעת, שאני יהודיה, היא חושבת שהוא אינו יכול להיות אחייני.

אך ההיפך היה נכון! כמה חודשים לאחר מכן נודע לי, מה ששני ה"פעילים" העלימו ממני, בכוונה או שלא־בכוונה, כי חבריהם כבר פנו לעזרת המשטרה הישראלית. היה זה משגה כפול. האחד — עצם הפנייה, והאחר — שלא סיפרו לי זאת.

המשטרה קראה לחקירה את האם קאתארין, את האחות מרגריטה וכן כמה ילדים שגדלו במיסיון. התוצאה היתה, שכל המיסיון הועמד במצב הכן. והראיה — אחד מצעירי ה"פעילים", שנשלח לבדוק עם השוטר, ברשימות המיסיון הקאתולי, גילה כי הדפים הרלבאנטיים לגביהם נתלשו מתוך הספר... בקיצור, בשעת פגישתנו בבירות ידעה האם קאתארין, מנין אני באה ואת מי אני מחפשת.

בבירות גיליתי כי אדמונד הוא אזרח ירדני. החלטתי לנסוע לרבת עמון במונית דרך דמשק. פרט לאיזור ההומה אנשים, שבו הוריד אותי נהג המונית מבירות, לא ראיתי הרבה מדמשק. הייתי עייפה. האנשים מסביבי דחפו וצעקו כולם. מיהרתי למצוא מלון לאותו לילה, כי לא היה שירות מוניות לילה בין דמשק ורבת עמון.

אחרי שהנחתי את מטעני במלון, החלטתי לבקר את "אחיות לאזארי" של דמשק, לא הרחק משם ליד שער תומה של העיר העתיקה. סברתי כי אולי אוכל לקבל שם מידע נוסף על אדמונד חאדד. ואכן הם ראו אותו כמה חודשים לפני כן. אז הוא היה בדרכו לרבת עמון לשם חידוש הדרכון שלו. הוא עבד כמורה־דרך באירופה. בדמשק השארתי שני מכתבים בשביל אדמונד; אחד אצל "אחיות לאזארי" ואחד בשגרירות צרפת. אחר הצהריים המשכתי בדרכי לרבת עמון.

עשיתי ברבת עמון יומיים, שנוצלו היטב הודות לעזרתם של כל הירדנים שפגשתי, כולל עובדי המלון והמשטרה. בדומה לירושלים, בנויה רבת עמון על שבע גבעות. פרט לאיזורי העיר, שבהם היה עלי לעבור לרגל חיפושי

לא ראיתי הרבה מן העיר, שנראתה לי אפורה מאוד, ושבה העתיק והחדש מתחלף כל הזמן.

חביבותם של אנשי העיר, רצונם לעזור זה לזה, ואדיבותם היתה יוצאת מגדר הרגיל. אישה פלשתינאית, הממונה על הקונסוליה הבלגית, הקדישה מזמנה לעזור לי. ב־1948 היא גרה בירושלים בחלק שנכבש על ידי הישראלים. באותה מלחמה איבדה תשעה מבני משפחתה. בשנה שלפני כן איבדה את הוריה במלחמת האזרחים בירדן.

בכל מקום השארתי מכתבים בשביל אדמונד חאדד, ובמיוחד בשגרירות הצרפתית, ששם היה לצעיר ידיד. הוא סיפר לי על חייו הקשים של הבחור, ללא משפחה וללא אמצעים. בדידותו וצימאונו לחיבה הסבירה את כל ביקוריו אצל אנשים רבים בכל העולם, ושרשרת הגלויות שהוא היה שולח להם.

במשך חודשיים נסעתי ממקום למקום באירופה בעקבות אדמונד חאדד. הדבר עלה בידי הודות לגלויות ששיגר לידידיו, שגיליתי אותם זה אחר זה ושמרתי על קשר אתם. יום אחד נודע לי, כי אדמונד יצא מצרפת לרבת עמון. ידיעה זו באה אלי לציריך בטלפון מאחד מידידיו, שקיבל ממנו גלויה. בשיחת טלפון לשגרירות צרפת ברבת עמון הצלחתי ליצור קשר עם אדמונד. מזכיר השגרירות סיפר לו על הדודה המחפשת אחריו. הוא הודיע לי מתי יגיע לרומא, ואת מספר הטיסה.

ימים אחדים לאחר מכן נחת מטוסי ברומא, שעות אחדות לפני בוא מטוסו של אדמונד. קניתי שני כרטיסים לבאזל, משם ניסע לסטרסבורג ברכבת. הודעתי לרופא ידיד על ביקורנו הצפוי בערב. למשה סימון היו סימנים על גופו, שאימו תיארה לי ואשר יוכלו לסייע בזיהויו. כשהודיעו על נחיתתו של המטוס מרבת עמון, עמדתי בסמוך למקום יציאת הנוסעים. לבי הלם בקרבי. כלום אעמוד תוך כמה דקות מול משהלה? תיאורי נמסר לאדמונד חאדד, אבל אני התבוננתי בכל אחד מן הנוסעים שעברו על פני.

ופתאום עמדנו פנים אל פנים. לבי נראה עומד מלפעום... עיניים אלה! לא היו אלה עיניו של אחד מבני משפחת סימון. הסתרתי את התרגשותי ככל שיכולתי, ואילצתי עצמי לחייך לקראת הצעיר. היה עלינו להחליף מטוסים כמה פעמים בין רומא ובאזל. בינתיים שבה תקוותי אלי. "אין הבחור גבוה כמו אחיו, אבל הוא דומה לאימו, שהיא נמוכת קומה" — חשבתי. — והרי

ילדותו היתה כה מופרעת, כה בלתי־מאושרת, ואולי זה קשור בכך. עשרים שנות אסון, של סבל יכולות לשנות עיניים, מבט! הוא סיפר לי על ימי ילדותו, שינאתו לנזירות, מרידותיו. הוא אף לא ידע מי הוא! זה היה יכול להיות סיפורו של משה׳לה.

הגעתי עם אורחי לסטראסבורג, מעט יותר מעודדת. הצעיר כשלעצמו היה שמח, היתה לו דודה. העיר אינה גדולה, ורבע שעה לאחר מכן כבר היינו אצל הרופא. בשבתי במשרדו, שעה שנערכה בדיקת הזיהוי הרפואית בחדר הסמוך, הייתי די עצבנית. היא לא ארכה זמן רב. אחרי כמה רגעים יצא אדמונד חאדד, — ב״ה שישבתי באותה שעה — ואחריו הרופא, חיוור מאוד, והניד בראשו לשלילה. כוחותי תשו והרגשתי היתה איומה ונוראה. ההלם גרם לי בחילה. לבד מאכזבתי האישית היו צפויות אכזבות נוספות: של הורי משה האומללים, של בעלי, ששלח אותי לאירופה בהתלהבות רבה כל כך. וגם בחור זה המסכן, העומד לפני, שכנראה לא היה יהודי, ואשר חלם שנים כה רבות על משפחה.

הוא נשאר בסטרסבורג כמה ימים. מצאנו לו חדר באיזור מגורי סטודנטים. לקחתי אותו לרופא שיניים, כי הוא איבד כמה שיניים באיזה בית סוהר, שבו היה אסור; לדברי הכמרים היה זה מסיבות פוליטיות. כדי לשכך את אכזבתו נתתי בידיו קצת כסף, כשליוויתי אותו לתחנה.

שבתי לירושלים. התחלתי בפרשה מתחילתה. שוב ביקרתי אצל כמה אנשים שכבר ריאיינתי קודם לכן. שמא יזכור מי מהם בינתיים בטעותו, וידע את השם הנכון של הילד שבתמונה. נפגשתי שוב עם הזוג שעבד אצל הדומיניקנים. אחרי שחזרה מלבנון, ביקרה אצלם האחות מרגריטה. היא השתוללה. ״אתם טיפשים!״ צעקה עליהם במיבטאה האיטלקי, שהם חיקו אותו בצחוק. ״היא מהמשטרה. ראינו אותה בבירות. אם היא תשאל אתכם, תאמרו לה שאינכם יודעים דבר. האם זה ברור?״

כמה חודשים לאחר מכן, בספטמבר 1972, חזרתי לכמה ימים לרבת עמון. האנשים שעזרו לי בראשונה עזרו לי שוב. מסרתי מודעה עם תמונות בעמוד הראשון של ״אהרם״ הירדני. כך הצלחתי להיפגש עם כמה בחורים, שהיו במוסד בעזריה במשך כמה שנים. הם נתנו בידי מידע חדש, שבדקתי על ידי ביקורים אצל אנשים שונים בבית לחם, ובכפר סמוך. עד היום לא גיליתי את עקבותיו של משה סימון. איש מהאנשים שהיו אתו במגע אינם זוכרים

אותו. קרוב לוודאי שנשאר רק זמן קצר מאוד במוסד בעזריה ונמסר מהר מאוד להורים מאמצים.

מצד שני גיליתי עקבותיו של נער אחר שנעלם בגיל שבע; אף הוא היה בעזריה ונמסר אחר כך לאימוץ. כעשרים ילדים נעלמו בשנים 1953 עד 1962, כולם בנים. אמו של אחד מהם נפטרה מרוב צער, שנתיים אחרי החטיפה. גם אמו של משה' לה הלכה לעולמה לפני כמה שנים. לא היתה זקנה, אבל שבורה.

פעולתי למען משה סימון לא היתה מעולם עניין של "מלחמה דתית". אני רוחשת יותר מדי כבוד למאמין אמיתי, תהיה דתו אשר תהיה. אלא שלאחרונה אנו שומעים הצהרות של הכנסייה כלפי היהודים והיהדות, המראות על גישה חדשה. כלום הולמת "ידידות" חדשה זו, שכה מרבים לדבר עליה, ושלפי הצהרותיהם של אישים מסויימים מציינת פתח לתקופה חדשה של קבלת הבדלים וחרטה על שגיאות העבר, עם העובדות? הרי לך, כיצד רואה עדיין חלק מן הנוצרים — אם גם מיעוט — את פיתרון "הבעיה היהודית"?

כג

הצדיק אבד ואין איש שם על לב, ואנשי חסד נאספים באין מבין, כי מפני הרעה נאסף הצדיק.
(ישעיה נז, א)

עם חלוף הזמן קיבלה אותי מאה שערים ללא הסתייגות. הילדים, שבעבר היו מענים אותי, בגרו בגיל ובחכמה. שונאי לא היו עוד אלא קבוצה חסרת ערך, וידידינו היו רבים ומלוכדים. לא ביקשתי אז אלא דבר אחד, שלפחות במאה שערים ישרור השלום — החסר כל כך בעולם של ימינו.

— אני רוצה לדבר עם ר' נחום. ניישב את העניינים שבינינו — אמרתי לבעלי פעמים רבות. אף שליבו היה נאמן לאנשים, כשם שהיה נאמן לה', לא האמין ר' עמרם שהדבר אפשרי. אבל בשנת תשל"ג (1973) נטלתי את העניינים בידי. בליוויית חתניו של ר' עמרם, ר' ישראל אשר רוטמן ובעלה של עלקה, ערכתי את הביקור שנדחה תקופה כה ארוכה. צעד מוצלח זה פתח את הדרך לשלום מוחלט. אחר כך הסדיר בעלי את העניינים בבית הדין. חבריו היו כולם חדשים, אחרי שאותם שלושת הדיינים שהתנגדו בשעתו לנישואינו נפטרו מן העולם.

כאשר נפוצה הידיעה, היתה שמחה כללית במאה שערים. היה זה יום אחר יום הזיכרון להקמת מדינת ישראל. בשכונות החרדיות של ירושלים דמתה האווירה ביום זה לאווירת תשעה באב, שבו מבכים את חורבן בית המקדש. הרחובות ריקים מאדם, והאנשים קוראים פרקי תהילים בבית הכנסת. מזכירים ליהודים על ידי נאומים את מעשיהם הרעים של הציונים. בשביל נטורי קרתא זהו יום צום.

כשהלכתי לשוק באותו יום שלישי, ו' באייר, שחו הכל בחדשות הגדולות, והנשים, מחייכות ושמחות, נעצרו ברחוב כדי ללחוץ את ידי. רק אז הבנתי עד תום, מה גדול בעלי בעיני הציבור. רבים באו לבקר אצלנו ולברכנו במזל טוב. גם ר' נחום, שוב ידיד, בא לברך. הרב גוטמן, שלא ראיתיו מאז ניו־

יורק, אף הוא בא לביתנו לבקש מחילה על כל מה שעשה לי. רק הרב לוי לבדו לא סלח לנו שהשלמנו עם בית הדין ועם ר' נחום.

איבה חדשה זו העיבה על השנה האחרונה שחיינו יחד.

מלחמת יום הכיפורים, שהיכתה את הישראלים בתדהמה ועלתה להם בהרוגים ופצועים רבים, הוסיפה על צערנו. מה שחזה ר' עמרם אחרי מלחמת ששת הימים התגשם לדאבוננו. פחות מחודשיים לפני כן שוחחנו עם יהודי, שלא הסכים לכל דעותיו של בעלי. הוא היה ציוני הסר־תקנה והאמין בכוחו הכל־יכול של צה"ל ובתמיכתה הבלתי־מותנית של ארצות הברית.

— חסר לך חוש־מציאות; כולנו נתונים בסכנה גדולה — ניסיתי להסביר לו. — הערבים יקבלו את האתגר הישראלי. קשיים מחשלים את האישיות. אם אין אתה נכנע למצוקה, כוחך והאינטליגנציה שלך גדלים. והוא הדין בדיוק אצל אומה שלימה. אינך רואה את הערבים אלא כפי שהיו לפני עשרים שנה, הם כבר לא מה שהיו אף לפני חמש שנים. הם התפתחו; ולאט לאט הם משתחררים מן התסביכים של עם קולוניאלי. הם למדו הרבה מאוד מהציונים עצמם; יתר על כן, יש להם נפט. עד כה לא שמו על ליבם, איזה נשק כביר נתון בידיהם, אך לא יארך הזמן והם ישתמשו בו. תנועות צבא והישגיו חשובים, אבל דיפלומאטיה — חשובה לא פחות. ... הרבה דיברו על נסי מלחמת ששת הימים — הוספתי, וסיימתי: אבל, חוששת אני, ש"ניסים" ו"תומכים" עלולים להחליף צדדים ביום מן הימים.

במדור "דעות חופשיות" בעיתון "לה מונד" של 14 בספטמבר 1977 פורסם מאמר של אנדרה שוראקי, שבו הוא הציע הקמת קונפדרציה פלשתינאית־ירדנית־ישראלית, כפתרון לסכסוך הישראלי־ערבי. בתנאי שקונפדרציה כזאת לא תעמוד תחת חסותה של ישראל, היא יכלה להתקבל על ידי הערבים לאחר מפלתם. אבל בשנת תשל"ז באה ההצעה עשר שנים מאוחד מדי.

מאז מלחמת יום הכיפורים חדלו ישראלים רבים להמר במאה אחוז על צבאם. המיתוסים הציוניים נופצו על ידי המציאות. ומאידך גיסא, החזירו לעצמם הערבים את התקווה שלהם תהיה המלה האחרונה ושהם יוכלו להכתיב את הפיתרון.

שואת מלחמת יום הכיפורים, צרה חדשה זו שבאה על עם ישראל, היתה ניסיון חדש לר' עמרם. "כל הנוער הזה שהוקרב, היתומים והאלמנות... כל הנכים האלה, והרס החיים..." היה נאנח ואומר שוב ושוב.

עוד זכיתי לאושר, לחוג את פורים, פסח ואף שבועות יחד עם בעלי... עד שירד עלינו האסון. קוצר ידיו של רופא, שגרם להחרפתה של מחלה קלה, וקינאתם של שני רופאים־עמיתים, שמנעה ממנו את הטיפול הדחוף, קטלו אותו בשלושה ימים.

נטורי קרתא איבדו את מנהיגם, ואת הכוח שהיה מלכד אותם; יהודי מאה שערים — את ידידם הטוב ביותר; ומשפחתו — את אביהם ואת סבם הנפלא. עם ישראל איבד צדיק, ואני — איבדתי הכול... פרט לתקווה לבואו של משיח צדקנו במהרה בימינו, ושובו של בעלי בתחיית המתים, אשר יחד ציפינו בהאי עלמא לבואו של משיח.

שבועיים לפני כן ביקר אצלנו אחר סעודת שבת ידידנו הצעיר אליעזר. הוא היה נרגש ביותר.

— ר' עמרם — הוא אמר — מה היתה הסיבה האמיתית, שהשלמת עם ה"עדה"?

זה עתה הוא עזב את ביתו של הרב לוי, שניסה לשכנע צעיר זה בן השבע־עשרה, כי בעלי טעה, בהשלימו עם ה"עדה" ועם ר' נחום. בעלי הזמין את אליעזר לשבת. ישבנו והתנהלה שיחה קצרה שלא אשכח לעולם.

— רציתי שיהודי יחזור בתשובה — אמרתי והחרשתי, כדי לצפות לתשובת בעלי שערך את מחשבותיו.

הרהרתי — אמר הרב לבסוף — ביום שאצטרך לתת דין וחשבון לפני כיסא הכבוד. באותו עניין של נישואינו, אצטרך להוכיח, שהצדק היה אתי, והם הם הטועים. עם השגת השלום נגמר הדיון בבית דין של מטה, ולא יהיה את מי להאשים בבית דין של מעלה.

במשך תשע שנים הייתי כמשנה לבעלי. היום אני עושה כל דבר, שאני מסוגלת לעשות, בלעדיו. שכניי, שרה ובעלה הרב א' שיינברגר — נין של הרב יוסף חיים זוננפלד — מסייעים בידי פעמים רבות. בחמלתו נתן לי ד' שכנים כאלה, שדבקותם בה', צדקותם ומסירותם הן למעלה מכל מידה. כפי שאמרה לי אישה צעירה אחרי האסון הזה, כדי לנחמני ולעודד אותי, "הרב עמרם איננו, אבל הוא הניח את אשתו כדי להמשיך במפעלו".

הייתי זו אנוכי, שלפני זמן לא רב, הייתי עוזבת את בעלי לשבועות אחדים, והוא היה מצפה לשובי. ועכשיו אני מצפה לו, כדרך שהייתי רגילה לצפות לו כל ערב בשובו מבית הכנסת. היה זה הרגע הגדול שבכל יום. בכל דבר

שהייתי עסוקה בו, הייתי מצפה ומאזינה לשמע צעדיו. ברגע שהופיע בראש המדריגות, בקצה המרפסת הארוכה הבחנתי בצעדיו ההולכים ומואצים. אני רואה אותו לפני, גופו נוטה קדימה. ופתאום הדלת נפתחת. בחיוך הוא עומד שם, בתוך מסגרת הפתח, עומד על הסף. "זה אני, באתי", היו אומרות עיניו, שיכולתי לקרוא בהן את אושרו לחזור אלי הביתה, וששיקפו את אושרי אני.

מאז אותו קיץ תשל"ד, כשרב עמרם עזב אותנו, ממשיך מצבה של מדינת ישראל לרדת. בשנת תשל"ז הצטרפו המפלגות "הציוניות הדתיות" לקו־אליציית הרוב של הכנסת, המורכבת בעיקר מאלה המצדדים ב"ישראל הגדולה". הם גררו את רובה של היהדות הדתית לביצה הפוליטית, ולאשליו־תיה. העם רוצה בשלום בכל נפשו. אבל ישנם כאלה, שיחד עם מנהיגיהם הפוליטיים שהם בחרו, שכחו שהיהודים לא נוצרו כדי לממש כיבושים חומריים. שליחותם היא רוחנית בלבד. בין אם ירצו בכך, בין אם לאו, זוהי סיבת קיומם היחידה.

אבל רבים שבו אל ה' ותורתו מאז מלחמת יום הכיפורים. הם הכירו בכך, שאין העתיד שייך לציונות. וכדברי ר' עמרם תמיד, "הם הבינו, שלא יתן ה' לנו שלום והצלה, עד שנהיה ראויים לכך על ידי תזרתנו בתשובה". "הגאולה בוא תבוא. היא תבוא לבני ישראל ולכל בני אדם. היא יכולה לבוא היום. די אם ינתצו היהודים את פסיליהם כדוגמת אברהם אבינו, וישובו אל ייעודם האמיתי ויקשיבו לדברי ישעיה הנביא האומר בשם ה':

"זכור אלה יעקב וישראל כי עבדי אתה,
יצרתיך עבד־לי אתה, ישראל לא תנשני...
שובה אלי כי גאלתיך" (ישעיה מד, כא—כב).

נספחים

נספח א׳

תיאודור הרצל

מתוך יומנו.

״ביקשתי לפתור את בעיית היהודים, לפחות באוסטריה, בעזרת הכנסייה הקאתולית. ביקשתי להבטיח לעצמי ראשית כול את עזרתם של ראשי הכנסייה, ועל ידיהם להשיג ראיון אצל האפיפיור, כדי לומר לו: הגן עלינו מפני האנטישמים, ואני אייסד תנועה חזקה של יהודים, שימירו דתם לנצרות, תוך גאווה ורצון חופשי. מנהיגי התנועה, ובמיוחד אני עצמי, נישאר יהודים, ובתור יהודים נייעץ ונמליץ על קבלה ברצון של האמונה השלטת״.

לאחר מכך בא תיאור מפרי עטו של ה״מחזאי״ הרצל:

״המרת הדת ההמונית תתקיים בחצות היום שליום ראשון, בהוד של תהלוכה טכסית, ובליווי צלילי פעמוני הכנסייה של סט׳ סטפן. לא בהצנע ובהשפלה, כדרך שהמירו יהודים דתם עד היום, אלא בעומדם גאים ונצבים. כל זאת בתנאי, שהמנהיגים יישארו יהודים המלווים את העם אל סף הכנסייה; הם עצמם יישארו מבחוץ. זה יוסיף מעמד להליכים, שייעטפו הילה של התגלות גדולה. אנו החזקים נישאר דור המעבר, נישאר בתוך אמונתנו, אבל נמיר דתם של ילדינו לנצרות בטרם יגיעו לגיל, שבו יוכלו להכריע בעצמם בעניינים אלה״.

חלום זה של תיאודור הרצל — ראיון אצל האפיפיור — יתגשם על ידי גולדה מאיר, ראש ממשלת המדינה הציונית, בשנת 1970. ״חשבתי, הנה גולדה מאיר, בתו של נגר יהודי מעיירה קטנה ברוסיה, מתקבלת על ידי האפיפיור״, הצהירה גולדה לאחר מכן, בתארה את רגשותיה באותה שעה.

אין פלא אפוא, שהגזען הרצל בחר לידידיו אנטישמים מושבעים, וביניהם ליאון דודה.

ב־1894 עובר המחזאי הרצל לתוך הפוליטיקה. ברור, שהשאלה היהודית

מטרידה אותו. הוא מצא דרך: יצירת מדינה חילונית יהודית, מדינה שבה יהיו היהודים גוי ככל הגויים, מדינה שבה ייטמעו היהודים כגוף אחד. כדי ליצור "בית לאומי" זה, הוא חושב לראשונה על אוגנדה. בראותו את השלילה והדחייה, שבה מתקבלת תוכנית סוטה זו, הוא בוחר בפלשתינה.

בין השנים 1884 ו־1904 נוסע הרצל בכל ארצות אירופה כדי להגשים את תוכניתו. הוא פונה תחילה ליהודים עשירים, הברון הירש והברון רוטשילד, אך ללא הצלחה. אך אין הוא מתייאש. הוא אף מרחיק לכת בניסיונותיו כדי שיאמינו לו שהוא שב אל היהדות המסורתית. לאחר מכן הוא יוצא לרכוש ראשי מדינה אירופיים למען רעיונותיו. הוא נוסע עד לתורכיה, כדי להיפגש עם הסולטאן, ולהציע לו לקנות את הארץ. כלפי ראשי מדינות אירופה הוא נוקט טאקטיקה שונה. הציונות — כך הוא טוען — תאפשר להם להיפטר מן היסודות היהודיים המסוכנים השוכנים בקרבם. איזו מציאה בשביל האנטי־שמים! יהודי מדבר בשבילם!

ידידו הטוב של הרצל, מכס נורדאו, חסיד תורת דרווין וגזעני, מצהיר לפני הקונגרס הציוני ב־1897:

"המיקרו־ביולוגיה מלמדת אותנו, שקיימים אורגאניזמים זעירים, שאינם מזיקים כלל כל עוד הם חיים באוויר הפתוח, אבל הופכים לגורמי מחלות איומות כשהם משוללי חמצן. ממשלות ועמים חייבים להישמר, שמא היהודים לא ייהפכו באותו אופן מקור סכנה עבורם".

זו היתה התיזה שתיאודור הרצל לימלם באוזני כל ממשלות אירופה.

"אם תימשך התעמולה המרושעת, שהיהודים מהווים סכנה לעולם וכי הם מהפכנים, יגרמו הציונים — במקום לייסד מדינה יהודית — לחורבן יהדות אירופה", הצהיר בילינסקי, שר האוצר והפנים של הקיסר פראנץ יוסף של אוסטריה בפני ד"ר יוסף בלוך, חבר הפארלאמנט האוסטרי. פחות מחמישים שנה לאחר מכן אימת היטלר את חששו של המיניסטר האוסטרי.

בילינסקי ניבא אפילו, כי תכניתו של הרצל תעורר שינאה כלפי היהודים במזרח התיכון, איזור שבו לא היתה אנטישמיות ידועה קודם לכן. "האנטי־שמים, הממליצים היום על התוכנית הציונית, יסיתו בעתיד את ההמונים בסוריה ובפלשתינה, ואז לא יועילו קיבוץ היהודים בארץ ישראל לציונים" *.

* Gelber, Herzls Contacts, *Herzl Year Book*, p. 215.

בלוך פגש את הרצל לראשונה בפגישה של האיגוד האוסטרי־יהודי במסעדה וינאית. בלוך היה עתיד לכתוב לאחר מכן** : "הרצל היה כאיש־שיחה מושלם, ומורה אהוב של אמנות השיחה ; סיפוריו, המלאים אווירת עליונות אירונית, נגעו רק לעיתים רחוקות מאוד בגורל היהודים, וגם אז רק כדי להריק עליהם נטיפי קרח של לעג מעודן". ימים מעטים לאחר מכן נענה ד"ר בלוך לבקשתו של הרצל לפגישה נוספת. הוא מנסה לשכנע אותו בטעותו. "פלשתינה היא מולדתם העתיקה של היהודים" — הוא מסביר להרצל — "היא סמל ציפיותיהם הנבואיות וגעגועיהם. אולם מיקומה בגבולות אסיה, אפריקה ואירופה הפך אותה תמיד לסלע המחלוקת בין הארצות הגדולות שבשכנותה. והיהודים אינם צריכים להניח ראשם שוב במיטה חולה זו". הוא מצטט את אימרתו של אחד מגדולי המשוררים של אוסטריה, פראנץ גרילפרצר : "מאנושות דרך הלאומיות ועד לחייתיות".

לשווא היו כל דיבוריו והטפותיו של בלוך. בהיותו יהודי מלומד ראה בסופו של דבר בהרצל נביא שקר, משיח שקר או שבתי צבי שני. כך הגדיר אותו המגיד מקמניץ, בקובעו, שאין כופר יכול להיות מנהיג יהודי אמיתי ***.

בניגוד להרצל היתה התורה בסיס לפעילותם של משיחי השקר כגון שלמה מולכו ושבתי צבי, גם בעת שטעו. ובכל אופן תוצאות טעויותיהם היו מוגבלות. טעותם נחשפה עד מהרה, והסדר הוחזר על כנו.

הרצל מת בשנת 1904 בהיותו בן ארבעים וארבע. בתו פאולינה מתה מהת־מכרות לסמים בגיל ארבעים. בנו האנס, שלא נימול, התאבד בשנת 1930, אחרי שהמיר דתו לקאתוליזם בשנת 1924. בתו טרודה, חולת נפש כל ימיה, מתה בגיל חמישים ואחת בהותירה אחריה בן יחיד, שהתאבד ב־1946 בגיל עשרים ושמונה.

** Chaim Bloch: *Theodor Herzl and Joseph Bloch*, vol. 1 p. 156.

*** Julius Jung, *The Light*, (Journal of the Federation of Orthodox Synagogues), London Sept. 1967.

נספח ב׳

מכתבו של אוריאל לאמו

לפני אותו יום שני גורלי, שבו נחקרתי, כבר חשתי שמשהו אינו כשורה. כתבתי לך מכתב בקוד, שנבדק, ועוד אחד . . . האם קיבלת אותו ?

אחרי שש שעות של חקירה הביאו אותי אל הישיבה. בידי קצין היתה פקודה להחרים את מכתבייך. כשגיליתי שאין הוא יודע צרפתית לא הבאתי אותו לארון שלי אלא לזה של אלי. אמרתי לו בצרפתית, שאסרו אותי בגלל הילד ושיגיד למשגיח, ולמספר גדול של אנשים שאפשר, ושיקח את המכתבים שלי וישרוף אותם. כדי להרוויח זמן הבאתי אותם אחר כך לביתו של המשגיח, וגם אתו דיברתי צרפתית. הקצין לא שמח ביותר שאני שוב מדבר צרפתית, אבל אמרתי לו, שתמיד אני מדבר צרפתית עם המשגיח, ואם עכשיו לא אעשה כן, הוא יתפלא מה קרה. הוא נאלץ להתספק בהסבר זה, וכשהגענו לארון שלי, כבר לא היה שם כלום.

הקצין זעם על שדיברתי צרפתית ושלא מצא כל מכתבים, והחוקר שלי זעם עוד יותר. הוא קם בכעסו, לקח מהתיק שלו צילומים של חמשת המכתבים האחרונים שלך, ואמר:

— טוב מאוד, אתה חושב להערים עלינו, אבל אנו פיקחים יותר ממך. מוטב שתאמר את האמת. אני מבטיח לך שכולם, כולל אימך, יצאו מזה נקיים. עליך להבין, שאחרת לא תצא מזה. בגדו בך מכל הצדדים: אחד בשביל נסיעה לניו־יורק, אחר בשביל לצאת מהר מהמכס, ואחרים — מפני שנמאס להם. כולם מוכנים להלשין על אימך, ואחרים כבר עשו כך. יש לנו שפע של ראיות. נשיג מה שאנו רוצים תוך שבוע, חודש, חודשיים לכל היותר. אבל אז אימך תהיה בבית סוהר אצל הגויים, כמו הדוד של הילד בלונדון. ישראל תהיה נעולה בפניה. חשוב על כל אלה . . .״

הם השמיעו לפני הקלטה של השיחה שלך עם מר דומב, שאיני מכיר אותו, והם אמרו לי שהם מאזינים לך כל הזמן, יום ולילה. לעומת שיטות כאלה, הרגשתי רצון לבכות, והחלטתי, שמוטב לספר להם לפחות חלק ממה שאני יודע. ובמיוחד אחר שהרב רבינוביץ, שביקרתי אותו אחר שקיבלתי את

המכתב הראשון שלך אמר, שעלינו להחזיר את הילד מפני ששינאת הדתיים הולכת וגוברת כל הזמן בגלל עניין זה, וכי מוטב להחזיר את הילד משתהיה מלחמת אזרחים. אז ביקשתי ערבויות בשביל הילד. הם אמרו לי, שכבר פעמיים נתן בית המשפט החלטה, שחינוכו היהודי יימסר בידי אפוטרופוס ממונה, אך מאחר שהילד טרם הוחזר, אי אפשר לדרוש עוד החלטה, ושהזמן דוחק, ושהם רוצים למנוע מלחמת אזרחים, וששירות המודיעין שלהם כבר עסוק בזה מאז פסח... לא היתה לי ברירה אלא להיכנע כדי להציל אותך, מאחר שבין כה וכה היו מוצאים את הילד. הם שאלו אותי איפה הילד. אמרתי להם, שראיתי אותו בצרפת.

— האם הוא נלקח לטרילפור ?

— כן.

— אתה משקר, הוא היה בשווייץ.

— כן, הוא נלקח לשווייץ ומשם לטרילפור, כי החינוך שקיבל בשווייץ לא היה מספק.

זה היה הכול לאותו לילה, ולקחו אותי לדירה פרטית, שם שמרו עלי שני אנשים בתור, כדי לוודא, שלא אדבר עם איש.

ביום רביעי הזר החוקר שלי עם שני מכתבייך האחרונים, שהם פיענחו, וידיעה שאת עזבת את הארץ עם "קלאודין".

— למה אמרת לנו, שהילד לא היה מאופר ?

— הוא היה מחופש, אבל לא היה מאופר.

— במוצאי שבת אמרו לי, שהילד נתגלה תודות לך, שאמרת להם את הכל. לא האמנתי, עד יום השני הבא, כשפירסמו את תמונת הילד.

נספח ג'

עדותה של מרת ר' פ' בעניין פרשת משה סימון

אני, החתומה מטה, מרת ר' פ', ממשפחת א', הגרה בירושלים, מצהירה בזה, שבשנת 1957 היה שמי מרת ד', על שם בעלי הראשון. הייתי נתונה אז במצב קשה מאוד. נאלצתי למסור אז את בני חיים בן השנתיים לבית הילדים של...

בירושלים. נהגתי לבקר אצל הילד לעיתים תכופות, וכל פעם שהייתי עם בני, היה ניגש אלי ילד קטן כבן שבע או שמונה.

בפעם הראשונה שאלתי לשמו. "שמי משה" אמר לי והוסיף בבכי, "בבקשה קחי אותי מכאן, אני רוצה את אמא שלי". בקשה זו חזרה על עצמה כל פעם שבאתי לשם. הילד היה ניגש לאימהות אחרות שבאו שמה, והיה מבקש מכולם, "תוציאי אותי מכאן, אני רוצה את אמא שלי".

כששאלתי, מי אמו של הילד, אמרו לי, שאין לו אם, ושיש משפחות שאין להם ילדים.

אף על פי כן סיפרתי את הסיפור לצעיר מתוך קבוצה, שעסקה בהכנסת ילדים למוסדות יהודיים, ושניסה למצוא מקום לבני בין ילדים יהודיים. הוא הצליח לעזור לי. אז הוא התחיל לחפש מקום עבור משה, אבל כשהגענו יחד למוסד כבר לא היה משה שם. שכחתי את העניין, כי הייתי עסוקה יותר מדי בענייני. עברו שנים. ואז בא אלי שוב אותו צעיר שעזר לי. אז נודע לו, שמשה הקטן שראיתי בבית הילדים... היה ילד שנעלם ב־1952 ושהוריו בעזרת המשטרה חיפשו בכל הארץ, ושלא נמצאו לו כל עקבות. הוא שאל אם אני מוכנה להילוות אליו לבית ההורים, כדי לומר, אם הילד שהיו לו עיניים כחולות ושער חום בהיר, דומה לילדי המשפחה ההיא. כשראיתי אחת הבנות נדהמתי לדמיון הרב שביניהם. כל הילדים באותה משפחה דומים זה לזה, אבל במיוחד הדמיון למשה הקטן היה יוצא מן הכלל.

שומרי העיר